

1 – 1982

Revista muzeelor
și monumentelor

MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ

COLEGIUL DE REDACȚIE

dr. Lucian ROȘU, redactor șef, Gavrilă SARAFOLEAN, redactor șef adjunct, Ion GRIGORESCU, Maria IACOB, dr. Mircea MUȘAT, Elisabeta RUȘINARU, Doina TARHON

Redactori:

Ion GRIGORESCU, Maria IGNAT, Anghel PAVEL, Elisabeta RUȘINARU, Decebal ȚOCA

Secretar de redacție:

Paul Cornel CHITIC

Prezentarea grafică și tehnică:

Corneliu MOLDOVEANU

Corectura asigurată de serviciul de corectură al I.S.I.A.P. (Întreprinderea de stat pentru imprimare și administrarea publicațiilor).

Redacția: Calea Victoriei nr. 174, cod. 71101, sector 1, București, telefon: 50 48 68. Administrația: Întreprinderea de stat pentru imprimare și administrarea publicațiilor, Piața Scînteii nr. 1, cod 71554, sector 1, București, telefon 17 60 10, interior 1277. Abonamentele se fac la administrație — prin poștă sau virament, I.S.I.A.P. (Întreprinderea de stat pentru imprimare și administrarea publicațiilor), cont 64 51 301 52 B.N.R.S.R. Filiala sector 1, București și la oficiile poștale sau difuzorii de presă. Costul unui abonament (10 numere „Muzee” și 2 numere „Monumente istorice și de artă”), lei 400 anual. Pour l'étranger: ILEXIM — Departamentul export-import presă P.O. Box 136—137, telex 11226, București, str. 13 Decembrie nr. 3. Taxele poștale achitate conform aprobării D.G.P.Tc. nr. 137/4474/1981

Tiparul executat la ÎNTEPRINDEREA POLIGRAFICĂ
SIBIU
40880

Lei 75

MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ

Nr. 1 • 1982

ANUL XIII

Coperta I

Clădirea Consiliului popular din Cluj-Napoca, unul din monumentele de arhitectură intrate în preocupările edililor.

Coperta a IV-a

Poartă maramureșeană (sec. XIX) din satul Berbești, reconstruită în Muzeul satului și de artă populară din București; în medalion, detaliu.

SITUAȚIA PREZENTĂ ȘI DE PERSPECTIVĂ PRIVIND CONSERVAREA ȘI RESTAURAREA MONUMENTELOR (I)

În ultimii ani sîntem martorii unor preocupări multiple îndreptate spre găsirea de modalități adecvate care să mărească durabilitatea monumentelor și ansamblurilor istorice. Mărturii ale bogatei istorii a poporului nostru, ale civilizației și continuității, ele trebuie cercetate cu multă minuție, prin efortul unit al celor ce lucrează în diferite domenii de activitate, pentru aplicarea celor mai corespunzătoare și perfecționate metode, compatibile cu ceea ce putem numi meșteșugul restaurării monumentelor.

De aceea, pentru a înlesni cunoașterea unor experiențe reușite obținute în unele județe din țară în ultimii ani în activitatea de conservare-restaurare, pentru a sublinia unele inițiative și idei, viziunea științifică asupra modului cum trebuie înțeleasă și efectuată o activitate de acest gen și ce perspective oferă viitorul lucrărilor de restaurare, revista a înregistrat, în cele ce urmează, opiniile, observațiile și propunerile unor reprezentanți ai comitetelor județene de cultură și educație socialistă, ai oficiilor județene ale patrimoniului cultural național, istorici, proiectanți.

Cum este organizată activitatea de conservare și restaurare și ce rezultate pozitive s-au obținut în ultimii ani în eforturile concertate de a prezerva și valorifica moștenirea trecutului? Ce problemă ridică execuția acestui gen de activitate specifică și complexă; ce măsuri se pot lua pentru înlăturarea, în continuare, a unor deficiențe și pentru ca ideile puse în slujba acestei nobile activități să poată răzbi spre forurile de decizie? Ce urmează să se facă în viitor în această activitate menită să contribuie la protecția și revigorarea monumentelor țării noastre?

Acestea sînt cîteva din întrebările dezbaterii organizate de revista noastră, la sfîrșitul anului 1981, cu concursul Direcției economice și a patrimoniului cultural-național din Consiliul Culturii și al Educației Socialiste, la care au avut amabilitatea să răspundă:

- Rafila Iacob, președinte al Comitetului județean de cultură și educație socialistă Hunedoara;
- Ilie Bădișescu, președinte al Comitetului județean de cultură și educație socialistă Vilcea;
- Dr. Hadrian Daicoviciu, directorul Muzeului de istorie al Transilvaniei;
- Gavrilă Simion, directorul Muzeului „Delta Dunării”, Tulcea;
- Arh. Aurel Teodorescu, Institutul de arte plastice „Nicolae Grigorescu”, București;
- Arh. Liana Bilciurescu, I.S.L.G.C. București;
- Arh. Cristian Brăcăescu, Oficiul pentru patrimoniul cultural-național, București;
- Arh. Mihaela Strimbu, Oficiul pentru patrimoniul cultural-național, județul Cluj;
- Toma Goronea, conservator, Oficiul pentru patrimoniul cultural-național, județul Alba.

Ocrotirea patrimoniului, o responsabilitate națională

RAFILA IACOB: Județul Hunedoara are o mare încărcătură de monumente istorice de o semnificație deosebită pentru istoria neamului nostru, monumente ce au stat în ultima vreme mai mult în atenția Comitetului județean de cultură și a celorlalți factori de răspundere pentru asigurarea unei stări bune de conservare a acestora. Trebuie să remarcăm că un mare sprijin am obținut din partea Consiliului Culturii și Educației Socialiste, atît în ceea ce privește fondurile alocate, cît și în ceea ce privește repartizarea unor cadre competente care, prin îndrumarea de specialitate, au colaborat la realizarea lucrărilor de conservare propuse.

Lucrări de mare amploare, începute în 1980, se execută în Munții Orăștiei la Grădiștea Muncelului. Avînd la bază proiectele elaborate de I.P.H.—Deva, ele constau în intervenția de consolidare și conservare a zidului cetății dacice. Soluțiile adoptate au urmărit atît eliminarea principalilor factori distructivi și asigurarea stabilității în timp, cît și realizarea lucrării prin tehnologii și materiale curente: protejări, reasezări și suprainălțări ale paramentelor antice,

plombarea și întregirea drumului antic, dintre poarta de est a cetății și terasele X și XI ale incintei sacre etc.

În anul 1981 lucrările de consolidare au continuat cu o mare amploare.

Biserica de la Streisîngeorgiu este un alt monument important din județul nostru la care se execută reparații capitale, după proiectul elaborat de Institutul de arte plastice „N. Grigorescu” și cu meșteri din cadrul Exploatării de gospodărie locativă și al Trustului de construcții din Deva. Terminarea lucrărilor este prevăzută în anul 1982.

De asemenea, reparații capitale se efectuează la castelul Corvineștilor pentru amenajarea unor spații și a curții interioare.

La Micia s-au efectuat lucrări de consolidări la termele romane, dezvelite în urma săpăturilor efectuate de către arheologii de la Muzeul județean Deva și de la Muzeul de istorie al R. S. România. Execuția lucrărilor, supravegheate de arh. Anișoara Sion, s-a asigurat cu meșteri de la C.A.P. Vețel care au colaborat și la restaurarea amfiteatrului de la Micia.

HADRIAN DAICOVICIU: Legea ocrotirii patrimoniului cultural-național îi obligă pe cei care efectuează cercetări

București, Palatul G.E.C.

arheologice să ia măsuri pentru conservarea și consolidarea vestigiilor dezvelite. Această prevedere a legii este excelentă și ea tinde să lichideze una din marile carențe ale fostei Direcții a monumentelor istorice: neglijarea monumentelor și a complexelor arheologice antice.

Unul din exemplele grăitoare ale consecințelor acestei neglijențe îl constituie cazul cetăților dacice din Munții Orăștiei, leagănul și centrul statului dac. Complex arheologic unic în Europa și, poate, în lume, acest sistem de fortificații are o valoare istorică inestimabilă și unanim recunoscută; este de ajuns, cred, să spun că tocmai dezvelirea lui a pus în adevărata-i lumină stadiul atins de civilizația daco-getică în faza finală a epocii Latene și că acest complex reprezintă principalul argument arheologic al tezei existenței neîntrerupte a statului dac de la Burebista la Decebal.

Săpăturile sistematice în cetățile dacice din Munții Orăștiei au început curînd după primul război mondial, sub conducerea lui D. M. Teodorescu, dar ele au dobîndit o mare amploare abia după 23 August 1944, sub conducerea lui Constantin Daicoviciu. În acea vreme, nici o prevedere legală nu-i obliga pe arheologi să efectueze lucrări de consolidare, conservare și restaurare, acestea fiind în sarcina și de competență exclusivă a Direcției monumentelor istorice. Totuși, această Direcție n-a întreprins pe atunci nimic și tot arheologii au fost aceia care au făcut ceea ce le stătea în puteri, apelînd uneori la ajutorul unor întreprinderi sau instituții nespecializate: ei au protejat cu acoperișuri (mai întîi de șindrilă, apoi de azbociment) turnurile-locuință ale cetății de la Costești, au refăcut parțial zidurile în cetățile de la Blidaru și Grădiștea Muncelului, au consolidat — destul de precar, e drept — zidurile de terasă din așezarea de la Fețele Albe etc. Ei n-au putut împiedica însă nici degradarea zidului de incintă și a bastioanelor de luptă de la Costești, nici degra-

darea drumului pavat, a piațetei pavate și a soarelui de andezit de la Grădiștea Muncelului.

Nu vreau să insist asupra carențelor din trecut, deși am ținut să precizez că răspunderea pentru ele nu revine în nici un caz șantierelor arheologice. Dimpotrivă, în anumite cazuri arheologii, călăuziți de interesul științific și educativ, au luat din proprie inițiativă măsurile pe care le puteau lua cu mijloacele ce le stăteau la îndemînă; aceste mijloace erau foarte limitate, căci, de exemplu, nu era îngăduit ca fondurile bănești destinate săpăturilor să fie utilizate pentru lucrări de conservare-consolidare. Cu toate acestea, pe unele șantiere arheologii n-au așteptat votarea Legii ocrotirii patrimoniului cultural-național pentru a acționa în direcția conservării monumentelor antice.

După apariția Legii, pe șantierul arheologic Ulpia Traiana Sarmizegetusa, redeschis în anul 1973, am dobîndit o experiență pozitivă în domeniul consolidării și al conservării monumentelor dezvelite. Asemenea lucrări au fost efectuate, rînd pe rînd, la sanctuarul închinat lui Aesculap și Hygiei, la templul lui Liber Pater, la *schola gladiatorum* și, mai recent, la templul lui Silvanus și la cel închinat probabil mai multor divinități. Ca regulă generală, lucrările de consolidare și conservare au început la un an după dezvelirea completă a unui monument și s-au încheiat în același an sau la cel mult doi ani după începerea lor, durata fiind, evident, în funcție de dimensiunile monumentului și de complexitatea lucrărilor.

Mi-ar plăcea să cred că exemplul șantierului de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa a fost urmat de colegii de pe șantierele arheologice Potaissa (Turda, jud. Cluj), Gilău (jud. Cluj) și Porolissum (Moigrad, jud. Sălaj), dar, în fond, n-are importanță dacă ei s-au inspirat din experiența noastră sau dacă au procedat cu totul independent. Important este faptul că și pe aceste șantiere s-au luat măsuri de conservare și de consolidare a monumentelor descoperite.

N-aș putea, totuși, afirma că asemenea măsuri s-au luat peste tot unde ar fi trebuit. Ele sînt însă neapărat necesare și cred că aplicarea lor depinde, în cea mai mare măsură, de doi factori: stăruința arheologilor de a cere fonduri pentru lucrările de consolidare-conservare și receptivitatea organelor județene și locale față de asemenea solicitări.

ILIE BĂDIȚESCU: Am întocmit un program de conservare și restaurare a monumentelor din județul Vilcea pe întregul cincinal 1981—1985. Se acordă prioritate salvării monumentelor de pe valea Oltului, din zona inundabilă a construcțiilor hidrocentralelor, și punerii în valoare a unor vestigii antice: cetatea dacică Buridava, așezarea romană de la Stolniceni ș.a. În ceea ce privește aceasta din urmă s-au luat măsurile necesare pentru a feri așezarea de distrugerea provocată de existența, în apropierea ei, a Centralei industriale de produse anorganice Rîmniceu Vilcea cu cele două combinate de sodă și combinatul chimic. Conductele subterane ale construcției (Priza Olt) care alimentează combinatul cu apă din Olt distrug din așezare mult, iar clorul, împreună cu intemperii atmosferice, distruge, de asemenea, zidurile, mortarul descompunîndu-se. Lucrările de salvare încearcă soluționarea printr-un acoperiș ermetic, care să izoleze zidurile de umezeală. Este un plan în desfășurare, lucrările au început, documentația și execuția fiind asigurate de Institutul de arte plastice „N. Grigorescu” și Institutul de studii și proiectări hidrotehnice (I.S.P.H.) — București, care este și constructorul hidrocentralei de pe Lotru.

Ridicarea biseriței Ostrov, cu 5,12 m deasupra oglinde lacului de acumulare, este o lucrare de mare amploare și o experiență reușită. Șantierul a depășit etapa de consolidare a lucrării de ridicare a fundației și recondiționare a acoperișului.

Proiect: Institutul de arte plastice „N. Grigorescu” din București.

Tot I.S.P.H. și Institutul de arte plastice au realizat o serie de alte proiecte la monumente din județ, printre care și cel pentru ridicarea pe verticală cu circa 50 m a schitului Cornetu, lucrare ce se va finaliza în cursul cincinalului 1981—1985.

București. Clădirea Bibliotecii centrale universitare. Vedere generală după efectuarea lucrărilor de restaurare

ARH. CRISTIAN BRĂCĂCESCU: Oficiul patrimoniului cultural-național al municipiului București, ca de altfel întreaga rețea a oficiilor județene, urmărește și trebuie să urmărească cu responsabilitate protejarea patrimoniului, evidența monumentelor și starea lor de conservare. În cadrul acestei acțiuni intră și alcătuirea propunerilor și a planurilor de restaurare a monumentelor în funcție de natura avariilor, degradărilor și a stării lor generale, corelate și cu importanța lor istorică, artistică, arhitecturală și chiar turistică, știut fiind cât de important este aspectul estetic, de reprezentare al unui oraș.

În ultimii ani, în centrul atenției oficiului bucureștean al patrimoniului a stat refacerea monumentelor avariate de seismul din 1977. Astfel s-au efectuat numeroase lucrări de consolidări care s-au constituit de fapt în restaurări reușite, la: Banca Națională, C.E.C., imobilul din Piața Rosetti nr. 7, Biblioteca Centrală de Stat și Biblioteca centrală universitară, la care, pornindu-se de la necesitatea consolidării structurale, s-a ajuns, prin stăruința conducerii acestor instituții, la o restaurare completă, incluzând nu numai consolidarea construcțiilor, ci și refacerea fidelă a spațiului interior, a detaliilor decorative, apelând uneori la documentația existentă, deoarece în ultima lor fază edificiile nu mai păstrau aceste detalii.

Dintre monumentele bucureștene restaurate, care se constituie în realizări notabile, menționăm palatul Suțu, actualul Muzeu de istorie a municipiului București, unde s-a decapat întreaga tencuială burdușită a fațadei, îngroșată de straturi succesive care însă nu aveau aderență la zidul original. După verificarea fisurilor zidurilor, destul de pronunțate, s-au refăcut și ancorat din nou toate elementele decorative și accesoriile clădirii (timplăria, feronerie) urmînd ca lucrările de finisaj să privească și realizarea interiorului. Au fost refăcute fațadele unor case de pe Calea Moșilor, de pe str. Jaques Elias, în general zona comercială Sf. Gheorghe, primind pe baza documentației depistate aspectul inițial, multe dintre acestea avînd parterele modificate de amenajări recente ale spațiilor comerciale.

Alte monumente restaurate: bisericile Sf. Spiridon Nou și Sf. Ștefan-Călărași (refaceri de turnuri căzute), bisericile Doamnei (reparații la parament și învelitoare) și Stavropoleos (reparații la incintă).

TOMA GORONEA: Numărul mare și importanța monumentelor istorice și de arhitectură din județul Alba au determinat trecerea din anul 1978 la organizarea activității Oficiului județean al patrimoniului cultural-național, pentru a putea rezolva în perspectivă și problemele de conservare-restaurare a acestor monumente.

La inițiativa Consiliului popular județean Alba, în cadrul județului și al municipiului Alba Iulia, o comisie, formată

din specialiști ai O.J.P.C.N. Alba și ai Centrului județean de proiectări, și-a început activitatea de analiză detaliată a fiecărui monument din municipiu și județ. Scopul final al acestei activități urmărește stabilirea priorităților de conservare și restaurare a monumentelor istorice și de arhitectură, ca și destinațiile adecvate.

Primele măsuri care s-au luat în domeniul conservării au fost cele de ordin profilactic, privind protejarea monumentelor restaurate și în curs de restaurare, și anume:

— Biserica veche de zid de la Geoagiu de Sus, restaurată, a necesitat efectuarea unor lucrări de drenaj, monumentul fiind amenințat de infiltrații. O situație oarecum similară a fost și la Gîrbovița, unde izvoarele de apă se află în imediată apropiere a edificiului, dar de această dată pînza de apă freatică a produs alunecarea terenului din jur, precum și exercitarea unor puternice împingeri asupra platformei pe care este edificat monumentul. În situația dată s-a interzis înhumarea în cimitirul din jurul bisericii, declarată monument istoric, și s-au efectuat unele lucrări de drenare a platformei amintite;

— Mănăstirea Rîmeț, edificiu cuprins în activitatea de conservare-restaurare, nefinalizată încă, necesită, de asemenea, lucrări urgente de drenare și recondiționare a învelitorii;

— Cetatea Aiudului, restaurată în proporție de aproximativ 80%, a beneficiat de lucrări de degajare a fortificației; din învelitoarea edificiilor din secolul al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, se va refolosi țigla în formă de solzi la acoperirea pe astereală a părții superioare a curții, în porțiunile restaurate.

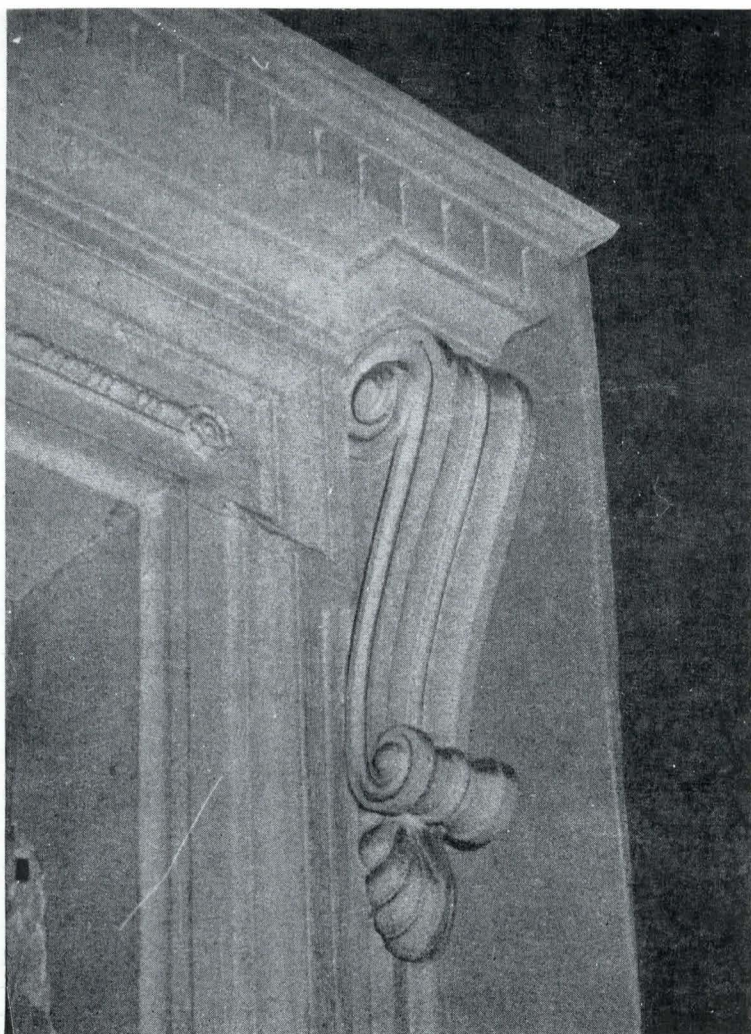
Potrivit gradului de urgență impus de starea prezentă de conservare a monumentelor, se află în curs de conservare și restaurare palatul Apor, porțile cetății din Alba Iulia, observatorul astronomic al Bibliotecii Bathyaneum, cetatea Aiudului și mănăstirea Rîmeț, cetatea dacică de la Căpîlna.

La cetatea dacică de la Căpîlna, arheologii execută o aprofundată cercetare în vederea definitivării documentației proiectului de restaurare.

În domeniul cercetării, menționez că la Alba Iulia s-a creat o rezervație arheologică pentru necropola romană și cea prefeudală, rezervație aprobată de Consiliul popular al județului Alba pe timp de 3—4 ani. În vederea salvării celor două necropole s-au stopat pe acest interval lucrările de edificare ale unor blocuri de locuințe, ale căror fundații încep să fie executate eșalonat, pe măsură ce terenul este cercetat de arheologi.

București. Clădirea din b-dul. N. Bălcescu, 26. La consolidarea recentă au fost înlăturate cele două foișoare laterale

București. Palatul Justiției. Detaliu dintr-un portal de la intrarea într-una din sălile de judecată, înaintea lucrărilor de restaurare

ARH. MIHAELA STRÎMBU: Cercetarea, ocrotirea și punerea în valoare a monumentelor istorice și de artă au constituit în ultimii ani o preocupare importantă a specialiștilor și în primul rând a celor din Oficiul pentru patrimoniul cultural-național al județului Cluj. Corelată cu efortul edililor și al unor deținători, această preocupare a dat rezultate nu lipsite de interes. Astfel, intervenții pe monumente importante ale Clujului, cum sînt casa Matei Corvin (str. M. Corvin, 6 — deținător Institutul de arte plastice „Ion Andreescu”), Teatrul Național (Piața Ștefan cel Mare) sau Tribunalul (b-dul Budai Nagy Antal), le-au redat monumentalitatea și farmecul.

Prin restaurarea casei Matei Corvin (proiectant și executant Grupul întreprinderilor de gospodărie comună și locală — G.I.G.C.L. Cluj) s-a dat în folosință un spațiu valoros în subsol prin transformarea lui din depozit în sală de expunere și club, iar fațadele renovate au dat o valență nouă perspectivei ce se deschide dinspre Piața Libertății.

Lucrările ample realizate în interiorul Teatrului Național (proiectant Institutul de cercetare proiectare-I.C.P. Cluj; executant G.I.G.C.L. Cluj) au restituit strălucirea sălii mari, punîndu-se în valoare bogăția decorului arhitectural.

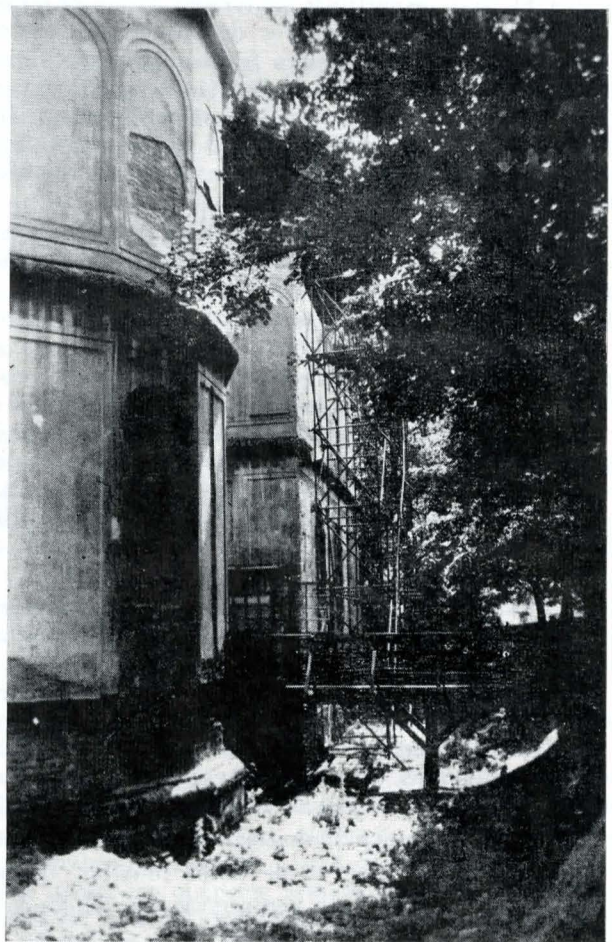
Prin grija Consiliului popular al municipiului, în anii 1979—1980 s-a inițiat o amplă acțiune de conservare a fațadelor din centrul istoric al municipiului Cluj-Napoca. Lucrările s-au atacat pe fronturile de nord și est ale Pieței Libertății. Proiectele au fost asigurate de Atelierul de proiectare al G.I.G.C.L. și execuția de către șantierul de întreținere al G.I.G.C.L., pentru imobilele de stat, și prin alte întreprinderi de construcții din oraș pentru imobilele proprietate a cultelor religioase. Specialiști ai Serviciului de arhitectură și sistematizare al Consiliului popular municipal și al O.P.C.N. au făcut studii și sondaje pe toate fațadele, întocmind în final planșe cu propuneri de cromatică cu respectarea arhitecturii monumentelor și a epocii în care au fost ridicate. Am

convocat la fața locului reprezentanți ai direcției de specialitate din C.C.E.S., care au analizat și avizat această lucrare amplă și deosebit de dificilă. În prezent, fronturile de nord și est sînt încheiate, intervenție ce a revitalizat întreaga piață. Pe măsură ce lucrările de execuție avansau se dezvăluiau privitorului detalii și valori pe lângă care trecuse zi de zi fără să le observe. Acțiunea nu se oprește aici, se va continua și în anii viitori pe celelalte fronturi ale pieței, pentru care s-au definitivat documentațiile.

Tot pe această linie se înscriu și lucrările de conservare a fațadelor Tribunalului (proiectant și executant G.I.G.C.L.), hotelurilor „Continental” (str. Napoca, 1) și „Astoria” (str. Horea, 3), Consiliului popular al municipiului (Piața Libertății, 1), Liceului nr. 3 (str. Kogălniceanu, 2), a bisericilor piariștilor (str. Universității) și minorităților (str. P. Groza, 8—10).

Simultan cu lucrările de conservare a fațadelor cred că este necesară și revizuirea periodică a vegetației din centrul istoric, deoarece dezvoltată necontrolat poate acoperi elemente ale cadrului urban.

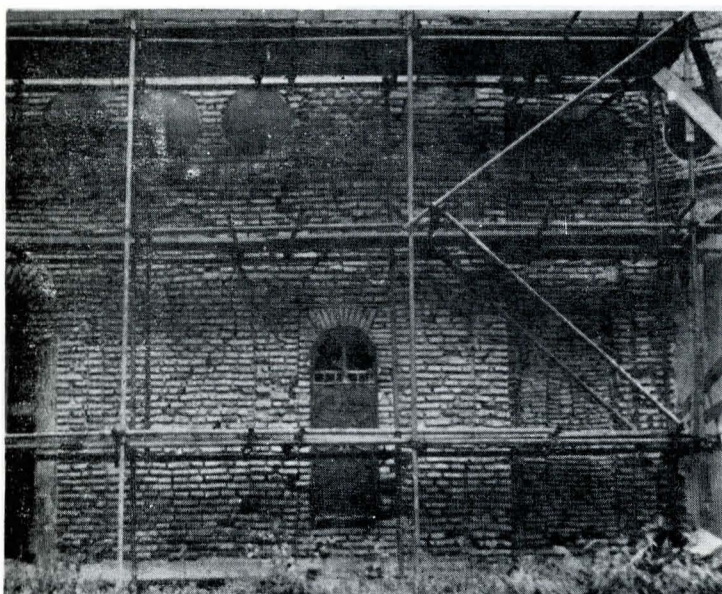
În paralel cu aceste lucrări din municipiul Cluj-Napoca, s-au desfășurat sau sînt în curs lucrările de conservare a unor

București. Biserica Sf. Gheorghe-Nou, în timpul lucrărilor de restaurare

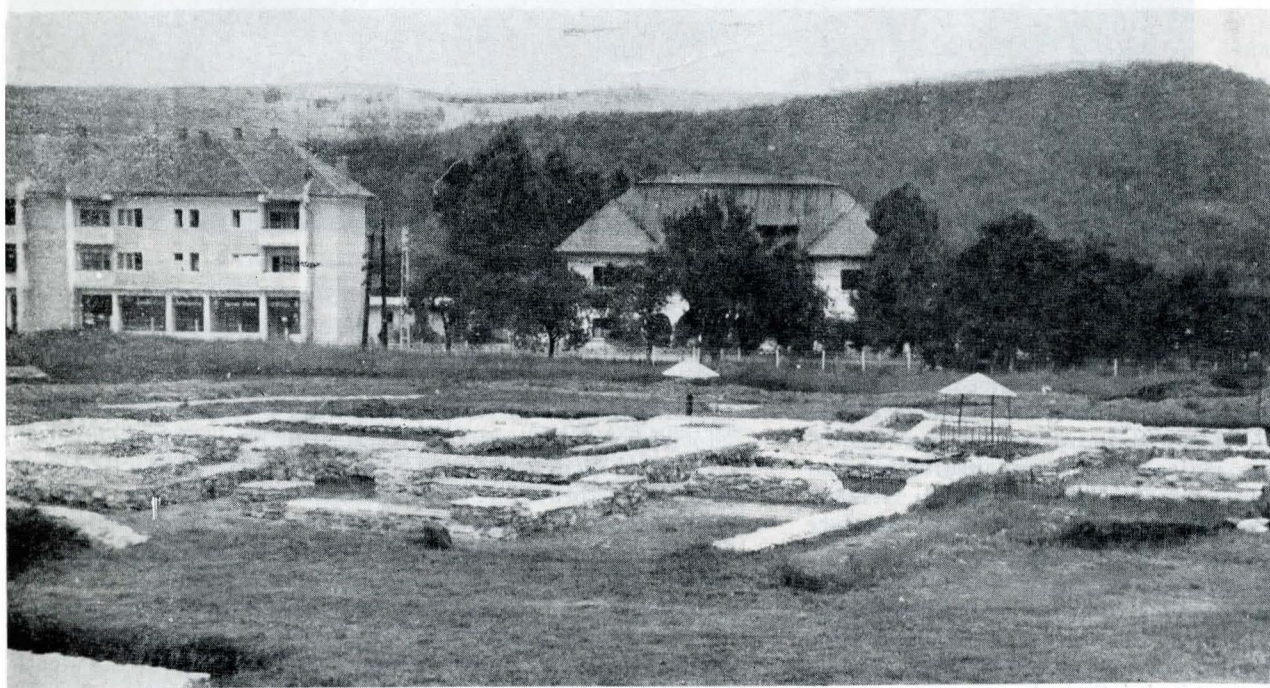
biserici de lemn (Straja, Simboieni, Berindu, Vechea) sau de piatră (bisericele reformate din Dej, Luncani, Chidea, bisericile ortodoxe din Rogojel, Mărgău etc.). Documentațiile s-au întocmit prin serviciile tehnice de specialitate, iar execuția s-a asigurat, în general, în regie, cu meșteri locali.

Un alt aspect al preocupărilor de conservare ale oficiului îl constituie intervențiile numeroase pentru includerea, încă din faza detaliilor de sistematizare a localităților, a măsurilor de protejare și punere în valoare a ansamblurilor de arhitectură. Este cazul detaliilor vizînd zona centrală a orașului Turda și a diferitelor zone din centrul istoric al municipiului Cluj-Napoca.

București, Biserica Sf. Elefterie-Vechi, în timpul restaurării (1979)

O realizare demnă de interes o constituie prevederea fondurilor necesare refacerii și întreținerii fronturilor de străzi cu merite arhitecturale de ansamblu, restaurării monumentelor declarate, punerii în valoare a monumentelor de for public și a perspectivelor pitorești cu semnificație pentru ansamblu, nelipsind nici dozarea vegetației.

Ulpia Traiana Sarmizegetusa (județul Hunedoara). Vedere generală a sanctuarului lui Aesculap și al Hygiei după lucrările de conservare-consolidare. Se disting acoperișurile de protecție pentru cele două fântini din incinta sanctuarului

GAVRILĂ SIMION: Odată cu Decretul nr. 120 din 13 mai 1981 și a instrucțiunilor Consiliului Culturii și Educației Socialiste ce i-au urmat, activitatea de conservare și restaurare în județul Tulcea a cunoscut o etapă nouă ce se remarcă printr-un dinamism deosebit. Această reînviere o imprimă în primul rând forma de organizare a organului ales ce se va îngriji de conservarea monumentelor și a tuturor valorilor care provin de la aceste obiective și mai ales de măsurile ce se vor lua ca lucrările de restaurare și conservare să fie înscrise cu regularitate în planurile economico-financiare de stat.

Ca urmare a decretului amintit, Comitetul executiv al Consiliului popular județean a trecut imediat la organizarea Comisiei locale pentru îndrumarea și controlul activității de păstrare, protejare, recuperare și valorificare a tuturor elementelor ce se pot înscrie ca bunuri ale patrimoniului cultural-național. De asemenea, una din sarcinile primordiale ale acestei comisii o constituie activitatea pentru consemnarea documentară a situației existente a unor zone arhitectonice, ansambluri și clădiri din județ, supuse demolării, transformă-

rii sau reparării. Până la apariția acestei decizii, acțiunea de conservare și restaurare a fost dusă pe o scară nu prea mare de către Oficiul județean al patrimoniului cultural-național. Atribuțiile Oficiului erau limitate în primul rând de lipsa mijloacelor materiale și apoi datorită faptului că proiectanții nu țineau seama de respectarea unor normative reglementate acum de decretul amintit.

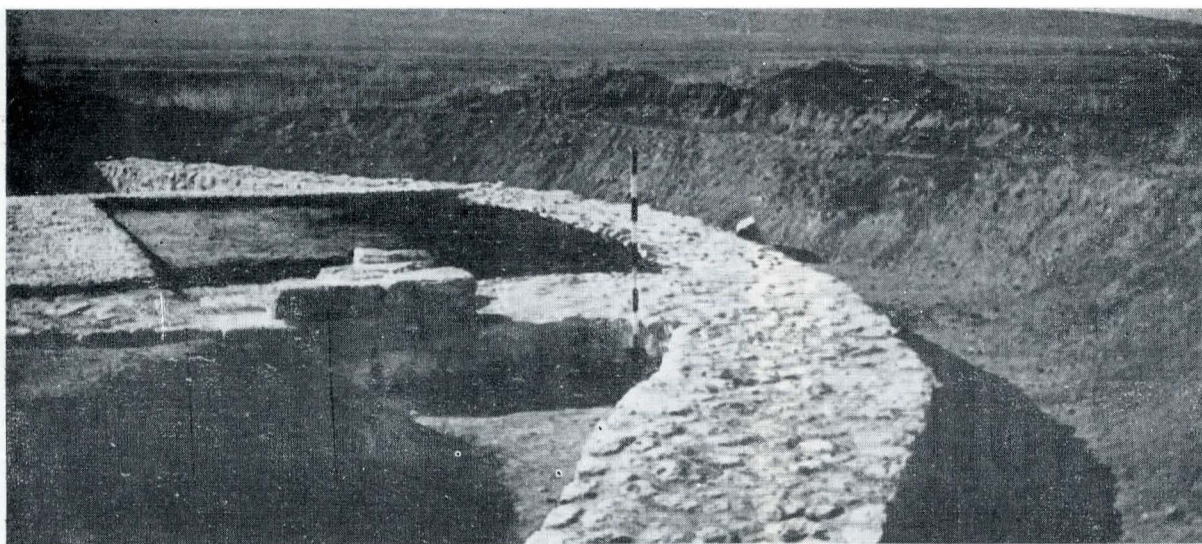
În toată perioada de până acum, ne-am îndreptat atenția asupra obiectivelor arheologice nou descoperite. Referitor la acest aspect, putem afirma că toate vestigiile arheologice, care prin natura lor trebuiau să rămână pe loc, au fost conservate *in situ*. Pentru împărtășirea acestei experiențe, subliniem că asemenea lucrări s-au făcut cu ușurință, prin reutilizarea materialului provenit din dărâmături (piatra și eventual cărămida) și cu mâna de lucru calificată a meșterilor populari, îndrumați și supravegheați în permanență de către arheologul care cercetează obiectivul în cauză. Fiind lucrări în general ușoare și care priveau numai aspectul de conservare, fondurile necesare se repartizau la articolul destinat reparațiilor curente.

În afară de aceste măsuri care urmăreau îmbinarea activității de cercetare cu cea de conservare în vederea valorificării muzeistice, Oficiul județean al patrimoniului cultural-național s-a îngrijit și pentru restaurarea altor obiective cu valoare arhitecturală. Dintre acestea, primul loc îl ocupă lucrările de restaurare la vechiul „Palat al pașalelor”. Proiectul, întocmit de S.P.J. — Tulcea și aprobat de Comisia de avizare din C.C.E.S., redă circuitului muzeistic tulcean o suprafață de 1600 mp. pentru expoziția permanentă a secției de artă. Pentru respectarea tuturor obligațiilor privind păstrarea

detaliilor de arhitectură și în general a normelor de rezistență prevăzute în proiect, lucrarea a fost realizată în regie proprie, meseriașii fiind îndrumați și controlați în permanență de specialiști.

Al doilea obiectiv restaurat, care a intrat deja în folosință, este o locuință de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Proiectul de restaurare a urmat același circuit ca și primul, iar lucrările au fost realizate tot cu meșteri populari. În etapa actuală, clădirea, care de altfel a fost o donație destinată muzeului, folosește ca depozit pentru valorile de artă populară, măsurind o suprafață de peste 200 mp.

ARH. AUREL TEODORESCU: În cadrul atelierului de cercetare-proiectare al Institutului de arte plastice „Nicolae Grigorescu” s-a putut realiza — până în momentul de față — proiectul pentru ridicarea schitului Ostrov (1520), pentru refacerea clădirii stăreției și a ansamblului înconjurător. Trebuie menționat faptul că, proiectul de rezistență constituie un unicat pentru perioada actuală, datorită mai

Potaissa (Turda). Bastionul din colțul nord-vestic al castrului Legiunii a V-a Macedonica, după lucrările de conservare-consolidare

Detaliu de la același castru

ales ideilor și soluțiilor tehnice ce-au stat la baza întocmirii lui. A trebuit ca soluția de consolidare a zidurilor să fie astfel realizată încât să nu afecteze pictura interioară deosebit de valoroasă (sfârșitul sec. XVIII). Soluțiile tehnice au fost adaptate condițiilor de lucru existente pe șantier, având în vedere că acesta are specific hidroenergetic.

Operațiile efective de ridicare a monumentului au fost asigurate cu prese hidraulice tip UNIO Satu Mare. Dealtfel o descriere detaliată a proiectului și realizarea lui pot face obiectul unui studiu separat în cadrul revistei.

Același atelier a elaborat și proiectele privind strămutarea tuturor obiectivelor istorice și de artă de pe Valea Oltului, din zona afectată de construcția noilor hidrocentrale, obiectivul major al zonei constituindu-l salvarea, protejarea și punerea în valoare a ansamblului schitului Cornetu.

De asemenea, unele proiecte, deja începute anterior, au fost definitive de către specialiștii atelierului Institutului și privesc restaurarea bisericii Streisîngeorgiu din județul Hunedoara și a casei domnești în stil brîncovenesc de la Rimnicu Sărat.

În toamna anului 1981 s-au reluat lucrările pentru consolidarea și valorificarea monumentului de la Streisîngeorgiu (sf. sec. XI), care vor fi continuate anul acesta: realizarea șarpantei, a învelitorii propriu-zise și a tencuielii exterioare, pentru că monumentul era protejat printr-o construcție provizorie; de asemenea, se vor efectua amenajările la exterior și lucrările privind valorificarea frescelor interioare, preconizându-se realizarea unei instalații de condiționare a interiorului, astfel încât să se asigure frescelor, deosebit de valoroase, condiții optime de conservare.

Proiectul care ne reține și în jurul căruia se concentrează cea mai mare parte a activității noastre este reconstrucția capului de pod de la Drobeta-Turnu Severin, semnificativ obiectiv istoric și arhitectonic. Vom avea posibilitatea să punem în valoare unul din principalele monumente ale arhi-

tecturii europene aflate pe teritoriul țării noastre. (În legătură cu soluțiile tehnice adoptate, vezi studiul *Reconstrucția podului lui Apollodor din Damasc la Drobeta-Turnu Severin* în nr. 2/1981 al revistei prezente).

Din păcate sînt însă monumente, documente în piatră ale istoriei poporului nostru care nu au intrat încă în atenția celor ce trebuie să răspundă de buna desfășurare a activității puse în slujba ocrotirii lor. Dintre acestea aș cita cula de la Zătrenești (jud. Vilcea) și conacul din comuna Obîrșia de Cîmp (jud. Mehedinți), care sînt într-o stare ce-ar impune intervenții imediate.

O problemă deosebit de importantă, în acest sens, este aceea a unei mai bune evidențe, la zi, a mărturiilor trecutului, a sporirii grijii în administrarea și păstrarea lor. Atrag atenția unor arhitecți mai tineri că au obligația și datoria patriotică de a studia cu grijă istoricul, detaliile sau elementele deosebite ale clădirilor care sînt propuse să fie demolate; nu de puține ori, am văzut chiar recent la Rm. Vilcea, Drobeta-Turnu Severin, la Craiova, Tîrgoviște și chiar București — mă refer la Calea Moșilor —, construcții de locuit, cu specifică valoare plastică, demolate și înlocuite cu elemente standardizate, care fac să distingi greu Calea Moșilor, de exemplu, de șoseaua Pantelimon. Ritmul de industrializare, marile realizări ale socialismului nu înseamnă sau nu ne impun distrugerea vestigiilor trecutului, a moștenirii pe care am primit-o. Aceste construcții-efigii constituie un document grăitor al tuturor eforturilor, năzuințelor și realizărilor poporului nostru. Căci mai greu pătrunde un vizitator al locurilor acestora în Biblioteca Academiei sau alte biblioteci decît în vatra istorică a orașelor noastre, în care se poate citi, după cum afirmă și Nicolae Iorga, mai ușor și mai convingător decît într-o carte de istorie.

Se impune, de asemenea, din partea forurilor de specialitate o mai atentă și hotărîtă prezență în efortul pe care-l fac toate institutele de proiectări pentru recuperarea și salvarea

unor valori ale trecutului. Spre exemplificare, arătăm că la Drobeta-Tr. Severin se pregătea începerea lucrărilor din zona istorică a oraşului, pentru construirea căii ferate, fără să se considere că este necesar să aibă avizul prealabil de la Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste şi Comisia centrală de stat a patrimoniului cultural naţional.

Desigur, cred că în special Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste ca şi comitetele judeţene de cultură să fie mai mult în acţiune şi să acorde atenţia meritată monumentelor; un rol

Cluj-Napoca, Holul Teatrului Naţional după lucrările de conservare a interioarelor, executate în 1979—1980

deosebit îl au şi oficiile pentru patrimoniul cultural-naţional care pot interveni la timp, cu atât mai mult cu cât se ştie că toate proiectele de sistematizare au fost expuse şi supuse dezbaterii publicului. Ca atare, specialiştii şi forurile competente au putut să fie informate şi puteau să schimbe unele elemente de detaliu ale proiectelor în ciştigul monumentelor.

Problema avizelor pentru demolare constituie un punct slab al activităţii generale de resistemizare a oraşelor noastre.

De la concepţie la execuţia restaurării

Arh. CRISTIAN BRĂCĂCESCU: O lăudabilă iniţiativă în sprijinul acţiunii de întreţinere într-o stare bună a mărturiilor trecutului poporului nostru o constituie organizarea, în cadrul Direcţiei generale pentru dezvoltarea construcţiilor a municipiului Bucureşti (D.G.D.A.L.) a unui nucleu specializat în lucrări de restaurare care dispun de proiectanţi, de echipe de meşteri — zidari, tâmplari, stucatori, având câteva realizări importante la ora actuală: intervenţii şi consolidări-restaurări pe Calea Moşilor, la palatul Suţu ş.a.

Dintre alte şantiere care dispun de mână de lucru capabilă să facă faţă pretenţiilor unor lucrări de restaurare sînt cele care aparţin Trustului Carpaţi, ai căror ingineri, arhitecţi şi meşteri competenţi au proiectat şi execută restaurarea palatului de la Mogoşoaia (lucrări de conservare, de refacere a unor plafoane, acoperişuri, ornamentică ş.a.), a capelei Ştirbei de la Buftea, a palatului Cotroceni ş.a.

Multe din lucrările de restaurare efectuate în ultimii ani sau cele în curs au concentrat, în general, vechi şi cunoscuţi specialiştii în domeniul restaurării şi conservării monumentelor. În ceea ce priveşte asigurarea în continuare de cadre în restaurare, pe specialităţi, Centrul de perfecţionare al C.C.E.S.

şi Institutul de arte plastice „Nicolae Grigorescu” se ocupă de formarea şi specializarea acestora. Deficitară, în perspectivă, rămîne asigurarea proiectării cu arhitecţi profilaţi în domeniul restaurării.

O dificultate în executarea restaurărilor este nu numai găsirea meşterilor, dar şi procurarea materialelor de epocă, ce nu mai sînt acum în producţie curentă şi la a căror producere şi prelucrare este destul de dificil de ajuns; şita de exemplu nu se mai face decît în mod artizanal de către meşteri populari.

Activitatea de restaurare a monumentelor este limitată de greutatea amintite, deşi parte din acestea au fost sau sînt pe cale de a fi rezolvate odată cu mai buna organizare a unor şantiere, cu strîngerea unor relaţii de coordonare între beneficiari, executanţi şi reţeaua de documentaţie, avizare şi de supraveghere, printr-un efort unit de adaptare la situaţia existentă, adică relaţii mai strînse ale Secţiei de arhitectură şi sistematizare de la Primăria Capitalei cu institutele de proiectare şi nu în ultimul rînd cu beneficiarii; efortul de conştientizare a acestora asupra valorilor pe care le deţin este o componentă, s-ar putea spune, a acestei activităţi. Sînt cazuri în care beneficiarii folosesc o anumită clădire ignorînd calitatea de monument a acesteia sau alţii care deşi o cunosc nu sînt pe deplin informaţi asupra valorilor şi mai ales a responsabilităţilor pe care legea le prevede. Interesul utilitar primează în cazul majorităţii beneficiarilor, deşi mulţi dintre ei sînt sensibilizaţi şi la valoarea de monument.

O altă problemă cu care ne confruntăm este aceea a investiţiilor; în general, acest specific al restaurării nu are un statut consfinţit oficial. De aceea, la concurenţă cu lucrările curente de investiţii şi de reparaţii, restaurările au parametri economici defavorabili: durata mai mare, manoperă multă, cost ridicat.

Arh. MIHAELA STRÎMBU: Odată cu evidenţierea efortului continuu pentru ocrotirea monumentelor civile şi religioase, a ansamblurilor de arhitectură din judeţul Cluj, la care Oficiul pentru patrimoniul cultural-naţional contribuie substanţial, arătăm că asistenţa la proiectare şi execuţie, formularea unor puncte de vedere de specialitate în scopul promovării documentaţiilor la avizare sînt, de asemenea, o preocupare permanentă în activitatea oficiului.

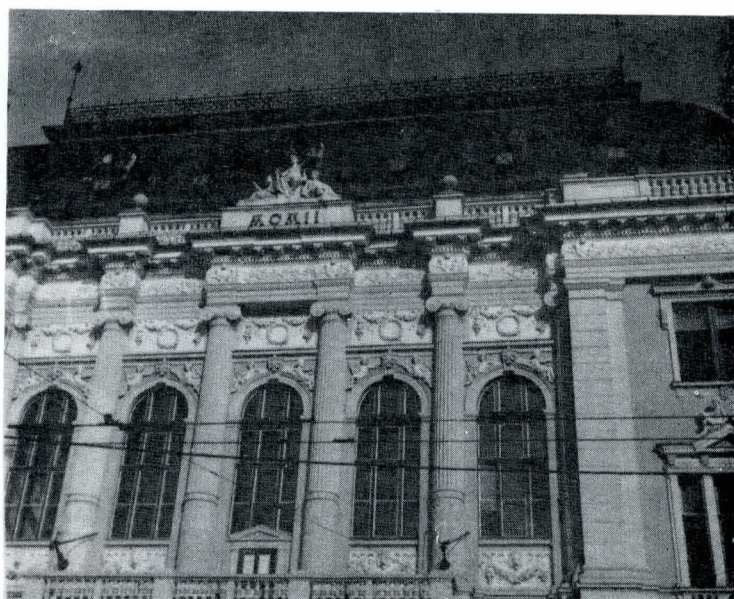
În această acţiune nu înseamnă că nu s-au întîmpinat şi o serie de dificultăţi. Pe de o parte, nu totdeauna au fost pregătite din timp fondurile pentru continuarea lucrărilor sau demararea unora noi care se impuneau, iar pe de altă parte nici cadrele de proiectare şi execuţie judeţene nu erau familiarizate cu materialele, normele şi tehnologiile care se cer într-o conservare sau restaurare ştiinţifică.

Activitatea de conservare-restaurare din judeţul nostru trebuie privită şi în funcţie de deţinătorul monumentului, deoarece apar unele particularităţi pe parcursul desfăşurării ei.

Pe baza constatărilor făcute la faţa locului pentru monumentele de arhitectură civilă, Oficiul clujean pentru patrimoniu a întocmit anual mai multe propuneri de restaurare sau conservare a monumentelor, înaintate fie Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste, fie Consiliului popular al judeţului. Neexistînd norme specifice intervenţiilor pe monumente, s-a recurs în cîteva cazuri la adoptarea normelor de reparaţii capitale (cazuri menţionate mai sus). Lucrările prezentate la acest nivel nu se ridică, însă, la cerinţele unei restaurări, ele rămîinînd intervenţii de conservare, în urma unei supravegheri atente de specialitate din partea Oficiului. După cum am menţionat anterior proiectele s-au întocmit, în general în cadrul Atelierului de proiectare al G.I.G.C.L. şi al I.C.P. Cluj, unităţi care se ocupă cu repararea oricărui gen de clădire, dar mai puţin pregătite pentru lucrări cu un grad mare de dificultate, aşa cum îl presupun monumentele. De asemenea, asistenţa tehnică pe şantierele de conservare n-a fost asigurată de proiectanţi ci de către Oficiu şi reprezentanţii Secţiei de arhitectură şi sistematizare a Consiliului popular. Lucrările şi tehnologiile adecvate au fost impuse prin avizul organelor locale. Pe această treaptă s-a realizat colaborarea între specialiştii Oficiului şi organele locale de sistematizare. Aş menţiona faptul că introducerea materialelor de construcţie sau finisare moderne (mortare de ciment, placaje din plăci de mozaic, ten-cuieli stropite, zugrăveli cu vinarom) au dus, cu toate insistenţele specialiştirilor, la afectarea estetică şi a sănătăţii clădirilor.

Cluj-Napoca. Casa Matei Corvin, fațada principală, după conservarea din 1979

Cluj-Napoca. Facultatea de științe economice, vedere parțială după intervențiile din 1981

Cea mai mare dificultate se întâmpină la execuția lucrărilor de restaurare, din lipsa unor cadre calificate. Problema dispariției unor meserii tradiționale (ipsosar, cioplitor în piatră) sau a unor tehnologii (mortare de var pentru zidării și ten-cuieli), semnalată în țări cu o îndelungată experiență în conservare, se face simțită și la noi.

După cum atrăgeam atenția mai înainte, la monumentele religioase lucrările capătă câteva particularități. Cred că ar fi necesară o mai atentă apreciere atunci când se solicită avizarea lucrărilor de conservare sau restaurare a acestora, avându-se în vedere valoarea lor privită prin prisma apartenenței la patrimoniul cultural-național, a evoluției și continuității tradiției arhitecturale în țara noastră. Apoi, execuția se face în general cu materiale locale (fapt pozitiv pentru conservare) și cu forțe locale. Aici, însă, numărul mic de specialiști ai Oficiului nu poate asigura asistența tehnică la numărul mare de intervenții pe monumente din județ, din care cauză inovația își face adesea apariția, uneori în defavorarea conservării științifice sau a valorii estetice. De asemenea, dificultățile mari în procurarea unor materiale specifice (țiglă, șindrilă, lemn de stejar) impun utilizarea provizorie a altor materiale, fapt care prezintă riscul unei permanentizări în detrimentul valorii monumentului.

De aceea, pentru depășirea acestor dificultăți și obținerea unor rezultate de certă valoare științifică, prin aplicarea unor procedee și tehnologii care să se raporteze și la alte monumente ce acuză intervenții, cred că se impune crearea în județ a unui nucleu specializat în lucrări de conservare-restaurare; experiențele de până acum dovedesc că pe plan județean se poate realiza acest lucru. Colaborarea acestuia cu Oficiul pentru patrimoniul cultural-național, ale cărui sarcini de cercetare a monumentelor și semnalare a primelor simptome de degradare, ca și de asistență tehnică sînt permanente, va contribui la desfășurarea unei pertinente și eficiente activități de conservare și restaurare.

ARH. AUREL TEODORESCU: Institutul de arte plastice „Nicolae Grigorescu” se străduiește să realizeze nu numai unele proiecte pentru restaurarea monumentelor sau ansamblurilor monumentale, ci să le transpună în practică încercînd să asigure și echipele de execuție. Astfel, s-a constituit un grup care reunește vechi meșteri cu mare experiență în domeniul restaurărilor și care a executat lucrările de salvare a schitului Ostrov; în continuare, va prelua și alte lucrări, pe lângă cele de la Streisîngeorgiu, la Rîmnicu Sărat ș.a.

ARH. LIANA BILCIURESCU: Institutul de cercetări și proiectare pentru sistematizare locuințe și gospodărire comunală (I.S.L.G.C.) din București are ateliere de proiectare și restaurare a monumentelor cuprinzînd specialiști formați pe diversitatea de probleme pe care le îmbrățișează o asemenea activitate: arhitectură, rezistență, geotehnică, instalații electrice și sanitare, încălzire, ventilații, sistematizări verticale, spații verzi, topometrie, devize etc.

TOMA GORONEA: Pentru un număr însemnat de monumente s-au comandat și solicitat proiecte la Centrul județean de proiectări Alba sau la centre de proiectare din alte județe. În cadrul C.P.J. Alba s-a creat un nucleu de arhitecți, care se specializează pentru elaborarea proiectelor de conservare-restaurare. Există totuși greutăți în această direcție la nivelul județului nostru, deoarece nu se pot asigura, deocamdată, un număr suficient de comenzi pentru elaborare de proiecte, încît nucleul format să se perfecționeze și să lucreze constant în domeniul restaurării de monumente. În acest sens propunem ca în cadrul unor institute sau centre de proiectări din anumite județe să se creeze nuclee de arhitecți care să elaboreze numai proiecte de conservare-restaurare a monumentelor, capabile să acopere necesitățile mai multor județe.

În lucrările executate s-a urmărit folosirea meseriașilor din vechile echipe de restaurare, aflate în județ sau în afara lui. Constatăm că nu se ridică probleme deosebite în efectuarea zidăriei și dulgheriei, se ivesc însă mari greutăți pentru angajarea lucrărilor de cioplitorie în piatră, ca dealtfel și pentru procurarea materialelor compatibile ce intră în realizarea lucrărilor propuse. Pentru procurarea de materiale s-au depus eforturi deosebite în vederea recuperării țiglei de tip solz, a cărămizii și lemnului condiționat de la unele construcții din secolul al XIX-lea, cuprinse în planul de sistematizare a orașelor.

Toate lucrările care se execută la monumente, reparații curente și întreținerea fațadelor, se fac cu aprobările necesare și cu materialele recomandate de către specialiștii Oficiului.

Pentru a rezolva multiplele probleme ce le ridică conservarea și restaurarea monumentelor în județe, consider necesar, datorită lipsei de experiență a O.P.C.N-urilor în acest domeniu, să fie amplificat, în cadrul Consiliului Culturii și Educației Socialiste, sectorul de specialiști care coordonează această importantă activitate, atît pentru creșterea eficienței oficiilor de patrimoniu, cît și pentru sprijinirea specialiștilor proiectanți de la județe, cărora să li se recomande soluții compatibile cu problemele deosebite pe care le ridică restaurarea monumentelor.

Perspectivă de viitor în activitatea de conservare-restaurare

CRISTIAN BRĂCĂCESCU: În prezent, șantierele bucureștene execută lucrări de consolidări și restaurări, care urmează să se încheie în anii următori, la numeroase monumente: Casa Vernescu, una din cele mai valoroase realizări ale lui Ion Mincu, casa Universitarilor, casa Asan (C.O.Ș.), palatul Cotroceni, casa Negroponte (str. Negustori nr. 1), capela Știrbey (Buftea), palatul C.F.R., palatul Justiției (Splaiul Unirii), casa Toma Stelian (sos. Kiseleff nr. 10), palatul Mogoșoaia ș.a.

Un obiectiv care a constituit și constituie mobilul atenției multor specialiști și iubitori ai monumentelor este ultima și cea mai importantă ctitorie al lui Constantin Brîncoveanu: biserica Sf. Gheorghe Nou. Aflată în sarcina Patriarhiei, restaurarea, deși dispune de forțe strînse, se efectuează temeinic, după un proiect întocmit de un om de înaltă specialitate, arhitectul Ștefan Balș. Restaurarea de la biserica Sf. Gheorghe, monument care primise o îmbrăcăminte în spiritul arhitecturii neoclaseice a secolului trecut, urmărește o readucere a lui la aspectul original, în stil brîncovenesc. Documentația s-a îmbogățit și ca urmare a rezultatelor săpăturilor arheologice, a datelor furnizate de iconografia de epocă, a ultimelor noutăți obținute de cercetările făcute direct pe monument în 1977, cînd biserica intrase în procesul restaurării; informațiile obținute la primele lucrări de decapare a tencuielii au contribuit și ele la definitivarea proiectului de restaurare.

Un alt șantier privește restaurarea unor clădiri de pe Calea Moșilor; pe porțiunea dintre șoseaua Mihai Bravu și b-dul Republicii, necesități de sistematizare au impus o modernizare a arterei pentru facilitarea accesului dinspre șoseaua Co-

Cetatea voievodă Lita, comuna Săvădisla (județul Cluj), în timpul lucrărilor de cercetare arheologică din 1981

lentina, recent modernizată și artera de mare circulație spre centrul Capitalei care este b-dul Republicii.

Porțiunea dintre b-dul Republicii și Sf. Gheorghe, deci vechiul capăt al Podului Tîrgului din Afară, păstrează numeroase obiective la care se execută lucrări de restaurare: hanul Solacolu, fațadele unor case, urmărindu-se păstrarea vechiului aspect comercial bucureștean al Căii Moșilor. Tot aici este inclusă și acțiunea de translație a bisericii Olari, aflată în porțiunea ce intră în sistematizare. Această biserică de mahala a fost ridicată de breasla olarilor în secolul al XVIII-lea, fiind legată și de momentul luptelor de la 1821 dintre eteriști și trupele otomane. Deci pentru o mare parte a Căii Moșilor, unde sînt concentrate numeroase obiective istorice — cuprinse în lista monumentelor —, se depun eforturi pentru păstrarea marilor și redarea aspectului original al monumentelor.

Încă alte două biserici din București sînt propuse a fi mutate, dar lucrările sînt abia în faza de proiectare.

În anii următori, Direcția generală de construcții va executa lucrări de restaurări la alte cîteva monumente bucureștene: casa Niculescu Dorobanțu (str. Lt. Lemnea), vila Matilda (str. Oțelari, 2), Hanul Galben (b-dul. 1 Mai), Hanul Gabroveni, apoi Palatul voievodal și Hanul Roșu din cadrul complexului Curtea Veche, o casă cu arcade din Calea Șerban Vodă.

În prezent există un program cu o perspectivă mai largă pînă în 1985, reprezentînd opțiunile de restaurare ale oficiului nostru.

Cîteva monumente se află într-o stare proastă de conservare, chiar în ruinare, cauzată de faptul că n-au o folosință proprie, știut fiind că o casă chiar rău folosită este mai bine întreținută decît una părăsită. Un exemplu în acest sens este conacul de la Popești-Leordeni, trecut din administrația unui I.A.S. în proprietatea Consiliului popular comunal și care,

nefolosit, a devenit practic un depozit gratuit de materiale de construcție. Oficiul a luat legătura cu beneficiarul pentru a se conferi acestui monument o funcționalitate potrivit necesităților locale ale comunei și intrarea edificiului în circuitul economic sau cultural al localității.

ILIE BĂDIȚESCU: Satele comunelor Racovița și Ciîneni vor fi inundate cu ocazia construirii hidrocentralelor de pe Olt; importante acțiuni de salvare a unor construcții s-au organizat sau se desfășoară în prezent. În acest sens, un număr de 26 case ce prezintă interes arhitectural vor fi aduse în Muzeul de arhitectură și artă populară de la Bujoreni și anume acele case tipice zonei de pe Valea Oltului, intrate în circuitul industrial. Circa 50 de case se vor constitui într-o rezervație pe malul lacului de la gura Lotrului, o rezervație de arhitectură populară dar și cu obiective cu caracter istoric din zona respectivă, un fel de sat de vacanță. Casele din Muzeul de arhitectură populară vor fi nu numai piese de muzeu ci li se va da și o utilitate, prin repartizarea lor unor meșteri populari, casei pionierilor pentru cercurile pionierești, Uniunii județene a cooperativelor pentru activitatea de artizanat.

Dintre alte realizări ce ne stau la îndemînă menționăm amenajarea Taberei Magheru de la Troianu, care marchează locul unde generalul Gh. Magheru a organizat, în anul 1848, tabăra de luptători revoluționari în sprijinul revoluției burghezo-democratice.

TOMA GORONEA: În perspectivă vom include în planul de conservare-restaurare al monumentelor din județul Alba, alături de cele amintite mai înainte, casa Esterhazi din Șard, castelele de la Sînmiclăuș și Cetatea de Baltă, utilizate în momentul de față de I.A.S. Jidvei, biserica cnezială Lupșa (în stadiu de proiect), bisericile de lemn de la Cisteiu de Mureș, Silea-Fărău, Sinbenedict, Mogoș-Cojocani, Runc (Ocolis), Întregalde (Cristești). Cu toate intervențiile, O.P.C.N. Alba nu a putut încă cuprinde, în planul de restaurare, castelul Martinuzzi din Vințu de Jos, proprietate a Episcopiei romano-catolice din Alba Iulia.

Arh MIHAELA STRÎMBU: Viitorul ne oferă perspectiva unor lucrări ample de restaurare, care vor mobiliza fonduri și forțe importante. În primul rînd aş aminti continuarea lucrărilor la Teatrul Național cu restaurarea grupurilor sculpturale de pe turnurile fațadei principale.

Restaurarea casei Beldy (sf. sec. XVIII; str. 23 August, 22) și intrarea ei în circuitul public prin organizarea Muzeului colecțiilor vor aduce cîștig de cauză nu numai monumentului în sine, dar și întregii străzi pe care se înșiruie clădirile din aceeași epocă, valoroase, dar mai puțin cunoscute. Prin efortul conjugat al proiectantului (I.C.P. Cluj) și al forurilor locale de resort, lucrările vor pune în valoare monumentul, găsind în același timp și modalități eficiente pentru educarea publicului în sensul înțelegerii lui și a valorilor prezentate.

O altă inițiativă valoroasă vine să atragă atenția asupra imobilului baroc din Gherla (str. 23 August, 16) prin restaurarea și amenajarea acestuia din atelier de împletituri și școală, în casa de cultură a tineretului. Lucrările se vor desfășura anul acesta, documentația fiind în curs de elaborare la I.C.P. Cluj.

Din lista lucrărilor de conservare și restaurare, ce fac obiectul anului acesta, nu lipsesc încheierea restaurărilor începute la casa-muzeu din Gherla (str. Mihai Viteazu, 6) și efectuarea celor de la Bastionul croitorilor și Turnul pompierilor, precum și lucrările de restaurare a Bisericii Franciscanilor sau cele de consolidare și conservare a palatului Toldalagi-Korda din Cluj-Napoca.

GAVRILĂ SIMION: În prezent, Oficiul pentru patrimoniul cultural-național al județului Tulcea urmărește realizarea lucrărilor de restaurare de la Mănăstirea Cocos, executate cu fondurile și prin grija Arhiepiscopiei Dunării de Jos. Spațiul respectiv, care măsoară aproape 200 mp, este destinat pentru conservarea și valorificarea colecțiilor de carte veche, icoane și alte valori de cult care s-au depozitat la această mănăstire.

În aceeași măsură se acordă sprijinul pentru lucrările de conservare și restaurare a monumentului istoric din secolul al XIV-lea, biserica Sf. Atanasie din comuna Niculițel.

Oficiul județean pentru patrimoniul cultural-național urmărește, de asemenea, materializarea în viitorul apropiat a unor proiecte, la a căror reactualizare se lucrează în momen-

tul de față. Este vorba de reluarea lucrărilor de restaurare la cetatea bizantină din Enisala, precum și de realizarea lucrărilor de restaurare și mai ales de conservare a bazilicii cu criptă — paleocreștină, descoperită tot la Niculișel.

ARH. LIANA BILCIURESCU: Institutul de cercetări și proiectare pentru sistematizare locuințe și gospodărie comunală din București a elaborat în ultimii ani proiecte privind restaurarea unora dintre monumentele și ansamblurile monumentale cu o deosebită semnificație istorică: complexul rupestru de la Basarabi (jud. Constanța), castelul Bran, palatul de justiție din București, Mausoleul de la Mărășești. În decursul timpului, degradările au pricinuit caverne și fisuri frecvente în stinca pe care se înalță castelul Bran, amenințând cu dislocarea unor porțiuni mari ce ar antrena, odată cu ele, și o parte din castel, în special turnul donjonului. Ca urmare, organele județene și C.C.E.S. au luat hotărârea să consolideze și totodată să restaureze aceste părți din monument.

De aceea, pentru consolidarea stincii s-au prevăzut foraje verticale de injectare cu lapte de ciment în fisuri, sub presiune dirijată; tiranți metalici, betonați pe toate direcțiile, situați în foraje și ancorați spre exterior cu plăci metalice. S-au prevăzut, de asemenea, crearea unor contraforți de beton și umplerea cavelor din masivul calcaros cu beton armat, pentru păstrarea aspectului pitoresc al stincii; în final, porțiunile betonate vor fi mascate cu zidărie din blocuri neregulate de stincă.

Execuția lucrărilor prevăzute de proiectul întocmit în 1979—1980 (șantier 1981—1982) pentru consolidarea stincii castelului Bran a intrat în sarcina Trustului de Construcții C. F. Brașov, acesta fiind specializat în special în lucrări de tunele, foraje etc.

Turnul donjonului prezintă fisuri și porțiuni dislocate care vor fi prinse tot într-o structură de beton armat pentru a se înscrie în gabaritul actual al edificiului, urmărind permanent păstrarea elementelor valoroase și originare.

Consider necesar ca lucrările de conservare-consolidare și restaurare să se extindă la întregul ansamblu al castelului, întrucât există ziduri fisurate, porțiuni dislocate, tencuieli căzute, acoperișuri degradate, lemnăria putrezită; finisajele interioare — care cad în sarcina beneficiarului — nu sînt făcute potrivit pretențiilor, ele trebuind să fie refăcute periodic după diverse activități impuse și nu totdeauna potrivite cu destinația monumentului.

După cîte știm, Muzeul Bran are greutăți în contactarea unui executant pentru lucrările de consolidare a donjonului.

Pentru restaurarea complexului rupestru de la Basarabi, proiectul a fost întocmit în anul 1981, beneficiar fiind Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța. Lucrările sînt prevăzute să se efectueze pînă în 1983.

Monumentele arheologice de la Basarabi (sec. X) sînt săpate în masivele de cretă, la nivele diferite, în pereții verticali ai unei vechi cariere de cretă. Datorită caracteristicilor rocii (duritate redusă, poroasă și avidă de apă), ce antrenează distrugerea monumentelor rupestre, încă pe parcursul cercetărilor arheologice și implicit al descoperirilor s-au ridicat construcții provizorii de protecție (între 1957—1962). Între 1960 și 1964 s-a desfășurat la Basarabi o mare lucrare de restaurare și reconstituire prin metoda anastilozei, consolidîndu-se și stinca de cretă. În faza protecției definitive, s-a urmărit obținerea unei bune valorificări din punct de vedere cultural-științific, acțiunea putînd fi finalizată, pînă la sfîrșitul anului 1983. Clădirea de protecție este astfel concepută din punct de vedere arhitectural și structural încît să se înscrie cît mai fidel în relieful deosebit de accidentat al complexului rupestru cu un acoperiș în pantă de 30°, cu trepte în dreptul grinzilor principale; partea nouă se va lega funcțional, constructiv și arhitectural, cu partea deja realizată; interiorul este liber, grinzile rezemîndu-se pe stîlpii situați în afara încăperilor rupestre.

Pentru asigurarea unei temperaturi cît mai constante și pentru evitarea condensului, atît acoperișul cît și pereții exteriori vor fi termoizolați. Sistemul de circulație pentru vizitarea monumentului a fost o problemă destul de dificilă, întrucît a trebuit să fie prevăzută separarea circuitului mare-

lui public de cel al specialiștilor, printr-un complex de rampe, scări și platforme.

În ceea ce privește consolidarea și repararea Palatului Justiției — în bună parte efectuate —, soluțiile adoptate au fost subordonate principiului menținerii aspectului original al edificiului, a plasticii interioare și exterioare, fără modificări ale partiului, fațadelor sau elementelor decorative.

Menționez că în zona perimetrală s-a preconizat consolidarea zidurilor fisurate prin ancoraje, injectare cu mortar de ciment, tencuieli armate, ce nu influențează aspectul inițial al încăperilor. De asemenea, s-a prevăzut refacerea profilaturii plafoanelor și a finisajelor interioare degradate.

Pentru evitarea efectuării unor perforări ale fațadelor s-a apelat la tehnici miniere, executîndu-se foraje la partea superioară a zidăriei, foraje ce străbat întreaga zidărie a pilor atît la etaj cît și la parter, precum și betonul din subsol și fundații. În aceste foraje s-a introdus, prin tehnici speciale, armătura de consolidare.

Prin metodele deosebite de consolidare adoptate, fațada principală se păstrează în poziția actuală, poziție deformată în raport cu situația anterioară seismului din 4 martie 1977. În acest fel se marchează o etapă din istoria proprie a edificiului, soluția încadrîndu-se în principiile de restaurare acceptate pe plan internațional.

Un alt proiect a fost conceput în anul 1980, urmînd să se concretizeze în perioada 1982—1983, pentru consolidarea, înlăturarea infiltrațiilor, ventilarea și restaurarea Mausoleului de la Mărășești. Lucrările vor fi executate de Trustul de construcții-montaj Vrancea, Trustul de lucrări speciale București (lucrări de hidroizolații), Întreprinderea Marmora București (pietărie), Fondul plastic București (restaurarea frescelor).

În urma degradărilor provocate de uzura construcției, de acțiunea seismelor și de remedieri efectuate în mod necorespunzător, s-au inițiat lucrări radicale de consolidare, înlăturare a umidității, de refacere a finisajelor interioare, de ventilare și înlăturare a apelor superficiale, care să redea, în final, aspectul corespunzător al unui monument de acest gen.

Proiectul prevede demontarea placajului de granit din exterior cu excepția tamburului sculptat și a gradinelor cupolei, în vederea obținerii unor hidroizolații din tablă de plumb, cu falț dublu culcat, situat între straturi de hidroizolație bitumată cu protecția corespunzătoare. S-a prevăzut și realizarea unor sisteme de iluminat natural și de ventilație corespunzătoare, precum și unele detalii speciale adecvate edificiului.

Interiorul va fi readus la aspectul de la origine prin refacerea tencuielilor din similipiatră, a elementelor decorative, a pardoselilor cu desene geometrice, a frescelor, cît și prin restaurarea sarcofagelor și a plăcilor memoriale.

Restaurarea Mausoleului în perspectivă cuprinde și lucrări de hidroizolații speciale, refacerea pietrăriei exterioare, luminatoarelor și a finisajelor interioare ca și sistematizarea zonei aferente monumentelor.

Intervențiile complexe și deosebit de dificile pentru refacerea și punerea în valoare a acestor monumente ale neamului se înscriu în activitatea de reîntegrare în viața contemporană a vechilor edificii și ansambluri monumentale, contribuind la întărirea mesajului de continuitate pe care îl transmit monumentele.

Nota red. — O serie de probleme ridicate în această dezbatere sînt reglementate prin Decretul nr. 120 din 13 mai 1981 — cuprinzînd unele măsuri pe de o parte pentru păstrarea și valorificarea obiectelor și bunurilor intrate sau care sînt susceptibile să facă parte din patrimoniul cultural-național și pe de altă parte pentru consemnarea documentară a unor clădiri și ansambluri arhitecturale supuse demolării, transformării sau reparațiilor, necesare pentru perfecționarea activității de organizare în domeniul monumentelor și în recuperarea elementelor componente de interes artistic, istoric, documentar. Datoria Oficiilor județene ale patrimoniului este de a urmări modul de aplicare în practică a acestor măsuri.

**Dezbatere consemnată de
E. ANCUȚA-RUȘINARU**

CONSOLIDAREA, CONSERVAREA ȘI VALORIFICAREA COMPLEXULUI ARHEOLOGIC SARMIZEGETUSA — GRĂDIȘTEA MUNCCELULUI

O acțiune în plină desfășurare

Arh. CRISTIAN CĂLINESCU

Ansamblul cetăților dacice din Munții Orăștiei, una dintre cele mai însemnate rezervații arheologice europene, constituie, neîndoindu-se, mărturia cea mai grăitoare a existenței și înfloririi civilizației dacice și o valoare de neprețuit a patrimoniului cultural al poporului nostru*.

Valoarea deosebită a monumentelor transilvănene, vatră de locuire și civilizație a străbunilor noștri, și-a găsit prețuirea în anii socialismului, când au început să fie amplu cercetate și, mai ales, în perioada de efervescență creatoare a ultimilor ani, când partidul și statul își manifestă tot mai mult grija față de valorile patrimoniului național-cultural, declanșând o acțiune pe termen lung de ocrotire a acestor monumente.

Plenara C.C. al P.C.R. din 26—27 octombrie 1977 a adoptat un plan de măsuri privind aniversarea a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent de sub conducerea lui Burebista, care prevedea și începerea lucrărilor de conservare a cetăților dacice din Munții Orăștiei, venind să îndeplinească un mai vechi deziderat¹ al oamenilor de știință și cultură din țara noastră². În cuvinte pline de căldură, de spirit patriotic și înaltă ținută științifică, reputați oameni de știință și specialiști au prezentat atunci importanța monumentelor, locul lor în ierarhia valorilor naționale și al patrimoniului mondial, pericolele ce le amenință cu distrugerea ireversibilă, oferind totodată prețioase sugestii pentru rezolvarea unor probleme privind conservarea lor.

Pentru a ne face o imagine cât mai cuprinzătoare asupra importanței acestei acțiuni de valorificare majoră, începută prin lucrările din 1980 de la Grădiștea Muncelului, trebuie,

* Ținem să mulțumim, pe această cale, tuturor acelor care, prin sprijinul lor, sfaturile și consultările acordate, ca și prin încurajările permanente, ne-au dat un sprijin prețios, atât de necesar la întocmirea proiectelor de restaurare și în urmărirea, în continuare, a lucrărilor pe șantier.

Adresăm mulțumirile noastre călduroase prof. dr. Hadrian Daicoviciu pentru ajutorul dat în sesizarea și descifrarea unor aspecte arheologice ale monumentelor ca și pentru continua grijă pe care o acordă realizării acestei acțiuni.

¹ Acest deziderat a fost exprimat cu ocazia mesei rotunde organizate de redacția „Buletinului monumentelor istorice”, în colaborare cu Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, în 1971 (*Un program național privind conservarea, consolidarea și valorificarea cetăților dacice din Munții Orăștiei*, nr. 4, 1971, p. 13—18).

² Hadrian Daicoviciu, *O sarcină de primă urgență: consolidarea și conservarea cetăților dacice din Munții Orăștiei*, în „B.M.I.”, 1, 1971, p. 53—58.

mai întâi, aduse câteva precizări cu caracter general despre întregul ansamblu arheologic din Munții Orăștiei.

Intrat treptat în atenția și preocupările specialiștilor, după începutul secolului al XIX-lea, este cercetat mai atent abia după 1920, când profesorul clujean D. M. Teodorescu întreprinde primele cercetări; lipsite de susținerea și înțelegerea cuvenite, ele n-au dat rezultate pe măsura dorințelor, neexistând nici posibilitatea fructificării lor depline. Continuate din 1949, la o scară și cu mijloace ce nu se puteau spera până atunci, săpăturile de dezvelire și cercetare întreprinse, de-a lungul anilor, sub conducerea regretatului acad. C. Daicoviciu, de către un reputat colectiv de cercetători ai Institutului de arheologie și istorie din Cluj-Napoca, ai Muzeului de istorie al Transilvaniei și Muzeului din Deva, au scos la iveală adevărata măreție a acestor vestigii. Începând din acești ani, datele obținute au fost valorificate superior pe plan științific. Este remarcabil „că descoperirile din această zonă au modificat radical, în ultimele două-trei decenii, viziunea oamenilor de știință despre ultima fază a istoriei și civilizației daco-getice”³, viziune ce ar fi rămas incompletă numai pe baza mărturiilor materiale și scrise cunoscute anterior.

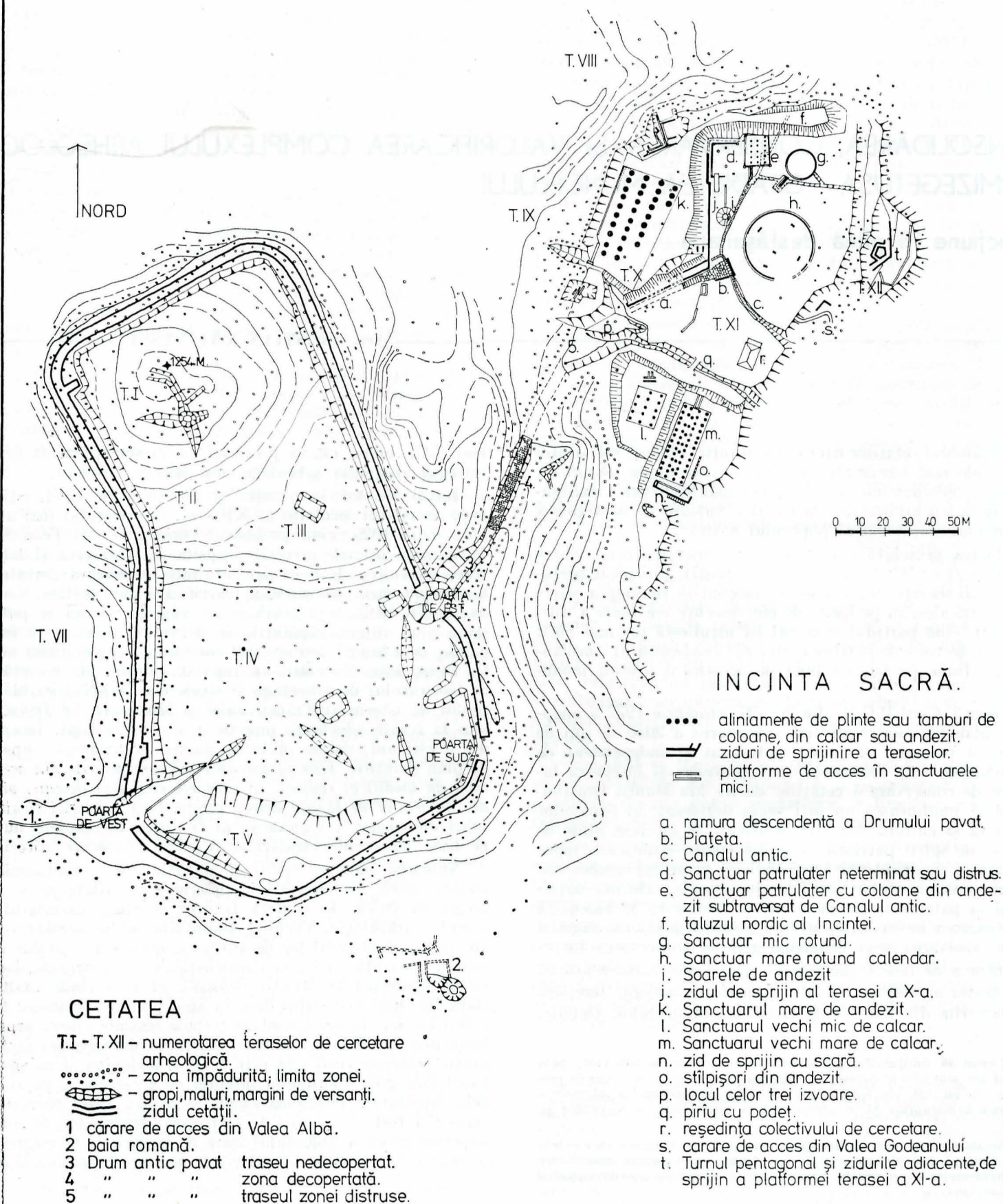
Numărul mare de cetăți și așezări civile, sanctuarele și incinta sacră, ateliere, stîni, cisterne ș.a., aflate pe o arie geografică mică, le conferă tuturor acestora caracterul de complex arheologic. Vorbind despre ansamblul acestor vestigii, despre caracterul lor de sistem și nucleu al statului dac, trebuie să arătăm că aria construcțiilor monumentale dacice nu se limitează la Munții Orăștiei, ci se extinde mult în afara lor, deși mai puțin dens ca aici, practic, pe întreg teritoriul Daciei. În acest context trebuie sesizate câteva aspecte lămuritoare. Astfel, numărul mare de obiective cercetate și sumar protejate (mai ales prin grija arheologilor și cu sprijin local) face greu abordabilă intenția de a cerceta și pe altele, deja depistate⁴. Problema esențială pentru toate obiectivele majore a fost și va mai fi realizarea drumurilor de acces, imperios necesare volumului mare de lucrări, ca și asigurarea cercetării cu specialiști și materiale necesare consolidării ime-

³ Ibidem, p. 55.

⁴ Ne referim la fortificația de pe Virful lui Hulpe, la așezarea de la Fața Cetei, complet necercetate, ca și la așezarea de la Fețele Albe, unde încă multe terase își așteaptă dezvelirea. Cercetarea acestora ar putea completa cu date interesante, dacă nu chiar excepționale, multe din lacunele pe care le resimțim în cunoașterea, spre exemplu, a unor amănunte ale arhitecturii dacice.

SARMIZEGETUSA-REGIA - GRĂDIȘTEA MUNCELULUI

PLAN DE ANSAMBLU CU SITUAȚIA LA SFÎRȘITUL ANULUI 1979

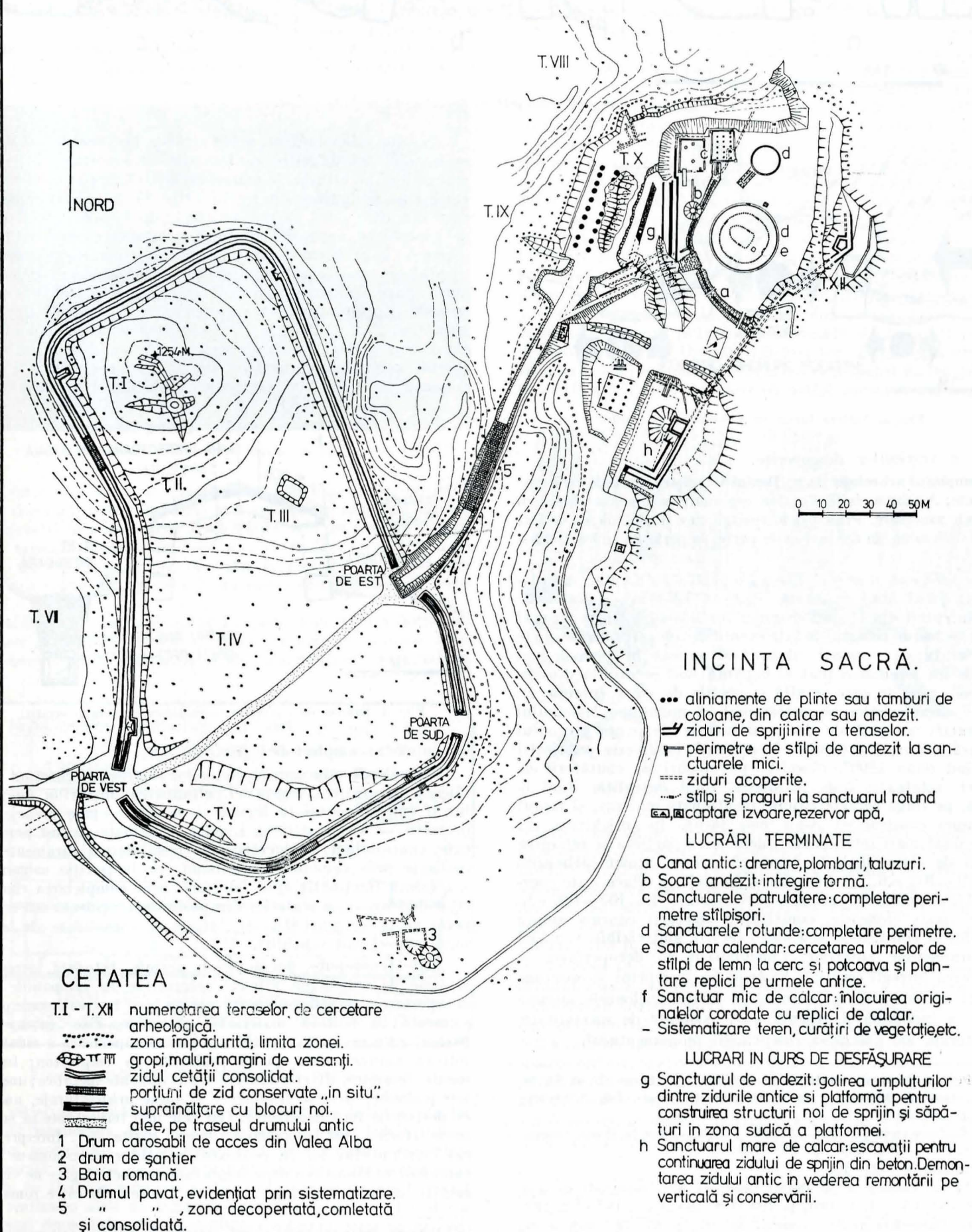

PLANȘA I

Pl. I. Complexul arheologic Sarmizegetusa — Grădiștea Muncelului. Plan de situație înaintea începerii lucrărilor

SARMIZEGETUSA - REGIA - GRĂDIȘTEA MUNCELULUI

PLAN DE ANSAMBLU CU SITUAȚIA LA SFÎRȘITUL ANULUI 1981

PLANȘA II.

Pl. II. Situația la sfârșitul campaniei de lucrări din anul 1981.

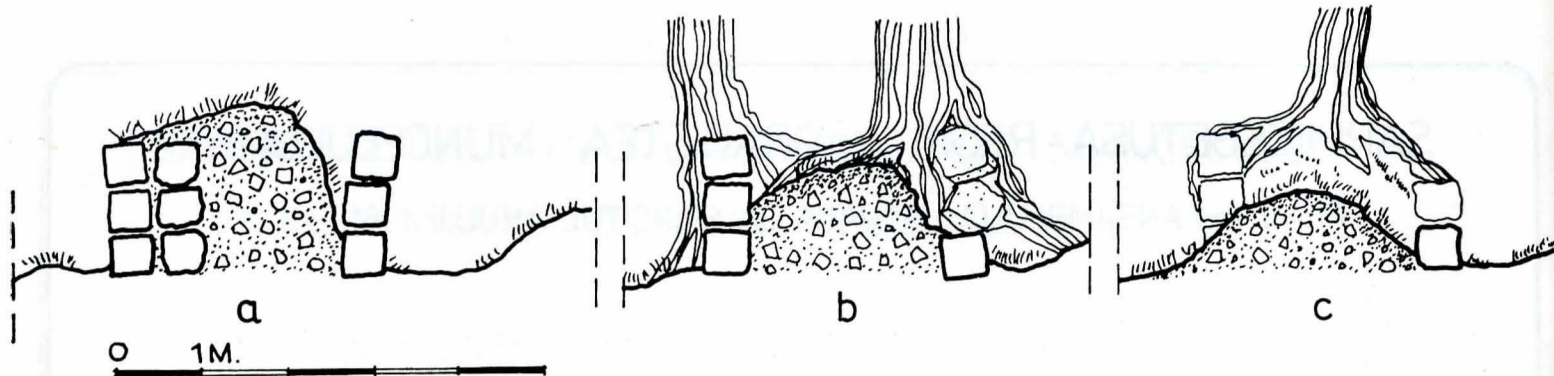

Fig. 1. Secțiuni prin zidul cetății, înaintea începerii lucrărilor.

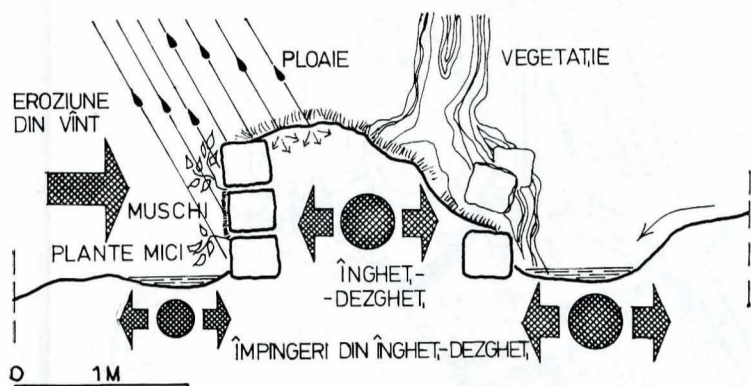

Fig. 2. Sinteza factorilor distructivi ai zidului.

diate a vestigiilor descoperite.

Complexul arheologic de pe Dealul Grădiștei cuprinde trei zone distincte: Așezarea civilă, Cetatea cea mare și Incinta sacră, cu celebrele sanctuare. Principalele vestigii care îl alcătuiesc au fost scoase la lumină, în cea mai mare parte, în perioada anilor 1949—1965.

Cetatea de pe Dealul Grădiștei, amplasată în jurul unui mamelon, de cotă 1254 m⁵, a fost ridicată începând din timpul domniei lui Burebista⁶ spre a servi ca ultim loc de refugiu⁷ în fața eventualei invazii romane. Este înconjurată de versanți abrupti și numai în zona de sud include un teren mai plat și o pantă mai accesibilă dinspre exterior, zonă în care se află și porțile de acces (planșa I). Aceste caracteristici au determinat și nuanțarea sistemului constructiv adoptat de daci, în funcție de panta terenului și accesibilitate la atacuri⁸. Menționată în diverse publicații începând după 1800⁹, răscolită pe alocuri de căutătorii de comori, cetatea a fost, în sfârșit, total dezvelită, dând la iveală, pe lângă caracteristicile menționate mai sus, și faptul că asupra construcției s-au mai făcut, în antichitate, cel puțin două mari intervenții¹⁰: demolarea parțială și refacerea cetății de către daci, în urma păcii ce a urmat războiului din 101—102 e.n., și distrugerea parțială și refaceri ale cuceritorilor romani, ca urmare a războiului din 105—106 e.n. Toate aceste elemente, constituind mărturii istorice asupra modului de construcție și a vieții cetății, sînt vizibile și astăzi în paramentele zidurilor. Concomitent cu decopertarea și cercetarea întregii cetăți, arheologii au întreprins și oportune lucrări de consolidare, cărora, cu toate mijloacele sumare avute la îndemână și absența unei asistențe de specialitate, le datorăm azi păstrarea integrității monumentului.

⁵ Pentru descrierea cetății, a se vedea în: C. Daicoviciu și Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, Ed. Academiei, 1951, p. 33—36.

⁶ C. Daicoviciu și colab., *Studiul trailului dacilor în Munții Orăștiei*, în „S.C.I.V.”, I, 1, 1951, p. 140—142.

⁷ Ibidem, p. 125—126.

⁸ Pentru Cetatea de pe Dealul Grădiștei, vezi rapoartele de săpături, în „S.C.I.V.”, I, 1, 1951, p. 100—108; „S.C.I.V.”, IV, 1—2, 1953.

⁹ C. Daicoviciu și Al. Ferenczi, *op. cit.*, p. 67—72, unde se dau mențiunile bibliografice despre Cetate, începând din anul 1800.

¹⁰ C. Daicoviciu și colab., în „S.C.I.V.”, IV, 1—2, 1953, p. 174 și urm.; „S.C.I.V.”, V, 1—2, 1954, p. 150.

Așa cum este cunoscut, prin Carta de la Venetia — 1964¹¹, se impune azi definitiv ca lucrările de cercetare să fie cu promptitudine urmate de măsuri de consolidare și conservare. După cum se distinge din secțiuni (fig. 1), la începutul lucrărilor din 1980 zidul nu era mai înalt de 3 rânduri de blocuri de piatră, cu zone de paramente răsturnate sau înclinate (chiar detașate de embleton). Asupra paramentelor și embletonului acționau constant o serie de factori distructivi, am putea spune, de mare eficiență. Fagii uriași, vreo 220 la număr, creșturi pe embleton sau paramente, în tot lungul zidului, îmbrățișând cu rădăcinile lor blocurile, acumularea apei în embleton și lângă fața interioară a zidului, înghețul și dezghețul, vegetația mărunță, strecurată printre rosturi, toate acționau sigur erodind, sfărîmînd, dislocînd și prăbușind pa-

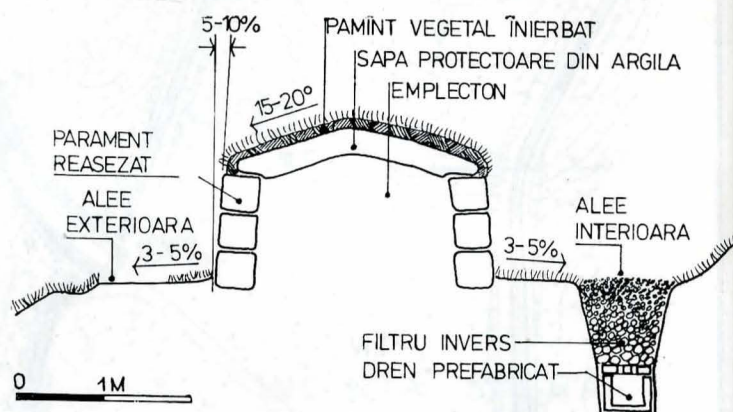

Fig. 3. Soluția de conversare-consolidare a zidului cetății.

ramentele și embletonul (fig. 2).

Măsurile de eliminare a factorilor distructivi constînd în: tăierea și curățirea vegetației, eliminarea mișcărilor terenului și embletonului la îngheț și dezgheț — prin drenaje și protecții —, sistematizarea zonelor învecinate au fost practicate, concomitent, cu lucrările de consolidare a paramentelor realizate prin demontări și remontarea în poziția asigurată a acestora (înclinație spre interior), prin completarea rîndurilor de blocuri cu material din prăbușirea evidentă sau recuperat de pe versanți (fig. 3), lucrări de consolidare ale terenului suport sau subzidiri.

Astfel concepute, lucrările au permis, totodată, accesul la zone de embleton rămase necercetate în campaniile de decopertare a cetății, ocazie cu care au ieșit la iveală numeroase elemente de cultură materială: pietre așa-zise „cu cap de pasăre” care orna în antichitate partea superioară a zidului, într-un anume ritm, găsite prăbușite în embleton; fragmente ceramice, diverse obiecte sau fragmente metalice; unelte sau podoabe; diverse fragmente și piese arhitecturale, unele cu destinație încă nedefinită. Dar cele mai importante ca mărturie istorică sînt inscripțiile romane găsite aici. Interpretarea conținutului lor în contextul relațiilor daco-romane va contribui la lămurirea unor importante aspecte legate de viața cetății, în timpul și după cucerirea acesteia de către romani.

¹¹ Carta internațională asupra conservării și restaurării monumentelor în prezentarea lui Grigore Ionescu, *O nouă carte internațională...*, în „Monumente istorice” nr. 2, 1967, p. 7—13, unde este inserat tot textul documentului.

Elemente importante în cadrul cetății, porțile de acces, în număr de trei, sînt implicit și un element obligatoriu în circuitul de vizitare. De aceea, cu caracter exemplificativ, s-a hotărît ca la porțile de vest (accesul în ansamblu) și de est (accesul prin drumul antic pavat, spre Incinta sacră) să se practice supraînălțări cu blocuri nou confecționate (fig. 5). Ele au fost realizate pe cca 10 m lungime, în dreapta și în stînga intrărilor, pe cinci rînduri la poarta de vest, pe două la cea de est, pe ambele fețe ale paramentelor și latura mică a porții, folosindu-se o șapă de pozare și marcaj între ele și rîndurile de blocuri originare. S-a urmărit prin aceasta redarea, pentru vizitatori, a înălțimii minime funcționale a zidu-

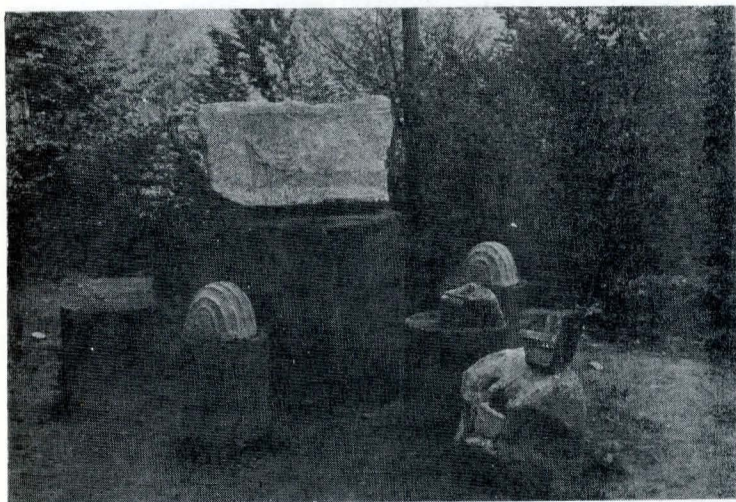

Fig. 4. Elemente arhitecturale găsite în zidul cetății.

lui antic (din lipsă de date asupra înălțimii reale, de bună seamă cel puțin atît de mare) și a măreției și amplorii acestei construcții în antichitate, dacă vizitatorul va integra imaginea sugerată întregii lungimi a zidului, de aproape 800 m (fig. 6). De-a lungul zidului, atît la interior cît și la exterior, cu ocazia sistematizării, au fost amenajate alei de vizitare.

Mijloacele folosite în această acțiune s-au dorit a fi cît mai simple și totodată eficiente, ținînd seamă de timpul relativ scurt avut la dispoziție și de constructorul nespecializat

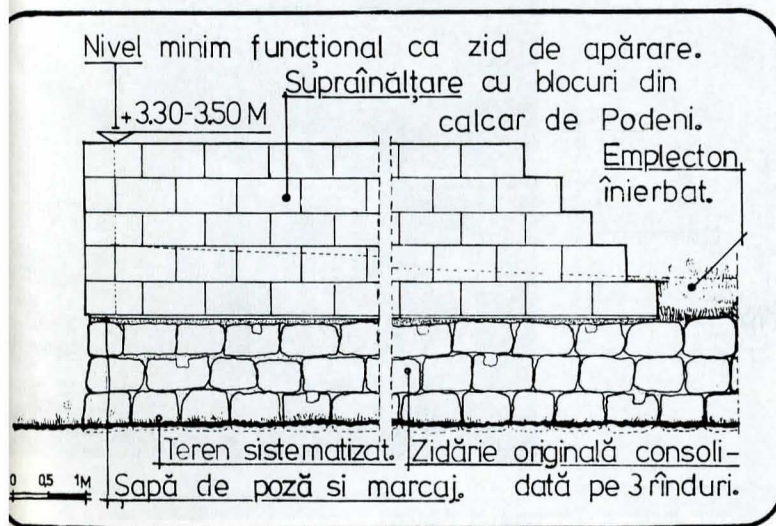

Fig. 5. Supraînălțare cu blocuri noi la poarta de vest.

în astfel de lucrări. Reușita practicării soluțiilor rămîne astfel dependentă de o punere în operă cît mai fidelă indicațiilor proiectului. După remedierea unor lucrări, acoperirea integrală cu șapă de argilă protectoare, după realizarea treptelor pe aleile în pantă și a drenajului zonei de nord, odată cu realizarea aleii de legătură între poarta de est și vest (pe traseul drumului antic ce străbătea cetatea), vom putea considera lucrarea încheiată urmînd ca timpul să verifice justetea soluțiilor adoptate (planșa II).

Drumul antic pavat este elementul de legătură între cetate

și Incinta sacră. Distrus înspre incintă (are două fragmente care permit totuși reconstituirea unei porțiuni de traseu), el se păstrează și se leagă parcă mai mult de cetate pînă în care pătrunde. Porțiunea ce s-a realizat, ca intervenție de consolidare-restaurare, studiată și de arheologi, are 40 m lungime și 5 m lățime fiind pavată cu lespezi de calcar așezate de-a curmezișul pantei (planșa I). La margine, pe ambele părți, există, uneori descompletate, balustrade-borduri din calcar¹². Porțiunea menționată, aflată la mijlocul pantei dintre cetate și incintă, continuă, de data aceasta nedecopertată, pînă la poarta de est, și încă puțin spre incintă. S-a considerat că lăsarea ei sub pămînt va conserva în condiții mai bune o porțiune mare de pavaj. Starea părții decopertate, și care a făcut obiectul lucrării, era, în aparență, relativ bună¹³. Dalele aveau marginile rotunjite, uneori mișcate din planul drumului, avînd pe alocuri aspectul unor trepte. O parte lipseau, iar unele erau crăpate sau incomplete. Balustradele, în mare parte din lungimea lor, erau reacoperite de pămîntul scurs de pe ambele părți ale traseului. Hotărîndu-se plom-barea pavajului și îndreptarea dalelor mișcate, dezvelirea și completarea balustradelor și protejarea versanților, prin înierbări, împotriva prăbușirii (fig. 7), și cu această ocazie s-a constatat că elementul distructiv principal îl constituie stagnarea apei pe vestigiu. La desfacerea dalelor pentru reasezare s-a constatat precara lor stare de conservare, foarte multe erau corodate mai puternic pe dedesubt decît la suprafață, dezagregîndu-se în timpul ridicării lor. Explicația era pătrunderea apei sub dală și stagnarea ei pe patul de lut galben, fundația pavajului. Au devenit astfel necesare subdrenarea

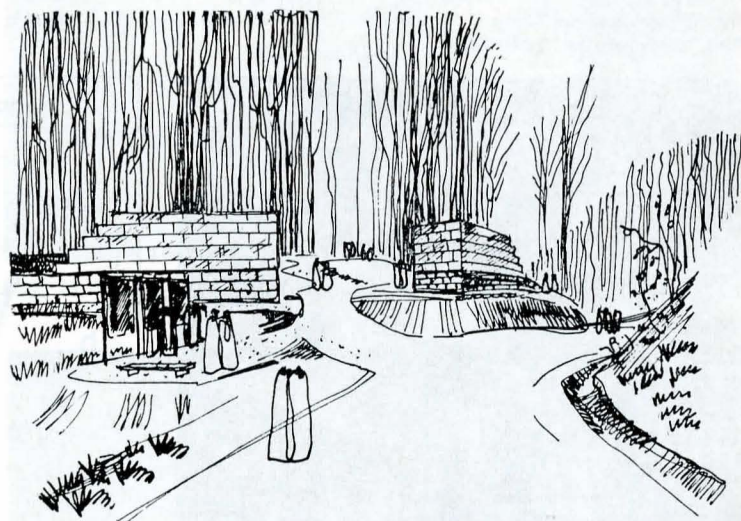

Fig. 6. Aspectul porții de vest, văzută din exterior.

totală a pavajului, completarea unei mai mari suprafețe cu dale replici și crearea, în legătură cu acest subdren, a unor drenuri longitudinale în lateralul balustradelor, preluînd și apele provenite din taluzurile laterale (fig. 7b). Paralel cu aceasta s-a amenajat aleea existentă de-a lungul Drumului pavat, interpunîndu-se o balustradă care să oprească accesul vizitatorilor pe pavaj.

În mod identic se pune problema și cu acea ramură a drumului care, la întîlnirea terasei a X-a, cotește spre est coborînd în Incinta sacră pe lîngă zidul de sprijin al terasei. Pavajul, păstrat aici numai în partea de jos a pantei, debușează într-un spațiu mai larg terminîndu-se brusc peste Canalizarea antică, spațiu denumit de arheologi „Piațetă”. Această porțiune de drum, din care s-au păstrat circa 15 m lungime, are un caracter monumental și a fost realizată, în partea din susul pantei, probabil, în trepte. Lucrările la această porțiune se vor realiza după intervenția la zidul de sprijin al terasei

¹² Vezi raportul de săpături în „S.C.I.V.”, II, 1, 1951, p. 104 și fig. 7, p. 105.

¹³ „... la Sarmizegetusa, porțiunea dezvelită a drumului pavat care lega cetatea de Incinta sacră e de nerecunoscut: lespezile de calcar ale pavajului au fost în bună parte erodate de apă”, afirma H. Daicoviciu, în 1970, în: lucr. cit., „B.M.I.”, 1, 1971, p. 55, referindu-se, prin comparație, cu starea pavajului din momentul descoperirii.

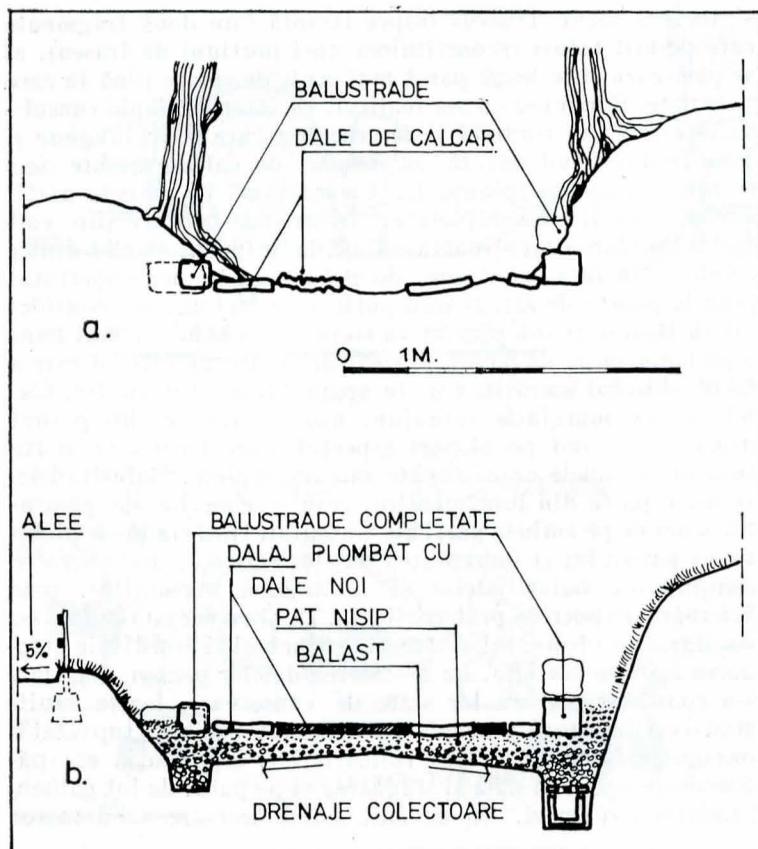

Fig. 7. Secțiuni în Drumul pavat; a — situația existentă, b — situația după consolidarea realizată.

Fig. 8. Traseul Canalului antic prin mijlocul Sanctuarului patralater cu coloane.

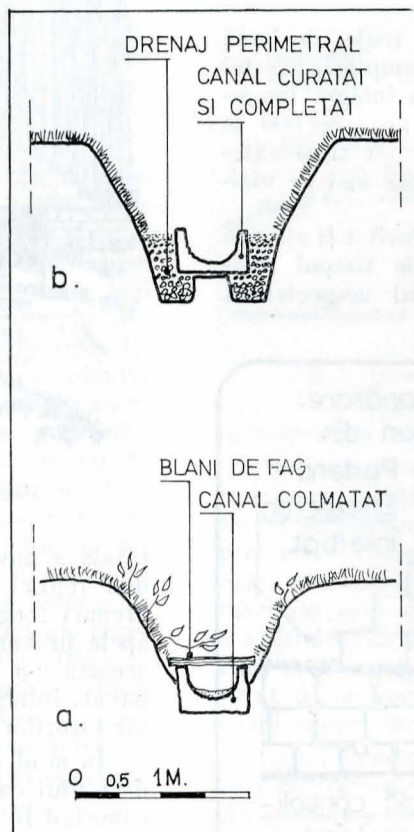

Fig. 9. Secțiuni în Canalul antic; a — secțiunea inițială; b — secțiunea realizată.

Fig. 10. Traversarea Canalului antic pe sub capătul Piațetei.

a X-a, ele constind în completări minime ale pavajului existent și completarea, în sus, cu replici din calcar, de aceeași mărime cu originalele ($1,50 \times 0,60 \times 0,30$ m).

Incinta sacră

Canalul antic. Construit din blocuri scobite în formă de igheab, deosebit de bine puse în operă, canalul antic, descoperit în întregime după 1950¹⁴, străbate pe un traseu curb o bună parte din terasa a XI-a a incintei. Se pot distinge

două tronsoane ale canalului. Unul dintre ele, pornind din proximitatea nordică a capătului Piațetei, se îndreaptă în pantă, pe sub aceasta, către versantul sud-estic al incintei, partea sa terminală lipsind, dar fiind ușor de urmărit și completat. Al doilea tronson, pornind din același loc, în continuarea primului, dar cu direcție și pantă spre nord, subtraversează Soarele de andezit și, pe un traseu sinuos, Sanctuarul patralater cu coloane, după care, pe sub taluzul nordic al incintei (provenit din umpluturi din degajarea terasei a X-a), deversează undeva, în nord-nord-estul acesteia. Din cauza taluzului amintit, capătul canalului din această zonă nu este cercetat (planșa I).

Asupra datei construcției canalului, relativă la o cronologie între componentele Incintei sacre, putem face observația că tronsoanele amintite pot reprezenta două momente diferite de construcție, cu toată continuitatea lor aparentă. Cotitura, mai puțin firească, pe care canalul o face printre coloanele Sanctuarului patralater, ne face să-l bănuim anterior acestuia și adaptat odată cu construcția sanctuarului (fig. 8). Mai trebuie semnalat că sub zidurile de sprijin ale terasei a X-a (latura paralelă drumului Piațetei) a funcționat un canal ce venea din amonte, care a fost desființat de construcția zidului. Capătul său, ce iese lângă Piațetă, a fost înadins obturat în apropierea zidului, dar se distinge cu claritate legătura acestuia cu tronsonul estic al canalului existent, dovedind construirea acestora două concomitent și într-o primă fază.

Starea vestigiului, la începerea lucrărilor de conservare, era completă ca traseu, prezentând însă multe blocuri deteriorate, cu deosebire în zona dintre Soarele de andezit și Sanctuarul patralater; completarea cu replici a zonelor care lipseau, a zonei din capătul sud-estic al terasei, a fost înso-

lită de lărgirea și sistematizarea șanțului, prin care canalul ne este pus în evidență, și de lucrări de subdrenare a întregului traseu.

Dacă odată cu întreruperea activității dacilor în incintă după cucerirea romană, canalul nu a mai fost folosit cu destinația inițială, de-a lungul anilor, și mai ales după degajarea incintei, la stadiul aflat în 1980, când au început lucrările de conservare, el a funcționat natural, ca drenaj pentru apele meteorice, fapt care i-a accentuat starea de degradare, corodând puternic blocurile (fig. 9a). Aceasta a sugerat, în fond, și

¹⁴ Raport de săpături, în „S.C.I.V.”, II, 1, 1951, p. 111—113.

Fig. 11. Sanctuarul patrulater cu coloane, înaintea intervenției de completare.

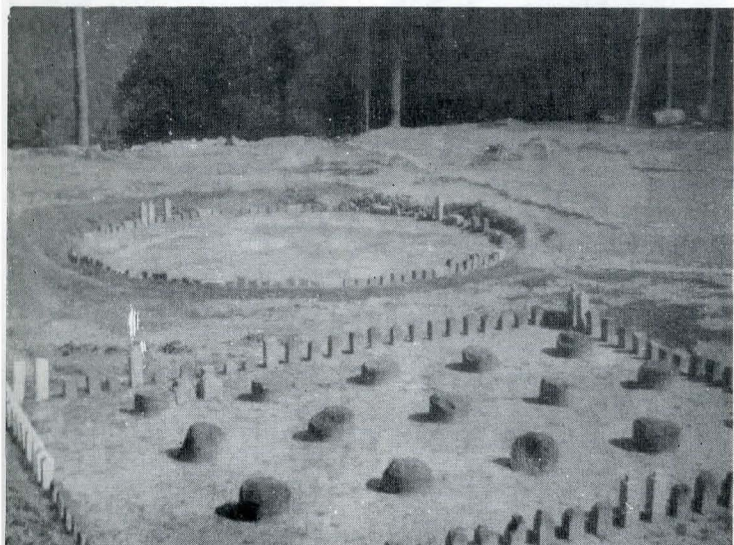

Fig. 12. Sanctuarul patrulater cu coloane și Sanctuarul mic rotund, după intervenție.

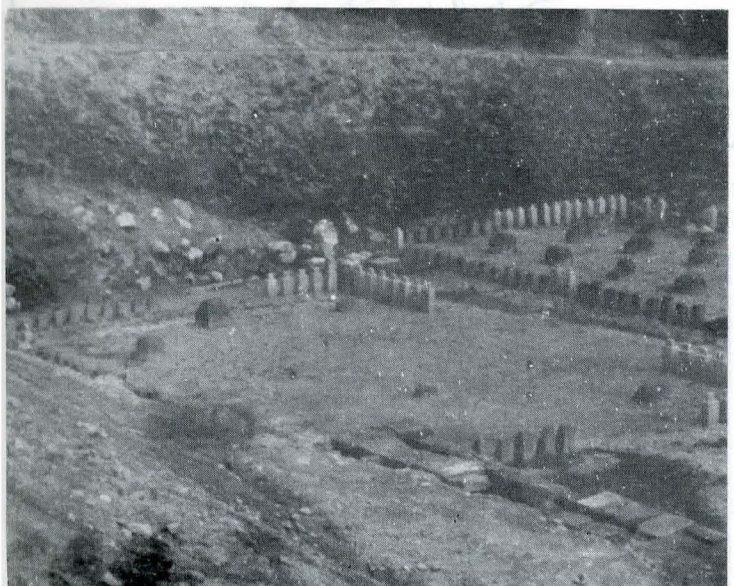

Fig. 13. Grupul celor două sanctuare patrulatere, după intervenție.

principiul ce a stat la baza luării măsurilor de protecție. Încercarea de a crea un subdren total (fig. 9b) nu a fost posibilă, deoarece unele elemente fiind puternic corodate se rupeau la ridicare sub propria lor greutate. Astfel, ne-am re-zumat la o curățire a canalului și la drenarea laterală pe ambele părți, fără dislocarea elementelor. Pentru a nu se demonta Piațeta, în mod nejustificat, partea vestică a drenu-lui a fost subtraversată în această zonă și racordată la ramu-ra estică (fig. 10). Am optat, înadins, pentru rolul de dren al lucrării din două motive: îndepărtează rapid apa de lângă blocurile canalului, și constituie, în continuare, un dren

pentru evacuarea apelor incintei. În acest stadiu lucrarea este astăzi terminată. Traversarea canalului, necesară circula-ției de vizitare, se va asigura prin podețe (planșa II).

Aici, ca și la Drumul antic pavat sau încă în alte cazuri, se constată înjustețea părerii unor specialiști (arheologi sau restauratori) cu privire la protecția oferită vestigiilor de starea lor de îngropare, prin care se justifică lăsarea unor por-țiuni de vestigiu nedevelite (și necercetate). Se constată aici, la Grădiște, că circulația apei în sol, antrenând diverși agenți chimici în soluție, nu scutește, în special calcarul, de o con-ținută dizolvare, mai ales la acoperirile subțiri, sub limita de îngheț, constituind uneori un factor distructiv cu atât mai grav cu cât, se știe, dacii își pozau lucrările pe un strat de lut galben nu totdeauna permeabil la trecerea apei. În acest sens ar fi necesară o aprofundată studiere a agenților corosivi atmosferici, a apei, a acidității și compoziției solului, a mo-dului reversibil sau ireversibil de circulație a apei prin ma-terialul elementelor vestigiilor¹⁵. Trebuie însă, în mod evi-dent, să recunoaștem că, atât la canal cât și la celelalte

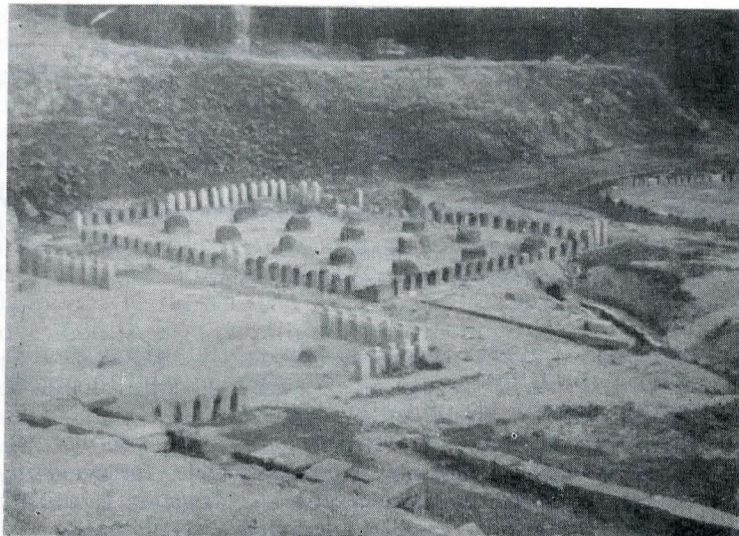

Fig. 14. Sanctuarele mici, după intervenție.

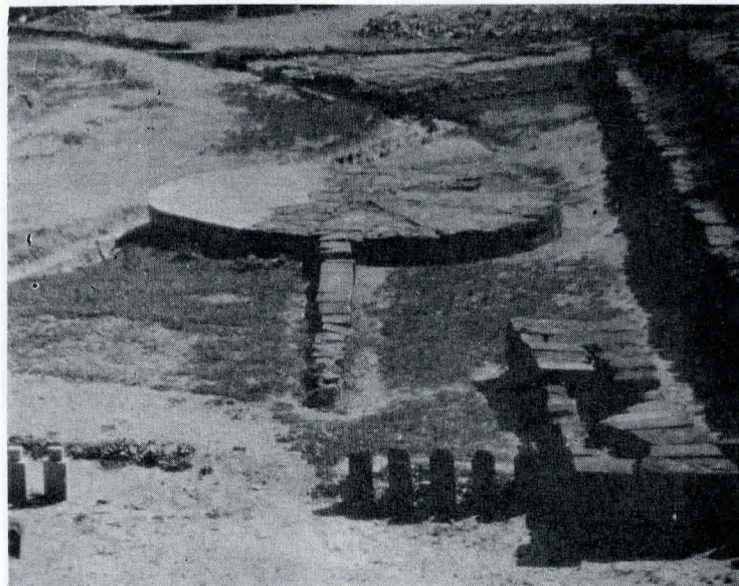

Fig. 15. Soarele de andezit, completat.

vestigii, măsura general luată de îndepărtare rapidă a apei de lângă monument aduce un mare serviciu acestuia, dar nu este, cum ne-am dori, o rezolvare totală. În acest sens, trebuie să sperăm că progresul tehnic va permite cât de curând aflarea unei soluții definitive pentru conservarea pietrei. Până atunci,

¹⁵ În privința modului de degradare a materialelor de construcție și a proceselor intime legate de aceasta, vezi: Dinu Moraru și E. Dimi-triu-Vilcea, *Umezeala în construcții și combaterea ei*, București, Ed. teh-nică, 1969, în special capitolul I. 2, *Constataări asupra monumentelor isto-rie*.

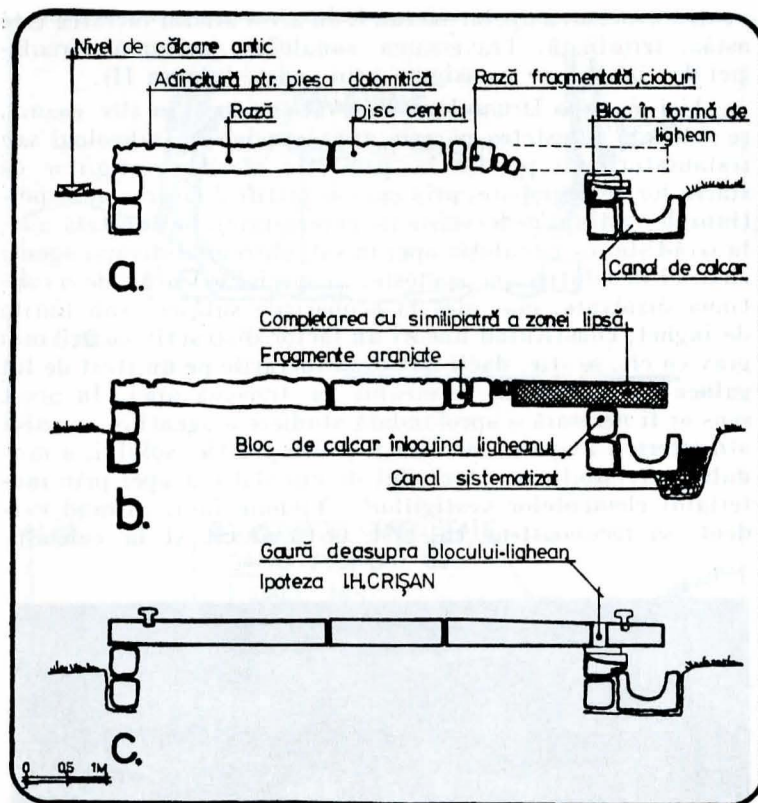

Fig. 16. Secțiuni prin Soarele de andezit; a — existentă; b — după completare; c — ipoteză de funcționare (după I.H. Crișan).

aprofundarea studiului agenților distructivi și observarea comportării soluțiilor practicate vor oferi prilejul să putem îmbunătăți măsurile de protecție.

Sanctuarele mici patrulate și Sanctuarul mic rotund. Se află în zona nordică a Incintei sacre (planșa I). Intervențiile la acestea au constat în sistematizarea și drenarea terenului interior sau exterior, o dată cu lucrări de completare a elementelor care lipseau încă din antichitate¹⁶ (fig. 11).

La Sanctuarul din colțul nordic, având o latură și jumătate descompletată, inclusiv blocul care marca colțul, completările făcute au urmărit sugerarea suprafeței lui inițiale (dacă acesta a fost terminat), sau a celei posibile, prin plantarea unor stâlpi replici de o parte și de alta a blocului de colț care lipsea, acesta nefiind însă replicat (fig. 12).

La Sanctuarul patrulat cu coloane, așezate pe trei rânduri în interior, intervenția s-a limitat la completarea unor stâlpi lipsă și la așezarea câtorva prăbușiți (fig. 11). Nu s-a recurs, spre exemplu, la montarea unor replici-coloane în spațiul mai mare din spatele sanctuarului unde, cum presupunea H. Daicoviciu¹⁷, ar fi avut loc încă un rând de trei coloane (fig. 11) astfel ca numărul lor total să fie de 18, deci multiplu de 6. Am considerat această ipoteză, aplicată și în legătură cu alte sanctuare, numai o ipoteză, cu toate elementele afirmative care o susțin, dar și cu toate rezervele care persistă. S-a evitat, în toate cazurile în care a fost posibil, ca prin lucrările efectuate să fie puse în practică ipoteze, oricât de bine ar fi ele argumentate, considerând că nu acesta este scopul intervențiilor¹⁸. Iar când, totuși, am fost nevoiți, pentru rezolvarea unor probleme importante de valorificare și punere în evidență a unor trăsături majore ale ansamblului, să ne bazăm pe ipoteze, am făcut-o cu toată precauția și de așa manieră ca, în cazul infirmării acestora, lucrarea să se poată reface conform noilor date.

Sanctuarului mic rotund i s-au adus completări cu stâlpi și cu blocuri mici și plate care se interpuneau grupurilor

¹⁶ Rapoarte de săpături pentru sanctuarele mici, patrulate, și pentru Sanctuarul mic rotund, în: „S.C.I.V.”, II, 1, 1951, p. 117—118 și pl. II și III; „S.C.I.V.”, III, 1953, p. 287—288, și fig. 4, p. 287; „S.C.I.V.”, IV, 1—2, 1953, p. 153—156 și fig. 1—4; „Materiale”, VI, 1959, p. 336 și „Materiale”, VII, 1961, p. 303.

¹⁷ H. Daicoviciu, în „Materiale”, VII, 1961, p. 303.

¹⁸ Carta de la Veneția, art. 9.

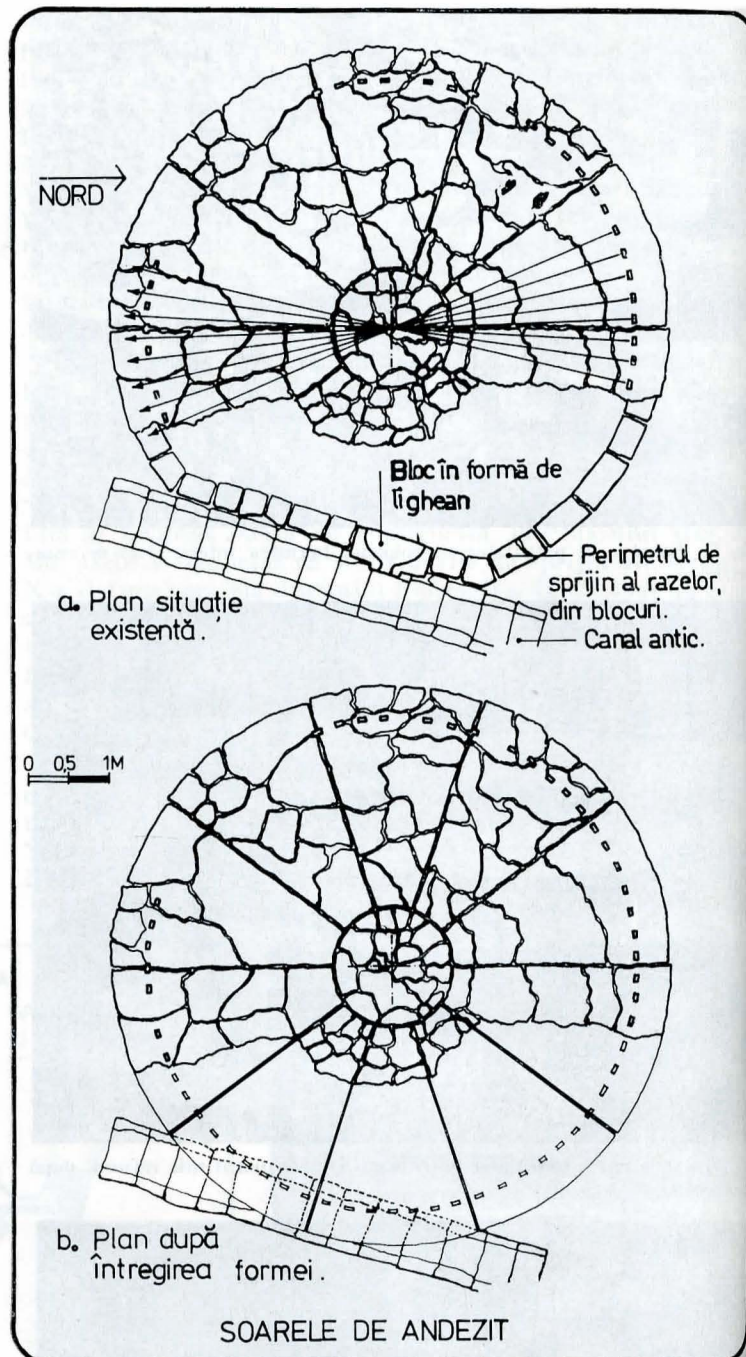

Fig. 17. Soarele de andezit: a — plan înainte completării; b — după completare.

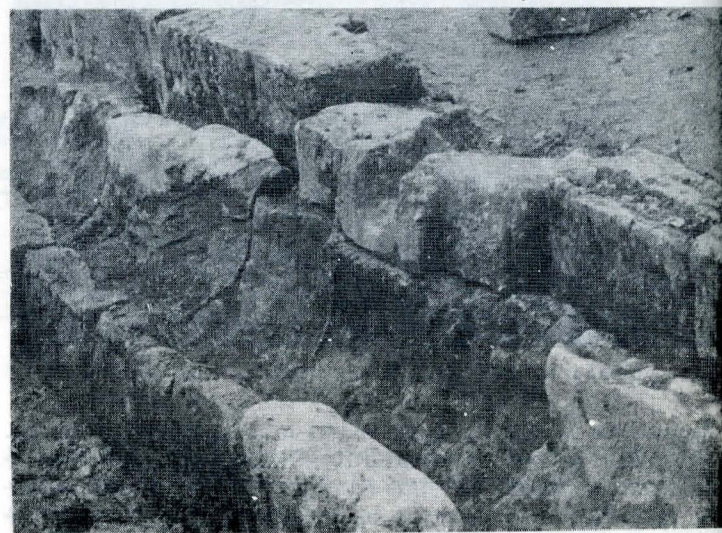
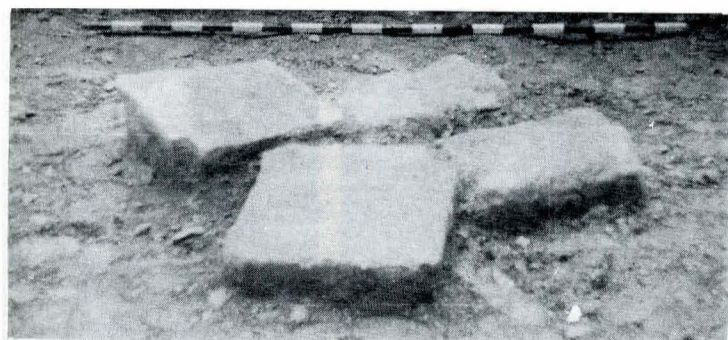

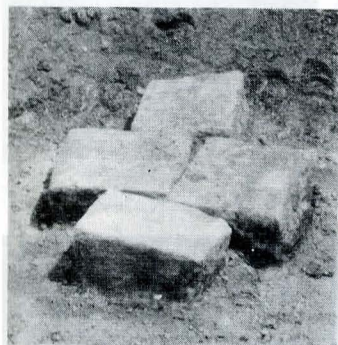
Fig. 18. Juncțiunea blocului-lighean cu Canalul antic.

stîlpilor și din care numai unul singur, original, se păstrează (fig. 12).

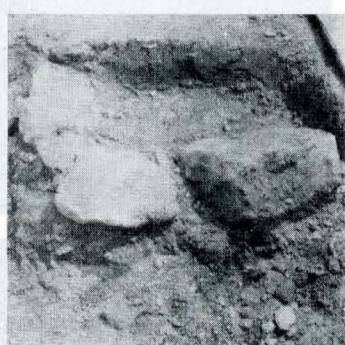
Realizarea replicilor este făcută, ca dimensiuni, conform originalelor. Întrucît toți stîlpii înalți și înguști din sanctua

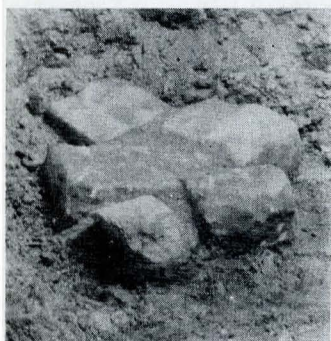
a

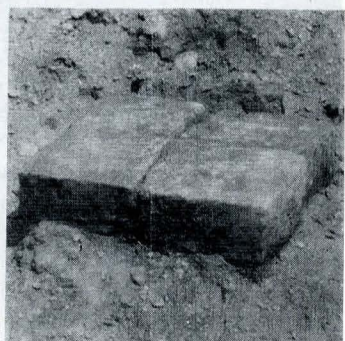
b

c

d

e

Fig. 19. Aspecte ale alinamentului nou descoperit sub Sanctuarul mare de calcar.

rele incintei au fost decapitați de romani¹⁹ (în acțiunea de distrugere a incintei), partea lor superioară a fost reconstituită după modelele citorva capete originare (fig. 14), găsite

¹⁹ H. Daicoviciu, în *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, Ed. Dacia, 1972, p. 236.

în timpul săpăturilor²⁰ și aflate la Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca. Tot conform originalelor au fost executate și celelalte piese replicate (la sanctuarele rotunde, mare și mic). Sperăm că aspectul lor diferit față de cel al texturii originalelor să fie potrivit necesității de a diferenția partea existentă de adaosurile necesare întregirii formelor.

Soarele de andezit. Asupra modului de conservare al acestui vestit monument, descoperit în 1958 și cercetat complet în anii 1959 și 1960²¹, suficient de cunoscut spre a mai fi descris, s-au purtat numeroase discuții iar efectuarea lucrărilor din anul 1980, trebuie s-o recunoaștem, nu reprezintă o soluție de conservare propriu-zisă, ci doar o soluție tranzitorie (fig. 15).

Și iată de ce: propunerile din discuțiile preliminare sugerau o acoperire completă cu o construcție vitrată, adosată zidului de sprijin al terasei a X-a (planșa I) sau independentă, ori o acoperire și pereți demontabili, pentru sezonul de vizitare. Această soluție este de nedorit, orice construcție de protecție adăugată ducând la alterarea nefirească a unității ansamblului.

S-a propus și înlocuirea originalului cu o replică confecționată, ca și acesta, din andezit. Se dorea ca replica să aibă forma completă pe care originalul nu o mai are, prin distrugerea părții dinspre canal (fig. 16a și 17a). În această situație ar fi urmat ca monumentul să fie mutat, pentru protecție, și expus la Muzeul din Deva. Această opinie a întâmpinat pe loc opoziția hotărâtă ca acest vestigiu, ca și alte elemente ce trebuie conservate prin scoatere din sit, să părăsească complexul arheologic. Pe de altă parte, dorința de a se prezenta forma completă a vestigiului a fost găsită, în acest caz, justificată. Astfel, a fost acceptată ideea mutării Soarelui într-un lapidariu și substituirea sa, pe amplasament, cu o replică din andezit. Dar, pentru moment, neexistând nici lapidariu, nici posibilitatea confecționării unor piese de andezit atât de mari, s-a ales o soluție de compromis și anume: completarea părții distruse a vestigiului cu simlipiatră imitând andezitul (imitație ce o putem considera mediocră). Lucrarea s-a și executat (fig. 16b și 17b). Cu această ocazie a fost demontat blocul de calcar, în formă de lighean, care făcea joncțiunea între substructura discului de andezit și Canalul antic (fig. 18). Demontarea a fost făcută tocmai pentru protejarea lui, în

a

b

Fig. 20. Sanctuarul mare — Calendar. Blocuri de andezit din cercul mare, găsite îngropate, în timpul lucrărilor.

²⁰ C. Daicoviciu, în „S.C.I.V.”, II, 1, 1951, p. 114 și pl. IV, unde se spune, cităm: „*Felul în care sînt ciunțiți stîlpii de la celelalte sanctuare — ale căror capete s-au găsit în 2—3 exemplare — ne confirmă...*”.

²¹ Rapoartele de săpături, pentru Soarele de andezit, în: „Materiale”, VII, 1961, p. 303—304; „Materiale”, VIII, 1962, p. 466—467; „Materiale”, X, 1970, p. 62—63.

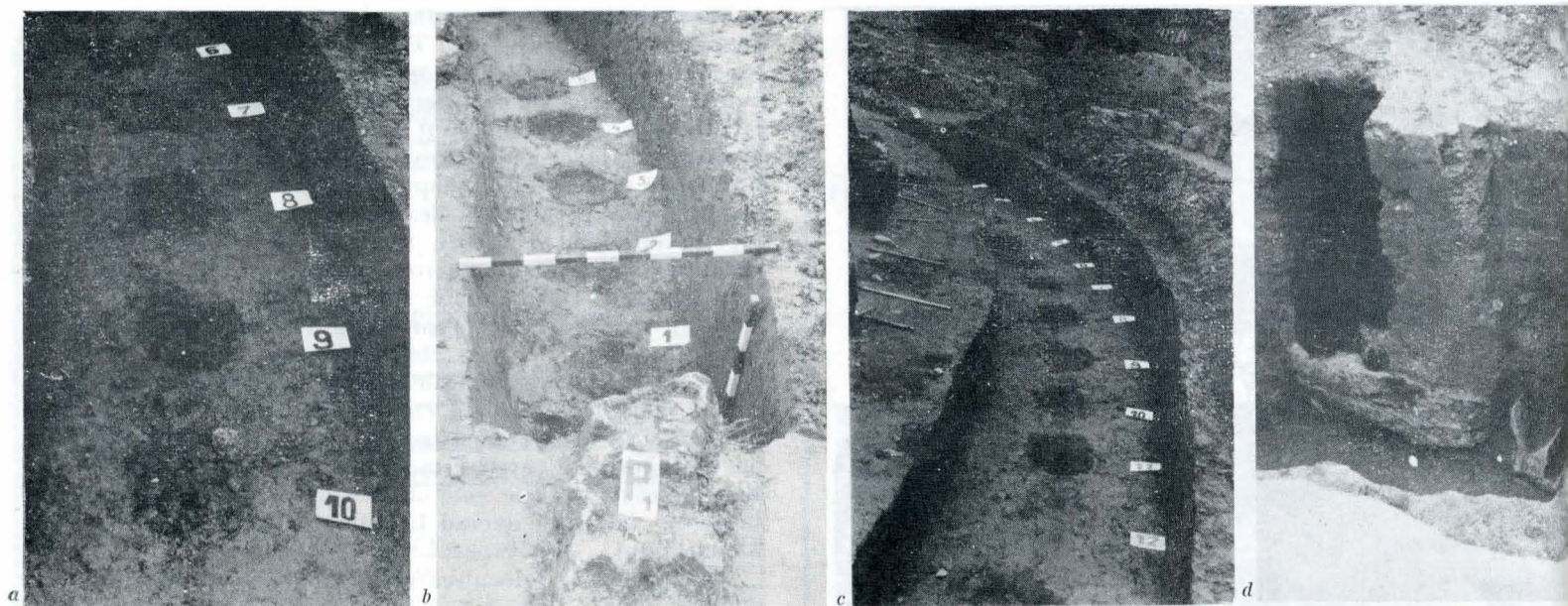

Fig. 21. Aspecte din timpul sondării urmelor stîlpilor de lemn și a unui stîlp excavat pentru cercetare.

cazul definitivării lucrării așa cum s-a arătat mai sus, respectiv cu mutarea originalului într-un lapidariu și replicarea corespunzătoare pe amplasament. S-a considerat o greșeală demontarea blocului în formă de lighean, considerându-se că ar fi trebuit pus în evidență la fața locului, printr-o gaură practică în disc (în partea reîntregită), cum trebuie să fi fost în antichitate, spre a-i justifica funcțiunea²². Dar existența acestei găuri nu este atestată de nici o urmă materială (fragment de piatră de grosimea lespezilor discului care să conțină măcar un sector concav, asimilabil unei astfel de găuri), deși I. H. Crișan spune: „Existența acestui dispozitiv (blocul de calcar în formă de lighean) ne arată că de pe acest disc se scurgea în canal un lichid oarecare. Trebuie să presupunem deci că în lespezea de andezit exista un orificiu de dimensiunile ligheanului”²³. Deși ideea pare firească, găsim că traducerea ei în construirea unei replici este, încă, puțin motivată.

Chiar realizarea completării razelor distruse dinspre canal a ridicat o nouă problemă de amănunt, și anume: marcarea pe sectoarele completate a suitei de adîncituri perimetrice, existentă pe părțile originale dar incompletă, scobituri ce au folosit pentru implantarea unor piese din marmură dolomită în formă de ciupercă²⁴, cu secțiunea în forma literei T²⁵. Dat fiind faptul că ritmul și numărul adînciturilor de pe original, cîte s-au păstrat, nu pot fi puse în legătură cu dimensiunile razelor, a trebuit, pentru marcarea de adîncituri și pe zona completată, să găsim o modalitate de determinare a poziției lor, prin verificarea originalelor aflate pe partea de disc păstrată. Astfel, am constatat că privind prin axul unei adîncituri vezi totdeauna, față de centrul discului, mijlocul interspațiului a două adîncituri aflate pe partea opusă (fig. 17a). Pe baza acestui procedeu, singurul posibil restauratorului (în afară de abținerea de la asemenea practici), s-a putut face completarea dorită, nu lipsită, și ea,

²² Păreră susținută de dr. I. Glodariu într-o discuție pe șantier, conform ipotezei lui I. H. Crișan; vezi nota 23.

²³ I. H. Crișan, „Cercetarea exhaustivă a Soarelui de andezit”, în „Materiale”, X, 1970, p. 63.

²⁴ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 216 și fig. XXIX.

²⁵ I. H. Crișan, în *lucr. cit.* la nota 23, presupune că grosimea mare a discului de andezit s-ar putea motiva prin folosirea lui la sacrificiul vitelor mari. Ipoteza nu ni se pare plauzibilă deoarece, dată fiind distanța mică ce rămânea între elementele decorative în formă de T, fixate în scobiturile de pe disc, ca și din cauza poziției acestora, utilizarea presupusă ar fi dus la distrugerea elementelor decorative. Tot din cauza elementelor decorative, vedem curioasă amplasarea orificiului deasupra jghebului, lingă, între sau desființându-le pe acestea. Înclinăm, mai degrabă, să credem că relația funcțională între disc, blocul lighean și canal, relație evidentă, trebuie să se fi petrecut altfel, într-un mod care, prin distrugerea vestigiului, nu-l mai putem restabili.

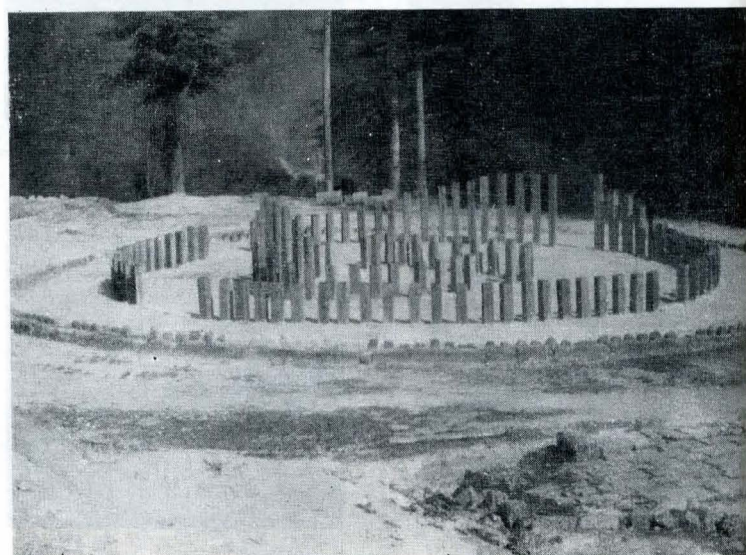

Fig. 22. Sanctuarul rotund — Calendar, după terminarea lucrărilor.

de dispute și critici prompte²⁶.

Cu convingerea că această situație tranzitorie nu va rămîne și definitivă, dorim să remarcăm riscantul caracter al disputelor menționate, cel puțin în ceea ce privește tendința ca unele idei să fie materializate cu ocazia restaurării, tendință ce nu reprezintă, am mai spus-o, scopul major al intervenției. Desigur vizitatorii, iubitorii de monumente, pot fi puși în temă asupra diverselor posibilități de a răspunde unor probleme, dar este deosebit de periculos să le prezentăm una din variante în postura de situație originală.

Sanctuarul rotund-Calendar. Denumit Rotondă, Sanctuar circular sau mai larg, Calendarul dacic, această construcție antică a suscitat un deosebit interes din partea tuturor celor care au cercetat-o sau cunoscut-o, devenind pentru mulți simbolul însuși al Grădiștei sau al civilizației dacice. Semnalat încă din secolul trecut, prin sondajele diversilor cercetători²⁷, i s-au atribuit tot felul de funcțiuni posi-

²⁶ Critica soluției a fost adusă, la fața locului, de Pompei Mureșan, etnograf la Muzeul de etnografie al Transilvaniei, inimos promotor al cercetării științifico-matematice a caracterului de instrument astronomic al monumentelor grădiștene. Domnia sa afirmă că ritmul adînciturilor este determinat de folosirea ca unitate de măsură a piciorului grec, ceea ce, raportat la circumferința discului, ar duce la un număr de 72 adîncituri. Fiind un număr par, acestea ar trebui să fie, două câte două, coliniare cu centrul discului. Nouă ne-au rezultat un număr total de 67 adîncituri. Pentru ambele cifre se dovedește că numărul adînciturilor nu se află în nici o legătură, ca multiplu întreg, cu numărul de zece al razelor, rezultînd 7,2 sau, respectiv, 6,7 adîncituri pentru o rază, ci poate doar faptul că, pentru numărul 67, pe unele raze se aflau 6,5 adîncituri (pe 6 raze) iar pe altele 7, întregi.

²⁷ Al. Ferenczi, *Studiul bibliografic al așezărilor*, în C. Daicoviciu și Al. Ferenczi, *op. cit.*, p. 82—84 și fig. 25, p. 37.

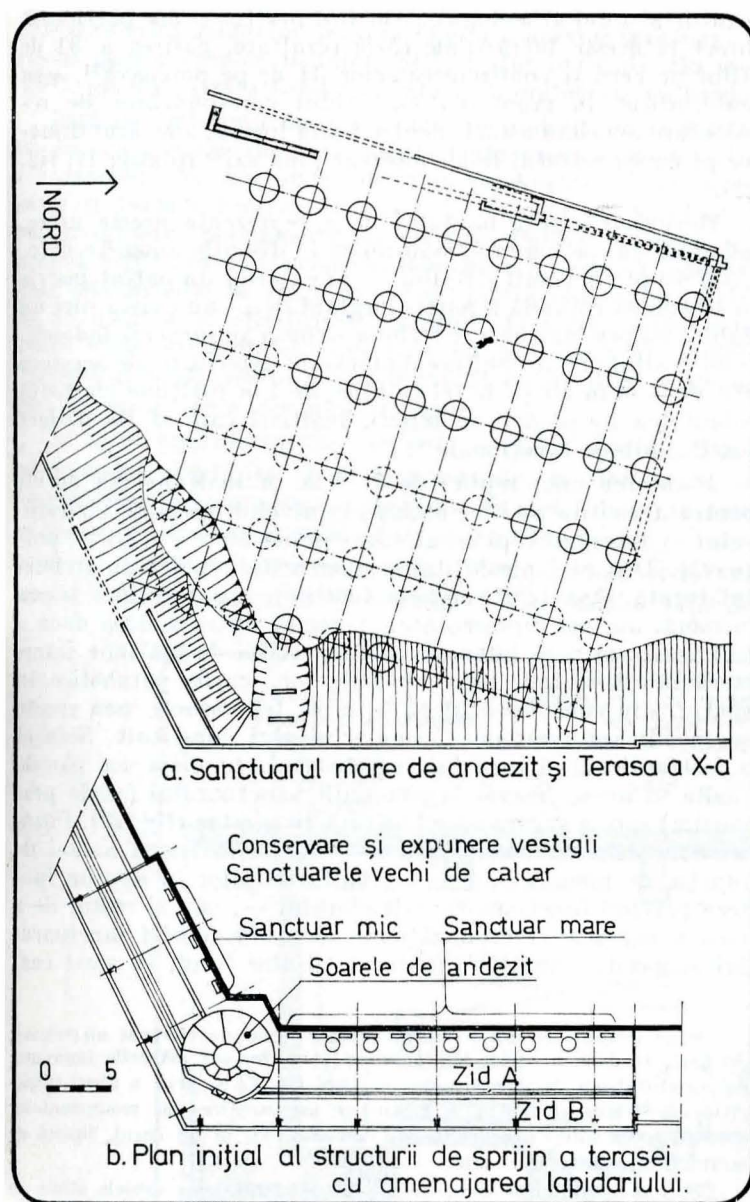

Fig. 23. Planul Terasei a X-a și al Sanctuarului mare de andezit.

bile (spre exemplu: templu monopter, amfiteatru, mormînt sau vatră de jertfă), aceea de calendar apărînd, însă, cea mai justificată. Fapt pentru care numeroși învățați s-au străduit să-i descifreze modul de funcționare²⁸.

Cercetarea monumentului s-a făcut între anii 1950—1958:²⁹ cînd s-au precizat definitiv numărul și dimensiunile tuturor componentelor din piatră și s-au întreprins sondajele pentru determinarea numărului urmelor stîlpilor de lemn. Ca ultime elemente, s-au descoperit o platformă, probabil loc de acces în sanctuar, și o vatră de foc, în spațiul dintre cercul și potcoava stîlpilor de lemn, terenul din exteriorul și interiorul sanctuarului fiind adus la nivelul de călcare antic (planșa I).

Problemele legate de punerea în valoare a acestui sanctuar se împărțeau în două. Prima era aceea a completării elementelor de piatră din cercul de contur: blocuri, stîlpi înguști și lați, stîlpi înguști și înalți, cu replici din similitră³⁰

²⁸ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 235—266, unde, pe lângă o amplă prezentare a monumentului și a posibilității lui de a avea calitatea de calendar, sînt prezentate și ipotezele lui G. Charrière, K. Horedt și G. Horedt. O ipoteză mai nouă privind modul de funcționare a calendarului, vezi în: S. Bobancu, C. Samoilă și E. Poenaru, *Calendarul de la Sarmizegetusa Regia*, Brașov, Ed. Academiei, București, 1980, ipoteză care, deși admirabilă din punct de vedere logic și matematic, este, în mare măsură, infirmată de noile descoperiri.

²⁹ Rapoartele de săpături, în: „S.C.I.V.”, II, 1, 1951, p. 113—117; „S.C.I.V.”, III, 1952, p. 283—287 și „Materiale”, VI, 1959, p. 336—337.

³⁰ Cu mențiunea că, în momentul săpării gropilor pentru pozarea replicilor, au mai ieșit la iveală un număr de mai multe elemente ignorate în teren, nu se știe cu ce ocazie, și care se considerau răsturnate pe vale sau demontate în cursul timpului.

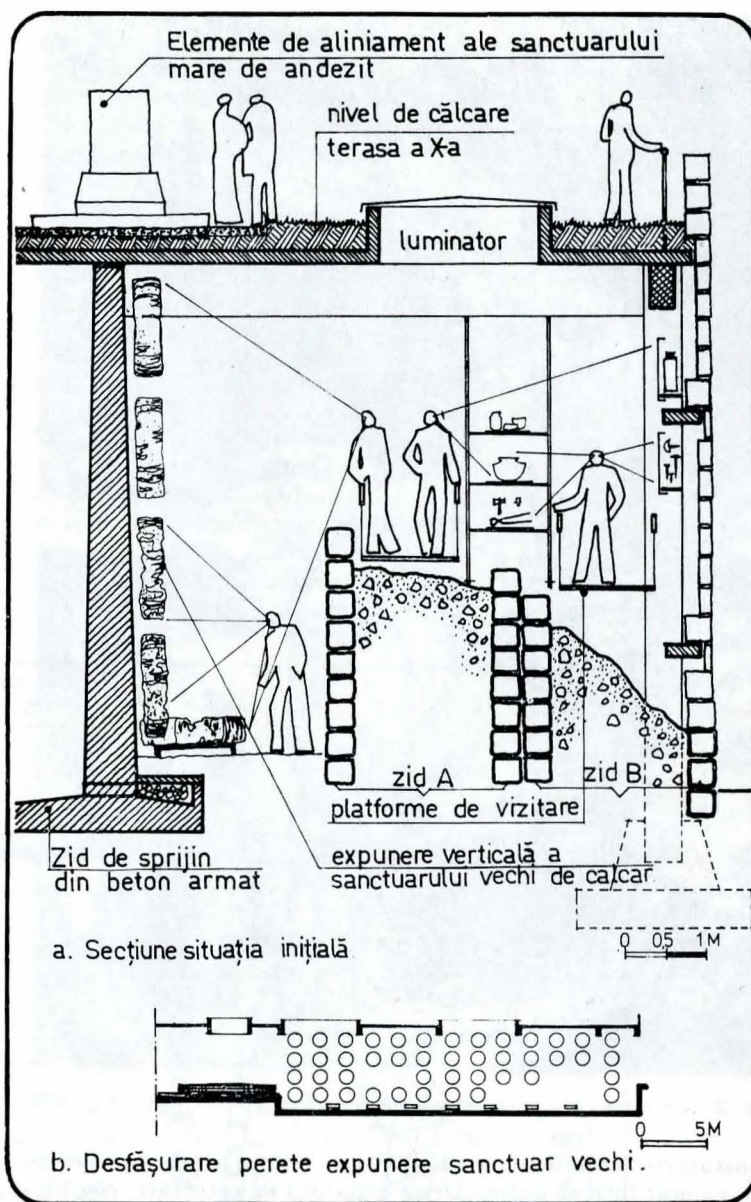

Fig. 24. Secțiune propusă inițial.

(fig. 20). A doua problemă de rezolvat era de a releva compoziția integrală a elementelor monumentului arătînd, pe lângă elementele din andezit ale cercului mare și pragurile interioare din calcar, și elementele cercului și potcoavei din stîlpi de lemn ale căror urme se aflau în pămînt. Nu mai puțin important, pentru noi, era și găsirea unui mod corespunzător de a exprima volumetric, în spațiu, aceste urme.

Se cuvine, aici, să aducem unele precizări în privința datelor cunoscute din cercetarea anterioară despre stîlpii de lemn și a implicațiilor pe care acestea le au în decidera modalității de exprimare. Așa cum arăta C. Daicoviciu³¹, stîlpii erau de lemn, adînciți în pămîntul antic (deci sub nivelul de funcționare al sanctuarului), la o adîncime de 1,30—1,45 m, fiecare avînd la bază un bloc de calcar, astfel că, împreună, constituiau o fundație de cca 1,60—1,70 m adîncime. Aceasta ar indica o înălțime deasupra terenului de cel puțin 3—3,50 m.

Secțiunea fiecărui stîlp în pămînt este rotundă, avînd un diametru de 40 cm. Partea de sus a stîlpului trebuie să fi fost în 4 fețe; judecînd după faptul că lipitura de lut și teracota, cu care au fost îmbrăcați stîlpii, aveau suprafața plană (în fond, cum se fac și astăzi stîlpii de la porțile noastre țărănești — n.a.).

Datele fiind foarte clare, iar înălțimea stîlpilor deasupra terenului, deși necunoscută, suficient de justificată, am propus într-o primă fază ca atît cercul de stîlpi cît și potcoava din centrul sanctuarului să fie mobilate cu stîlpi înalți de 3,00 m, plantați cu precizie pe urmele celor originali. Pentru a dispune de precizia cuvenită și pentru a verifica totodată

³¹ C. Daicoviciu, în rapoartele de săpături, vezi nota 29.

Fig. 25. Porțiune din „Platforma” nou descoperită, în timpul degajării.

constatări anterioare, s-a hotărât, de comun acord cu arheologii, ca mai întâi să se practice o săpătură de cercetare completă, pe toată lungimea cercului și potcoavei (în fond, la plantarea stîlpilor, terenul tot ar fi fost răscolit, e drept, pe mică adîncime, dar fără rezultate). Hotărîrea avea ca scop și verificarea numărului de stîlpi pe care, dealtfel, nimeni nu-i contesta (planșa I). Să ne amintim însă precizările din rapoartele lui C. Daicoviciu și anume că: pe teren stîlpii erau înfipti la o distanță de 35—40 cm unul de altul și ar fi fost sondați aproape jumătate pe cercul mare și 24, identificați la potcoavă „...restul stîlpilor putînd fi ușor intercalați la distanțele egale ce păstrau între ei. Rezultă că în total sînt 68 de asemenea stîlpi...”³², iar pentru potcoavă se precizează 34 de stîlpi. Iată deci că nu s-a afirmat, ci doar s-a propus un număr de stîlpi, deduși, în modul cel mai firesc, prin interpolare. O verificare a acestei socoteli în respectiva campanie de cercetare nu s-a putut face, întrucît pe suprafața sanctuarului mai existau, nedoboriți, cîțiva fagi uriași (să ne reamintim că inițial terasele cu monumente de azi erau acoperite de o pădure de fagi)³³.

Era firesc, în această situație, să se dorească o cercetare și o exploatare științifică a materialului cuprins în limita de adîncime necesară implantării stîlpilor replici. Astfel, s-a procedat la săparea întregii suprafețe a cercului și potcoavei, chiar și sub praguri, săpătură practică după toate

³² Idem, în „S.C.I.V.”, III, 1952, p. 286, și fig. 3, p. 285, în care se arată distinct stîlpii descoperiți prin secțiuni în teren, ca și cei deduși.

³³ Recomandăm lecturarea din nou a *Rapoartelor de săpături* acelor care, alarmîndu-se despre soarta unor concluzii personale — sub protecția unei pene măiestre și, nu mai puțin a indulgenței (de această dată) reviste „Flacăra” (nr. 41, 9 oct. 1980, p. 16 — Ioan Alexandru, *Meditație într-un sanctuar dacic*) — aruncă un periculos vâl de îndoială asupra muncii de cercetare efectuată aici. Îndoiala domniilor lor este apoi, apriori, tradusă în cuvinte grele (pe care din considerație pentru toți cei ce și-au adus contribuția la aceste lucrări, nu le mai repetăm), de către un respectabil coleg de profesie dr. arh. Gh. Săsărman, *Întrebări fără adresă*, în revista „Arhitectura”, nr. 6, 1980, p. 40.

regulile științei arheologice. Am fost martor și am participat direct la aceste lucrări, ale căror rezultate, găsirea a 84 de stîlpi pe cerc și confirmarea celor 34 de pe potcoavă³⁴, s-au materializat în montarea numărului corespunzător de replici care exprimă astăzi, pentru toată lumea, adevărul urmelor pe care pămîntul le-a conservat pînă azi³⁵ (planșa II; fig. 21).

Revenind asupra modului de a reprezenta aceste urme, adăugăm că, pe parcurs, s-au repus în discuție anumite date. Dacă asupra acțiunii stîlpilor — în exterior un pătrat înscris în secțiunea rotundă a părții implantate — nu exista nici un dubiu, asupra înălțimii ce trebuia expusă au survenit îndoieli, fiind posibile în antichitate dimensiuni exterioare ale acestora atît de 3—4 m cît și, la fel de bine, de 1 m înălțime (cu toată robustețea încastrării în teren), înălțimi care să fie perfect justificabile și funcționale³⁶.

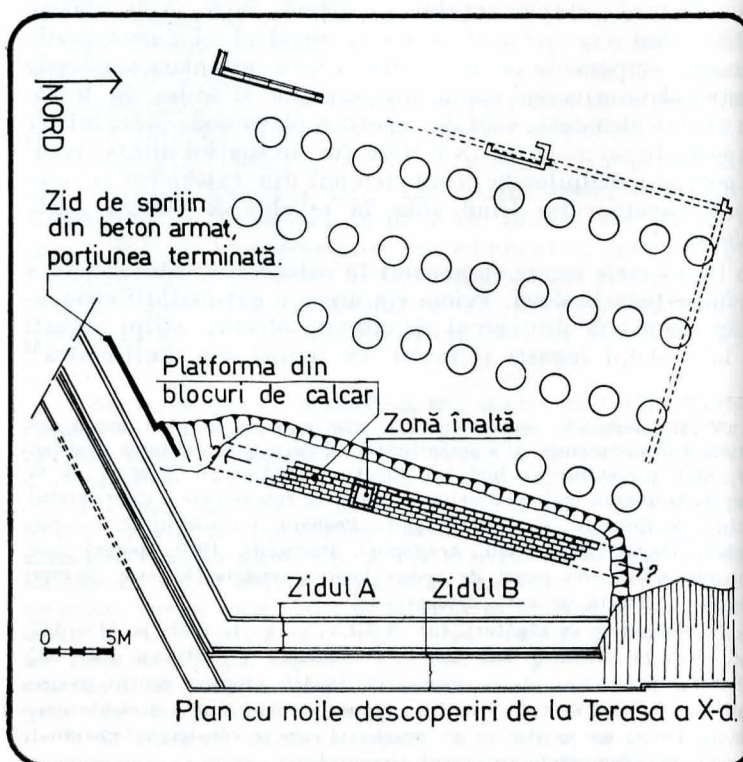
Plantarea unor replici de 1—1,20 m înălțime era dorită pentru a facilita o citire ușoară, la nivelul ochiului vizitatorului, a întregului plan al construcției (cerc — cerc — potcoavă). Dar nici posibilitatea unor stîlpi înalți nu trebuia înlăturată. Așa încît ambele înălțimi, cea maximă și cea minimă, au fost reprezentate. Trecerea între acestea două a fost realizată prin intercalarea unor stîlpi de înălțime intermediară, descriind, prin vîrfurile lor, curbe parabolice în spațiu, din considerentul că în acest fel formele nou create se încadrează armonios formelor sitului constituit. Soluția a fost aplicată și cercului și potcoavei, cu grija ca părțile înalte să nu se înscrie în simetriile sanctuarului (axele prapurilor) spre a sugera vreo legătură cu acestea (fig. 22). Pozaarea unor stîlpi cu înălțime mare — mai puțin legați numai de funcția de numărătoare — atribuită stîlpilor în diverse ipoteze privind funcționarea calendarului —, are și rostul de a crea o sugestie corespunzătoare adeptilor teoriei sanctuarului acoperit, o înălțime mare a stîlpilor fiind, în acest caz,

³⁴ În timpul cercetării, asupra acestor urme s-a efectuat un relevan complet, la două niveluri ale săpăturii. Am efectuat măsurile împreună cu regretatul om de știință prof. dr. doc. Gh. Chiș, prin a cărui dispariție descifrarea științifică a rosturilor astronomice ale monumentelor grădăștene va suferi o nedorită aminare și va fi, în tot cazul, lipsită de strălucirea concluziilor sale.

³⁵ S-au plantat, pe cerc, numai 83 de stîlpi peste urmele aflate în teren. A 84-a urmă, pentru diverse motive, legate de cercetare, nu a fost, încă, marcată în spațiu prin stîlplul corespunzător.

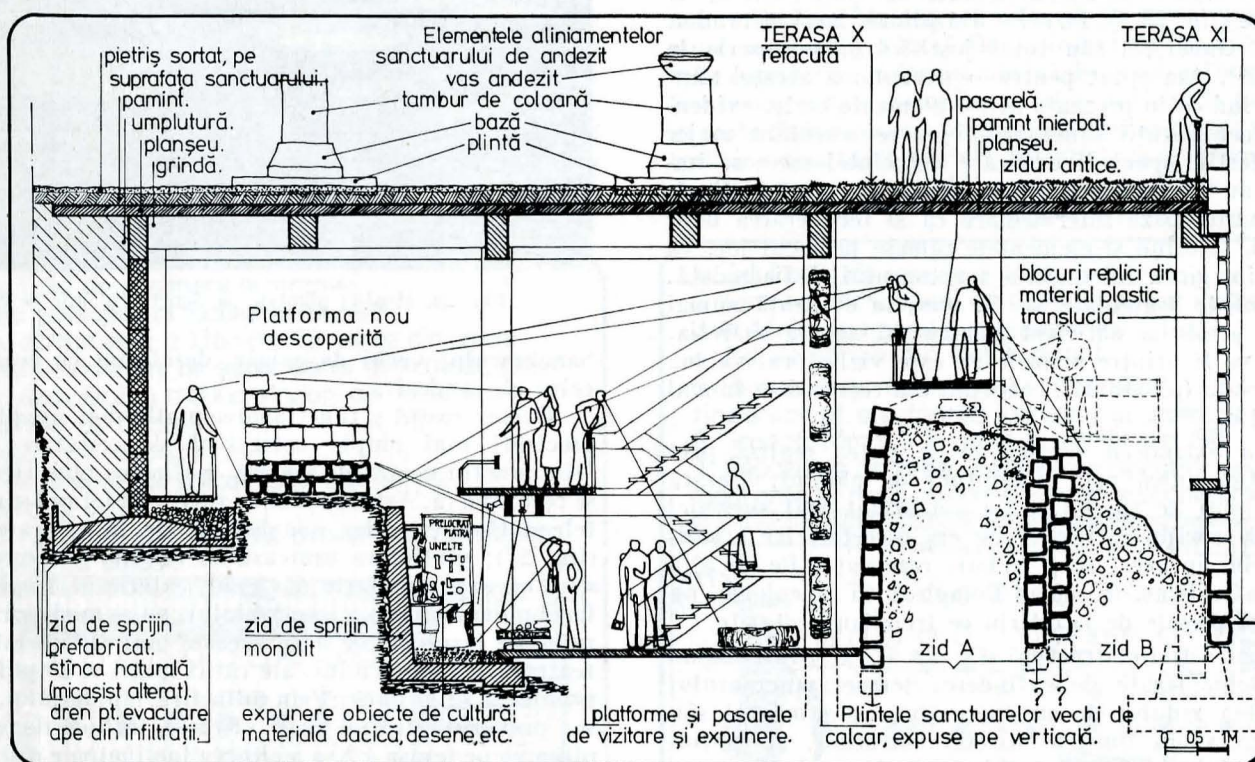
³⁶ Asupra mai multor aspecte legate de modul de fundare, funcțiune și dimensiunile acestor stîlpi se cere revenit, în urma unui studiu amănunțit, cu altă ocazie.

Fig. 26. Plan cu noile descoperiri.

În cazul acestui sanctuar, ca și la celelalte obiecte, găsim că ar trebui explicate lucrările practice, în linii mari, și vizitatorilor, prin panouri explicative. O astfel de prezentare ar trebui să cuprindă și motivațiile avute în vedere la conservarea și întregirea monumentului, folosind acest prilej în scopul lărgirii interesului și înțelegerii vizitatorilor față de

Lucrările prevăzute aici vizează două obiective majore scopului de conservare și valorificare, ele referindu-se atât la repunerea în drepturi a zidului de sprijin al terasei a X-a, ca element vertical dominant al terasei a XI-a, cât și la refacerea suprafeței sanctuarului și a aliniamentelor, în limita datelor de care dispunem.

⁴¹ În acest sens, vezi C. Daicoviciu, în „S.C.I.V.“, IV, 1—2, 1953, pl. I, p. 156, în care este redat planul integral al sanctuarului.

Fig. 28. Plinte puternic corodate la sanctuarele de calcar.

complete a sanctuarului, acesta trebuia să aibă în final 60 de componente (fig. 23 a), formate din plintă, bază și tambur de coloană⁴². Gabaritul său total justifică și se înscrie în terasa extinsă⁴³. Am optat pentru reprezentarea acestei situații, considerând că în prezența atîtor elemente certe, evidențierea monumentalității sanctuarului ca reprezentant major al celei mai fertile epoci de edificare a Incintei sacre se impune. Astfel au fost prevăzute replici pentru plintele lipsă, pentru mai multe baze intermediare ca și recuperarea unor coloane. Apoi, folosind și elementele rămase pe locul lor, va fi posibil ca imaginea integrală a sanctuarului să fie redată. Cele trei elemente asamblate vor fi puse în evidență numai pe o zonă a acestuia, suficient pentru a-i sugera măreția, imagine care va fi printre primele cu care vizitatorul va lua contact cu incinta (planșa II), coborînd din cetate de-a lungul Drumului antic.

Necesitatea extinderii terasei nu se putea realiza prin procedeul antic, adică prin umplutură de pământ, așezată în spatele zidului de sprijin. Cum am arătat mai sus, nici zidul dublu de sprijin al terasei nu era cercetat, iar posibilitatea accesului în acest scop trebuia rezervată. Pe de altă parte, se cerea realizat, în cadrul Complexului arheologic, un adăpost pentru piesele de lapidariu ce trebuiau protejate.

S-a imaginat astfel o structură (fig. 24 a) care, răspunzînd tuturor cerințelor legate de extinderea terasei sanctuarului și reconstituirea zidului de susținere (prin paramentul său exterior), asigură, în limitele strictei necesități, și spațiul necesar lapidariului, oferind un loc, distinct ales, pentru adăpostirea Soarelui de andezit (fig. 23 b) ca și pentru protejarea tuturor discurilor-plinte provenite de la sanctuarele vechi de calcar. Pentru acestea, modalitatea de expunere, pe suprafața verticală a zidului de sprijin din beton, realiza practic o expunere nouă concentrată a chiar sanctuarelor din teren (fig. 23 b; 24 b) (vezi mai jos: Sanctuarele vechi de calcar, din vremea lui Burebista), în condiții de mare economie a spațiului; suprafața disponibilă rămasă urmînd a fi folosită tot în scopul expunerii (vezi: probleme legate de valorificarea monumentelor, în continuarea articolului).

Realizarea obiectivului a fost începută dar, din cauza volumului mare de lucrări ca și a numeroaselor obiective atacate în campania din 1980 (multe dintre ele complet realizate), nu a putut fi încheiată. S-au demantelat cele două ziduri paralele de sprijin ale terasei pînă la cel mai de sus rînd de blocuri păstrat, pe latura estică, și pînă la temelie pe latura sudică, unde s-a și turnat o porțiune de 10 m din zidul de beton propus. Reluarea lucrărilor în 1981 a continuat

⁴² Încercarea de reconstituire, în „S.C.I.V.”, III, 1952, fig. 13, p. 295, și în H. Daicoviciu, *op. cit.*, fig. XXVII, p. 211, în care peste coloane sînt plasate, în plus, vase de andezit, ca și acelea descoperite, în număr de două, în cetate, ridicînd astfel la 4 numărul elementelor, compoziției.

⁴³ Alte dimensiuni ale sanctuarului, de 4 rînduri a 10 plinte, iau în considerare numai: S. Bobancu, C. Samoilă și E. Poenaru, în *op. cit.*, p. 137.

cu săpăturile pentru realizarea pînă la capăt a zidului de beton armat ce trebuia cu prioritate construit pentru sprijinirea terasei. Încă o dată, spre surpriza noastră, acolo unde nici arheologii nu se mai așteptau, a ieșit treptat la iveală o platformă din blocuri de calcar literalmente îngropată în umplutura terasei a XI-a (fig. 25).

Paralel orientată față de aliniamentele marelui sanctuar (fig. 26), lungă de cca. 20 m, această platformă, care prin țesătura ei de blocuri mici se dovedește, în fapt, a fi mai veche, este plasată în secțiune cu toată înălțimea ei între nivelele teraselor a X-a și a XI-a. Fiind așezată pe stînca vie în prealabil îndreptată și neajungînd pînă la nivelul terasei a X-a, nu se poate face momentan decît presupunerea că putea funcționa în epoca acelei faze de terasare, corespunzătoare existenței

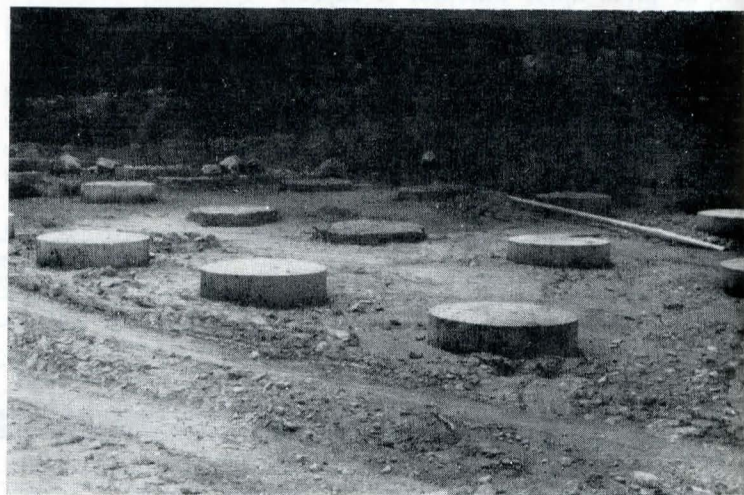

Fig. 29. Replici plantate la Sanctuarul mic de calcar.

Sanctuarului vechi de calcar, dezafectat cu ocazia începerii celui de andezit.

Despre rostul și funcționarea platformei, așteptăm să aducă precizări mai ample colectivul de cercetare arheologică. Din punctul nostru de vedere, realizarea obiectivelor propuse se reconsideră. Astfel, zidul de sprijin al terasei se mută în spatele platformei antice, nou descoperite, lucrare care a și început (fig. 27); platforma urmează să rămînă conservată atît „*in situ*” cît și în lapidariu. Evident, exteriorul, respectiv redarea fazei monumentale a ansamblului, nu se modifică. Ceea ce rămîne de rezolvat, de data aceasta mai dificil, este modul de realizare a lapidariului, ale cărui spații se amplifică. O nouă problemă se impune. Prin adîncirea lapidariului, iluminarea sa, prevăzută inițial prin vitrarea închiderilor de capăt și plasarea pe terasa a X-a a cîtorva luminoare discrete, devine insuficientă (fig. 24 a). Iluminarea electrică este dificil de realizat, cel puțin pentru moment, și în nici un caz nu este posibilă din fondurile alocate acum. O soluție necesară ar fi ca blocurile-replici cu care s-a propus completarea paramentului exterior, pînă la nivelul terasei sanctuarului, să fie înlocuite cu elemente din material plastic translucid — în exterior avînd textura și forma blocurilor de calcar — pentru a asigura o parte din cantitatea de lumină necesară (fig. 27). Totodată va trebui reconsiderată și posibilitatea expunerii concentrate a sanctuarelor de calcar vechi, ale căror elemente în majoritate corodate nu se mai pot menține „*in situ*” și care, așa cum spuneam, este de dorit să fie expuse în ordinea pe care au avut-o și în teren.

Sanctuarul mic de calcar. Grupul celor două sanctuare de calcar, a căror edificare este atribuită epocii lui Burebista, formează un grup distinct la limita sud-vestică a terasei a XI-a. La începerea lucrărilor de consolidare și punere în valoare a Incintei sacre, această zonă, situată puțin mai jos față de restul terasei a XI-a și aflată la limita acesteia, dincolo de pîrîul cu podet ce împarte în două terasa, prezenta cele două alinamente de plinte din calcar alături de care se mai zăreau, prin iarbă, mici stîlpișori de andezit, o grămadă de blocuri de calcar înnegrite de vreme (un depozit de material provenit din săpături), iar la capătul sudic al Sanctuarului mare, un zid din blocuri, la marginea unor tranșee năpădite de vegetație. Foarte puțin din bogăția de elemente, posibil de a fi valorificate cu ocazia lucrărilor.

Sanctuarul cel mic de calcar⁴⁴, ca și cel mare, în ceea ce privește aliniamentul de discuri-plinte ridica numai două probleme și anume: a soartei pe care trebuia să o îmbrățișeze plintele de calcar, de la caz la caz, mai mult sau mai puțin erodate, unele chiar fragmentate de fisurile adinci ale coroziunii (fig. 28) și a montării pe acestea, sau pe replicile lor, a unor coloane groase de lemn, exemplificând o posibilă imagine a sanctuarului în antichitate.

Starea de eroziune a plintelor necesita luarea unor măsuri drastice de conservare. S-au propus două modalități posibile. Prima prevedea acoperirea întregului sanctuar cu un strat de pământ care să-l protejeze, fără a-l deranja, urmînd ca, deasupra, imaginea să-i fie reconstituită cu replici. Soluția nu a fost acceptată (vezi expunerea de motive de la prezentarea Canalului antic). Am mai putea nota că fundația plintelor, formată din pietre legate cu lut galben, favorizează și aici menținerea apei corosive sub acestea. De asemenea, printr-o astfel de sistematizare, s-ar modifica raportul între diversele planuri de așezare ale componentelor terasei a XI-a. A doua modalitate prevedea păstrarea nivelului antic și refacerea aliniamentelor cu replici, păstrînd și cîteva martori originali, urmînd ca originalele demontate să fie conservate în diverse muzee (dat fiind spațiul necesitat de numărul lor mare, aproximativ 83 de plinte, din ambele sanctuare). Această soluție a și fost cea adoptată, dar cu o modificare. Pe amplasament s-au montat replici din calcar de Podeni⁴⁵ (fig. 29), păstrîndu-se „in situ” și cîteva originale, dintre cele mai bine conservate (fig. 29). Originalele demontate au fost depozitate lângă sanctuar, urmînd a fi expuse în lapidariu. Aceleași măsuri se vor lua și cu plintele ce formează aliniamentele Sanctuarului mare de calcar.

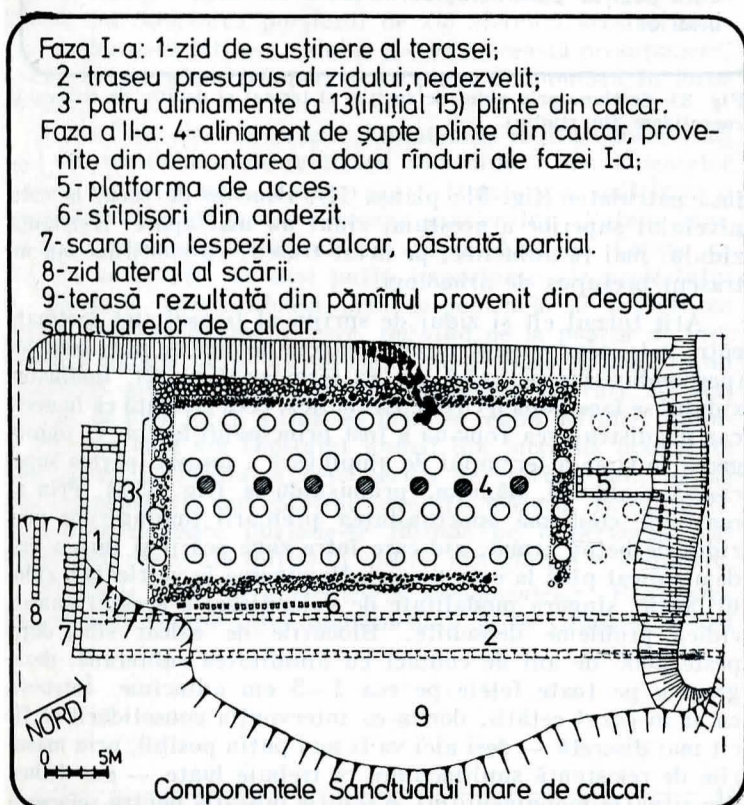

Fig. 30. Planul Sanctuarului mare de calcar, în urma cercetărilor anterioare.

În privința reproducerii coloanelor de lemn ce ar fi suprapus discurile-plinte din calcar⁴⁶, propunerea, neexecutată încă, prevede ca pe o zonă a sanctuarelor să fie montate grupuri de coloane, cu diametrul de 0,50—0,60 m, numai pe plintele replici, înălțimile lor urmînd să fie inegale deoarece, ca și în cazul Sanctuarului Calendar, se cunoaște secțiunea, nu și înăl-

⁴⁴ Raport de săpături, în „Materiale” X, 1970, p. 63—65.

⁴⁵ Carieră în județul Cluj.

⁴⁶ Despre mobilarea sanctuarului cu coloane de lemn peste plintele de calcar, vezi, în „Materiale”, VI, 1959, p. 340, unde se citează descoperirea urmelor carbonizate ale unei coloane de lemn, aflată pe o plintă.

țimea lor⁴⁷. Ele ar putea fi atît elemente scunde, mobilînd discurile de calcar, dar, la fel de bine, coloane ale unui templu în toată regula⁴⁸.

Se impune ca oportunitatea montării coloanelor de lemn să fie reconsiderată, după încheierea lucrărilor, la Sanctuarul mare de calcar, într-un context de factori mult lărgit prin descoperirile făcute între timp.

Sanctuarul mare de calcar din vremea lui Burebista. Așa cum este prezentat în urma cercetărilor⁴⁹, acest sanctuar a avut două faze de construcție. Prima constă dintr-un aliniament de 4×13 (inițial 15) discuri de calcar, aflate la un nivel cu cca. 1,50 m sub nivelul fazei a II-a, constituind, totodată, și cel mai jos nivel al întinsei terase a XI-a. Faza a II-a este reprezentată de un aliniament, plasat pe mijlocul celui dintîi, format din 7 discuri de calcar provenite, după cum susțin arheologii, din demontarea a două rînduri ale sanctuarului inițial (fig. 30, 32). Această a II-a fază mai cuprinde și o împrejmuire, formată din stîlpișori de andezit, neterminată sau distrusă, ceea ce o plasează ulterior epocii lui Burebista. Numeroase alte elemente descoperite completează și întregesc imaginea acestor faze. Noi le-am numit pe cele mai semnificative dintre cele cunoscute înaintea începerii lucrărilor. Desigur, ne-am propus redarea acestor faze, și a elementelor ce le compun, prin marcarea lor corespunzătoare în teren, însă principalul efort, ca pondere a lucrărilor, a fost și este legat nu de sanctuarul propriu-zis, cu fazele sale, ci de construcția postamentului lui: terasa sanctuarului, cu zidul de sprijin, în parte cunoscut, în parte dedus în urma unor sonde arheologice. Această terasă trebuie consolidată, permițînd astfel, ca și la terasa a X-a, punerea în valoare a zidului antic ce o sprijinea.

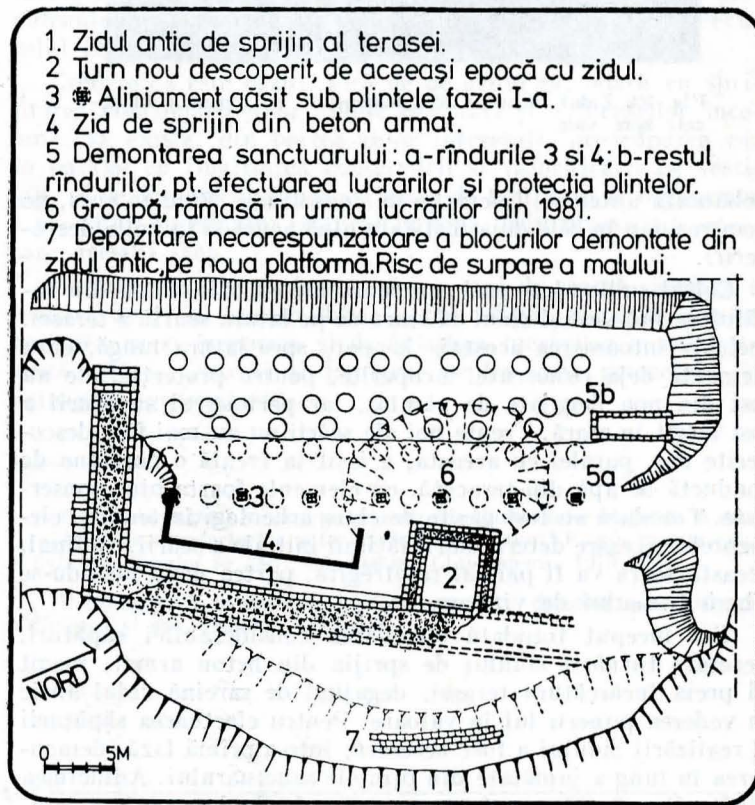

Fig. 31. Planul Sanctuarului mare de calcar, în stadiul lucrărilor actuale.

Și aici, amplexarea lucrărilor de consolidare întreprinse a ocazionat descoperirea unor elemente noi, surprinzătoare, unele prin caracterul lor inedit, altele prin monumentalitatea

⁴⁷ Aici, în privința înălțimii coloanelor, ca și la Sanctuarul rotund-Calendar, nu se pot aduce, încă, date certe.

⁴⁸ A se vedea, în acest sens, încercările de reconstituire a sanctuarului vechi de calcar la I. H. Crișan, *Burebista și Epoca sa*, ed. a II-a, București, 1977, p. fig. 21 și 22, și o reconstituire recentă la arh. Dinu Antonescu, *Despre arhitectura sanctuarelor patrulatere dace*, în „Arhitectura”, nr. 6, 1980, p. 41—45 și fig. 10, p. 44. Găsim că ambele propuneri, ca aspect general, rămîn, în mod nefiresc, tributare arhitecturii elenistice.

⁴⁹ Rapoartele de săpături, în: „Materiale”, V, 1959, p. 395—399; „Materiale”, VI, 1959, p. 337—341 și „Materiale”, VII, 1961, p. 304—305.

Fig. 32. Zidul turnului nou descoperit, cu blocurile alunate spre vale.

nebănuită anterior. Lucrările de consolidare fiind în curs, ne vom rezuma la cele deja realizate pînă acum și la noile descoperiri.

Colțul sudic al terasei sanctuarului, cu balustrada din capătul de sud-vest și zidul cu scară de pe latura scurtă a terasei, inclusiv întoarcerea acestuia la colț spre latura lungă, erau elemente deja cunoscute. Acoperite, pentru protecție, ele au fost din nou degajate de pămînt, iar perimetrul săpăturii a fost lărgit în afară. Trepte noi ale scării nu au mai fost descoperite dar, paralel cu aceasta, a ieșit la iveală o porțiune de conductă de apă din teracotă, cu elemente foarte bine conservate. Totodată au fost găsite de către arheologi în teren și elementele necesare determinării lățimii inițiale a scării. În final, această scară va fi parțial reîntregită, partea nouă lăsîndu-se liberă traseului de vizitare.

S-a început totodată efectuarea considerabilei săpături, necesară turnării zidului de sprijin din beton armat, menit să preia încărcătura terasei, degajînd de sarcină zidul antic în vederea punerii lui în valoare. Pentru efectuarea săpăturii și realizării zidului a fost necesară, într-o primă fază, demontarea în lung a jumătate din plintele sanctuarului. Adîncimea săpăturii pe toată suprafața necesară a dus la descoperirea paramentului zidului antic, abia la cca 3—3,50 m mai jos față de nivelul fazei I. Sondajele în adîncime întreprinse imediat au arătat că zidul antic are aici o înălțime nebănuită de mare. El este format din 13 rînduri de blocuri de calcar. Dacă, luînd în considerare înălțimea unui rînd, adăugăm și asizele pînă la nivelul sanctuarului — asize prăbușite din zid — ajungem la constatarea că înălțimea sa inițială depășea 20 de rînduri, fapt ce uimește chiar și pe arheologii familiarizați cu surprizele acestui șantier. Imaginea este impresionantă atunci cînd, dezvelindu-se suprafața întregului parament, acesta se poate citi dintr-o privire.

Continuarea spre nord-est, în lungul zidului, a săpăturii pentru depistarea traseului a dus la o nouă descoperire: la cca 18—20 m de colțul sudic — ne referim la paramentul interior —, zidul se îngemănează cu un turn plasat interior, spre sanctuar. Din acest punct de vedere el se aseamănă cu Turnul pentagonal de pe Terasa a XII-a (vezi mai jos), fiind

Secțiune existentă.

Propunere de refacere.

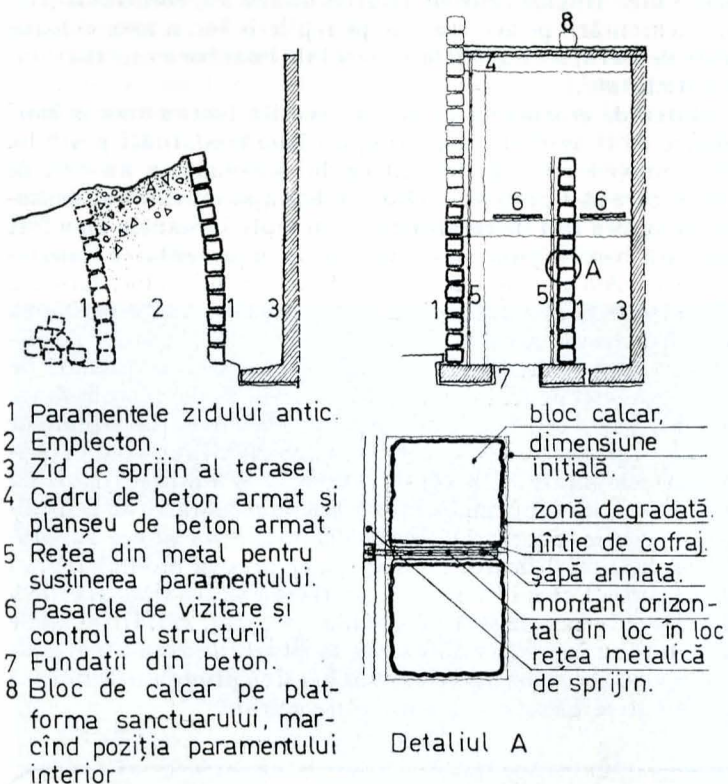

Fig. 33. Secțiune prin zidul de sprijin al terasei și detaliu de refacere și consolidare (în studiu).

însă patrulater (fig. 31; planșa II). Dincolo de turn, la cota nivelului superior a acestuia, zidul nu mai apare. Existența zidului mai în adîncime, pe acest traseu, va confirma sau nu traseul presupus de arheologi.

Atît turnul cît și zidul de sprijin al terasei sînt înclinate către vale, ceea ce pentru turn a dus la desfacerea paramentelor (perpendiculare pe vale), ca un fermoar (fig. 32). Înclinarea zidului se face după o curbă parabolică, ceea ce arată că în acest caz nu distrugerea romană a fost principalul factor, ci împingerea în timp a terenului de umplutură a terasei, partea superioară a zidului, bănuim, prăbușindu-se (fig. 33 a). Prin aceasta se confirmă oportunitatea preluării împingerilor prin zidul de beton armat, zid care între zona scării și turn a fost deja ridicat pînă la cota terasei. Repunerea la verticală a zidului antic, singura modalitate de valorificare a acestui unicat, ridică probleme deosebite. Blocurile de calcar sînt, după peste 2000 de ani de contact cu umiditatea subterană, dezagregate pe toate fețele pe cca 1—3 cm adîncime. Întrucît, ca și în cazul cetății, dorim ca intervenția consolidării să fie cît mai discretă — deși aici va fi mai puțin posibil, prin măsurile de rezistență suplimentare ce trebuie luate — am dedus, din situația monumentului, o soluție posibilă pentru refacerea verticalității, care să-i asigure paramentului o bună rezistență în planul său, în regim cît mai uniform de repartizare a propriei greutate (fig. 33). Soluția mai comportă verificări și îmbunătățiri, pe care le vom obține practicînd-o experimental pe latura scurtă cu scara a zidului terasei, acolo unde înălțimea paramentului acestuia este mai mică.

Revenind la seria descoperirilor ocazionate de lucrările de consolidare, vom pomeni, dacă nu pe cea mai interesantă, în tot cazul pe aceea care ridică cele mai mari probleme, credem, în descifrarea și interpretarea ei. Și anume, descoperirea sub cel mai estic rînd de baze al Sanctuarului mare, a unui șir de aranjamente de blocuri, dispuse liniar la cca 1 m sub nivelul acestuia. Aspectul diferit al acestor elemente, asamblate cînd din blocuri îngrijit fasonate, cînd completate cu bolovani mai mari de rîu, sugerează ori o construcție mai puțin griju-lu lucrată, ori o grabă în execuție, sau prin acestea o vechime mai mare (fig. 19).

Pentru proiectant, această descoperire oferă prilejul deosebit de a face o expunere etajată, prin remontarea, la cota descoperirii, a citorva din aceste elemente, sub placa ce va susține tamburii Sanctuarului de calcar ai fazei I. Am ales amplasarea acestei expuneri în zona adiacentă turnului, unde există și posibilitatea montării unei scări de acces la acest nivel.

Turnul pentagonal de pe Terasa a XII-a. Lucrările propuse pentru acest turn, destul de sumare ca amploare, vizau anastilozarea blocurilor prăbușite de-a lungul vremii și strinse de către arheologi într-un depozit la marginea terasei; pe lângă acestea, amenajări constând dintr-o scară și o cărare care să-l includă într-un traseu de vizitare.

Considerăm acum, după descoperirile uriașului zid de la Sanctuarul vechi de calcar, că intervenția ar trebui reconsiderată. Aceasta și în legătură cu fragmentul de zid aflat mai jos de cabana arheologilor, dar continuând vizibil traseul zidurilor exterioare ale acestui turn. Acest fragment izolat s-ar putea să fie, la rindul lui, în legătură cu zidul de sprijin al Sanctuarului vechi (planșa II). Nefiind cuprins, ca și alte vestigii cunoscute ca sondate dar necercetate (spre exemplu: zidul de sprijin al terasei a IX-a, formind fundalul marelui Sanctuar de andezit), în prezentul proiect de consolidare, s-ar cădea ca toate aceste elemente să se realizeze în mod unitar și în aceeași manieră de consolidare cu caracter definitiv, pomenită mai sus. Cu această ocazie ne reamintim de existența unui frumos jgheab de andezit ce trebuie recuperat din vale, jgheab de cca 2,50 m care era piesa terminală a aripii sudice a Canalului antic. Găsim că această piesă nu a fost întâmplător construită la asemenea dimensiuni ci numai pentru a asigura trecerea apei canalului prin zidul de sprijin al Terasei a XI-a, fără a-i periclita umiditatea prin eventuale scurgeri de apă. La cercetarea porțiunii de zid aferentă acestei zone, se va vedea dacă lățimea zidului justifică această presupunere, ocazie cu care piesa recuperată va putea fi montată în locul cuvenit.

Drumul de acces la cetate. Aminteam, în introducere, că unul din impedimentele realizării consolidării monumentelor dacice, în cele mai multe cazuri izolate pe înălțimi, o constituie căile de acces necesare șantierului. Putem considera construirea drumului din Valea Albă la Cetate ca una din realizările nu mai puțin importante ale proiectului și, totodată, spectaculoasă prin serpentinele și priveliștea oferite. Ramura drumului care, pornind de la poarta de vest a Cetății trebuie să fie provizorie, fiind de folos numai duratei actualului șantier, prin grija și înțelegerea de care s-a dat dovadă, pe plan local, a fost realizată în regim definitiv (planșa II). Așa cum am constatat numai din lucrările practicate pînă acum, posibilitatea descoperirii de vestigii noi, și de mari dimensiuni, îndreptățește această măsură, lucrările de conservare necesare putîndu-se întinde pe o perioadă mai lungă decît cea avută inițial în vedere, ciștigînd și în amploare.

Probleme legate de valorificarea monumentelor. Realizarea valorificării complexului monumental de la Grădiște a fost

problema care ne-a preocupat de la bun început și permanent. Numărul mare de vestigii, cerînd de la caz la caz rezolvări specifice, se cereau integrate ca viziune în însăși unitatea ansamblului pe care îl constituie. Aceasta nu se poate realiza decît pe două căi, și anume: prin marcarea și reevaluarea trăsăturilor principale ale ansamblului, nu totdeauna vizibile, și prin oferirea, într-un cadru organizat, a informațiilor necesare vizitatorului pentru ca, odată cu înțelegerea fiecărui vestigiu în parte și a întregului ansamblu, să-și formeze o concepție de ansamblu cuprinzătoare și despre întreaga civilizație dacică. În acest sens, am sesizat de la bun început că una dintre caracteristicile majore ale arhitecturii dacice și anume componenta ei verticală, datorită prăbușirii sau îngropării vestigiilor, nu exista. Acesta este și unul din motivele de bază care ne-au îndreptățit, considerăm, să abordăm refacerea pe verticală a numeroase ziduri, venind și în întâmpinarea descrierii făcute în antichitate de Florus care, zicînd că „*dacii stau aninați de munți*“, vedea prin aceasta tocmai construcțiile gigantice cu care aceștia completau natura. Găsim că una din realizările notabile, deși încă în fază incipientă de realizare, ale propunerilor de față o constituie Lapidariul ce se va edifica odată cu lucrările necesare Terasei a X-a, lapidariu în care nu vedem numai un adăpost pentru numeroasele vestigii ce se cer protejate astfel, ci și un spațiu care, amenajat muzeal, ar trebui să cuprindă și acele aspecte ale vieții dacilor pe care arhitectura monumentală nu le relevă. Anume, acele aspecte legate de traiul curent al poporului dac, exemplificate aici prin obiectele uzuale din ceramică și metal⁵⁰, ale căror bogăție și frumusețe nu sînt mai prejos decît monumentele. Constituirea unei imagini globale asupra civilizației dacice corespunde ideii de valorificare pe plan superior a monumentelor și de ridicare spirituală, prin cunoașterea trecutului istoric, a poporului nostru.

Credem că este cazul, încă de pe acum ca, odată cu sprijinirea continuării unor ample cercetări și a lucrărilor începute, să existe, din partea celor interesați, preocuparea ca, în paralel cu finalizarea conservării și valorificării pe vestigiu, să se înceapă grabnic acțiunea de facilitare și organizare a accesului turismului cultural în zonă, prin investițiile necesare acestui scop.

Considerăm, de asemenea, că cea mai de seamă răsplată a noastră ar fi să vedem duse la bun sfîrșit lucrările acestui complex ca și începerea și desăvîrșirea lucrărilor la celelalte două cetăți: Costești și Blidaru, pentru care proiectele își așteaptă constructorii.

⁵⁰ Pentru bogăția și varietatea uneltelor și obiectelor metalice la daci vezi lucrarea de referință a autorilor Ioan Glodariu și Eugen Iaroslavschi *Civilizația fierului la daci*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

⁵¹ Fotografiiile și desenele au fost executate de către arh. Lisianne Călinescu și arh. Cristian Călinescu.

ABSTRACT

In 1980, consolidation, preservation and exploitation work has begun on the Dacian strongholds in the Orăștie Mountains as part of the permanent care shown to the protection and turning to account of the national cultural patrimony in Romania, the more so as these strongholds, together with the civilian settlements, the sheepfolds, the towers, the cisterns, etc., in the area, make up a unique archaeological complex in Europe.

Under the circumstances, the author shows that the project contemplates, in an earlier stage, the preservation of the strongholds of Costești, Blidaru and of the monumental complex on the Grădiște Hill, consisting of the Refuge Stronghold and the Sacred Precincts.

For the preservation of the Refuge Stronghold it was necessary to restore the verticality of the limestone faces displaced from the wall, of the blocks fallen down from the wall, to protect them against vegetation (cleared off the wall) and water, known as the most destructive agent. In

order to remove water draining arrangements have been made in the terrain surrounding the wall, while its embleton has been covered with a layer of waterproof clay. With a view to suggesting to the visitor the grandeur of this 800 m long stronghold wall, replica new blocks were superposed at the western and eastern gates of the stronghold.

One may reach the Sacred Precincts by following a monumental "Paved Road" descending from the stronghold, covered with limestone plates. A 40 m block of this, dug out and explored by archaeologists, has been restored and preserved.

Besides the current technical work for the protection of the vestiges, the author goes on to say, the problems to solve in connection with the Sacred Precincts — boasting the most precious monuments of Dacian architecture — called for solutions that implied the scientific personal attitude of the restorer vs. the monument, the reappraisal of some general solutions and recommendations, given the uniqueness of the complex and of its characteristic traits.

A first problem was the visualization of some component elements of the vestiges known through research but which, due to their nature, could not be perceived by the visitor, thus depriving the monuments of their full image and meaning.

A second set of problems — those pertaining to the extent to which the forms of some objectives should be restored — faced the author with the hypotheses set forth by the students of the monuments, of which only those elements have been selected that are almost certain and contribute to the restoration of the essential features of the complex. Among these the verticality of the Dacian architecture, lost as a result of the destruction done by the Roman conquerors or by time, and the close relationship between the component parts of the complex had necessarily to be rendered obvious.

Of the works completed by now, worth mentioning are: the stopping and filling in of the Andesite Sun; the filling in with replicas of the smaller sanctuaries located in the north of the precincts; the systematization of the terrain along the Ancient Canal and fillings of some of its lost elements; the draining of some areas in the precincts.

A work arousing great interest, the author points out, has been the one done on the round Big Sanctuary, considered, with good reason, to have been the Calendar of the Dacians. One had to plant the wooden pillars of the circle and the horseshoe, inside the big stone circle delimitating the sanctuary, an operation which called for the complete exploration of the archaeological traces left by the pillars. As a result, it has been found that in the inner circle there were 84 pillars instead of 64 as it had been thought after a partial research. This discovery has brought to the fore a great number of previously formulated hypotheses as to the functioning of the calendar. Oak pillars have been planted on the dug out traces, in such a way that now all the elements of this sanctuary — circle of stone pillars, thresholds, circle and horseshoe of wooden pillars — are visible. The real height of the wooden pillars is still unknown, and that is why it has been decided that the planted pillars should differ in height to the effect that the image obtained through the resulting combination of volumes harmonizes with the curve lines of the whole complex.

Wide scope works are in progress on the biggest two rectangular sanctuaries and on the parapets of their terraces. The building up of the sanctuaries has been traced back to two glorious epochs in the history of the Dacian State: the Old Limestone Sanctuary, dating from the time of Burebista, and the Big Andesite Sanctuary, whose construction began in the time of Decebalus.

The impressive parapet of the terrace of the Old Limestone Sanctuary, more than 8 m high, has been, for its greatest part, dug out; quite interesting, the diggings led to the discovery of another two elements: a tower of the parapet and, below the level of the sanctuary dismantled for the works, an alignment of limestone blocks, probably an older sanctuary, a proof of the fact that the Sacred Precincts, as a place of worship, preceded the making of the Dacian State.

As for the Big Andesite Sanctuary on the 10th terrace, while a parapet was being built in order to support the terrace the archaeologists came across a platform of limestone blocks also dating from an earlier stage in the construction of the terrace. This is yet another proof that consolidation and preservation works have to be permanently changed and adapted according to the unforeseen situations occurring on the spot.

A lapidarium will be arranged under the structure meant to bring the 10th terrace to its ancient size and to restore its monumental parapet. It will harbour all those elements which, given their precarious preservation, can no longer be left "in situ". Moreover, with a view to a better turning to account of the monument, the lapidarium will also serve as a display area for some elements of material culture proper to the Dacian civilization, such as: tools, jewelry, etc., original exhibits or replicas, meant to provide the visitor with a general, integrating view of the Dacians' life and of the level of material culture they had attained.

The works now in progress shall have to be continued even more intensively, while the unique experience accumulated so far shall have to serve to the exploration of further vestiges in the complex which are not provided for in the current projects or have not been discovered yet.

PARȚA, UN MONUMENT PREISTORIC

GHEORGHE LAZAROVICI

La 15 km sud-sud-vest de Timișoara, pe riul Timiș, se află localitatea Parța. De peste 100 de ani, hărlețul lucrătorului ce înălța digurile Timișului și spaclul arheologului au seos la lumină bunuri din patrimoniul cultural-național și vestigii arheologice, care prin valoarea lor științifică sau artistică se înscriu printre monumentele de seamă ale culturii naționale și civilizației universale. Pentru a exemplifica, amintim doar câteva: sanctuarul neolitic vinčian, vasele antropomorfe — amfora cu capac și vasul cu două guri sau „omul care strigă”, vasul cu figuri de păsări, capodopere ale artei neolitice și preistorice românești.

Pe malul Timișului, în albia majoră, într-un cot activ, săpat neîncetat de apele mari, se păstrează mai puțin de jumătate dintr-o întinsă stațiune. Cea mai mare parte a straturilor superioare a fost distrusă de lucrările de îndiguire care, împreună cu digurile ridicate, au afectat peste 1/3 din așezare. Se mai păstrează, în diferite zone, locuri aparent neatinse, care apreciem că reprezintă aproape 1/3 din ceea ce a fost.

Locuirea centrală (*tellul 1*) a fost o insulă între diferite brațe ale Timișului. Se pare că mai existau și alte asemenea insule cum ar fi *tellul 2* și *așezarea 5*. Întreaga zonă se înscrie într-un perimetru oval, lung de 3 km și lat de 1,5 km, în lunca joasă a Timișului, care forma, înainte de îndiguire, meandre și insulițe.

Cursul încet al riului, cu numeroase meandre, cu albies secundare ce rămăneau izolate după inundații dar care erau pline de pește, terenul prielnic, pământul negru și gras din cimpia Banatului, au oferit comunităților umane, de-a lungul vremii, condiții excelente de trai. Ne lipsesc, în acest stadiu al cercetărilor, date concrete, probe sigure, analize pedologice, polinice, paleontologice care să permită descrierea și comentarea mai precisă geologică, geomorfologică, schimbările vegetației, evoluția solurilor, într-un cuvânt mediul ambiant natural, pentru precizarea economiei stațiunilor, a aspectelor economico-sociale. Aceste probleme stau în fața cercetărilor viitoare urmând a fi amănunțit studiate.

Un grup uman se așază în aceste zone încă din vremea culturii Starčevo-Criș, din faza a II-a (cca 5000 î.e.n.), locuind cele mai multe dintre insulițe ori coturi de meandre ale cursului riului sau fostelor cursuri. Asemenea puncte, de cele mai multe ori locuiri sporadice, ale unor comunități mici sau de scurtă durată, au fost semnalate în *tellul 1*, *tellul 2*, *așezarea 5* și *așezarea 6*. Mica comunitate din aceste zone intră în contact cu purtătorii culturii Vinča, încă din fazele timpurii, semnalate în *așezarea 6*, în amonte de satul Parța, lângă podul de pe Timiș. După acest moment începe o intensă locuire a zonei de către o comunitate mai puternică ce va juca un rol important aici, din vremea neoliticului dezvoltat, târziu și eneoliticului, până în vremea epocii bronzului.

Cercetările arheologice sistematice, începute în anul 1978, au avut ca obiectiv săpături în zona centrală a stațiunii, între secțiunile lui Joachim Miloja (din anul 1931)¹ și ale lui Marius Moga (din anul 1945). Scopul cercetărilor era obținerea unor date cât mai precise, variate și complexe pentru valorificarea bogatului material arheologic, existent în colecțiile Muzeului Banatului, adunat începând cu anii 1870 (MBT Inventar I. 750, II. 151).

Primul obiectiv propus a fost deschiderea unei suprafețe de 10 × 10 m² (secțiunea sau suprafața 6), care să ofere observații stratigrafice cât mai precise, urmat apoi de săparea unei zone de protecție de-a lungul malului, în cotul activ, pentru a salva și cerceta materiale și complexe supuse distrugerii de către viitori, precum și de efectuarea unor sonde stratigrafice, pentru cunoașterea stratigrafiei verticale și orizontale, în diferite puncte ale stațiunii, sau a locuirilor semnalate în zonă.

Cercetările erau impuse și din necesitatea reinterpretării vechilor descoperiri, materiale și, chiar, concepții. Cu prilejul unei lucrări analitice despre Parța, din anul 1971², din analiza concentrată a bogatului material constatam, alături de ceramica vinčiană, și existența unor elemente liniare, Szakálhát-Zselis și Tisa. Le socoteam „elemente” neavând pe atunci suficiente date pentru încadrări mai precise. Evoluția cercetărilor din zonele învecinate, dar mai ales cele de pe teritoriul Banatului, favorizate prin săpăturile de la Bucovăț³, dar și unele descoperiri fortuite de la Fratelia și Pișchia⁴, prin săpăturile Ortansei Radu de la Chișoda⁵, au dus la clarificarea unor fenomene etno-culturale, în care stațiunea de la Parța ocupa un rol central, atât din punct de vedere geografic cât și al bogăției și varietății materialului. Pe aceste baze a fost definit grupul Bucovăț, dar și fenomenele de interferență și sinteză etno-culturală care se petrec, mai ales, în zonele nordice ale Banatului în vremea neoliticului dezvoltat⁶. Aceste precizări au o importanță științifică deosebită, deoarece ele

¹ J. Miloja, *Săpăturile de la Parța*, în „Analele Banatului”, IV, aprilie—decembrie, 1931, p. 171 și urm.

² Gh. Lazarovici, *Așezarea neolitică de la Parța*, în „Tibiscus”, II, 1972, p. 3—26.

³ Idem, *Fragen der neolithischen Keramik im Banat*, în „Festschrift für Richard Pittioni zum siebzigsten Geburtstag”, Wien, 1976, p. 203—234; Idem, *Unele probleme ale ceramicii neolitice din Banat*, în „Banatica”, III, 1975, p. 7—24.

⁴ Idem, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 196 (nr. 38), 205 (nr. 66).

⁵ O. Radu, *Plastica neolitică de la Chișoda Veche și câteva probleme ale neoliticului din nordul Banatului*, în „Tibiscus”, V, 1978, p. 67—76.

⁶ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 141—166.

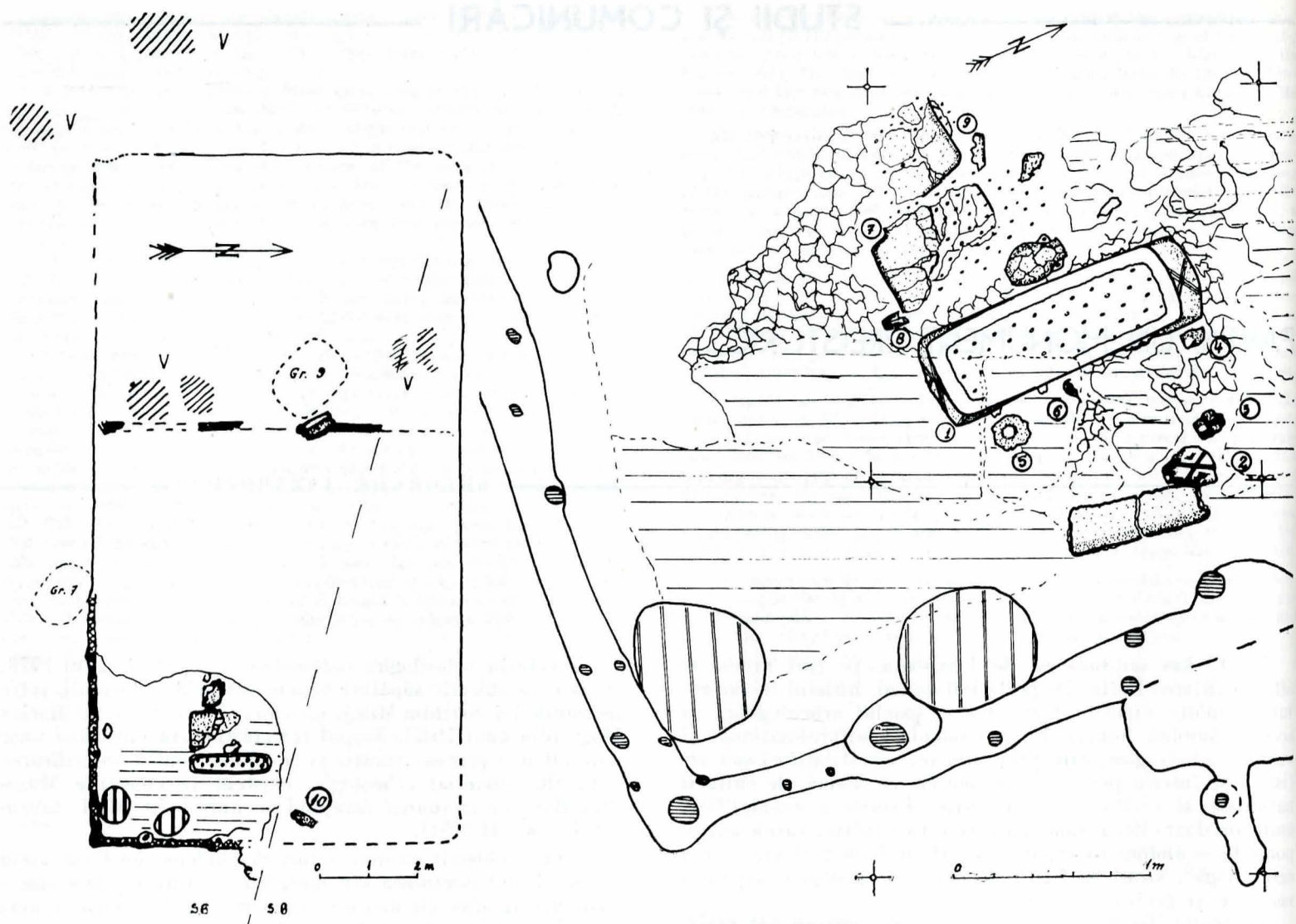

Fig. 1. Schiță cu planul sanctuarului.

vizează două mari cercuri culturale: A) cel balcano-anatolian al neoliticului timpuriu, primar după părerea noastră, pentru neoliticul timpuriu și B) cel central și est-central european al ceramicii liniare (Bandkeramik sau Linienbandkeramik). Cercetările din nordul Banatului veneau să precizeze tocmai legăturile dintre cele două cercuri culturale, natura raporturilor etno-culturale, momentul și pozițiile cronologice. Aceeași problemă o pusese în anul 1951 și regretatul profesor Vladimir Milojević; subliniind rolul stațiunii de la Parța⁷, publica atunci și vasul cu păsări stilizate, piesă de o excepțională valoare științifică (fig. 15).

În ultimul deceniu apăruseră o serie de lucrări de sinteză în țările vecine, care tratau tocmai evoluția și dezvoltarea civilizațiilor cu ceramică liniară din Germania, Cehoslovacia și Ungaria; acestea făceau referiri la descoperirile din aria răsăriteană a ceramicii liniare și legăturile ei cu cercul balcano-anatolian (Vinča, Dudești, Karanovo II, III și altele), probleme care vizează direct teritoriul țării noastre. Lipsa unor asemenea lucrări la noi se face cu atât mai simțită cu cât importanța pe care o au cercetările de pe teritoriul țării noastre și în special cele din Banat este esențială pentru înțelegerea evoluției neoliticului timpuriu și dezvoltat din Europa centrală.

Stațiunea de la Parța, alături de cele de la Bucovăț, Chișoda, Pișchia, Gornea⁸ și altele, joacă un rol deosebit pentru lămurirea acestor probleme.

Suprafețele deschise între anii 1978—1981 (S 6—8) măsoară

⁷ Vl. Milojević, *Die Siedlungsgrenzen und Zeitstellung der Bandkeramik im Osten Europas*, im „Berrgk“, 33, (1943—1950), 1951, p. 110—124, fig. 4.

⁸ Gh. Lazarovici, *Gornea — preistorie*, Reșița, 1977, p. 69—81.

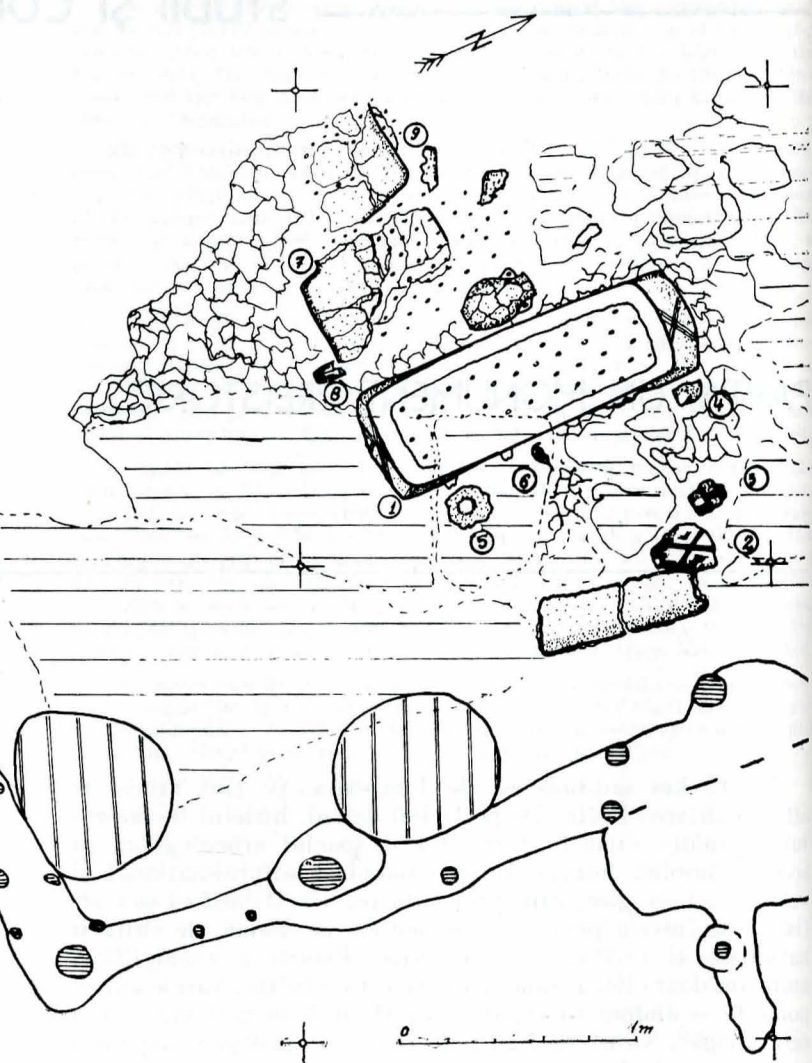

Fig. 2. Detaliu din zona altarului monumental.

în prezent 450 m², iar în final vor atinge cel puțin 600 m², la care se vor adăuga săpăturile de salvare de pe malul Timișului și din alte zone în pericol de a fi distruse. În suprafața în curs de cercetare din *tellul 1* nu a fost până în prezent săpa decât 40% din ceea ce a fost nederanjat, fiind dezvelite și cercetate doar până la nivelul în care lucrările de îndiguire au afectat suprafețele sau complexe de locuire. Până în prezent au fost dezvelite cca 15 complexe de locuit și cca 20 de gropi, din care de o importanță deosebită este sanctuarul, o construcție cu caracter public a comunității, descoperire care ne pune o serie de probleme noi privind modul de viață, gândirea neolitică, practicile magico-religioase.

În unele părți ale suprafeței cercetate, în zona sanctuarului s-a coborât până la stratul galben lesoidal, arheologic steril. În aceste zone avem următoarea succesiune stratigrafică: 0—0,35 m strat aluvionar (1), de culoare galben-brun, cu depuneri recente; 0,35—0,45 m strat negru (2), granulos, cu depuneri de secol VIII și XI—XII; 0,45—0,60 m strat negru-brun (3), granulos, cu depuneri din epoca bronzului — o perioadă timpurie —, eneolitice și neolitice; 0,60—0,75 m strat brun (4 a), granulos, cu pigment de chirpici în partea inferioară, cu depuneri din vremea culturii Tiszapolgár; 0,75—0,90 m strat brun (4 b), lutos, amestecat cu chirpici mărunți. Din partea superioară pornesc gropi și bordeie. În strat sînt resturi de locuințe și vetre; 0,90—1,05 m strat brun (4 c), lutos, cu mult chirpici mărunți și bogat în ceramică aparținând culturii Tiszapolgár. Uneori cele două straturi nu pot fi clar separate, iar alteori, datorită unor albieri dintre locuințele masive ale grupului Bucovăț, descoperirile Tiszapolgár coboară ceva mai jos; 1,05—1,20 m strat brun-gălbui (5 b), granulos, cu cărbune și cenușă, avînd în partea superioară complexe de locuit, cu depuneri aparținînd grupului Bucovăț, faza II/III; 1,20—1,30 m strat gălbui-verzui (5 a), granulos, amestecat cu cărbune și chirpici. Locuințele din partea

superioară a stratului au podeaua amenajată pe împletituri din pari și nuiele. La baza stratului sînt locuințe cu podeaua din lut. Stratul cuprinde ceramică Vinča, fază B₂, și ceramică Bucovăț II. La 1,30—1,35 m, cu ușoare variații pe întinsa suprafață, există un strat de lipitură, format din pămînt galben-alburiu cu concrețiuni calcaroase sfărîmate, nivelat și bătut, foarte uscat. Acest strat acoperă cea mai mare parte a suprafeței cercetate, deși este mai bine păstrat în zona alturului. 1,30/1,35—1,60 m strat galben-verzui (6), cenușos, cu multă cenușă și cărbune, cu urme de incendii puternice, mai închis la culoare în partea inferioară. Locuințele au podine de lut, sînt mari (cca 5×6 și 4×6 m) și apar la diferite nivele. Ceramica este de factură vinčiană, de fază B₁/B₂ fiind și elemente ale grupului Bucovăț, din fazele IC — II a; 1,60—2,05 m strat verzui, gălbui verzui (7), amestecat cu cenușă, cărbune, birne putrezite și pigment de lut. În partea superioară sînt locuințe masive, iar în cea inferioară, gropi și bordeie. Spre bază stratul se închide la culoare avînd aspect de humus, după care, în jos, urmează depunerile lesoidale, galben-brun.

În afară de stratigrafie verticală, în zona de care ne ocupăm există o stratigrafie orizontală cu mult mai complexă, care ne oferă imagini mai clare și mai largi asupra evoluției comunității sau a comunităților și a culturii lor materiale, demonstrînd o îndelungată continuitate etno-culturală.

Locuirile Starčevo-Criș. Descoperirile aparținînd acestei civilizații sînt sporadice, numai în două cazuri a apărut și strat de cultură. Cele mai vechi fragmente ceramice au apărut în zona tellului I⁹, ceramica aceasta fiind fină, roșie, ornamentată cu unghia, de o factură caracteristică pentru faza a II-a a culturii Starčevo-Criș. O locuire mai intensă, poate de durată,

Locuirea Vinča. Cele mai timpurii materiale ale acestei civilizații au fost descoperite pe malul Timișului, în *așezarea 6*, care aparțin fazei Vinča A. Aici nu a fost sesizat strat de locuire pentru a se preciza de unde provin. Asemenea descoperiri sînt în vecinătate, la numai 10 km, la Fratelia¹².

Deosebit de importante sînt descoperirile de la Fratelia, unde s-au găsit elemente liniare timpurii, care, împreună cu elementele vinčiene, vor da naștere grupului Bucovăț, în cadrul unui proces de interferență culturală. În toate stațiunile vinčiene din nordul Banatului a fost constatat un asemenea proces.

La Parța, în vechile orizonturi, există fragmente ceramice liniare ce pot fi puse în legătură cu etapa timpurie a culturii Szakálhát, dar stațiunea este vinčiană. Este posibil ca aceste elemente să joace și un rol genetic pentru cultura Szakálhát. Acest proces este din plin dovedit prin ceramica nivelelor 7 și 6: factura ceramicii, ornamentele, formele vaselor, altarele de cult, vasele capac, prin uneltele de piatră, os și podoabe. Elementele liniare se înmulțesc în nivelul 6 dar nu schimbă aspectul ceramicii.

În nivelele 7 și 6 se constată cea mai mare dezvoltare a stațiunii de la Parța, iar aspectul ceramicii, al uneltelor și podoabelor arată o stațiune în plină evoluție. Locuințele sînt mari (4×6 m), bine lucrate, cu elemente arhitectonice, cu fragmente de coloane sau pilaștri care aparțin unor elemente de construcție sau pot fi și suporturi pentru rîșnițe, așa cum au fost descoperite la Banjica. Oricum, ele arată existența unei arhitecturi în lut, evaluate, a cărei dezvoltare este spre urbanism, proces care nu s-a mai petrecut.

Cultura Vinča joacă un rol aparte în cadrul civilizațiilor de pe pămîntul românesc, dar și a celor din Balcani. După

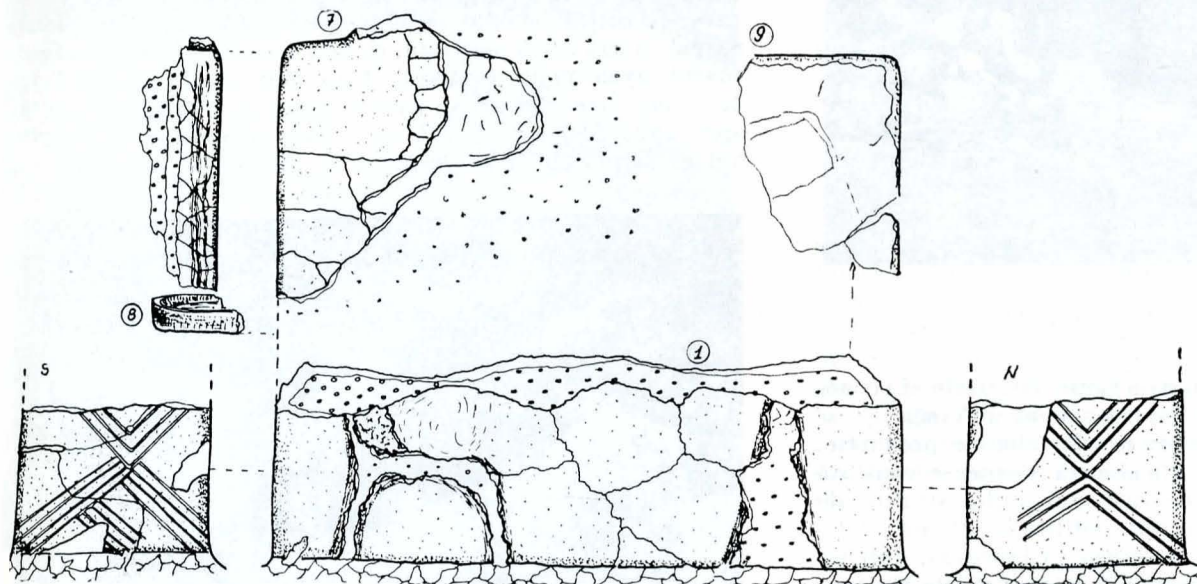

Fig. 3. Altarul monumental văzut dinspre sud.

a fost semnalată în tellul 2 la adîncimea de 2,60—3 m. Din aceeași vreme sînt și cîteva fragmente descoperite într-un sondaj din zona *așezării 5*. Ceramica din aceste două zone, prin pictura cu negru și brun pe fond roșu, cu motive geometrice liniare, prin ornamente și forme, permite încadrarea în etapa II B/III A a culturii Starčevo-Criș. Aceste materiale au o importanță deosebită pentru înțelegerea evoluției acestei civilizații în zonele nordice și centrale ale Banatului. La numai cîteva kilometri în aval de Parța, la Giulvăz¹⁰ și ceva mai departe la Unip¹¹, au fost descoperite fragmente ceramice pictate. Acestea arată că în nordul Banatului are loc aceeași evoluție ca și în restul teritoriului țării (Cîrcea, Trestiana, Ocna Sibiului). Descoperiri tirzii au fost semnalate în *așezarea 6*, împreună cu materiale Vinča A.

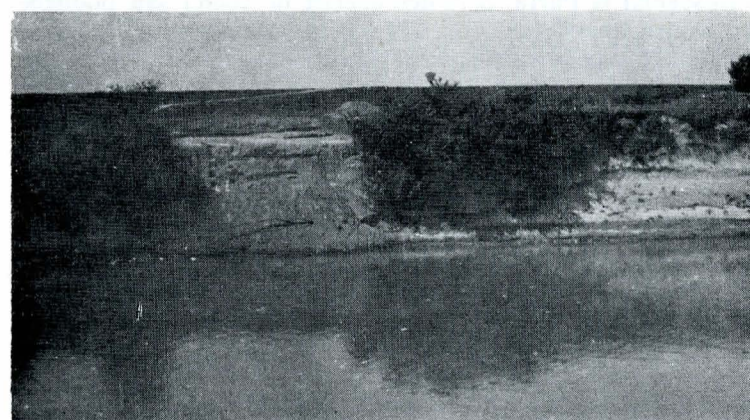

Fig. 4. Vederea secțiunii 6.

o lungă perioadă de conviețuire cu purtătorii culturii Starčevo-Criș, în faza B₁, are loc o explozie culturală și demografică a culturii Vinča.

⁹ Cîteva fragmente sînt în colecția Bot din Parța și în colecțiile Agotha și Resch-Germann.

¹⁰ Gh. Lazarovici, *Cultura Starčevo-Criș în Banat*, în „ActaMN”, VI, 1969, p. 17, fig. 9/1—4.

¹¹ Gh. Lazarovici, Fr. Resch, *Așezarea preistorică de la Unip*, „Tibiscus”, VI, mss.

¹² Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, pl. XV/F.

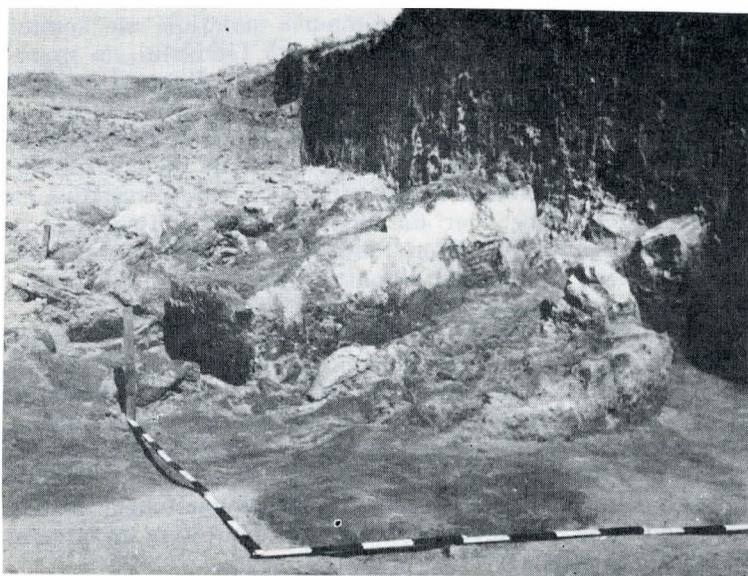

Fig. 5. Baza altarului. Vedere dinspre răsărit.

Fig. 6. Altarul. Vedere dinspre sud.

Acum se petrec o serie de restructurări culturale și economice, rezultat al dezvoltării interne. Pentru Vinča B₁ se poate vorbi de o adevărată dezvoltare a forțelor de producție. Aici și în alte părți, în stațiuni din această vreme se constată o mare stabilitate. Au fost observate mai multe straturi de cultură din care rezultă o activitate edilitară intensă. Adevărate, așezările sunt întărite (Gornea, Liubcova). Intense schimburi intercomunitare se constată în mai multe stațiuni și în special la Parța, prin descoperiri de scoici sau podoabe din scoica *spondylus* (fig. 22) sau prin „importurile” ceramice Bükk sau a nucleelor și uneltelor din obsidianul din Munții Bükk, sesizate la Parța, Zorlenț, Balta Sărată și altele¹³. În cadrul comunităților sau a unei grupe de comunități sunt specializări pe meșteșuguri. Așa, bunăoară, sunt cuptoarele din zona „Șanțului mic” de la Parța sau cele de la Zorlențu Mare. În această din urmă stațiune, în nivelul 6, au fost descoperite mai multe cuptoare grupate într-o locuință, pe care o putem numi, pe drept cuvânt, „atelier”, dovezi ale existenței unei diviziuni sociale a muncii.

Ceea ce este mai important între descoperirile din nivelele 7 și 6 de la Parța este caracterul complex al vieții economice și sociale. Acum apar germeii unor forme de organizare superioară numită „revoluția urbană”. Existența unei construcții, în centrul stațiunii, într-o „piață” pentru „uzul public”, o casă a comunității sau a unui grup de comunități presupune existența unei asemenea gândiri. În această construcție au fost descoperite elemente arhitectonice, statui

monumentale, aplicații plastice zoo- și antropomorfe. Unele dintre ele nu sînt descoperiri izolate existînd și în alte stațiuni din această vreme din Europa.

Aspectele legate de practicile magico-religioase ale acestui complex ne-au determinat a-l socoti un sanctuar neolitic în adevăratul sens al cuvîntului, cel mai vechi, cel puțin deocamdată din Europa, și, evident, din România.

Sanctuarul neolitic.

Nu este în intenția noastră a încărcă cu prea multe detalii și descrieri tehnice acest text, sînt necesare însă cîteva descrieri sumare. Mai trebuie precizat de la început, că lucrările sînt abia în stadiu incipient, nu a fost cercetată decît a 10-a parte din suprafața sanctuarului, chiar dacă acum nu se pare a fi cea mai importantă. Cercetările viitoare vor schimba poate unele ipoteze. Dealtfel, lucrările de restaurare și conservare sînt abia la început, încît anumite detalii vor fi mai tîrziu cunoscute și înțelese. Ne rezervăm pe mîla tîrziu dreptul de a interpreta rolul, importanța, funcționalitățile sanctuarului sau ale statuilor, atunci cînd vom fi în posesia unor date mai clare, mai numeroase, mai sigure.

În nivelul al 7-lea, în orizontul Vinča B₁, după o perioadă de funcționare a stațiunii, în zona centrală, a fost ridicat un altar monumental și un sanctuar care îl adăpostea. În zona altarului au fost observate urmele unor gropi anterioare construirii altarului, precum și un strat subțire de cultură, de asemenea, anterior.

Sanctuarul, cît se poate observa după ruinele din pămînt ars, are o formă patrulateră, un dreptunghi cu laturile de 14,5×7,5 m, cu axa lungă orientată est-vest (fig. 1). Pînă în prezent a fost cercetat doar colțul de sud-est, cel în care a fost semnalat altarul monumental (fig. 2). Printre ruinele din colțul de sud-vest se observă resturile unor vetre. Pe unele dintre ele s-au găsit fragmente de vase cu oase calcinate. În colțul cercetat se observă resturile unui altar monumental cu axa lungă nord-sud, cu fața spre răsărit (fig. 3). Sanctuarul avea două încăperi. Una mai mare (de cca 8,5×7,5 m), spre răsărit, în care se găsea și altarul, și o altă, spre apus (de cca 5,5×7,5 m), care adăpostea mai multe vetre. Între cele două încăperi se observă urmele unui zid

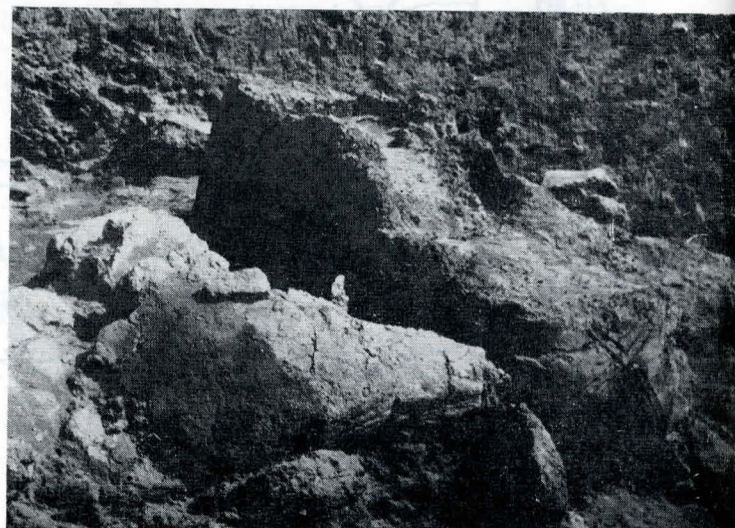

Fig. 7. Altarul. Detaliu cu umărul drept.

despărțitor și un rest de piesă arhitectonică, ce pare a fi un ancadrament de ușă. Încăperile nu au fost cercetate, deoarece sînt necesare măsuri energice de conservare și restaurare în zona altarului sau a unor piese arhitectonice care apar între dărîmături. Aceste lucrări nu au putut fi încă începute, studiindu-se în prezent care ar fi cele mai optime soluții și substanțe pentru restaurare.

Altarul monumental (fig. 2) din colțul de sud-est a fost ridicat din pămînt, avînd un miez nisipos și o „crustă” sau o „coajă” argiloasă. Forma altarului avea aspectul unui bloc paralelipipedic, ale cărui dimensiuni, cu oarecare aproximație, se înscriu între: 1,35 m lățime, 1,70 m înălțime, 0,45 m grosime.

Altarul a fost uscat și ars intenționat, ceea ce presupune că a fost ridicat înaintea sanctuarului. Nu este exclusă posi-

¹³ J. Chapman, *The Vinča Culture of the South-East Europe*, în „BAR” 117, II, 1981, p. 318, fig. 105, nr. 9, p. 324.

Fig. 8. Altarul. Vedere de sus.

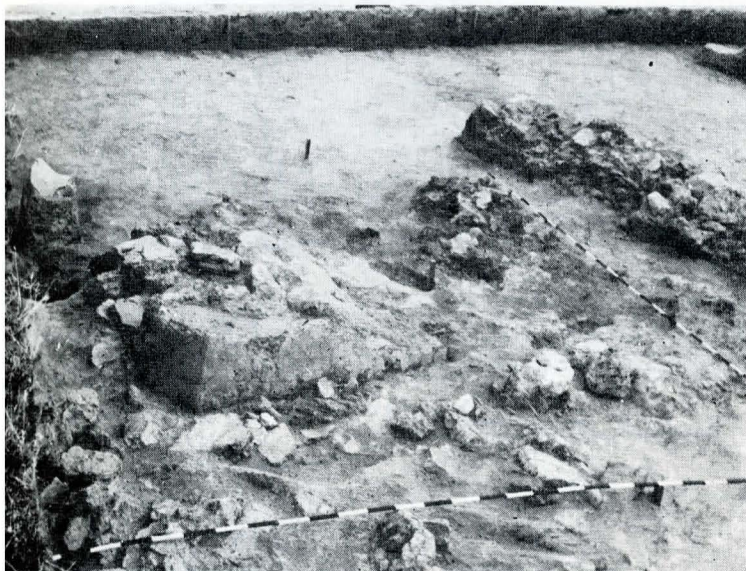

Fig. 9. Altarul. Vedere dinspre apus.

bilitatea ca acesta să fi funcționat și o anumită perioadă de timp în aer liber sau sub un acoperiș. Dealtfel, pe blocul monumental s-au observat urmele unor „reparații” sau adăugiri. Arderea a pătruns uniform, pe toate laturile, iar „coața” sau „crusta” argiloasă a primit aspectul ceramicii uzuale vinčiene.

Partea inferioară a altarului, păstrată *in situ* până la înălțimea de 0,50 m, are pe părțile laterale urmele unor benzi de incizii (fig. 3), dispuse într-o motivistică ce se întâlnește pe fața sau spatele unor figurine, semne socotite ca reprezentând simboluri magice. Pe partea din față a altarului — socotim față partea dinspre răsărit, deoarece acolo s-au găsit cele mai multe elemente arhitectonice, fragmente de statui, deși nu este exclus ca lucrările de restaurare să dea alte elemente — se observă urmele unor aplicații realizate încă de la început.

Una dintre aplicații este semicirculară — cea dinspre sud —, alta verticală — cea din spre nord. Deasupra aplicației semicirculare se observă o porțiune arsă puțin diferit, arătând clar că ceva s-a desprins din acel loc. Sub dărâmăturile peretelui de răsărit, nu departe de aplicația circulară, se găsea un fragment de pîntec, despre care dedu-

cem că a fost lipit ulterior ridicării monumentului, poate cu ocazia reparațiilor. Este un fragment gros până la 6—7 cm, pe care îl socotim că redă un pîntec. Piesa s-a desprins și a căzut cu ocazia prăbușirii zidului de răsărit, ce acoperea partea inferioară, deja ruptă a altarului. Deocamdată, nu ne putem imagina clar ce au voit să redea prin aceste aplicații. Ele se întâlnesc și pe spatele monumentului, fiind asemănătoare cu cele din partea de nord.

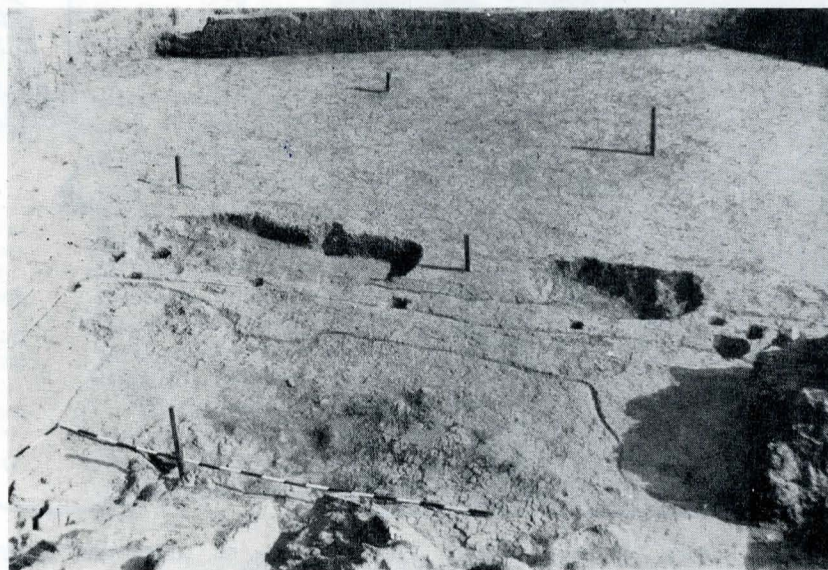

Fig. 10. Sanctuarul. Urmele șanțului și parilor de la peretele și colțul de sud-est.

Partea superioară a altarului, foarte puternic distrusă (după cât se pare sistematic), a fost găsită răsturnată spre vest. Umărul dinspre sud, mai bine păstrat, are și o parte din gît (fig. 2, 6—7). Pe partea laterală a acestuia se observă urmele a trei-patru dungi, care au fost trase cu degetele în pasta moale a piesei înainte de ardere (fig. 3, 5). Un alt umăr, găsit răsturnat, ceva mai departe (nr. 9, fig. 3, 6), a fost parțial restaurat, nu se cunoaște încă precis din ce parte a monumentului provine. Ni se pare că ține de spatele umărului stîng, dacă monumentul stătea cu fața spre răsărit (fig. 2, nr. 9).

Deosebit de important ni se pare un fragment de măsă (nr. 8 vezi fig. 2—5) pe care se depuneau ofrandele. El a fost găsit răsturnat, împreună cu umărul drept (nr. 9). Asemenea fragmente au mai fost descoperite de jur-împrejurul altarului, în număr destul de mare. Marginile acestei măsă sau tăvițe au fost ornamentate cu alveole apăsate cu degetul.

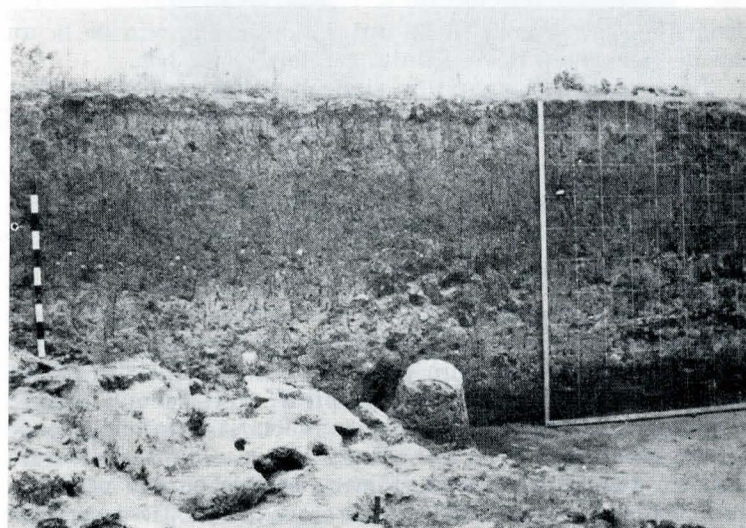

Fig. 11. Stratigrafia din zona altarului.

Împrejurul altarului au fost descoperite alte fragmente de statui din lut sau aplicații în basoreliev, modelate cu grijă pentru acele vremuri. După factură și tehnica de ardere,

Fig. 12. Amfora cu capac. Cultura Vinča, faza B₁.

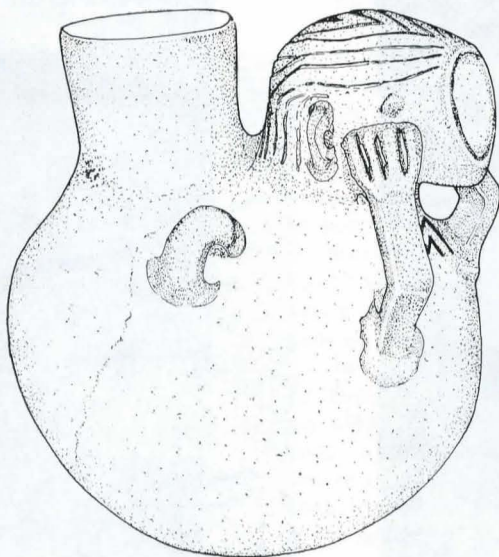

Fig. 13. „Omul care strigă” sau „Bocitoarea de la Parța”. Grupul Bucovăț.

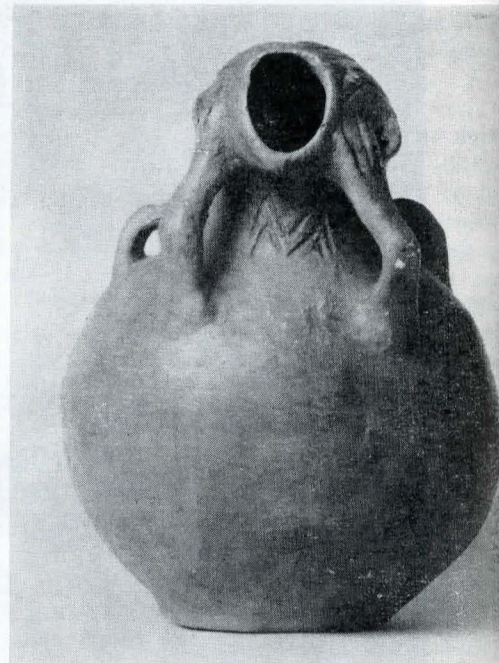

Fig. 14. „Omul care strigă” sau „Bocitoarea de la Parța”. Grupul Bucovăț.

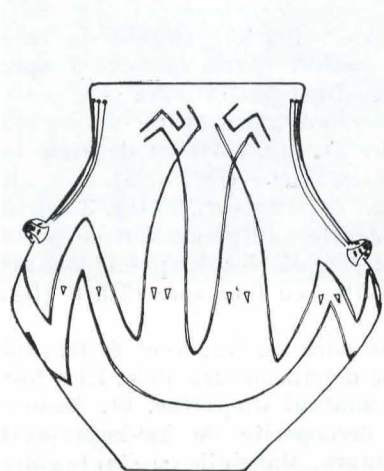

Fig. 15. Vasul cu păsări. Grupul Bucovăț, faza I.

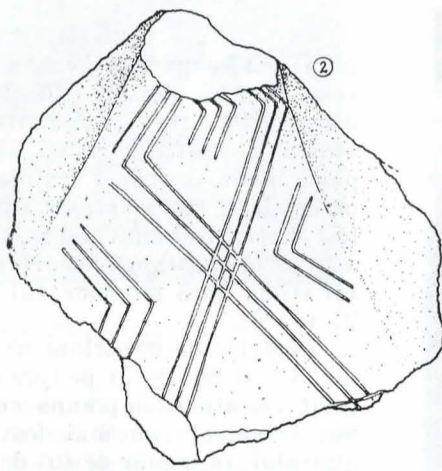

Fig. 16. Fragment de bust, basorelief. Sanctuar (piesa nr. 2).

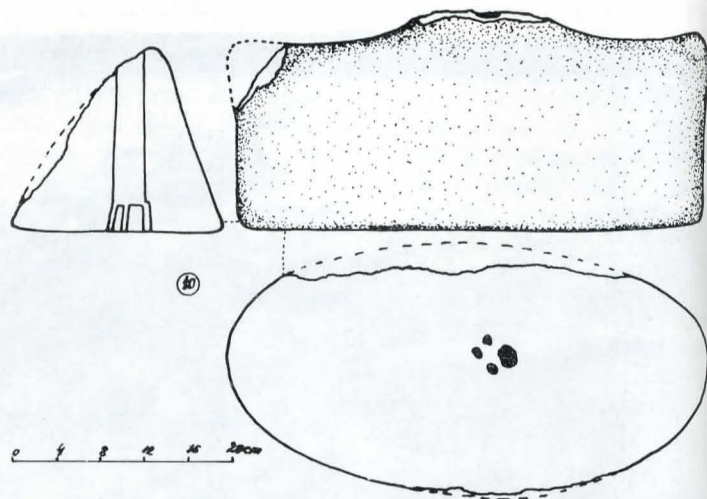

Fig. 17. „Oranta mare”. Sanctuar.

două din acestea aparțin altarului. Ambele provin de la un cap de taur, unul de la frunte, celălalt de la bot.

În apropiere, între altar și peretele de răsărit, au fost descoperite alte două fragmente. Unul, un tors în basorelief (fig. 16) ce avea pe corp benzi incizate, meandrice, încrustate cu alb și pictate cu roșu. O altă piesă provine de la fruntea unui taur. Și aceasta este incizată, încrustată și pictată cu roșu. În vecinătatea pieselor se găsea un ancadrament de ușă.

Locul unde a fost descoperit ancadramentul de ușă și o groapă din apropiere ne fac să presupunem existența unei uși în vecinătate, lucru sugerat și de alte detalii. Cam de cealaltă parte a intrării, spre nord, între dărîmături, în partea superioară, a fost găsită o altă piesă, o statueta („Oranta mare”). Aceasta reprezintă un bust modelat, în mărime aproape de cea naturală, care a fost așezat pe ceva, după cum arată baza sa. Umerii sînt puțin ridicați, brațele nu sînt marcate. Prin mijloc, prin axa verticală, are o perforație terminată cu patru orificii mici (fig. 17). Piesa are analogii apropiate într-un exemplar („Oranta mică”), descoperit tot la Parța, în apă, aflat în colecția Agotha din Timișoara. Corpul piesei este decorat cu ornamente incizate (fig. 18).

În momentul de față nu sîntem în măsură să apreciem forma statuii monumentale, piesa principală a altarului de cult.

Nu cunoaștem precis nici cum erau aplicațiile de pe părțile laterale și nici forma sau stilul capetelor statuii. După cele două fragmente de la un cap de taur, care aparțin statuii monumentale, socotim că cel puțin unul dintre capetele ei — statuia putea avea cel puțin 2—3 capete — era în forma unui cap de taur. S-ar putea încerca o reconstituire grafică, dar credem că între dărîmături mai pot fi găsite și alte părți, de aceea socotim mai nimerit a mai aștepta. Capete de taur au fost găsite la sanctuarul neolitic de la Trusești¹⁴. Și în alte sanctuare s-au aflat capete de taur — amintim pe cele de la Çatal Hüyük¹⁵ și Kormadin¹⁶. Cel de la Çatal Hüyük este mai timpuriu decît cel de la Parța, în vreme ce, cel de la Kormadin este mai tîrziu.

Cultul Taurului, ca simbol al fecundității și virilității, este întîlnit în diverse civilizații, fie prin reprezentarea capului, a coarnelor sau a unor pandantive numite *bucranii*.

¹⁴ Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, București, 1968, fig. 82.

¹⁵ H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, II, *Jungsteinzeit*, 1968, p. 438—439, Taf. 120.

¹⁶ B. Jovanović, J. Glisić, în „Starinar”, XI, 1960, p. 113—139.

precum și a numeroaselor figurine înfățișând tauri¹⁷. La Parța au mai apărut și alte figurine reprezentând cornute, care trebuie puse în legătură cu practicile magico-religioase ale cultului.

Statueta bust „Oranta mare”, în formă de orantă, aflată într-o poziție în care ar fi putut străjui intrarea de răsărit în sanctuar, precum și „Oranta mică”, găsită în apă, sînt piese ce trebuie legate de practicile magice, reprezentînd semnul invocării practicat de vrăjitori. Reprezentări de figurine umane plastice sau incizate, cu brațele în poziție de invocare, sînt adeseori întîlnite în plastica culturii Vinča din Banat¹⁸ și din alte zone¹⁹.

Toate aceste amănunte și altele trebuie avute în vedere și reanalizate materialele și motivele. Descoperiri cu asemenea

¹⁷ Ofrande în cultura Starčevo-Criș există la Circea, vezi M. Nica, în „SCIVA”, 27, 4, 1976, p. 442; Bucranii: Gh. Lazarovici, *Das Frühneolithikum in Eisenes Tores*, în „Prehistorische Zeitschrift”, 57, 1, 1982 m.s., *Coarne și coarne de consacrație*: E. Comșa — O. Răuț, *Figurine antropomorfe aparținînd culturii Vinča descoperite la Zorlențu Mare*, în „SCIV”, 20, 1, 1969, p. 11, fig. 5/6; Vl. Dumitrescu, *Fragment de vase zoomorphe à statuettes humaine sur la tête, découvert à Căscioarele*, în „Godišnjak”, XIII, 11, 1976, p. 97 și urm. fig. 1—3.

¹⁸ Zorlenț: Gh. Lazarovici, *op. cit.*, pl. XXI/A 2, 4; C 7. Parța: pl. XXI G 20, 22, Gornea: pl. XX/B 8.

¹⁹ Turdas: M. Roska, *Die Sammlung Zsofia von Torma*, Cluj, 1941, pl. LXVII/14—15.

Fig. 18. „Oranta mică”.

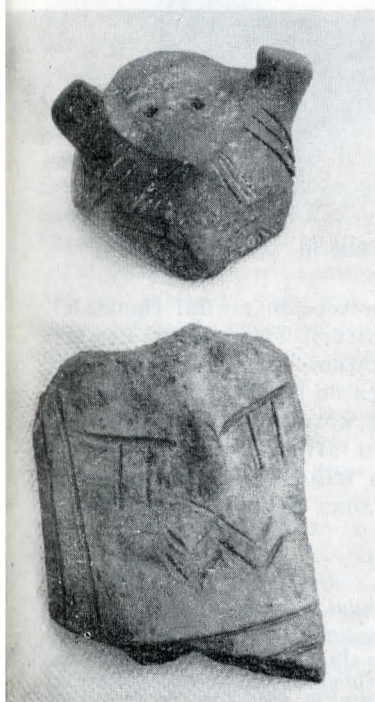

Fig. 19. 1) Fragment de capac. Cultura Vinča, faza B₁; 2) Gît de amforă, grupul Bucovăț, faza I.

Fig. 20. „Fătarnicul”. Vas cu două fețe de la Bucovăț. Grupul Bucovăț.

statui, în proporții apropiate de cele în mărime naturală, altarul, tăvițele pentru ofrande, vasele sau fragmente de vase cu oase calcinate și altele arată că ne aflăm în fața unei descoperiri de excepție pentru epoca neolitică. Practicarea unor ritualuri magico-religioase într-o construcție specială, cu statui monumentale, presupune existența unor credințe, prezența unor zeități sau divinități în epoca neolitică. Existența statuetelor feminine, a pîtecului, a pieselor simbolizînd cultul taurului se leagă de practicile și credințele cultului fertilității și fecundității întîlnite la populațiile de agricultori. Nu este în intenția noastră de a analiza aici și acum aceste probleme, mai sînt multe date ce trebuie analizate, altele încă de cules și de interpretat, pentru a cunoaște cîte ceva din gîndirea omului preistoric, despre practicile sale magico-religioase.

În zona sanctuarului au apărut și alte elemente arhitectonice. Amintim cele două ancadrame de ușă, cupa mare din lut ce se observă între dărîmături, foarte probabil pentru ofrande, alte bucăți al căror rost, deocamdată, nu poate fi precizat. Dintre alte elemente arhitectonice din lut care au apărut, de asemenea, în stațiune: fragmente de coloane, aplicații pe pereți, pereți cu incizii ș.a., sînt întîlnite și în alte stațiuni, cum este cea de la Zorlențu Mare.

Distrugerea sanctuarului s-a petrecut în urma unui incendiu care a afectat și alte locuințe, în vremea nivelului 6. Între dărîmăturile sanctuarului, în locuințele 8 și 9, au fost descoperite numeroase bile de praștie. Cele mai multe provin

Fig. 21. Ceramică feudală timpurie. Așezarea 5.

din locuința 9 unde au fost descoperite peste 20 de bucăți și fragmente. Acestea sînt mari ajungînd la peste 1 kg, diametrul lor trece de 10 cm. În nivelele la care am constatat momentul distrugerii sanctuarului au apărut și alte bile, unele din ele nearse, uscate doar la soare. După distrugerea a avut loc o netezire, iar unele goluri sau albieri dintre masele de chirpici au fost umplute cu pămînt galben-nisipos. Peste sanctuar, dar mai ales peste altar, dar și peste alte complexe din vecinătatea sanctuarului a fost așternut un strat de lipitură, gros între 5—10 cm. Lipitura este formată dintr-un pămînt galben, argilos, aflat în zonă la 3—4 m adîncime, strat care a fost bine netezit și bătut. În zona de apus a sanctuarului, dărîmăturile și stratul de lipitură au fost dis-

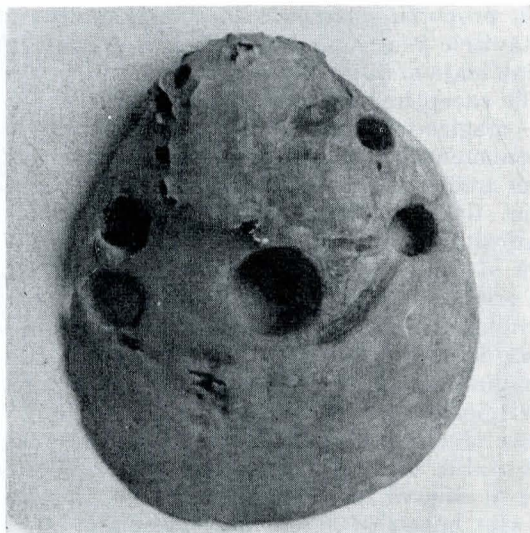

Fig. 22. Pandantiv din scoică. Parța.

truse de excavările de pământ pentru dig, afectând și o parte din dărămăturile sanctuarului. Pe alocuri se mai păstrează urme de lipitură.

Tot în legătură cu distrugerea sanctuarului și altarului mai sînt necesare unele precizări. După incendiu, distrugerea a avut loc sistematic, prin împingerea pereților și nivelare. După felul în care s-au găsit ruinele cercetate, din zona altarului, constatăm o dărîmăre a peretelui lung, cel dinspre sud, după care urmează distrugerea altarului. Umărul dinspre sud a fost împins și răsturnat spre nord. Peste dărîmăturile altarului a fost răsturnat peretele de răsărit sub care au fost găsite cele mai multe elemente arhitectonice.

Depunerile de deasupra distrugerii sanctuarului aparțin nivelului 5, specific grupului Bucovăț, unui fenomen de interferență culturală. Fondul vinčian este puternic, mai puternic decît în celelalte stațiuni ale grupului Bucovăț, deși după o anumită perioadă de decădere ele se vor întări. Elemente ale grupului Bucovăț au apărut și în nivelele 7 și 6, dar după distrugerea sanctuarului ele devin predominante. În zona în care a fost sanctuarul a rămas un spațiu gol formînd o piață. În vecinătatea sanctuarului, la cca 4 m, au apărut alte complexe de locuit aparținînd grupului Bucovăț.

Nici una din locuințele nivelului Bucovăț (nivelele 5 a și 5 b) nu suprapuneau platforma altarului și rămînea un spațiu liber în jur. Avem deci în zona fostului altar un spațiu liber, o piață sau poate un loc interzis locuirii. Caracterul sacru al fostei construcții cu siguranță că s-a transmis, iar omul primitiv a respectat întotdeauna sau a dat mare crezare numeroaselor superstiții. Abia în vremea așezării în aceste locuri a purtătorilor culturii Tiszapolgár au fost întîlnite, în perimetrul fostului sanctuar, urme de locuire. Dărîmăturile sanctuarului au fost străpunse de cîteva gropi din această vreme.

Comunitatea vinčiană de la Parța a fost puternic influențată de elementele de origine liniară, de aspect Bucovăț, care erau destul de slabe în nivelul 7, mai accentuate în nivelul 6, dominante în nivelele 5. În nivelul 5 b se constată o revenire a elementelor vinčiene. Locuirea din zona tellului 1 se continuă în perimetrul așezării 4, unde, cu ocazia lucrărilor de ameliorări funciare, au fost descoperite cîteva complexe de locuit de orizont Vinča B₂/C, în care se constată cunoscutele fenomene de retardare culturală sesizate în centrul, nordul și, mai ales, estul Banatului²⁰. La Parța în acest orizont sînt și elemente Bucovăț ceea ce arată continuitatea procesului de sinteză și interferență culturală, pînă la începutul fazei Vinča C.

În vremea fazei Vinča C se produc noi impulsuri sudice. Cît de departe și care sînt cauzele acestor impulsuri este greu de precizat numai pe baza cîtorva sonde. În această vreme se petrec mari prefaceri etno-culturale. Unele fenomene

sînt puse în legătură cu bronzul sudic²¹, altele par să fie rezultatul dezvoltării unei metalurgii a cuprului, avînd centrul în Balcani²².

La Parța, în tellul 2, dar și în vecinătate la Șag (la numai 4 km est) și la Foeni (spre vest) s-au descoperit materiale în care se constată un nou avînt cultural, locuiri cu ceramică fină, frumos lustruită, cu forme elegante. Locuirea din tellul 2 de la Parța este intensă, depunerile depășesc 2 metri, deși durata în timp nu este prea mare. Ceramica arată neîndoiește că purtătorii acestei civilizații sînt vinčienii, iar evoluția lor este în strînsă legătură cu civilizațiile din Valea Moravei, din Serbia și de pe Dunăre, în Vojvodina.

Deși cercetările din tellul 2 nu au avut decît caracterul unui sondaj de verificare, materialele descoperite în sondaj cît și cele de la suprafață, din colecția Agotha, arată existența unor descoperiri aparținînd culturii Petrești²³. Acestea deschid o nouă problemă cercetării arheologice. Ceramica pictată cu roșu sau roșu-brun pe roșu apare în tot mai multe puncte din nordul Banatului, pe Timiș, în zona Parței, la Șag și Foeni²⁴, unde este în asociere cu ceramică Vinča tirzie, dar apare și mai de timpuriu, la Chișoda²⁵, împreună cu descoperiri Bucovăț-Tisa.

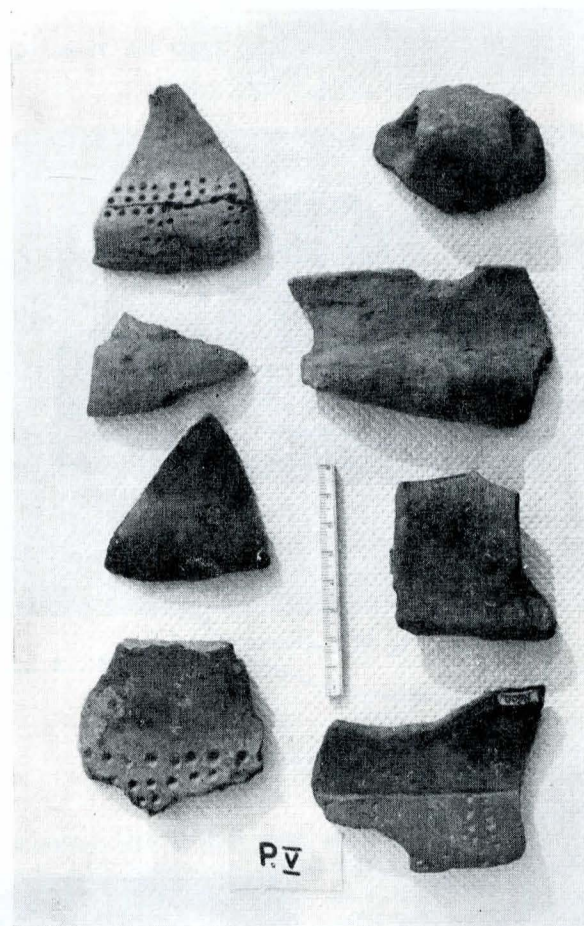

Fig. 23. Ceramică Baden-Coțofeni. Așezarea 5.

O nouă sinteză culturală se petrece în nordul Banatului, care se va finaliza cu nașterea culturii Tiszapolgár. Cea mai importantă și mai intens cercetată stațiune Tiszapolgár din Banat și printre cele din România este cea de la Parța. Descoperirile acestei civilizații sînt în curs de aprofundare. Lipsesc încă sonde în așezarea 3, unde există o întinsă stațiune. Descoperiri din această vreme apar în tellul 1 și 2, în așezarea 5, precum și pe stînga Timișului în zona tellului 1. Între desco-

²¹ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, p. 138.

²² B. Jovanović, *Early Gold and Eneolithic Copper Mining and Metallurgy of the Balkans and Danube Basin*, în „Prehistorica”, 1—2, 1978, Sofia, p. 191—197; Idem, *Early Copper Metallurgy of the Central Balkans*, în „Actes du VIIIe CISPP”, I, Belgrad, 1971, p. 131—140.

²³ Lazarovici, *op. cit.*, p. 161—168.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Inf. O. Radu.

²⁰ Gh. Lazarovici, I. Stratan, *Așezarea neolitică de la Homajdia*, în „ActaMN”, X, 1973, p. 445—464.

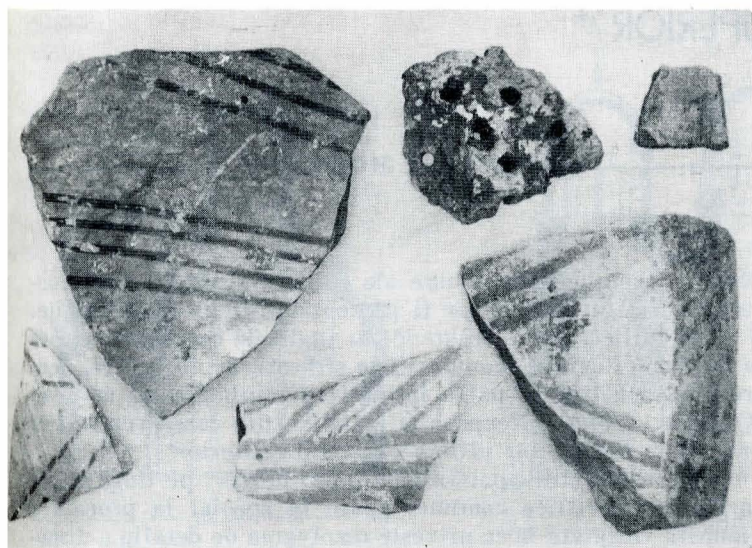

Fig. 24. Ceramică Petrești. Tellul 2.

peririle acestei civilizații, în *tellul 1* a apărut un fragment ceramic de la o cană cu toartă supraînălțată, care pare a fi un import sălcuțean.

ZUSAMMENFASSUNG

15 Km südlich von Timișoara, an den Ufern des Flusses Timiș, liegt eine ausgedehnte jungsteinzeitliche Station, bekannt durch wertvolle anlässlich der Grabungen am Damm und der Ausgrabungen von J. Miloja (1931), M. Moga und Ortansa Radu (1945, 1961—1962) gemachte Funde. Die im Jahre 1978 begonnenen neuerlichen Ausgrabungen deckten im mittleren Teil der Station eine Oberfläche von über 450 M² auf und ergaben den Beweis eines intensiven Bewohnens dieser Zone. Länge des Flusses, zwischen seinen zahlreichen Windungen und alten Armen, entdeckte man die Spuren einer Gemeinschaft deren Siedlung in der periode der Starčevo-Criș — Kultur beginnt. Mit kurzen Unterbrechungen, während denen die Wohnungen in verschiedene augrensende Gebiete (Tell 1, Tell 2, Siedlung 5) übersiedelten, lässt sich eine un unterbrochene Kontinuität der Vinča — Kultur, Phase A, mit welchen sie (in der Siedlung 6) zusammenleben. Die in *Tell 2*, in der Tiefe von 2,60—3 M entdeckte bemalte Keramik weist eine mit anderen Zonen Rumäniens gleichartige Entwicklung auf.

Am intensivsten war der Tell 1 bewohnt, wo sich eine ausgedehnte Siedlung mit zahlreichen Wohngruben und Erdhütten entwickelt, einige davon wichtige Wohnungen, mit Feuerstellen, Räumen u.s.w. Im mittleren Teil der Station gibt es die folgende Stratigraphie: 1) 0—0,35 M Aluvionschichte, 0,35—0,45 M mittelalterliche Schichte; 3) 0,45—0,60 M zwischenschichte mit vereinzelt Spuren aus der Bronzezeit; 4 a) 0,60—0,75 M, 4 b) 0,75—0,90 M, 4 c) 0,90—1,05 M äneolithische Schicht, Tiszapolgár — Kultur; 5 a) 1,05—1,20 M 1,20—1,30 M neolithische Schichte, Gruppe Bucovăț, 1,30—1,35 M Verbindungsschichte von Ton und zertrümmertem Kalkstein; 6) 1,35—1,60 M Vinča Schichte mit Bucovăț — Elementen; 7) 1,60—2,05 M Vinča B₁ Schichte.

Bis jetzt wurde eine Oberfläche von 450 M² untersucht, die Schichten 1—5 und stellenweise kann man bis zur Basis der Kulturschichte. Die älteren und neueren Forschungen ergaben ein reichhaltiges archäologisches Material, einige Funde sind wichtige Meisterstücke der prähistorischen Kunst, wie „Das Klageweib von Parța“ oder „Der Mann der schreit“ (Abb. 13), ein Gefäß mit zwei Öffnungen aus der Bucovăț-Gruppe, die Deckelamphe, Phase B₁, der Vinča-Kultur (Abb. 12), das Gefäß mit Vögeln, Bucovăț-Gruppe, Phase I (Abb. 15) ohne noch andere wünsche zu erwähnen, die für die Bestimmung der Entwicklung und die Periodisierung der Frühäneolithikums und die Beziehungen dieser Zivilisationen mit den Nachbargebieten, wissenschaftlich besonders wertvoll sind.

Von ausserordentlicher Bedeutung sind die Ruinen eines neolithischen Heiligtums, das einen monumentalen Altar enthielt. Das Heiligtum hat eine rechteckige Form, mit Ost-West gerichteter Längachse, und zwei Räumen (Abb. 1). Im östliche Raum (Abb. 2) werden die Reste eines monumentalen Altars gefunden, der eine Doppelstatue darstellt (Abb. 9) und Applikationen im Relief und an den Schmalseiten eingeritzte Ornamente aufweist. Rundherum wurden mehrere Bruchstücke des Altars oder andere Applikationen und Statuen aufgefunden. Der Altar war aus einem monu-

mentalen Tonblock von geometrischer Form mit sandigen Inneren und einer tönerner „Rinde“ oder „Kruste“ hergestellt. Der Altar wurde absichtlich gebrannt und Scheinbar erbit einige Reparaturen. Er wurde in der Vinča B₁ Phase errichtet. Da die Retardierungs arbeiten erst im Anfangsstadium sind kann man noch nicht bestimmen welche Gottheit der Altar darstellte. Einige Fragmente von Stierschädeln von Altar und aus seiner Umgebung beweisen das Vorhandensein von Praktiken und Symbolen des Fruchtbarkeitskults der den Ackerbautreibenden Völkern bekannt und unter ihnen verbreitet war.

Der Altar und das Heiligtum wurden von den Trägern der Bucovăț — Gruppe scheinbar systematisch zerstört. Diese Kulturgruppe entstand im Norden des Banats als Ergebnis des Kontaktes und kultureller Wechselwirkungserscheinungen zwischen frühen Elementen linearer Herkunft und den Vinča-Elementen, ein Phänomen von Dauer und verschiedenartigen Erscheinungsformen.

Über die Trümmer des Altars, eine Teil des Heiligtums und einige Wohnungen in nächsterhäte war (in der Tiefe von 1,30—1,35 M) eine Verbindungsschichte von Ton und zertrümmertem Kalkstein ausgebreitet.

Das Leben und Wohnen an diesen Orten setzt die Entdeckungen der Gruppe Bucovăț, Phase II b—III a angehören. Im Parța dauert der Vinča-Grund an und ist stärker als in anderen Stationen dieser Kulturgruppe im Norden des Banats (Chișoda, Bucovăț). Die Vinča-Elemente werden sich stufenweise verstärken aber langsam verlieren sie an Bedeutung, bis sich gegen Ende der Jungsteinzeit ein auch in anderen Vinča-Stationen beobachteten kultureller Retardierungs-Prozess im Horizont Vinča B₂/C abspielt. So glauben wir vertiefen die Dinge auch im Parța in der Siedlung 4. Ein neuer Auftrieb, eine neuer Impuls lässt sie sich zur Zeit der Phase Vinča C mit Funde im Tell 2 feststellen. Diese Funde weisen aus Vorhandensein von neuen südlichen Elementen, aber auch Interferenzen und kultureller Eindringen im Norden des Banats auf. Im mehreren Stationen wurden Materialien der Petrești-Kultur (Foeni, Parța, Abb. 24, Șag, vielleicht Chișoda) entdeckt und in denselben Stationen begegnet man Materialien von gleichfalls südlicher Herkunft.

In einem längeren Zeitraum sind die Funde sporadisch. Einige Materialien von noch der intensiven Tiszapolgár Wohnperiode zeigen, dass in der äneolithischen Periode, zur Zeit der Baden-Coțofeni-Kultur, eine beschränkte Gemeinschaft diese Orte bewohnt. Seltener und sporadischer sind die Funde aus der Bronzezeit. Bloss einige aus einer frühen Etappe der Bronzezeit und einige Hallstatt-Scherben auch aus der dakischen Epoche zeigen das Vorkommen einiger kleiner Gruppen in diesen Zonen an; damit endet die Entwicklung der prähistorischen Gemeinschaften.

Die entdeckung des monumentalen Altars, eines jungsteinzeitlichen Heiligtums in Parța wirft einige überaus interessante Probleme hinsichtlich der Denkreise des neolithischen Menschen und seiner magisch-religiösen Praktiken auf.

Încă de la început putem afirma că nici un alt edificiu medieval românesc nu a constituit în ultimele decenii obiectul atîtor studii și controverse din partea specialiștilor, precum vestita ctitorie de la Cozia a marelui voievod Mircea, ridicată în anul 1387¹, pe încintătoarea vale împădurită a cursului mijlociu al Oltului. Acest fapt se datorează, pe de o parte, valorii arhitectural-artistică de excepție a monumentului în cauză, iar pe de altă parte, locului și rolului deosebit de important ce le-a avut în dezvoltarea vechii arhitecturi muntenești de zid. În toate aceste studii și-au făcut loc atît analiza și interpretarea arhitecturii, inclusiv a aspectului său inițial, cît și dezbaterile unor probleme legate de datarea și evoluția istorică a monumentului, asupra cărora cercetătorii nu au căzut întotdeauna de acord.

Într-un documentat studiu, care încerca pe linia acestor preocupări, în urmă cu aproape cinci decenii, să precizeze locul Coziei în cadrul evoluției arhitecturii sirbești de pe Valea Moraviei, istoricul de artă Gabriel Millet ajunge la concluzia că, exceptînd structura spațială a naosului și plastica decorativă a fațadelor, ctitoria lui Mircea cel Bătrîn nu înfățișează o transpunere identică a unor prototipuri morave, cum s-ar presupune la o sumară analiză, ci reprezintă, de fapt, o inspirată creație originală, rezultat al remodelării proporțiilor prin care s-au conferit monumentului o expresie echilibrată și un caracter sobru și liniștit. Sub acest aspect, Cozia se apropie de tradiția bizantină, oglindită la acea dată în Țara Românească de o altă remarcabilă ctitorie domnească, cea a lui Basarab I de la Argeș².

Pornind de la studiul amintit, Dj. Bošković, după ce mai întîi îi face o recenzie, în revista „Starinar“ pe anii 1933—1934³, sugerează într-un interesant articol posibilitatea existenței inițiale, a unui nivel superior, între timp dispărut, suprapus pronaosului bisericii mari de la Cozia⁴. Această presupunere se bazează în principal pe faptul că fațada de vest a bisericii, potrivit cercetărilor lui N. Ghika-Budești, ar fi sărac ornamentală în comparație cu restul paramentului, aspect care l-a determinat pe prestigiosul cercetător iugoslav să se întrebe dacă bolta pronaosului, cornișa, frontonul și fereastra ajutată, aparținînd fațadei de vest, nu sînt rezultatul unor refaceri ulterioare⁵ și, în consecință, dacă partea superioară a pronaosului nu avea la origine o altă înfățișare, dată de acel nivel superior, dispărut între timp.

Dacă din punct de vedere estetic Bošković consideră problema insolubilă, pornind de la observația îndreptățită că o construcție suprapusă, avînd perimetral dimensiunile pronaosului, prin masivitatea sa ar introduce o dezordine în echi-

librul volumelor componente ale edificiului, sub aspect constructiv, rezolvarea nu ar fi prezentat dificultăți deosebite.

Atît Millet, cît și Bošković, în analizele comparative care le fac între Cozia și monumentele sirbești, au în vedere, pentru analogii directe, patru biserici aparținînd școlii morave: Kruševac, Veluce, Neupara și Kalenić, din care primele trei anterioare Coziei, iar ultima construită ulterior⁶.

La construcțiile aparținînd tipului morav, pe lîngă trăsăturile caracteristice comune, apare în special la pronaos o anumită varietate în ce privește rezolvarea de detaliu a dispoziției de plan și a structurii spațiale. Acest compartiment are la monumentele amintite o formă foarte apropiată de pătrat, acoperit fie cu o boltă semicilindrică longitudinală mărginită de două arce, de asemenea longitudinale, alipite zidurilor laterale dinspre sud și nord la Veluce, fie cu o calotă sferică pe arce în consolă la Neupara și Kalenić sau cu bolți în cruce la Kruševac. Deasupra pronaosului se ridică un turn-clopotniță masiv la Kruševac, Kalenić și la Neupara⁷, care imprimă un aspect greoi siluetei generale a acestor edificii (fig. 1).

Dar marea deosebire dintre pronaosurile acestor monumente sirbești și cel de la Cozia, remarcată de altfel și de cei doi cercetători, constă în diferența sensibilă a dimensiunilor. Dacă pronaosul de la Cozia, pe cît de simplu ca structură, pe atît de amplu ca dimensiuni, măsoară 6,20 m lungime și 6,33 m lățime (fig. 2), cele patru ctitorii de pe Valea Moravei, cu o dispoziție planimetrică a pronaosului mai complicată, sînt de dimensiuni mult mai restrînse: Lazarica de la Kruševac — 3,20 m × 5,20 m; Neupara — 4,70 m × 3,40 m; Veluce — 5,05 m × 4,10 m; Kalenić — 5,20 m × 3,40 m. Deoarece, atît dispozițiile planimetrice și structurile spațiale, cît și dimensiunile pronaosurilor monumentelor sirbești menționate mai sus nu îngăduie nici un fel de analogie cu biserica de la Cozia, Bošković semnalează în acest sens un alt monument, la Sisojevac (fig. 3), construit la sfîrșitul secolului al XIV-lea și care ar prezenta asemănări cu ctitoria lui Mircea cel Bătrîn, în ceea ce privește dispoziția și dimensiunile planului pronaosului și plastica sa monumentală, în legătură cu o presupusă amplasare a unui turn-clopotniță la partea lui superioară. Întrucît biserica de la Sisojevac se află într-o stare de avansată ruină (din zidurile pronaosului nu se mai păstrează în elevație decît cca 1 metru), toate aceste analogii ale monumentului sirbesc cu cel de pe Valea Oltului sînt hazardate, neavînd o suficientă fundamentare științifică. Chiar dacă este adus ca argument esențial în favoarea tezei privind existența unui turn-clopotniță la Cozia, o imagine a bisericii de la Sisojevac aflată în tabloul său votiv, datorită faptului că monumentul respectiv se află în amintita precară stare de conservare, veridicitatea sa este greu de controlat și deci de admis astăzi.

Dealtfel, savantul sirb nu ajunge la o concluzie fermă în privința existenței la Cozia a unui nivel superior peste pronaos. În acest sens, Bošković menționează că „... *departe de a afirma indiscutabil existența acestui etaj superior, noi nu am avut decît intenția de a demonstra o posibilitate pe care savanții români pot să o rețină, iar prin cercetări efectuate la fața locului să o confirme sau să o respingă definitiv*“⁸.

*Textul articolului de față reproduce, cu mici modificări și completări inerente tipăririi sale, pe cel al comunicării cu același titlu, prezentată la colocviul de comunicări științifice cu tema „Monumentele de arhitectură în contextul activității de ocrotire și valorificare cultural-educativă a patrimoniului cultural național“, organizat de Consiliul Culturii și Educației Socialiste împreună cu Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Mureș și Muzeul județean Mureș, în zilele de 12—14 decembrie 1980, la Tirgu-Mureș.

Desenele care ilustrează prezentul articol aparțin autorului.

¹ Emil Iăzărescu, *Data zidirii Coziei*, în „S.C.I.A.“ nr. 1, 1962, p. 107—137.

² Gabriel Millet, *Cozia et les églises serbes de la Morava*, în vol. „Mélanges offertes à M. Nicolas Iorga“, Paris, 1933, p. 827—856.

³ Cf. G. Balș, *În privința Coziei*, în „B.C.M.I.“, an. XXVI, fasc. 76, 1933, p. 93.

⁴ Dj. Bošković, *Le narlex de Cozia avait-il un étage supérieur?* în „B.C.M.I.“, an. XXVII, fasc. 81, 1934, p. 121—125.

⁵ *Ibidem*, p. 121. Considerînd eronat că pictura aflată pe bolta pronaosului Coziei ar data din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Bošković presupune că și bolta respectivă este rezultatul unor refaceri din aceeași vreme (*op. cit.*, loc. cit., nota 4).

⁶ După A. Deroko (*Monumentalna i dekorativna arhitektura u sred-novekovnoj Srbiji*, Belgrad, 1962, p. 176—177), datările monumentelor sirbești sînt următoarele: Kruševac și Veluce au fost construite în anul 1377, Neupara în 1382, iar Kalenić între anii 1413—1417.

⁷ Construcția actuală, dispusă la partea superioară a pronaosului bisericii de la Neupara, reprezintă o refacere tirzie, astfel încît nu cunoaștem înfățișarea inițială a părții de vest a monumentului. Între monumentele sirbești cu turn-clopotniță pe pronaos mai reține atenția biserica Sf. Ștefan din Lepeneț (lîngă Brusa), cca 1430, care are pronaosul boltit cu un semicilindru longitudinal întărit cu un arc dublon transversal, zidurile turnului fiind dispuse axial peste zidurile pronaosului.

⁸ Dj. Bošković, *op. cit.*, loc. cit.

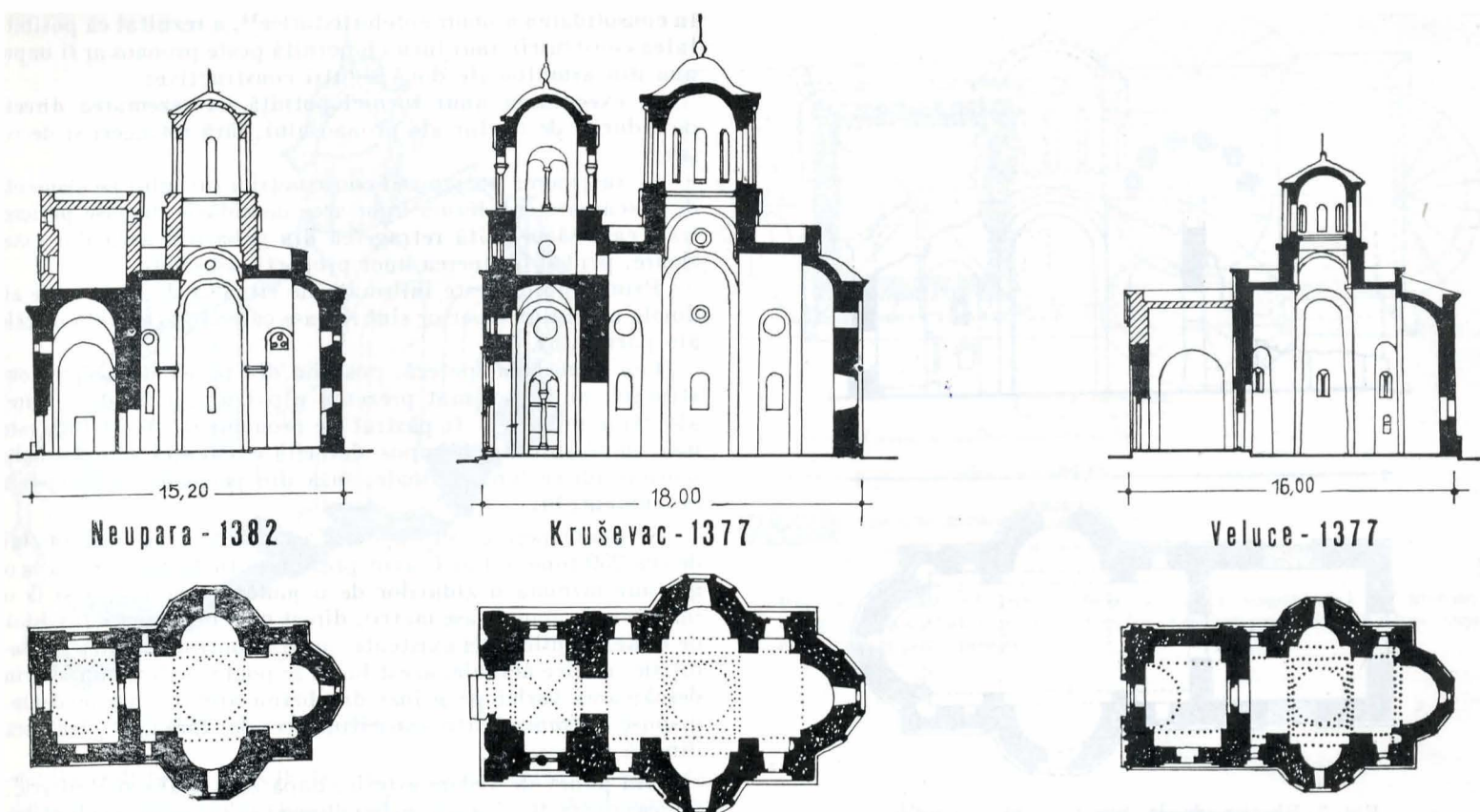

Fig. 1. Bisericele de la Neupara (1382), Kruševac (1377) și Veluce (1377), planuri și secții.

Așadar, deosebiriile dintre pronaosurile monumentelor sirbești și cel de la Cozia sînt evidente. La acestea se adaugă și observația noastră privind materialul de construcție utilizat în operă: piatră sau piatră în alternanță cu cărămidă la bisericile morave și numai cărămidă la biserica de pe Valea Oltului⁹. Prin urmare, nu poate fi justificată nici sub aspect tehnic prezența unui turn peste pronaosul Coziei, ca fiind rezultatul unei influențe directe a arhitecturii sirbești asupra arhitecturii religioase de zid din Țara Românească.

Cu toate acestea, existența la Cozia a unui decroș în zidăria aticului de coronament din zona pronaosului constituie, la prima vedere, un argument vrednic de luat în seamă pentru analizarea aspectului inițial al acestui monument (fig. 4). Acest decroș, descoperit și păstrat ca atare cu ocazia restaurării bisericii, cînd a fost înlăturată zidăria ce fusese ridicată la începutul secolului trecut în locul și peste cornișa originală, a fost considerat de N. Ghika-Budești ca argument hotărîtor pentru afirmarea existenței unui nivel superior sau a unui turn-clopotniță peste pronaos, asemănător cu monumentele sirbești mai sus amintite. Și aceasta cu atît mai mult cu cît la Sisojevaca — presupune autorul amintit —, se regăsește și boltirea semicilindrică a pronaosului¹⁰. Dar tocmai acest sistem de boltire îl pune pe Ghika-Budești în dificultate, din moment ce afirmă că „...boltile de formă cilindrică erau aproape exclusiv întrebuițate la boltirea pronaosului în veacul al XVI-lea, mai ales în prima jumătate a lui; bisericile din Brădet (circa 1400), Slănești (1537), Ostrov (1521), Valea (1532), bolnița Coziei (1542) sînt astfel boltite, însă nici una din aceste biserici nu a

⁹ Precizăm în acest sens că atît Dj. Bošković, cît și unii autori români nu au dreptate cînd descriu paramentul Coziei ca fiind realizat din asize de piatră în alternanță cu trei rînduri de cărămizi aparente dispuse orizontal; cu excepția părților ornamentale, zidăria Coziei este alcătuită în întregime din cărămidă tencuită în fișii orizontale, care alternează cu cîte trei rînduri de asize de cărămidă acum aparente, dar care inițial erau acoperite la rîndul lor cu un foarte subțire glet de tencuială, în care prin incizii și culoare roșie erau reproduse cărămizile (cf. Cristian Moisesu, *Decoratia zugrăvită pe tencuială a monumentelor din Țara Românească (sec. XIV—XVII)* în „Revista muzeelor și monumentelor :— Monumente istorice și de artă”, nr. 1, 1974, p. 57.

¹⁰ N. Ghika-Budești, *Restaurarea bisericii mari a mănăstirii Cozia*, „B.C.M.I.”, an. XXX, fasc. 95, 1938, p. 27.

0 1 2 3 4 5 10 15 M

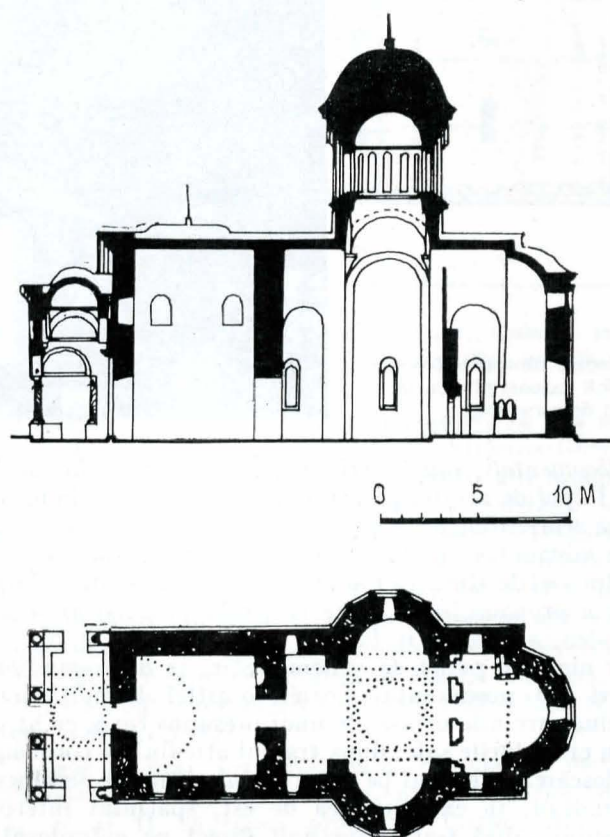

Fig. 2. Biserica mănăstirii Cozia (1387), plan și secție.

avut clopotniță sau turn pe pronaos; dealtfel, este evident că bolta de formă cilindrică nu se armonizează cu suprapunerea unui turn pătrat; mult mai logică este în acest caz bolta pe pandantivi din veacul al XVII-lea...¹¹. Și trage imediat concluzia că: „bolta în formă de cilindru nu a fost făcută decît după surparea clopotniței, poate în veacul al XV-lea, asupra căreia nu sîntem

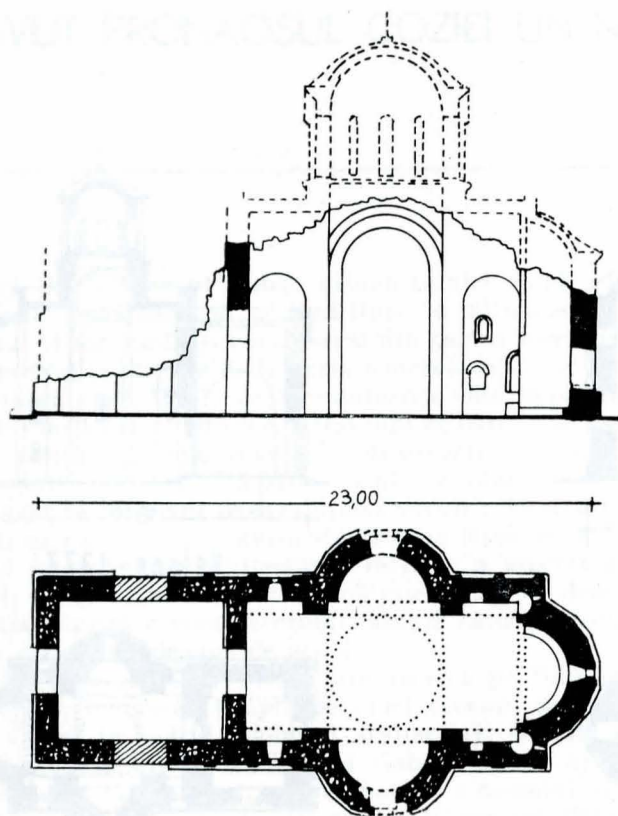

Fig. 3. Biserica de la Sisojevac, plan și secție.

Fig. 4. Vedere dinspre sud-vest a bisericii mănăstirii Cozia, cu aticul de coronament.

deloc documentați, sau în prima jumătate a secolului al XVI-lea¹². În pofida acestei păreri, știm astăzi în mod indubitabil că bolta semicilindrică a pronaosului Coziei este cea originară, din moment ce pictura care decorează intradosul său cu scene din viețile sfinților (Menologul) — ca, de altfel, întreaga pictură a pronaosului —, este realizată la sfârșitul secolului al XIV-lea, aproximativ în anii 1390—1391¹³ (fig. 5).

Dar nici din punct de vedere static, la dimensiunile atât de mari ale pronaosului Coziei, o astfel de boltă nu putea prelua sarcinile uriașe ale unui presupus turn, cu atât mai mult cu cât zidurile sale, după traseul aticului de coronament, nu se descărcău vertical pe zidurile inferioare de susținere, ci corespundeau, în extremitatea de est, spațiului interior al pronaosului, adică s-ar fi sprijinit direct pe extradosul bolții semicilindrice, în zona sa de capăt (fig. 6).

În urma consultării unui specialist în probleme de rezistență a construcțiilor și de calcul static, cu o îndelungată experiență

în consolidarea monumentelor istorice¹⁴, a rezultat că posibilitatea construirii unui turn-clopotniță peste pronaos ar fi impus una din următoarele două soluții constructive:

— executarea unui turn-clopotniță cu rezemarea directă pe zidurile de contur ale pronaosului, fără retrageri și decroșuri;

— susținerea presupusei construcții a turnului pe elemente de descărcare sub forma unor arce de zidărie dispuse perimetral, care să permită retragerea din gabaritul zidurilor exterioare, pentru obținerea unor proporții adecvate.

Prima ipoteză este infirmată de situația de fapt, unde zidurile nivelului superior sînt retrase către interior față de cele ale parterului.

Cea de-a doua ipoteză, posibilă din punct de vedere constructiv, ar fi reclamat prezența a patru arce de descărcare, ale căror urme s-ar fi păstrat pe monument. Acest fapt este însă imposibil de presupus datorită existenței actualei bolți semicilindrice longitudinale, încă din perioada de început a monumentului.

Se poate preciza suplimentar că descărcarea unei sarcini de cca 250 tone (cît ar fi avut presupusa turlă considerată la o grosime minimă a zidurilor de o jumătate de metru și la o înălțime de numai șase metri), direct pe o boltă semicilindrică de dimensiunile celei existente, nu ar fi posibilă. Chiar în condițiile tehnice actuale, acest lucru se poate realiza numai prin descărcarea turlei pe grinzi din beton armat, independente, dispuse deasupra bolții semicilindrice, dar fără nici o legătură directă cu aceasta.

Din punct de vedere estetic, după cum arăta și Bošković, un asemenea turn masiv prin volumul său, intervenea brutal și

nefiresc în plastica monumentală a întregului edificiu, fiind în contradicție cu logica arhitecturii sale atât de armonioasă și echilibrată, obținând dinspre vest, de la intrarea principală în incintă, vederea către turla naosului (fig. 7). În plus, existența cornișei în zona respectivă încă din faza de început a monumentului¹⁵ nu se poate nici ea justifica, acest detaliu de arhitectură fiind întotdeauna, după cum se știe, un element terminal al unei construcții sau al unei părți de construcție.

În sfârșit, un alt argument în sprijinul părerii noastre îl constituie însăși reprezentarea bisericii, aflată în tabloul votiv din naos, replicat culoare peste culoare, la începutul secolului al XVIII-lea, în 1704—1705. Acest tablou votiv reproduce, deși într-o manieră convențională, înfățișarea reală a monumentului din faza sa inițială, în care nu găsim consemnată imaginea unui turn-clopotniță sau a altui nivel superior. Deoarece în colțul din sud-vest al ansamblului monastic, lângă accesul în incintă, exista încă din momentul ridicării mănăstirii, la

¹⁴ Inginer Constantin Pavelescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹⁵ N. Ghika-Budești, *La restauration de l'église du monastère de Cozia „B.C.M.I.”*, an. XXXI, fasc. 95, 1938, p. 35.

¹¹ *Op. cit.*, p. 27—28.

¹² *Op. cit.*, p. 28.

¹³ *Istoria artelor plastice în România*, vol. I, București, 1968, p. 16.

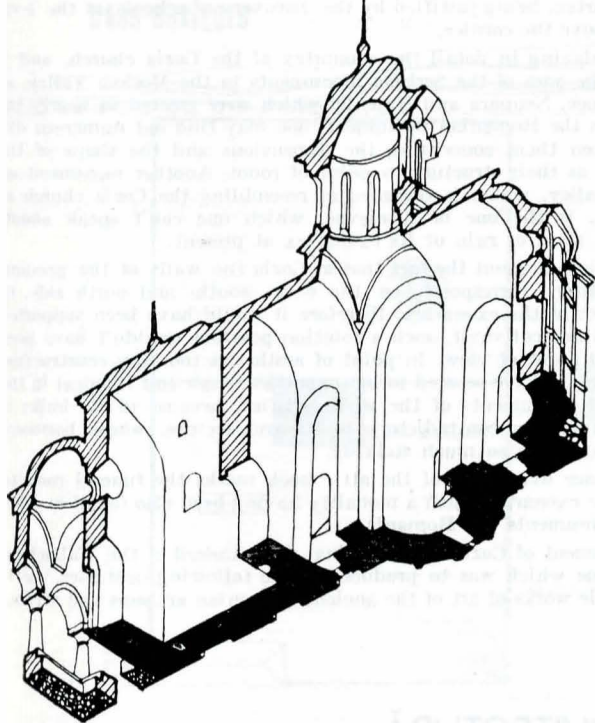

Fig. 5. Biserica mănăstirii Cozia, perspectivă axonometrică.

sfirșitul secolului al XIV-lea, un puternic turn de apărare, dărâmat în anul 1847, cuprinzând la etaj o ascunzătoare, iar la partea superioară o cameră a clopotelor, având deci atât rolul de tainiță cât și de turn-clopotniță¹⁶, este exclusă existența unei construcții, cu funcțiuni similare, peste pronaosul bisericii.

Se pune atunci, în mod firesc, întrebarea: dacă nu constituia subasamentul unei construcții, cum poate fi motivată decroșarea aticului de coronament în dreptul pronaosului și ce rost ar fi avut ea?

În acest sens, se poate constata cu ușurință, chiar la exteriorul bisericii Cozia, că întreaga plastică monumentală, dar mai ales forma acoperișurilor, evidențiază elementele structurale ale edificiului¹⁷. Baza pătrată a turlei, pe ai cărei pereți cele patru arcade decorative desenează arcele în consolă ale pandanților, se reazemă pe patru acoperișuri semicilindrice racordate. Două dintre ele, care sînt dispuse longitudinal, acoperă și marchează bolta naosului. Alte două, mai scurte, dispuse după axul transversal, corespund și ele arcelor ce conturează absidele laterale. La rîndul lor, firidele naosului sînt marcate la exterior prin înalte arcaturi decorative. Tot astfel și bolta semicilindrică a pronaosului este marcată către vest printr-un fronton curb, iar în lungul său prin realizarea decroșării aticului de coronament. Mai mult decît atât, se cere a fi luată în considerație, în situația Coziei, și semnificația deosebită avută de pronaos în cadrul arhitecturii monumentului. Prezența celor două nișe adînci în grosimea zidului despărțitor dintre naos și pronaos, dispuse pe fața sa vestică, nișe care aveau un rol bine stabilit în oficierea ritualului religios de pomenire a morților, indică în mod clar destinația de necropolă ctitoricească a pronaosului, atribuită acestui compartiment încă din momentul ridicării bisericii. Analizînd însă evoluția spațiului funerar în arhitectura muntenească de zid, vom remarcă, începînd cu Cozia, permanenta preocupare de rezolvare a acestuia, în sensul că se combină cu marcarea sa corespunzătoare în exterior. Astfel, spre exemplificare, în anul 1500 la Dealu, spațiul funerar este rezolvat prin introducerea în zona estică a pronaosului a unui înalt arc semicilindric, care susține două mici și elegante turle. La Argeș, în anul 1517, se realizează prin supralărgirea pronaosului și introducerea în interior a celor 12 stâlpi, care separă locurile de îngropăciune de partea centrală destinată circulației. Tot astfel, la Cobia, în 1572, se realizează o adîncitură (un fel de nișă), decroșată pe latura de sud a pronaosului, de dimensiuni reduse, anume construită

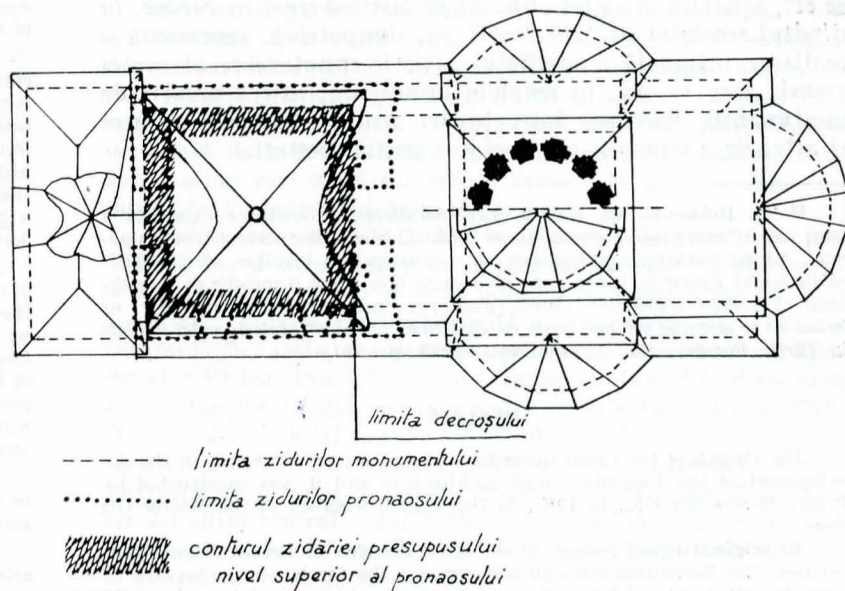

Fig. 6. Biserica mănăstirii Cozia, vedere a acoperișului cu marcarea zidurilor pronaosului și a conturului zidăriei presupusului nivel superior, dispus peste pronaos.

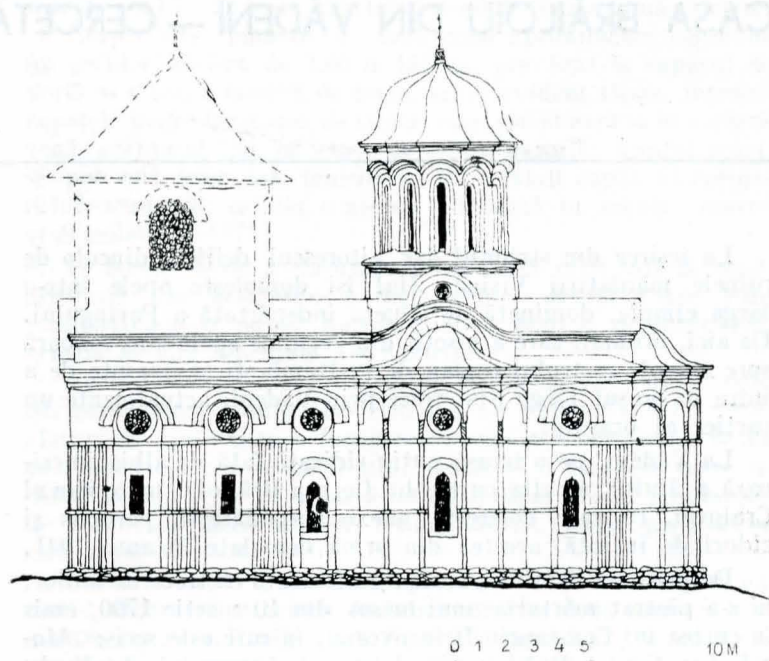

Fig. 7. Vedere a fațadei de sud a bisericii mănăstirii Cozia, cu încercarea de reconstituire a presupusului nivel superior aflat peste pronaos.

pentru adăpostirea mormintului ctitorului¹⁸. În alte situații, la Călușu de pildă, în anul 1588, apoi la Strimba-Gorj, cu un deceniu mai târziu, și, în continuare, la multe alte monumente, marcarea pronaosului ca spațiu funerar se realizează prin supraînălțarea acoperișului, în dreptul acestui compartiment, baza turlei naosului degajîndu-se oarecum în maniera învelitorilor moldovenești. În același mod s-a încercat și la Cozia o astfel de marcarea a pronaosului ca spațiu funerar, atât prin realizarea decroșării aticului de coronament cât și prin ușoara supraînălțare a acoperișului corespunzător acestei încăperi, în forma pe care i-a dat-o restaurarea din anii 1929—1933 și pe care o putem vedea și astăzi.

Prin cele de mai sus urmărim a demonstra inexistența unui turn-clopotniță sau a unui nivel superior de altă formă, ce ar fi suprapus pronaosul Coziei. Am căutat, totodată, să precizăm că și prin lipsa acestui element, cu excepția citorva detalii structurale și decorative preluate și prelucrate, monumentul de la Cozia nu este — contrar celor susținute de Dj. Bošković — „construit sub influența directă a școlii morave de către un călugăr sîrb sau poate de un zidar adus

¹⁶ Cronograful lui Dionisie Eclesiarhul 'la anul 1814, în Tesaurul de monumente istorice, II (1863), p. 176;

¹⁷ Cf. Istoria artelor plastice în România, I, București, 1968, p. 15.

¹⁸ Cercetări efectuate în anul 1975 de arheologul Luminița Munteanu-Trucă în vederea restaurării monumentului, încă nepublicate.

de el", aparținând astfel „tipului de biserică creat în Serbia, la sfârșitul secolului al XIV-lea”¹⁹, ci, dimpotrivă, reprezintă o realizare originală a mediului artistic muntenesc, al acelei vremi, care va da, în secolele următoare, atâtea creații de inestimabilă valoare, întruchipări remarcabile ale științei și artei de a construi ale vechilor noștri meșteri.

¹⁹ Dj. Bošković, *op. cit.*, p. 121. Analizând îndoielnica existență a unui masiv turn peste pronaos, după modelul bisericilor sirbești contemporane, Virgil Vătășianu precizează, cu o remarcabilă intuiție, că „indiciile arhitectonice lipsesc și mi se pare că această idee a fost inspirată de considerarea că biserica mănăstirii Cozia, fiind opera presupușilor meșteri sirbi, ar trebui să se asemece cât mai mult cu ipoteticul prototip” (*Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, București, 1959, p. 191).

RÉSUMÉ

The church of the Cozia monastery played a particular role in the development of the Romanian wall architecture and it was constructed by Prince Mircea the Old, in 1387, in the beautiful valley of the Middle-Olt river.

Its original aspect caused, in the latest decades, numerous disputations between the Romanian research workers and the foreign ones, because of some hypothetical existence of an upper level which could have been set

over the exonartex, being justified by the discovery of a hook, at the level of the attic above the cornice.

When analyzing in detail the exonartex of the Cozia church, and if compared to the ones of the Serbian monuments in the Morava Valley, at Kruševac, Veluce, Neupara and Kalenič, which were erected in nearly the same period as the Romanian monument, one may find out numerous differences between them concerning the dimensions and the shape of the plane, as well as their structure in point of room. Another monument on the Morava Valley, which is regarded as resembling the Cozia church to a great extent, is the one of Sisojevac, which one can't speak about, because of the state of ruin of its exonartex at present.

If taking into account the fact that at Cozia the walls of the presumptive upper storey correspond, on the west-, south- and north side, to the inside room of the exonartex, therefore it would have been supported by its semi-cylindrical vault, such a solution possible wouldn't have been from a statical point of view. In point of aesthetics too, any construction of this kind, would have seemed to be somewhat rough and illogical in the construction of monuments of the whole edifice, because of its bulk; it would also have been contradictory to its architecture, whose harmony and equilibrium were so much striking.

The presence over there of the attic hook marks the funeral room to be found in the exonartex, such a modality having been also found in other mediaeval monuments in Romania.

The monument of Cozia is an original work indeed of the Wallachian arts of the time which was to produce, in the following centuries, particularly valuable works of art of the ancient Romanian artisans and artists.

CASA BRĂILOIU DIN VĂDENI — CERCETĂRI DE ARHITECTURĂ

ADRIAN CORVĂTESCU

La ieșirea din strîmtul dar pitorescul defileu, dincolo de ruinele mănăstirii Vișina, Jiul își domolește apele într-o largă cîmpie, dominată de silueta îndepărtată a Paringului. De aici, drumul, care a însoțit din vechime apele sale, coboară spre ruinele castrului roman de la Bumbești și, înainte de a intra în orașul Tîrgu Jiu, trece prin Vădeni, actualmente un cartier al orașului.

La Vădeni, pe o terasă puțin ridicată față de albia inferioară a Jiului, se afla curtea lui Cornea Brăiloiu, mare ban al Craiovei, cu case boierești, anexe gospodărești, paraclis și ziduri de incintă, acestea din urmă demolate în anul 1941.

Despre casa Brăiloiu, mult transformată cu trecerea anilor, ni s-a păstrat mărturia unui hrisov din 10 martie 1700, emis la curtea lui Constantin Brîncoveanu, în care este scris: „*Marele ban Cornea Brăiloiu, fiind temelul stremoșului său Barbu Cluceru acolo, au pus nevoință cu multă cheltuială de au făcut iar temei acolo, cu case de piatră și cu pivnițe iar din piatră și cu biserică ... și alte drese ce trebuiesc în jurul casei*”¹.

Alexandru Ștefulescu, neobositul cercetător al Gorjului, afirmă în „*Ședătoarea sătenului*” din 1898, că Barbu Clucerul era în viață pe la anul 1594².

În ceea ce îl privește pe Cornea Brăiloiu, tot Alexandru Ștefulescu ne spune că acesta era în 1689 vel agă, în 1693 vel paharnic, pentru ca în 1695 să devină vel ban al Craiovei.

Casele de la Vădeni nu constituie singura ctitorie ridicată de Cornea Brăiloiu. În anul 1692, el ridică, între altele, casele din Tîrgu Jiu — astăzi demolate — pentru fiul său Dumitrașcu, în perioada 1694—1704 cele de la Craiova pentru Constantin Brăiloiu Clucerul și casele din Baia de Aramă ale lui Matei Spătarul, iar în 1702—1704 cele din Cerneți ale lui Cornea II Brăiloiu³.

Tot Cornea Brăiloiu este și ctitorul bisericii din Vădeni, zugrăvită, în anul 1731, de fiul său, călugărul Dositeiu Brăiloiu, al cărui mormînt se găsește la Tismana.

Acest efort constructiv, desfășurat în perioada 1692—1704, reflectă pe plan regional activitatea de ctitor de palate a lui Constantin Brîncoveanu, a cărui rudă, prin alianță, era Cornea Brăiloiu.

Odată cu moartea lui Cornea Brăiloiu, întîmplată în anul 1710, curtea și biserica rămîn în seama lui Dositeiu Brăiloiu și a urmașilor acestuia, pînă la sfîrșitul secolului; trec apoi în proprietatea familiei Geanoglu pentru ca, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, să aparțină familiei Pleniceanu, care, în anul 1865, întreprinde aici mari lucrări de transformare.

La începutul secolului nostru, ansamblul de clădiri primește destinația de școală, destinație păstrată pînă în anul 1975, cînd casa trece în proprietatea Consiliului popular al municipiului Tîrgu Jiu, în vederea amenajării, aici, a unui muzeu.

*
* *

Datele furnizate de hrisovul din 10 martie 1700 ne dau posibilitatea de a fixa construirea casei Brăiloiu în ultimii ani ai secolului al XVII-lea, în perioada în care Constantin Brîncoveanu ridicase palatul de la Potlogi. De asemenea, hrisovul pomeneste de faptul că, pe locul respectiv, se găsea „*temeiul stremoșului său Barbu Cluceru*”, strămoș care a trăit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Hrisovul aduce și precizarea importantă că marele ban Cornea Brăiloiu a ridicat „*case de piatră, cu pivnițe iar din piatră*”.

*
* *

Actualmente, curtea lui Cornea Brăiloiu se pare că nu păstrează din faza secolului al XVII-lea decît casa, transformată de lucrările ulterioare, și paraclisul, anexele fiind construite în secolul trecut.

Casa Cornea Brăiloiu are dimensiuni relativ mari: 24,30 m × 18,00 m, dezvoltată pe două niveluri, și este orientată cu laturile lungi pe direcția est-vest.

Nivelul inferior se grupează în jurul unei pivnițe boltite, îmbrăcată spre vest de patru încăperi cu acces direct din curte, dintre care cea din colțul de sud-vest prezenta urmele unei bolți din piatră.

¹ Arhivele Statului, ms 705, f. 247—248.

² Alexandru Ștefulescu „*Ședătoarea sătenului*” — București, Bumbești, Tg. Jiu, nr. 2, 1898, p. 47—50 și 72—75.

³ Teohari Antonescu, *Culele sint sau nu naționale?*, „Convorbiri literare”, Iași—București, 1907, p. 496—506, 578—586.

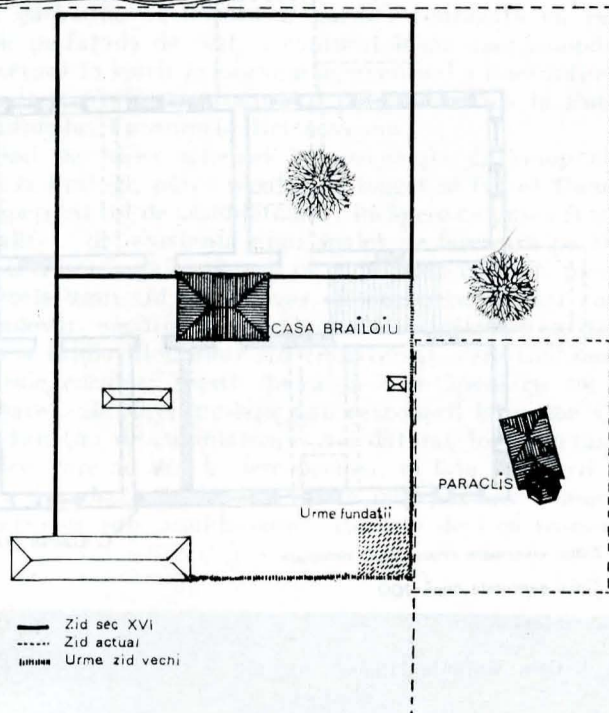

Fig. 1. Casa Brăiloiu din Tg. Jiu. Amplasarea monumentului în mijlocul incintei, anunțând planul tipic de curte brincovenească.

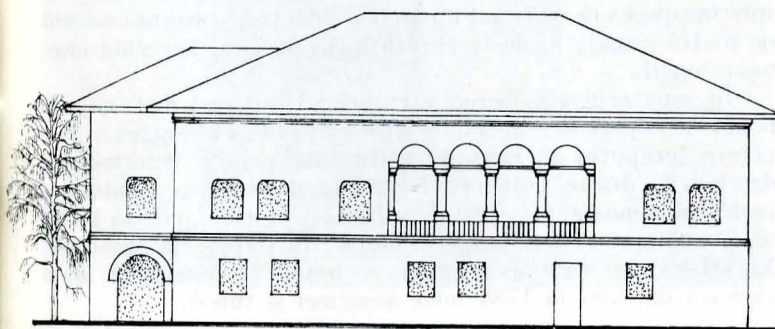

Fig. 2. Casa Brăiloiu. Fațada de vest. Sc. 1200

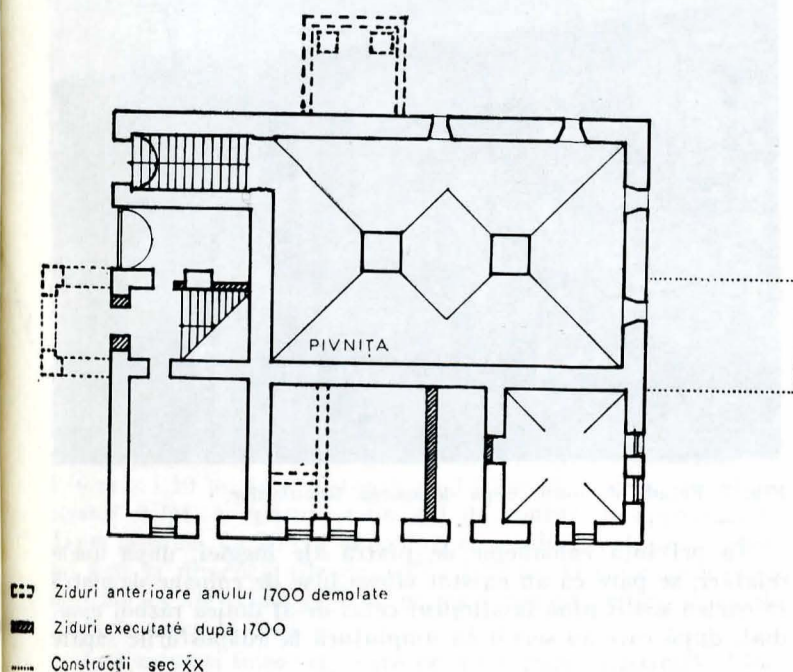

Fig. 3. Casa Brăiloiu. Planul parterului. Sc. 1200

Spre nord, parterul cuprinde trei încăperi dintre care una era deschisă spre curte printr-un gol semicircular, subliniat de o arhivoltă intrată, încăpere boltită în leagăn, alături de care se află gîrliciul pivniței, boltit cilindric, cu penetrații și marcat în fațadă printr-un arc cu o arhivoltă zimțată, ușor decroșată de la fața zidului. A treia încăpere reprezenta accesul la scara executată din trepte masive de lemn și care conducea la coridorul median de la etaj.

Beciul are o suprafață de 157,00 mp, respectiv 15,55 m × 10,10 m, și surprinde prin efectul de măreție, prin frumoasele sale proporții, ca și prin tehnica de construcție de mare acuratețe. Zidăria este netencuită și executată din piatră și cărămidă în casete, manieră de construcție care trădează secolul al XVI-lea. Doi stâlpi masivi împart volumul în două nave mari, boltite, după cum remarcă arhitectul Ștefan Balș: „într-un fel cu totul neobișnuit: două bolți în leagăn așezate în lung se întretaie cu alte trei bolți așezate transversal. Bolțile sprijinite de o parte pe pereții încăperii și de cealaltă parte de cei doi stâlpi centrali, sînt întărite de arcuiri-dublouri ce pornesc de pe cele patru laturi ale stîlpilor și recad pe console de cărămidă prinse în zidăria pereților”⁴.

Pivnița este luminată de patru goluri, dintre care două mai păstrează traforul original de piatră.

În ceea ce privește zidăria pivniței, ea este executată din piatră de riu și cărămidă bine arsă, aceasta avînd dimensiunile de 4 × 13 × 27,5 cm, mortarul fiind de foarte bună calitate.

Etajul este împărțit în două zone aproximativ egale de un coridor median de 3,00 m lățime, prevăzut la capătul de nord cu o scară masivă de lemn, scară evident tîrzie, întrucît capetele masivelor grinzi de stejar, care sprijiniseră și în această zonă coridorul de la etaj, retezate datorită acestei scări, se pot citi ușor sub tencuială. La celălalt capăt al coridorului, spre sud, se afla o anexă, adăugată în secolul nostru și demolată în 1975.

Pe latura de est a etajului există două mari săli de clasă, rezultate din desfacerea a două ziduri despărțitoare, care compartimentau patru încăperi, după cum o demonstrează urmele de sub tencuială ale zidurilor.

Același lucru s-a petrecut și pe latura de vest, unde, prin dărîmarea unor ziduri despărțitoare, s-a obținut o sală mare, alături de care exista o încăpere în care se amenajase o scară de lemn cu acces de pe frontul vestic și o încăpere mare în colțul de sud-vest. Pe această latură încăperile sînt pe planșee de lemn, spre deosebire de latura sudică, unde pardoseala este montată peste bolți.

Fațadele erau tencuite simplu, avînd sub streșină un motiv decorativ executat în tencuială, în locul cornișei originale, iar pe colțurile clădirii, tot în tencuială, se realizase un motiv de șenaj.

Ferestrele mari cu grile par a aparține transformării executate în 1865, ca și întreaga fațadă.

Clădirea este acoperită cu o șarpantă și învelitoare recentă de tablă. O urmă existentă pe unul din coșuri arată că actuala șarpantă înlocuiește o alta mult mai înaltă.

Un brîu, înecat în tencuială, separa cele două niveluri, iar un soclu de ciment fusese realizat la partea inferioară odată cu trotuarul din dale mari de beton.

*
* *

Punîndu-se problema restaurării casei Cornea Brăiloiu, în scopul amenajării unui muzeu, s-au făcut unele sondaje pentru a se determina anumite elemente de arhitectură originală, cu atît mai mult cu cît arhitectura pivniței conducea la altă epocă decît restul clădirii, iar anumite caracteristici ale construcției ridicau unele semne de întrebare.

Astfel, fațada nordică cu gîrliciul pivniței, încăperea alăturată boltită cilindric și accesul la etaj au pus o primă problemă datorită faptului că, în dreptul acestui acces, brîul care separă cele două niveluri se întrerupea în dreptul coridorului, ridicîndu-se cu trei cărămizi deasupra, iar tencuiala căzută într-o parte a ușii de intrare releva un arc de cărămidă.

⁴ Șt. Balș, *Vechi locuințe boierești în Gorj*, „Studii și cercetări de istoria artei”, nr. 3—4, 1954, p. 91—92.

Sondajele sumare efectuate aici înainte de deschiderea șantierului au determinat existența unui al treilea gol, în arc de cerc, pe fațadă, spart de ușa scării nou create, precum și urmele de încastrare a două arce perpendiculare pe fațadă, de o parte și de alta a arcului descoperit.

Conjugând existența acestor arce cu întreruperea briului în zona respectivă, s-a conturat posibilitatea existenței unui volum ieșit pe fațada nordică, volum realizat la parter pe trei arce de zidărie.

Alte sondaje efectuate pe fațada vestică, la etaj, au relevat existența unui șpalet de circa 1,00 m înălțime de la briul median, precum și șpaletii unei ferestre originare.

Deschiderea șantierului de restaurare, în anul 1975, a permis o decopertare a tencuielilor, atât la interior cât și la exterior, precum și cercetări arheologice.

Decapările de tencuială, la interior, pe tronsonul estic, au confirmat ipoteza că cele două mari săli erau rezultatul demolării a două ziduri transversale care determinau patru încăperi, la două dintre ele descoperindu-se și golurile de uși interioare originare, precum și golurile de ferestre originare, de o frumoasă proporție, terminate toate în mîner de coș.

O încăpere din cele aflate în zona centrală a fațadei sudice a relevat unul din șpaletii unei uși exterioare într-o zidărie foarte turburată.

Fig. 5. Zidăria pivniței și arc-dublou.

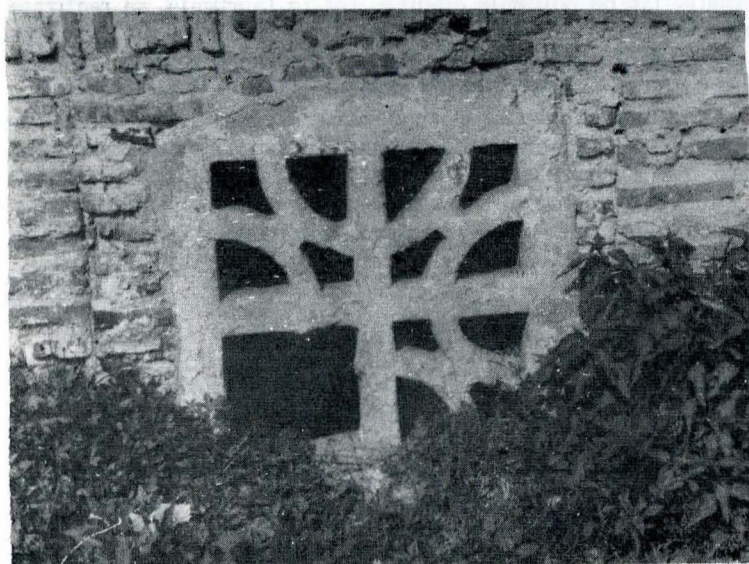

Fig. 6. Trafor de piatră la pivaiță.

Pe tronsonul vestic, decapările au confirmat, de asemenea, existența unui zid transversal, care separa încăperea din colțul nord-vestic de o mare încăpere centrală compartimentată recent cu un zid de factură nouă, pentru realizarea scării de acces de pe fațada vestică.

La încăperile din colțurile de nord-vest s-au descoperit golurile de uși și ferestre originare.

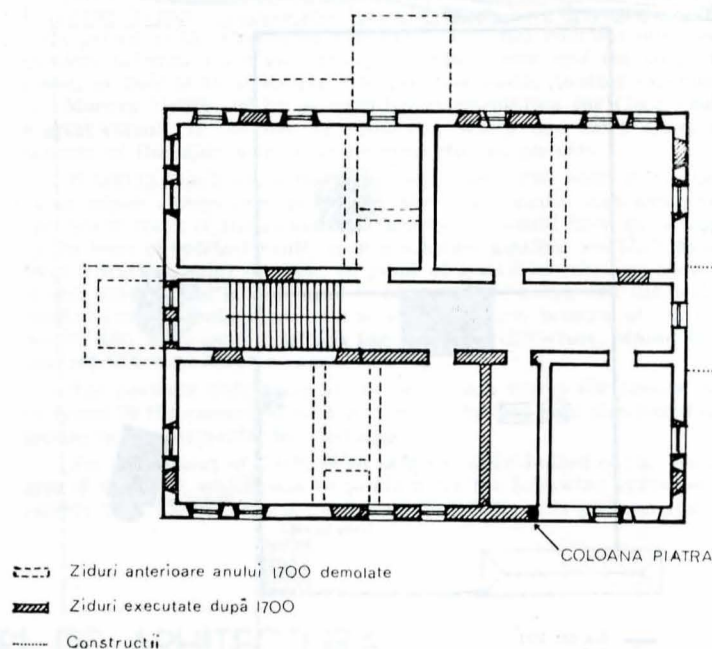

Fig. 4. Casa Brăiloiu. Planul etajului.

În ceea ce privește încăperea centrală a tronsonului vestic, care părea un element major de compoziție al etajului, cercetările au relevat o zidărie nouă de umplutură, atât pe zidul dinspre coridor, cât și pe zidul exterior, cu excepția unui șpalet de fereastră, aflat în apropierea încăperii de nord-vest, pînă în momentul în care decaparea tencuielii la zidul exterior spre încăperea de sud-vest a pus în evidență o frumoasă coloană de piatră angajată, de factură brîncovenească, sugerînd ideea unei loggii.

În zona centrală, peretele exterior fiind mai nou, nu s-au putut descoperi în continuare alte elemente ale loggiei și nici măcar începutul arcului de cărămidă, pentru determinarea deschiderii dintre coloane. Dealtfel, distrugerea zidului, pe toată înălțimea zonei centrale a fațadei vestice, pare să indice un eveniment nefast pentru clădire, întîmplat în secolul al XVIII-lea, și acest eveniment ar putea fi considerat lupta care s-a dat aici în 1788 între austrieci și turci⁵.

Fig. 7. Fațada de nord, după decaparea tencuielilor.

În privința coloanelor de piatră ale loggiei, după unele relatări, se pare că au existat cîteva fuse de coloane de piatră în curtea școlii pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, după care au servit ca umplutură la adăposturile săpate

⁵ Alexandru Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, 1904, p. 72.

în curte; un fragment de bază de coloană se găsește la muzeul din localitate.

Descoperirea, datorită săpăturilor arheologice conduse de către arheologul Luminița Munteanu, a fundațiilor stîlpilor de cărămidă ai foișorului nordic, conjugată cu cea a loggiei de pe fațada de vest, a conturat ideea unei compoziții de arhitectură în spirit brincovenesc, eventual a unei influențe imediate, exercitată de proaspătul palat construit la Potlogi al domnitorului Constantin Brîncoveanu.

Mergînd pe ideea schemei brîncovenești de compoziție, realizată la Potlogi, părea posibil ca loggia să fi fost flancată de o încăpere cu rol de „umblătoare”, încăpere ce putea fi sugerată, de altfel, de existența unui șpalet de fereastră pe zidul exterior și a unui șpalet de ușă pe zidul spre coridor, precum și de urmele unui zid transversal, demolat, pe același zid.

Într-adevăr, săpăturile arheologice au confirmat existența la parter a fundațiilor unui zid transversal, care susținea la etaj un mic coridor; acesta ducea la o încăpere cu rol de „umblătoare”, ale cărei fundații s-au descoperit la parter. Confirmarea funcției de „umblătoare” s-a datorat tot cercetărilor arheologice, care au dus la descoperirea, în fața încăperii respective, a unei haznale, boltită foarte îngrijit, care comunica cu încăperea de sub „umblătoare”. Rezultă deci că tronsonul

Fig. 8. Fațada de vest cu coloana de piatră sculptată, angajată.

vestie al clădirii era compus dintr-o loggie și o „umblătoare”, flancate de două camere de colț. Nu au putut fi determinate, pe această fațadă, urmele unei scări exterioare, corespunzătoare celei de la Potlogi, sau acestea au dispărut la ultima transformare din 1865, însă șpaletul bazei coloanei angajate, fără a prezenta urmele unui parapet de piatră sau de zidărie, presupune un parapet de lemn. Din loggie se putea coborî în grădină, eventual, printr-o scară care putea fi și ea de lemn, conform celei de la Potlogi.

Problema accesului la etaj rămînea însă deschisă; urmărind însă, de data aceasta, cu mai multă certitudine schema de compoziție brîncovenească, accesul trebuia căutat pe fațada opusă loggiei, unde ar fi trebuit să se afle un foișor și unde într-adevăr decaparea tencuielilor a arătat pe un parapet mai răvășit, către mijlocul fațadei, urmele unui șpalet de ușă și ale unor goluri în parament, trădînd încastrarea unor grinzi. Săpăturile arheologice au adus încă o dată confirmarea supozițiilor, scoțînd la lumină bazele unor stîlpi de cărămidă de 1,10 m \times 1,10 m, la o distanță de 1,52 m de perete. În afara acestor stîlpi, a apărut și un zid de contur de aproximativ 35 cm grosime, la 20 cm de stîlpi, care aduce volumul corpului ieșit la dimensiunile de 4,27 \times 4,27 m. Urmele unui stîlp de lemn la aproximativ 5,60 m nord par să indice scara de lemn de acces la etaj.

Ipoteza unui foișor cu scară de lemn pare plauzibilă și datorită descoperirii pe șpaletul unei ferestre originare, de pe latura de sud a încăperii de sud-est, a unei schițe de meșter

Fig. 9. Coloană de piatră, imagine din interior.

executate în sepie. Se pare că acesta este locul în care se putea desfășura o scară la etajul și în construcția din secolul al XVI-lea a lui Barbu Clucerul, dat fiind că pivnița prezenta răsufclători, cu plăci de piatră traforată, la fiecare travee de boltă, cu excepția primei travei spre nord.

Dealtfel, cercetări din interior, pe această latură, după scoaterea a trei rînduri de pardoseli, dintre care cea mai veche din dulapi de stejar, au arătat că, peste pivnița boltită, încăperea din dreptul presupusului foișor consta de fapt din două încăperi, separate de un zid paralel cu cel al coridorului și care determină spre foișor o cameră-vestibul.

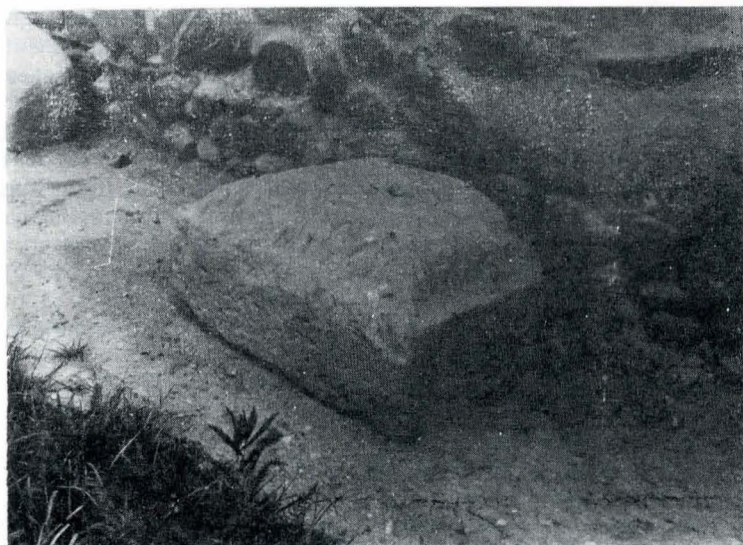

Fig. 10. Fragment de bază de coloană, aflat la Muzeul de istorie a Gorjului.

Întorcîndu-se către fațada nordică cu corpul ieșit, cercetările de parament, în interior și exterior, au demonstrat că nu este vorba de un foișor cu stîlpi de piatră sau de lemn la etaj, ci de un spațiu închis cu ziduri și ferestre, întrucît acest zid demolat apare clar pe fațada nordică, iar tencuiala coridorului se continuă pe sub zidăria mai nouă de umplutură, trădînd faptul că aici coridorul se continua cu o încăpere închisă avînd pardoseala cu aproximativ 30 cm mai sus decît cea a

Fig. 11. Gol de fereastră original cu schița unui foișor pe șpalet.

Fig. 12. Schița foișorului pe șpaletul ferestrei de pe fațada sud.

coridorului. Și aici, gândul ne duce spre sacnasiul de la Potlogi, aflat, tot pe o fațadă scurtă, în legătură cu un degajament interior și cu pardoseala la un nivel mai ridicat decât cea a degajamentului.

În ceea ce privește fațada sudică, după demolarea corpului adăugat, în afara golurilor de fereastră originale, la capătul coridorului a apărut un gol de ușă original, a cărui funcțiune nu a putut fi explicată decât prin descoperirea unui puț-hasna de cărămidă, aflat la aproximativ 6 m de clădire. A apărut astfel ipoteza că, în acest loc, a putut exista o trecere pe stilpi de lemn către o „umblătoare” exterioară, soluție utilizată în această zonă a Olteniei și care poate fi anterioară amenajării „umblătorii” interioare.

În ceea ce privește parterul, decapările și cercetările arheologice au demonstrat că el aparține primei faze de construcție, cu zidărie de piatră de riu și cărămidă în casete. Toate zidurile interioare, cu excepția celui care susține încăperea „umblătorii”, sînt executate în aceeași tehnică. Singura zonă în care zidăria de la parter nu este executată în întregime în aceeași tehnică este partea centrală a fațadei vestice, ceea ce confirmă ipoteza că acest fapt s-a datorat unui eveniment cu repercusiuni pentru casa Cornea Brăiloiu.

Pe fața nordică, decaparea tencuielii a relevat că încăperea aflată pe locul actualei scări și cu acces pe sub corpul decroșat era legată de încăperea vecină, acoperită de o boltă, prin două goluri terminate în arc în plin centru. Ambele încăperi erau marcate în fațadă printr-un arc în plin centru, subliniat de o arhivoltă intrată, care împreună cu arcul girliciului pivniței alcătuiau o compoziție interesantă.

Funcțiunile și compoziția parterului casei Brăiloiu, cu o pivniță spațioasă îmbrăcată pe două părți de încăperi, avînd acces direct din exterior, caracteristici ce se pot găsi și mai

Fig. 13. Fațada de nord, înainte de începerea cercetărilor.

Fig. 14. Fațada de nord. Detaliu de zidărie.

tîrziu la o serie de clădiri din secolul al XVII-lea, se vor dezvolta fericit în cele două palate brîncovenesti de la Potlogi și Mogoșoaia.

Briul, care separă cele două niveluri, executate în prima fază din cărămidă special profilată, pe fațadele de sud și în mare parte pe cele de nord și sud, este executat pe cea de vest din cărămidă obișnuită și acoperit cu tencuială.

Nu se pot determina înălțimea și coronamentul clădirii, întrucît partea superioară a zidurilor, de la aproximativ 3 m peste pardoseala parterului, este refăcută cu alt tip de cărămidă și mortar, datorită probabil transformărilor de la 1865.

Trecînd dincolo de problemele pe care clădirea propriu-zisă le-a ridicat, este normal a se urmări în continuare concepția arhitecturală de sistematizare a terenului.

Sondajele arheologice executate în curte au determinat fundațiile unor ziduri de 70 cm lățime, cu fragmente de zidărie de piatră și cărămidă în casete, paralele cu fațada vestică a casei și prelungind-o, spre nord, pînă la zidul bisericii, iar spre sud pe o lungime de 17,70 m.

Continuîndu-se cercetarea fundațiilor zidului de incintă, a fost găsit conturul lor pe terenul în ușoară pantă din fața clădirii. Aceste ziduri, corespunzînd primei faze de construcție, determinau, se pare, spre lunca Jiului grădina, separînd această zonă în același timp de curtea din spate cu anexele și partea gospodărească, inclusiv curtea de primire.

Restul zidurilor de incintă care înconjurau curtea din spate se pot citi pe terenul de sport al școlii vecine, la o distanță de aproximativ 60 m de casă, în colțul dinspre zidul bisericii putîndu-se desluși urmele unor construcții care puteau fi ale cuhniei, amplasate de obicei în această zonă în exemple de mai tîrziu.

Dealtfel, și o clădire relativ mai nouă, cu funcție de grajd, se pare că a fost ridicată tot în această zonă, pe conturul zidului de incintă dispărut astăzi.

Sistematizarea terenului, corespunzând primei faze de construcție a casei, așa cum apare din cercetările efectuate, permite a se determina concepția arhitecturală a casei lui Barbu Clucerul și apoi a lui Cornea Brăiloiu.

Așezarea casei în mijlocul incintei și împărțirea terenului în curte de serviciu și grădină par a face excepție de la curțile domnești și boierești care, în această vreme, aveau amplasate casa într-unul din colțurile incintei, anunțând astfel planul tipic de curte brincovenească, așa cum este la Potlogi.

*
* * *

Sintetizând rezultatele cercetărilor de arhitectură și arheologie efectuate la Casa Brăiloiu și Vădeni, apar două elemente importante:

— Pe de o parte, sistematizarea curții și arhitectura casei din prima fază de construcție, corespunzând secolului al XVI-lea, prezintă caracteristicile unui anumit tip de reședință boierească, care se pare a influențat pe constructorii cana-

ezini și brincovenești, atît în ceea ce privește împărțirea curții în zone specializate (curte de primire, de serviciu și grădină), cît și în ceea ce privește planul parterului cu o pivniță boltită, mărginită pe două laturi de încăperi cu acces direct din exterior.

— Pe de altă parte, este evident că arhitectura brincovenească, la rîndul ei, a influențat fundamental, în a doua perioadă de construcție, corespunzând sfîrșitului secolului al XVII-lea, funcțiile și compartimentarea etajului, cît și plastica arhitecturală, prin utilizarea pietrei sculptate în decorarea unor elemente de compoziție tipic brincovenească, cum sînt coloanele loggiei. Probabil că hrisovul din 1700, menționînd că marele ban Cornea Brăiloiu „a ridicat case de piatră”, se referă tocmai la această utilizare a pietrei, întrucît zidăria epocii sale nu folosea piatra ca zidăria contemporană strămoșului său.

În concluzie, se poate spune că acest monument reprezintă unul dintre cele mai importante și mai interesante vechi reședințe ale Olteniei, care păstrează în compoziția sa arhitecturală — rod al reflexului concepției constructive și al plasticii brincovenești — structura și planimetria unei curți boierești de la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

SUMMARY

The Cornea Brăiloiu house in Vădeni is mentioned for the first time in a paper issued by Constantin Brincoveanu's court on March 10th, 1700, saying that the great Ban Cornea Brăiloiu built a stone house over a previous settlement which had belonged to his forefather Barbu Cluceru, who seems to have lived in late 16th century.

The house has a ground and first floor, the former including a great vaulted cellar, sheltered on two sides by rooms leading into the courtyard, the latter with rooms lying on both sides of a median passage. The building underwent many changes in time, mainly towards the end of the 19th century.

Architectural and archaeological research carried out for restoration purposes have attributed the brickwork on the ground floor, and possibly that on the first floor too, to the first building stage, i.e. the 16th century.

Works undertaken in late 17th century pointed out a loggia built on the first floor, adorned with stone columns carved in a brancovenian fashion, adjoining a sanitary accommodation, and on the northern façade, a protruding body playing the role of a "sacnăsiu". The typically brancovenian compositional plan is completed by look out tower with a

wooden staircase running into the building, on the side opposite to the loggia.

Archaeological research has determined, besides the 16th century foundations, architectural items and the precincts brickwork delimiting two courtyards, an eastward courtyard for annexes-guest-welcoming and a westward garden viewed from the loggia.

The surveys carried out at the Costea Brăiloiu house lead us to the following conclusions:

— The precincts structure and the first level architecture corresponding to the first building stage display certain features which distinguish it from other buildings of the same epoch, and possibly exert an influence upon Constantin Brincoveanu's master builders.

— Brancovenian architecture, enhanced in greatness by the Potlogi Castle, considerably alters the transformations brought by Cornea Brăiloiu upon the older building both in the plan and façade composition and in the architectural plasticity, due to the presence of the carved stone.

These characteristics of the Cornea Brăiloiu house make it one of the most significant civil buildings in the whole Oltenia, from the point of view of both its old age and its valuable architectural features.

PICTURA MURALĂ A UNOR MONUMENTE DIN SIBIU

ANDREI KERTESZ-BÁDRUS

Cu puține excepții, respectiv fresca din biserica evanghelică¹ și aceea din imobilul din Piața 6 Martie nr. 22², bibliografia referitoare la pictura murală din Sibiu este destul de săracă. Din cadrul ei putem aminti doar lucrarea lui Emil Sigerus *Von alten Hermannstadt*³, câteva articole ale aceluiași autor, publicate cu ocazia unor descoperiri de la începutul

secolului⁴ și un studiu al lui Pavel Binder care corelează informațiile provenind de la E. Sigerus cu datele referitoare la pictura murală din Brașov⁵. Explicația acestei stări de fapt se datorează puținătății materialului figurativ ce s-a păstrat, o mare parte din operele care au existat la Sibiu fiind cunoscute doar în mod indirect, din documente, descrieri, fotografii sau copii.

Deși existența pictorilor și, implicit, a picturii este atestată documentar din al VIII-lea deceniu al secolului al XIV-lea, pînă la 1400 fiind cunoscuți în Sibiu nu mai puțin de 3 pictori⁶, către mijlocul secolului următor sau, mai precis, pînă la 1445 de cînd datează remarcabila frescă a lui Johan-

¹ Principalele referiri bibliografice se găsesc în: Reissenberger, L. *Die evang. Pfarrkirche A. B. in Hermannstadt*, Hermannstadt, 1884; V. Roth, *Deutsche Kunst in Siebenbürgen*, München, 1906; A. Hekier, *Ungarische Kunstgeschichte*, Berlin, 1937; D. Radocsay, *A középkori Magyarországon falképek*, Budapest, 1954; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, București, 1959; V. Drăguț, *Arta gotică în România*, București, 1980.

² V. Drăguț, *O pictură murală laică din Sibiu la 1631*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, IX, 2/1962; A. Haldner, *Der Jagdfries (1631) im Haus nr. 22 auf dem Kleinen Ring*, in *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 14, 1/1971; idem, *Tematica picturilor murale din Piața 6 Martie Sibiu*, în *Studii și comunicări*, Muzeul Brukenthal — arheologie-istorie, nr. 21, 1981, p. 93—97.

³ E. Sigerus, *Von alten Hermannstadt*, I—III, Hermannstadt, 1922—1928.

⁴ Idem, *Waren die Wohnungen unserer Vorfahren bemalt?*, in „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, XIII, 1890, p. 1—2; idem, *Alle Wandbilder*, in „Korrespondenzblatt...”, XXV, 1902, p. 162—163; idem, *Altes Wandbild*, in „Korrespondenzblatt...”, XXXII, 1911, p. 138.

⁵ P. Binder, *Date despre picturile murale din secolul al XVI-lea dela Brașov și Sibiu*, in „Buletinul monumentelor istorice”, XL, 2/1971.

⁶ În intervalul 1372—1400 sînt menționați la Sibiu pictorii Johannes (1372, 1380), Jacobus (1373), Nicolaus (1386).

nes de Rozenaw, din biserica evanghelică, nu avem informații concrete despre pictura care s-a dezvoltat aici. Faptul că lăcașurile de cult erau prevăzute cu picturi murale ne-o dovedește însă și o fostă capelă din Piața Griviței nr. 17. Actuala construcție, o casă de locuit din secolul al XIX-lea, include în zidăria sa o capelă a cărei boltă s-a prăbușit în 1838⁷. S-a păstrat, însă, absida poligonală, pereții din vecinătatea celui estic fiind pictați. Perețele nord-estic era decorat cu doi sfinți, dintre care s-a păstrat doar portretul unuia (posibil Sf. Ioan Botezătorul) ca și câteva contururi, iar cel sud-estic probabil cu scena Răstignirea, din care a rămas doar o siluetă a unui personaj într-o mantie roșie (Sf. Ioan Evanghelistul?). În partea superioară a peretelui nord-estic se mai păstrează și o bandă ornamentală de tip geometric. În baza analizei portretului și a acestei ornamentații, apreciem că pictura datează de la mijlocul secolului al XV-lea.

Și alte capele din Sibiu fuseseră pictate în intervalul dintre secolul al XV-lea și al XVII-lea. Nu ne referim la capela Sf. Iacob, care a avut o soartă aparte prin faptul că în 1592 a devenit sediul Bibliotecii gimnaziului sibian, fiind decorată cu o pictură cu caracter laic, ci la o clădire ce exista în actuala Piață a Republicii, în vecinătatea casei Fieltsch; clădirea a fost demolată în 1830, dar dintr-o descriere, datorată unuia dintre proprietarii ei, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Johann Jacob Abrahami, aflăm că, pe lângă o serie de blazoane pictate sau sculptate în piatră, există și o capelă cu reprezentarea Fecioarei Maria⁸.

În clădirea Centrului de librării (str. 1 Mai nr. 17) se află o încăpăre pe pereții căreia au fost descoperite scenele Judita și Holofernes și Estera și Ahasverus⁹. Probabil că lucrarea, actualmente sub tencuială, trebuie atribuită cronologic celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea sau începutului celui următor.

O altă clădire având picturi murale cu temă religioasă, din păcate sub tencuială, este situată pe str. Turnului nr. 14. Clădirea are pereții de la etajul I pictați cu reprezentări din Vechiul Testament (Suzana la baie și Visul lui Iacob) și scene satirice la adresa unor călugări catolici¹⁰, teme ce conduc la ipoteza că lucrările trebuie atribuite perioadei de după Reformă, ca o reacție anticatolică.

Pictura murală s-a bucurat de o deosebită prețuire în clădirile patriciatului sibian. Casa lui Mathias Semringer, ce fusese ridicată în 1688 în locul actualei școli generale de pe str. Avram Iancu, avea pereții etajului I pictați cu scene biblice¹¹. Și alte clădiri de pe această stradă, cîndva sedii ale aristocrației sibiene, fuseseră decorate cu fresce¹², dar acestea nu s-au mai păstrat decât în mică măsură, o decapare parțială din 1968 ducînd la descoperirea, în actualul sediu al Consignației, a unei porțiuni de frescă reprezentînd un personaj călare¹³. Casa comitelui Frankenstein (str. N. Bălcescu nr. 2) avea la parter o galerie a comiților sași, începînd cu Markus Pempflinger. În 1731, Samuel Rebentisch a dispus restaurarea acestor picturi și pictarea unor portrete noi și a unor reprezentări a naționalităților din Transilvania, în port popular¹⁴. Deși picturile s-au distrus integral, informațiile despre existența lor sînt deosebit de prețioase; galeria de portrete este o dovadă a spiritului renașcentist ce pătrunsese și la Sibiu, dovedind legăturile artistice ale Transilvaniei cu restul Europei, unde galeriile „bărbaților iluștri” erau la mare vogă.

Casa primarului Reissner (Piața Republicii nr. 16) avea salonul de la etajul I dinspre fațadă în întregime pictat. O decapare parțială din 1902 a permis efectuarea de fotografii (Muzeul Brukenthal — secția istorie — grafică documentară nr. inv. 17613, 17654 și 17655), în baza cărora se pot face unele precizări. Pictura acoperă în întregime pereții, fiind dispusă pe două registre; separarea scenelor este realizată cu ajutorul unor benzi ornamentale. După ce, în prima fază, E. Sigerus a făcut doar o sumară descriere a acestora (construc-

ția unei cetăți, asediul, transportul unor ranți etc)¹⁵; într-o fază ulterioară autorul a apreciat că ar fi vorba de o ilustrare a războiului troian¹⁶, fără a vorbi însă de cronologia acestora. În ceea ce ne privește, în baza analizei fotografiilor și pe baza portalului clădirii, datorat sculptorului Elias Nicolai și datat 1652¹⁷, an în care clădirea a suferit probabil serioase refaceri, considerăm pictura ca fiind de la mijlocul secolului al XVII-lea; stilistic ea este în legătură cu gravurile lui M. Merian.

În 1957 a fost descoperit un ansamblu de pictură murală în Piața 6 Martie nr. 22. Nu dorim să insistăm prea mult asupra acestuia dat fiind că face obiectul unui studiu¹⁸, mîrginindu-ne doar la a-l prezenta pe scurt. Cuprinde, pe două registre, trei scene figurative: o scenă de judecată, Estera și Ahasverus (apreciată de V. Drăguț ca Judecata lui Solomon¹⁹); alegoria fericirii și o friză cu scene de vîntătoare. Lucrarea este datată 1631. Clădirea a aparținut comitelui Sachs von Harteneck la sfîrșitul secolului al XVII-lea²⁰.

Sondaje mai recente în așa-numita casă a comitelui (Piața Republicii nr. 8) au permis identificarea unor picturi murale nefigurative, ornamentale, de tip floral, la etajul I, și o decorație cu stele aurii pe fond albastru, într-o încăpăre de la parter²¹. O frumoasă pictură de tip floral se găsește într-o încăpăre din clădirea de colț, dintre străzile Azilului și Karl-Marx, lucrare pe care o cunoaștem dintr-o fotografie din 1922 (Muzeul Brukenthal — secția istorie-grafică documentară nr. inv. 32535). Este o fotografie frontală a unuia dintre pereții încăperii, cuprinzînd în stînga și o porțiune dintr-un perete lateral. Ambii pereți sînt pictați cu ornamente florale mari și volute accentuat decorative. Central, pe perețele frontal, se deslușește silueta unei păsări mari cu o potcoavă în cioc. După caracterul decorativ, apreciem că pictura aparține sfîrșitului secolului al XVII-lea.

Clădirile cu caracter public fuseseră și ele pictate. Capela Sf. Iacob — biblioteca gimnaziului — care a fost demolată în 1898 — avea figurile reformatorilor Luther și Melancton, ale unor personalități sibiene — primarii Petrus Haller și Johann Bayer, judele regal Albert Huet și directorul gimnaziului, Johann Sturm²² (copii ale unora dintre aceste picturi murale executate de pictorul Karl Hann von Hanenheim se păstrează la Muzeul Brukenthal — galeria de artă — nr. inv. 503—505). Frescele fuseseră executate în anul 1592. După informațiile lui P. Binder²³, alături de aceste personaje figurau și portretele mai multor filozofi antici, la fel ca și la biblioteca gimnaziului din Brașov. Turnul Sfatului avea și el picturi murale; informația se păstrează dintr-o mențiune indirectă din care aflăm că pictorul Johann David a fost surprins de cutremurul din 1588, murînd în timp ce lucra la pictarea acestui turn²⁴.

Alături de pictura murală de interior a existat la Sibiu și aceea de exterior care s-a extins pe porțile și zidurile cetății, pe fațadele unor clădiri. În 1566 Georg Meler (Moler) picta o cetate pe una din porțile orașului²⁵. Ceva mai tîrziu, Hans Böhm picta un peisaj pe zidul cetății, în apropierea Porții Ocnei²⁶; tot acolo exista și o imagine a unei lupte cu turcii²⁷. Pictarea blazoanelor era și ea frecventă. O primă mențiune de acest gen figurează în socotelile orașului din 1497 cînd Valentinus Pictor picta „armele orașului” pe clădirea „noii primării”²⁸ (actualmente — Primăria veche — str. 1 Mai nr. 2). În

¹⁵ Idem, *Alle Wandbilder*, p. 162—163.

¹⁶ Idem, *Vom alten Hermannstadt*, I, p. 77.

¹⁷ G. Gündisch, *Der Hermannstädter Bildhauer und Steinmetz Elias Nicolai*, în „Studien zur Siebenbürgischen Kunstgeschichte, Bukarest, 1976, p. 254.

¹⁸ A. Haldner, *Tematica picturilor murale...*

¹⁹ V. Drăguț, *O pictură murală laică...*

²⁰ A. Dumitrescu-Jippa și N. Nistor, *Sibiul și finutul în lumina istoriei*, I, Cluj-Napoca, 1976, p. 224.

²¹ A. Haldner, *Tematica picturilor murale...*

²² P. Binder, *op. cit.*, p. 17.

²³ Ibidem, p. 17.

²⁴ W. Wenrich, *Künstlernamen aus siebenbürgisch-sächsischer Vergangenheit*, în „Archiv des Vereines für siebenbürgischer Landeskunde“, XXII, 1889, p. 70—71.

²⁵ P. Binder, *op. cit.*, p. 19.

²⁶ W. Wenrich, *op. cit.*, p. 71.

²⁷ P. Binder, *op. cit.*, p. 16.

²⁸ * * *, „Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven“, I, Hermannstadt, 1880, p. 252.

⁷ E. Sigerus, *Vom alten Hermannstadt*, I, p. 13.

⁸ Ibidem, p. 76.

⁹ Idem, *Waren die Wohnungen unserer Vorfahren bemalt?*, p. 2.

¹⁰ Idem, *Altes Wandbild*, p. 138.

¹¹ Idem, *Vom alten Hermannstadt*, I, p. 78.

¹² Idem, *Alle Wandbilder*, p. 163.

¹³ A. Haldner, *Tematica picturilor murale...*

¹⁴ E. Sigerus, *Vom alten Hermannstadt*, I, 68 și II, 98.

1554—1555 pictorii Benedictus și Christian din Sighișoara realizau la Sibiu un ceas solar²⁹; mai târziu, în 1561, socotelile orașului menționează o lucrare similară³⁰.

În mare parte picturile murale sibiene s-au distrus iar cele ce se păstrează mai mult de jumătate sînt sub tencuiei în spații de locuit sau comerciale, ceea ce face ca aceste valori să nu fie incluse în circuitul public. Ele ar putea, în urma restaurării, să fie mărturii concrete ale unei arte de tip citadin care, așa cum s-a văzut, s-a dezvoltat, cu pregnanță, la Sibiu, conturînd unele din direcțiile în care se va dezvolta și pictura

²⁹ P. Binder, *op. cit.*, p. 19.

³⁰ K. Albrich, *Die Sonnenuhr an der Hermannstadter Kirche*, în „Korrespondenzblatt...“, VI, 1883, p. 86.

murală a secolului al XVIII-lea. Că pictura murală sibiană a atins un nivel înalt o dovedește și faptul că Georg Hermann, pictorul sibian care în 1650 restaura fresca lui Johannes de Rozenaw, a fost angajat pentru decorarea pereților palatului episcopal de la Alba Iulia³¹.

La Sibiu, și cu siguranță și în alte orașe transilvănene, s-a dezvoltat, în intervalul dintre secolul al XV-lea și al XVII-lea, genul picturii murale, adaptîndu-se necesităților impuse de dezvoltarea societății în decursul celor trei secole.

³¹ E. Sigerus, *Von alten Hermannstadt*, I, p. 98—99.

GRUPURILE STATUARE DE LA CASELE BANULUI DIMITRIE GHICA

PETRE OPREA

Dacă avem cunoștință, din numeroasele relatări și știri, despre cele petrecute decenii de-a rîndul în fosta casă bucureșteană a banului Dimitrie Ghica, în privința înfățișării acesteia, ele sînt extrem de puține și foarte lacunare. Știm doar că a fost construită la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, că era alcătuită de fapt din două corpuri dispuse paralel, fiecare cu cîte un etaj, și că se afla pe Podul Mogoșoaiei, actualmente Calea Victoriei, pe locul unde se află azi teatrul Giulești și al scuarului din fața lui. Dar Dimitrie Ghica nu s-a putut mîndri mult cu casa, întrucît, în 1808, a murit lăsînd-o moștenire fiului său cel mai mare, Costache, zis Brigadiru pentru că slujise în armata rusă ca general de brigadă. La rîndul lui, nici acesta nu s-a bucurat prea mult de ea.

Deoarece, în 1812, arsese pînă la temelie palatul domnesc din Dealul Spirii, Caragea Vodă a închiriat casa — nu se știe dacă de bunăvoie proprietarului —, fiind cea mai spațioasă clădire bucureșteană. Scriitorul N. Filimon ne relatează că, la acea dată, ea era compusă „dintr-un șir de case cu două rînduri, ce începeau din ulița Mogoșoaiei și se terminau dinaintea caselor generalului Herăscu, pe ulița numită a Școalei¹. Arhitectura acestui palat era vagă și neterminată: era o zidire sau o grămădire de material în care se vedeau mai multe ordine de arhitectură imitate în ceea ce au ele mai grosolan și mai nere-

¹ Actualmente str. Academiei.

Fig. 1. Portal.

Fig. 2. Portal.

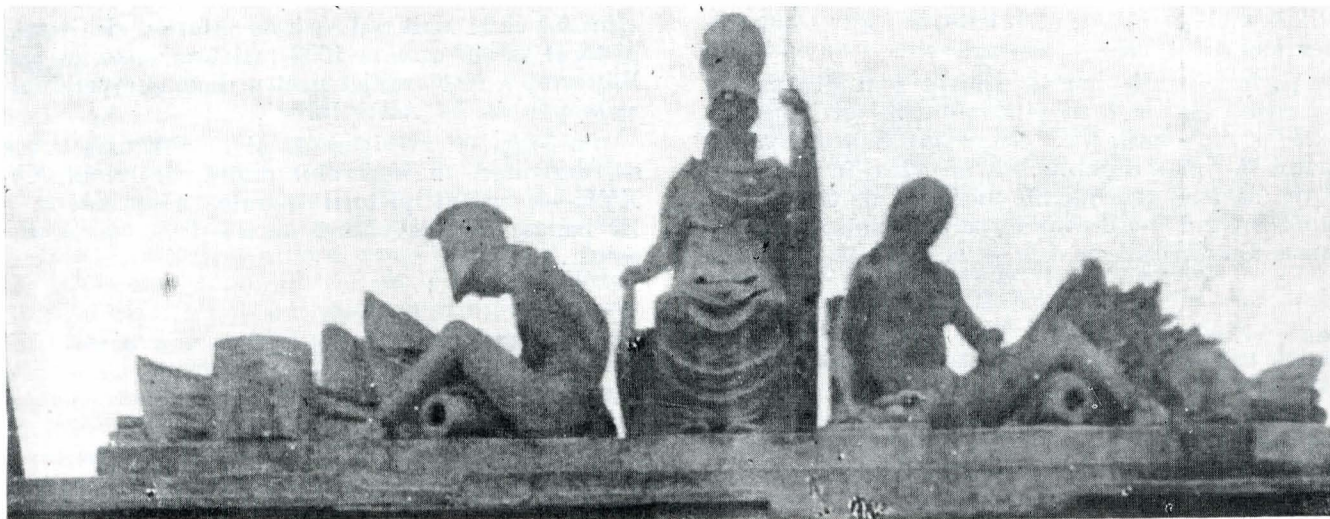

Fig. 3. Grup statuar — Minerva.

gulat. În fața Podului Mogoșoaiei, pe o lungime de aproape de 100 de stinjeni, era un zid simplu care închidea în întregul său marele pătrat ce compunea reședința și o poartă mare, numită „Pașa Capusi” ce servea de intrare principală². Gheorghe Crutzescu, în cartea sa *Podul Mogoșoaiei*, din care am citat descrierea casei făcută de N. Filimon, afirmă, fără a indica sursa, ca „un eveniment demn de reținut în istoria arhitectonică a Bucureștilor”, că, în 1815, „se ridică porți de piatră la casele Ghica... și Lenș...”³.

Locuința devenită palat domnesc a suferit, în timp, mai multe transformări; de mai mică importanță cele din vremea domnitorului Alexandru Șuțu, urmașul lui Caragea Vodă, și mai substanțiale, cele ulterioare, comandate de Grigore Ghica. Acesta din urmă, dorind să dea o mai mare strălucire domniei lui, dă poruncă de la Constantinopol, unde se afla, ca, pînă la înscăunarea sa în 1821, să se amenajeze și să se transforme locuința, spre a fi demnă de reședința primului domn pămîntean. Dată fiind amploarea lucrărilor ce trebuiau executate, ea n-a fost gata la termenul cerut, Grigore Ghica trebuind să locuiască o scurtă vreme în altă casă.

În ce au constat aceste amenajări și transformări, nu avem cunoștință. Știm că mai târziu, în 1839, partea de miază-noapte a casei a fost vîndută la mezat lui Friederich Bossel, „care, fie că doar repară, fie că zidi din temelie lungul șir de case cu un etaj cunoscut, pînă la sfîrșitul veacului sub numele de casa Bossel”⁴.

Pe la 1860, moștenitorii Ghiculești au vîndut restul casei lui Nicolae Lahovary, care, la rîndul lui, după ce a reparat-o, a închiriat-o prin 1880 Clubului Tinerimii.

În cartea sa *Bucureștii de altădată* C. Bacalbașa amintește printre clădirile importante de pe Podul Mogoșoaiei din 1871 și această „veche casă boierească cu un portal sculptat după modelul celor mai multe case boierești ale vremii. Modernismul a abătut-o, deși acel portal prezenta un interes oarecare ca document al epocii”⁵.

Două imagini provenind din atelierul fotografului Mendel înfățișează două portaluri ale clădirii⁶, așa cum arătau ele la 1896, datare precizată de afișul spectacolului Ruy Blas din 24 aprilie 1896, aflat pe unul dintre ele. Fiecare portal, decorat cu motive Empire, susținea cîte un grup statuar. Unul dintre grupuri are ca personaj central, probabil, pe Apollo, celălalt, cert, pe zeița Minerva.

Starea proastă a fotografiei, înfățișînd portalul cu Apollo, nu ne permite să identificăm toate elementele care alcătuiesc grupul statuar, mai ales că imaginea n-a fost luată frontal, ci dintr-un unghi care deformează mult personajele, animalele și obiectele reprezentate. Distingem doar personajul principal,

Fig. 4. Grup statuar — Apollo.

Fig. 5. Portal la Muzeul Mogoșoaia.

² Gheorghe Crutzescu: *Podul Mogoșoaiei. Povestea unei străzi*, Buc., 1943, p. 145.

³ Gh. Crutzescu *op. cit.*, p. 40.

⁴ Gh. Crutzescu, *op. cit.*, p. 161.

⁵ C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, Buc., vol. I, p. 53.

⁶ Fotografiiile și datele privind istoricul sculpturilor din posesia familiei Lahovary ne-au fost furnizate de arh. P. E. Miclescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

care stă așezat, și îl identificăm cu Apollo. Zeul stă cu mîna dreaptă ridicată mult în sus, pînă în dreptul capului, iar cealaltă mîna o ține deasupra piciorului stîng. În dreapta zeului pareă distingen un șarpe, iar în stînga un vultur; restul elementelor sculpturale din spatele acestuia lipsesc.

Celălalt grup are în centru pe zeița Minerva șezînd maiestuos pe un tron și ținînd în mîna stîngă lancea, iar în cealaltă scutul. În dreapta zeiței, un prizonier de război cu mîinile legate la spate, iar în stînga o femeie. O tobă și steaguri, țevi de tunuri și grîne sînt elementele decorative care le însoțesc.

Cînd au fost ridicate aceste portaluri, ținînd seama că N. Filimon ne vorbește de o singură poartă mare cu o denumire turcească, iar Bacalbașa tot numai despre una? Presupunem, totuși, că ele datează din timpul lui Grigore Ghica, perioadă în care s-au făcut reamenajări, fie că vechea poartă a fost transformată într-un portal și, pentru a permite o circulație mai ușoară — într-un singur sens — s-a adăugat și al doilea, fie că ambele sînt construite atunci, indiciu fiind decorul Empire (decor arhitectural folosit cam în aceeași vreme și la palatul de vară al domnitorului Grigore Ghica de la Fundeni și care prezintă un fronton din piatră cu trofee militare). Mai tîrziu, n-au intervenit decît mici amenajări.

Cine să fie autorul? Bănuim un meșter străin, aciuat la București, poate un italian, care își cunoștea bine meseria, întrucît sculpturile sînt bine executate și au, în ansamblu și în detalii, proporții armonioase.

În pragul secolului al XX-lea, fiul lui Nicolae Lahovary, Emil, folosește grupul statuar cu Apollo la decorarea fîntîinii

din curtea casei sale (str. Orlando). Ulterior, găsind nefericită soluția, hotărăște amplasarea aceluiași grup la conacul său de la Adjud, unde putea fi văzut pînă în timpul celui de-al doilea război mondial, după care i se pierde urma⁷.

Celălalt grup statuar este dăruit de Emil Lahovary, prin 1930, nepoatei sale, scriitoarea Martha Bibescu, cu care aceasta dorea să-și orneze curtea palatului de la Mogoșoaia, atunci în curs de reamenajare. Arhitectul G. M. Cantacuzino, care se ocupa de reparațiile și transformările palatului, a plasat grupul statuar deasupra portalului dinspre nord al incintei palatului, unde se află și în prezent, destul de deteriorat, căci a suferit de pe urma cutremurului din martie 1977, cînd portalul s-a prăbușit.

Am ținut să prezint aceste portaluri, considerînd că ele constituie o mărturie a dorinței de modernizare arhitectonică a Bucureștilor, la începutul secolului al XIX-lea, în urma contactului mai strîns cu Occidentul. Contact care s-a manifestat mai ales în privința modei. Se știe dealtfel că Grigore Ghica, nu numai că este primul domnitor român care se îmbracă europenește și se dovedește un zelos propagator al modei apusene, dar ține să impună și un mod de viață și de locuit de tip occidental.

În acest sens cele două grupuri statuare completează cunoștințele noastre asupra unor ansambluri sculpturale care au înfrumusețat Bucureștii la începutul veacului trecut și ne relevă preferințele și stadiul de dezvoltare a gustului artistic manifestat de unii boieri mai cultivați, cu largă influență socială.

ARADUL ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA, PE BAZA CONSCRIPTIIEI STRĂZILOR DIN ANUL 1783

HORIA MEDELEANU

Documentul pe care îl analizăm, intitulat „Consignatio Platearum Civitatis Arad” (Consemnarea străzilor orașului Arad)¹, a fost întocmit în anul 1783 de primăria orașului și cuprinde numele străzilor, caselor pe care au fost aplicate indicatoarele, precum și numele responsabililor de străzi. Documentul prezintă o importanță de prim ordin pentru istoria Aradului în secolul al XVIII-lea. Dincolo de aparența unui tabel laconic, el ne oferă date din care se încheagă o privire sinoptică asupra dezvoltării acestui oraș și asupra locuitorilor săi.

Conscripția nu a fost însoțită de o hartă, împrejurare care face dificilă identificarea străzilor. Unele dintre ele și-au păstrat însă denumirea și pot fi reperate pe harta Aradului din anul 1881². Altele au putut fi stabilite în urma coroborării unor elemente din conscripție cu date din arhive.

Am dobîndit un spor de lumină prin raportarea conscripției la documentele cartografice din secolul al XVIII-lea, cu privire la Arad. Am pornit de la harta executată în anul 1755 de Emeric Ruttkay³ și comentată ulterior de istoricul Ottó

Lakattos⁴. Potrivit datelor acestuia din urmă, în anii 1752—1755 Aradul număra 32 de străzi și 6 piețe. În anul 1783, conscripția înregistrează 84 de străzi. Această creștere spectaculoasă se datorează extinderii orașului spre vest, nord și spre sud, în răstimpul care s-a scurs de la întocmirea documentului cartografic al lui Ruttkay.

Spre vest s-a constituit un cartier nou, numit în conscripție Pernyavor adică Pîrneava⁵. Cele zece străzi care alcătuiau acest cartier sînt imposibil de identificat. Numele lor nu ne oferă indicii infailibile în această privință. În schimb, analiza numelor proprietarilor de case și responsabililor de străzi din conscripție ne conduce la concluzii interesante asupra populației acestui cartier. Din cele 27 de persoane pomenite, 23 sînt sirbi⁶, 2 români⁷ și 2 germani⁸. Concluzia ni se pare

¹ Documentul se află la Arhivele Statului Arad, fond Primăria municipiului Arad, seria Acte administrative, dosar 3/1783, filele 1—8.

² *Arad szabad királyi város térképe*, 1881, de Csepregy Mihály, în colecția Muzeului județean Arad, fond M.O., nr. inc. 135.

³ Harta lui Emeric Ruttkay este de fapt o copie după o hartă din anul 1752, executată de ingineri topografi imperiali. Față de precizia celorlalte hărți pe care le folosim în lucrare, Ruttkay se dovedește un diletant. Are însă meritul că indică cimitirele Aradului. Menționăm cîteva inexactități ale lui Ruttkay: nu marchează cartierul românesc (Wallachaei), nu trasează strada Grigore Alexandrescu de azi, deși ea exista în secolul al XVIII-lea, folosirea excesivă a culorii verzi face ca Aradul să pară o imensă grădină, fără aspecte urbane.

⁴ Lakattos Ottó, *Arad története*, Arad, 1881, vol. II, p. 12—14. În privința comentariului său facem mențiunea că Lakattos folosește denumirile străzilor din vremea sa, necunoscîndu-le pe cele din secolul al XVIII-lea. Nu vorbește despre cartierul românesc. Atribue străzii Tribunalului Axente denumirea de strada Morarilor (nume purtat de strada Grigore Alexandrescu în secolul al XVIII-lea) și confundă strada Dornei de azi (Hotarului în secolul al XIX-lea) cu strada Narciselor (al cărei nume nu-l cunoaștem în secolul al XVIII-lea).

⁵ În limba sirbă, „prnja” înseamnă zdreanță (Mircea Jivcovi, *Mic dicționar sirbo-român*, Ed. Sport-Turism, București, 1981, p. 459). Pîrneava exista și în alte părți în Banat. Locuitorii ei constituiau o categorie socială aparte denumită „perniavori”. Vezi I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privilegiate la istoria mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, vol. I, p. 191 și 238.

⁶ Iova Sviracz, Iova Vasici, Iova Molya, Kusman Todor, Ștefan Berzakov, Alexa Kuskin, Ioța Mihailovici, Gyura Savin, Sava Iojin, Marinkovici, Vasa Miško, Petar Tašin, Mitar Popovici, Roxa Tašin, Laza Rujin, Marinko Ninko, Puja Lazar, Nedelko Oprin, Andria Berzakov, Iefta Andria, Uczal Orlov, Lazar Novak, Mia Damian.

⁷ Cimpean On, Lacea.

⁸ Johann Kling, Johann Maraty.

firească. Românii, fiind populația băstinașe, se aflau răspândiți pe întreaga vatră a Aradului vechi. Așezarea lor masivă în Pîrneava s-a petrecut abia în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea⁹.

La data întocmirii conscripției, răspîndirea românilor în vatra veche a Aradului nu mai era însă omogenă, datorită împrejurărilor istorice prin care a trecut acest oraș la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor. O mai mare concentrare a populației românești este înregistrată în așanumitul Wallachaei (Părțile românești). Potrivit conscripției, această zonă se întindea pînă la strada Dimitrov de azi, denumită atunci, foarte semnificativ, strada Despărțiturii (Scheide gasse). Același nume îl va purta pe harta Aradului din anul 1881 (Választó utca). Wallachaei cuprindea 15 străzi. Indicarea lor în conscripție cu numele unor locuitori care se bucurau de reputație în străzile respective (strada lui Cimpoiș, strada lui Flueraș, strada lui Muscan etc.) ne împiedică să le situăm cu exactitate. Pe lîngă cea amintită (Despărțiturii), o altă stradă pe care o putem identifica este cea a Șanțului turcesc (Türkische schanzen gasse), menționată și pe harta din anul 1881, cu numele scurtat, strada Șanțului (Arok utca), deoarece se desfășura de-a lungul șanțului care constituise partea de vest din sistemul de apărare al vechii cetăți a Aradului. Pe harta din anul 1881 șanțul este trasat cu albastru (semn că mai avea apă) și poartă numele „șanțul lui Tököly”. Schimbarea de nume este semnificativă. Construit încă de turci — sau mai exact, numai reamenajat de ei — șanțul a fost preluat apoi de grănicerii sîrbi conduși de Iovan Tekeliș alias Tököly, după ocuparea Aradului de austrieci. Conscripția străzilor din 1783 păstrează amintirea stăpînilor din veacul al XVII-lea, iar harta din 1881 pe cea a grănicerilor sîrbi care avuseseră sarcina apărării șanțului la începutul veacului al XVIII-lea.

Strada desenată de serpuirea vechiului șanț poartă azi numele scriitorului Emil Gîrleanu. Ea a fost strada cea mai sudică din Wallachaei.

O hartă a cetății și orașului Arad executată în anul 1752 de un ofițer austriac anonim¹⁰ ne oferă elemente extrem de prețioase cu privire la întinderea teritorială a „Părților românești”. Pe această hartă sumară sînt marcate străzile orașului (fără denumiri), cetatea, retrada (spațiul de retragere, cuprins între latura de est a cetății și Mureș), cartierul sîrbesc (Die Raitzen Stadt), cartierul german (Die Deutsche Stadt) și Wallachaei. Zona denumită Wallachaei îmbrățișează într-o largă acoladă celelalte două cartiere, dinspre vest și nord-vest. Spre vest, litera E (care indică Wallachay) este aplicată de cartograf exact de-a lungul viitorului traseu al străzii Dimitrov, cea care, în conscripția din anul 1783, a devenit strada Despărțiturii. În nord, litera E se află în interiorul cvartalului cuprins între actualele străzi 7 Noiembrie, Miron Constantinescu, Sebeșului și 6 Martie (pe locul liceului agroindustrial).

„Părțile românești” (Wallachaei) se aflau în preajma vechiului cimitir românesc. Să încercăm să-i precizăm locul.

În conscripția din 1783 există strada *Cimitirul iliric*. Această denumire semnifică de fapt, după cum demonstrează un document, *cimitirul vechi românesc*. Documentul la care ne referim¹¹ este datat 8 februarie 1798 și cuprinde o plîngere a locuitorilor din strada Crucii împotriva lui Henric Gesztlinger din strada Toamnei (6 Martie de azi)¹². Casa lui Gesztlinger se afla în colțul format de cele două străzi. În apropiere de acest cetădin, ne informează în continuare documentul, „în strada Crucii, pe locul vechiului cimitir românesc, după ce i s-a acordat prin grația Magistratului Aradului (primăria orașului, n. n.) un teren, un oarecare preacîstîț zidar și-a ridicat

⁹ Dr. Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Cîmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 225, nota 3.

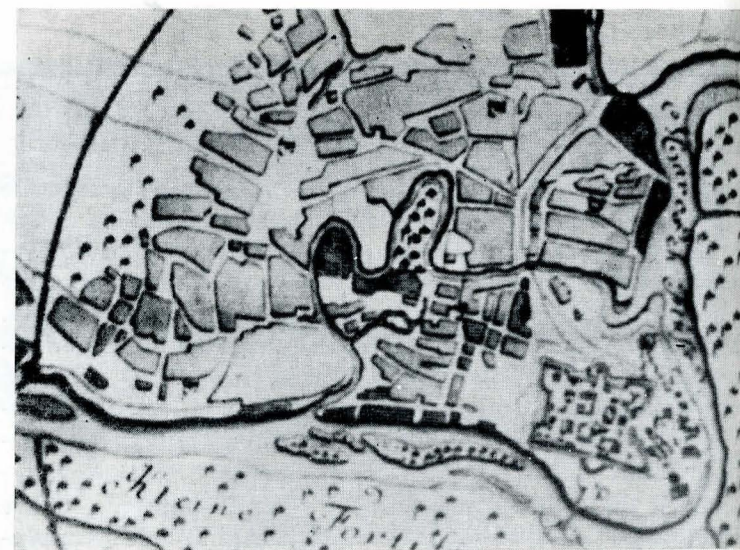
¹⁰ O fotografie a ei se află la Muzeul județean Arad, colecția M.F., nr. inv. 2305.

¹¹ Arhivele Statului Arad, fond Primăria municipiului Arad, seria Acte administrative, dosar 9/1798—1799, fila 16.

¹² Am identificat strada Toamnei cu 6 Martie de azi, deoarece str. Miron Constantinescu era strada Bisericii, iar străzile I. L. Caragiale și Mărășești nu erau trasate la acea dată. Rămîne doar strada 6 Martie. Din contextul documentului reiese aceeași concluzie: strada Toamnei = 6 Martie.

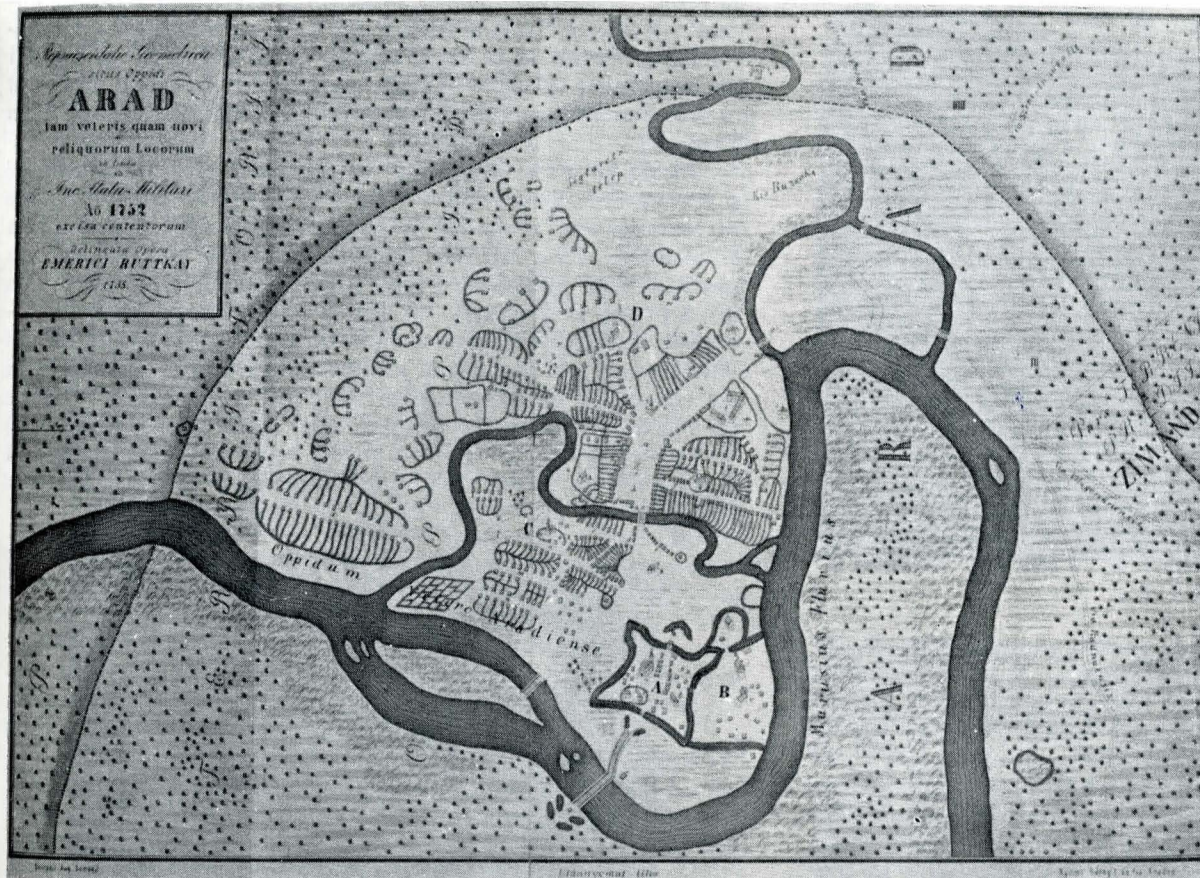
1. Harta Aradului, 1752 (cartograf militar anonim) C. Die Taitzen stadt, D. Die Deutsche stadt, E. Wallachay.

2. Harta Aradului, 1752. Fragment.

noua sa casă, lîngă Eva Maur”¹³. Pe hărțile din secolul al XIX-lea, strada Crucii indică strada 7 Noiembrie de azi. Așadar cimitirul vechi românesc era situat în strada 7 Noiembrie. (Între timp, strada Cimitirul iliric din conscripție își schimbă numele în strada Crucii). Pentru o mai exactă localizare, să luăm în considerare un amănunt. Pe harta sa cartografică anonim din anul 1752 a trasat, la capătul de sud al străzii 7 Noiembrie, un mic dreptunghi, cuprins între colțul străzii 6 Martie (casa lui Gesztlinger) și strada I. L. Caragiale. Autorul nu dă nici o lămurire. Semnificația dreptunghiului ne-o oferă însă Emeric Ruttkay. Pe harta sa, în acest loc este marcat un cimitir. Este vechiul cimitir românesc. El a dăi-

¹³ „In Kereszt ucta in loco caemeterii antiqui valachici per A. Mag(ist)r(a)tus gratis designato fundo, murarius quispiam apud Maur Evam decens, domus suae neo erigendae”.

3. Harta lui Emeric Ruttkay, 1755. Cîmîtirul vechi românesc (stînga sus); biserica sirbească și cîmîtirul (stînga mijloc); biserica românească (dreapta mijloc).

4. Harta lui De Suly, 1752. (fragment); privește dinspre nord spre sud: biserica românească (stînga jos); biserica sirbească (dreapta mijloc); centrul vechi (mijloc); centrul nou (jos).

5. Str. Tribunalul Axente nr. 27 (stînga), nr. 29 (dreapta).

nuit în acest loc din vremi imemorabile. În registrele de morți din secolul al XVIII-lea ale bisericii „Sf. Ioan Botezătorul” din Arad¹⁴ găsim foarte des expresia „pogreben u starom grobliu” sau „pogreben u starom vlaškom grobliu”, adică „înmormîntat în cîmîtirul vechi” sau „înmormîntat în cîmîtirul cel vechi românesc”.

Alte formulări plasează cîmîtirul românesc cînd în „orașul românesc”, cînd în „orașul german”: „pogreben u starom grobliu u Vlașkoi varoș” (înmormîntat în cîmîtirul vechi în orașul românesc), sau „pogreben u starom grobliu medju vlašci” (înmormîntat în cîmîtirul vechi între români), dar și „pogreben u vlaškom grobliu u nemacikoi varoș” (înmormîntat în cîmîtirul românesc în orașul german). Alternanța se explică prin însăși așezarea cîmîtirului la granița dintre cele două „orașe” (de fapt cartiere, sau părți ale aceluiași oraș).

Așadar, în conștiința arădenilor de la începutul secolului al XVIII-lea cîmîtirul vechi al orașului era considerat cel românesc. Pentru a-și fi meritat acest calificativ, el trebuie

¹⁴ Arhivele Statului Arad, Registre de stare civilă, Parohia ort. rom. Arad, registrul 25.

6. Str. Tribunalul Axente nr. 15 (stînga) și nr. 17 (dreapta), presupusa primărie ilirică din secolul al XVIII-lea.

să fi existat cu mult înainte de așezarea meșteșugarilor germani în mijlocul orașului de o parte și de alta a marelui drum (actualul bulevard). Stabilirea lor pe această axă, la începutul secolului al XVIII-lea, a despiciat în două vechea vatră românească, din care o parte mică a rămas în jurul bisericii din apropierea Mureșului, cealaltă, ocupînd o mare întindere, a avut ca punct de reper, cimitirul. Această zonă românească de vest a fost denumită Wallachay pe harta cartografului anonim din anul 1752, denumire păstrată și în descripția din anul 1783 (Wallachaei). În cursul secolului al XVIII-lea numărul românilor din Wallachaei a crescut neîncetat datorită așezării unor noi veniți, fie din vatra orașului, fie din județ.

În urma unui ordin al împăratului Iosif al II-lea începînd cu anul 1781 cimitirele au fost scoase în afara perimetrului locuibil al orașelor¹⁵. De la această dată s-a deschis, în actualul cartier al funcționarilor, un cimitir comun (pentru ortodocși și catolici)¹⁶. Peste vechiul cimitir românesc, împărțit în loturi de administrația orașului, s-au ridicat case. În anul 1783, responsabilul străzii Cimitirul iliric era Iohann Etlinger. În anul 1798 acel „*preacinslit zidar*” își construia casa lângă Eva Maur, ea însăși situată în vecinătatea lui Henric Gesztinger. Meșteșugarii germani au avansat deci spre vest, înglobînd strada cimitirului românesc în cartierul german. Sub cvartalul cuprins azi între străzile 7 Noiembrie, 6 Martie și Ion Popovici Desseanu dispărea unul din documentele de netăgăduit ale vechimii populației românești a Aradului.

*
* *
*

Spre nord, orașul s-a extins, între anii 1752—1783, din dreptul actualei primării, pe partea dreaptă, pînă la Podgoria. Desigur, casele erau rare, în această zonă nouă, dar cele mai multe din străzile dintre Mureș și bulevard se constituiseră. Strada Principală (Haupt gasse) a atins strada Radnei (Calea Armatei Roșii). Responsabilul acesteia din urmă era românul Florea Toma. Paralelă cu strada Radnei era strada Constructorilor de corăbii (Schiefbau gasse) care poartă azi numele poetului Maiakovski. Conform tradiției, în această stradă iernau corăbierii de pe Mureș și din această cauză ea s-a numit mai tîrziu strada Iernii (Winter gasse). „Portul”, adică locul de debarcare, se afla între capetele străzilor Ineului și Bucurei de azi. Corăbiile cu fundul plat, care circula pe Mureș, erau trase la mal, pe nisip, cu un sistem de scripete căruia micălăcenii i-au spus pînă în epoca noastră, „goarbă”. Tablița cu numele străzii Constructorilor de corăbii se afla pe casa unui

¹⁵ Arhivele Statului Arad, fond Prefectura județului Arad, seria Acta Congregationum, nr. 75/1783, fasc. 1, filele 1—5.

¹⁶ Cimitirul era situat între Calea Victoriei, Mureșul Mort și actualul stadion Rapid. Deși era cimitir comun, înmormîntarea se făcea pe naționalități și confesiuni. Din această pricină, pe harta din 1881 apare expresia „Cimitirele vechi” (Regi temetök). Din anul 1876 se deschide un nou cimitir denumit azi „Eternitatea”. „Cimitirele vechi” se închid definitiv în anul 1900.

german, Georg Tengler. Responsabilii erau însă românii Pocrișan Ursu și Răcean Ștefan, la care se adaugă Tudor Pavlovici, probabil sîrb. Din strada Constructorilor de corăbii se desprindea strada Malul Mureșului, actualul bulevard Lenin. Responsabilul acestei străzi era frizerul român Ioan Toda.

În legătură cu transportul de sare pe Mureș, la capătul de sud al străzii Malul Mureșului se afla „Oficiul sării” și „Marele birou orașenesc al sării” (pe locul tribunalului). Era schițată și actuala stradă Nicolae Grigorescu dar se pare că nu avea case. Tablița indicatoare era aplicată pe Oficiul sării. Din acest punct se străbătea un spațiu gol pînă în strada ramificată a Tyukului, actuala Aviator Georgescu. Pe harta lui Ruttkay această stradă nu era marcată cu case, dovadă că ea s-a constituit în intervalul dintre anii 1755—1783. Tablițele erau puse pe casele lui Ioseph Szirtl (care era și responsabil) și Smidt, germani, iar al doilea responsabil era maghiarul Bokanyi. Din strada Tyukului se intra în strada Blănarilor (Unirii)¹⁷.

7. Strada Tribunalul Axente nr. 21.

Ieșind în dreptul teatrului de azi, atingem capătul de sud al străzii Principale, în continuarea căreia era strada Primăriei, actuala piață Avram Iancu. Primăria se afla pe locul restaurantului „Clujul”. Aceasta era de fapt a doua primărie a Aradului, edificată la începutul secolului al XVIII-lea, după instalarea meșteșugarilor germani în centrul de azi al orașului. La capătul curții primăriei, în zona înscrisă azi de cotul străzii Barițiu și strada Săvinești (care nu exista la acea dată), se aflase cimitirul german (catolic) cu o capelă¹⁸. La data descripției era și el închis¹⁹. Tablița care indica strada Primăriei se afla pe casa croitorului Schillinger, situată cu o latură pe strada Șarpelui (Barițiu de azi).

Din strada Primăriei, spre Mureș, se desprindea strada Episcopului (Bischoff gasse), denumită azi Bălcescu. Era o arteră importantă a orașului. În această stradă își avea reșe-

¹⁷ De fapt, strada Blănarilor de piei de miel. În limba germană, Iammfell = blană de miel (Conscriptorul a scris greșit „Lampel”). Strada s-a numit, mai tîrziu, „a Mielului”. (Vezi Arhivele Statului Arad, fond Primăria municipiului Arad, seria Acte administrative, dosar 4/1798, filele 56 și 58).

¹⁸ Lakattos Ottó, *op. cit.*, p. 14.

¹⁹ Arhivele Statului Arad, fond Prefectura județului Arad, Registrum Actorum Publico-Politicorum, 1737—1800 (A—E), nr. 1, fila 8 verso.

dința episcopul ortodox, alături de catedrală, o străveche biserică românească, existind probabil din timpul lui Matei Corvin²⁰, pe locul sălii de gimnastică și în curtea a doua a Liceului „Ioan Slavici”²¹. În jurul catedralei exista un mic cimitir. În pofida dispoziției imperiale, acest cimitir cu caracter oarecum neoficial a funcționat pînă la începutul secolului al XIX-lea, dar el a fost accesibil numai reprezentanților de vază ai ortodocșilor români, macedoromâni și sirbi (preoți, negustori și comercianți cu rol de mecenai ai bisericii, foști senatori în Consiliul orășenesc)²². Tăblița care indica strada Episcopului se afla pe casa bogatului comerciant român macedonean Ioan Manuel sau Manoila²³, iar responsabil era croitorul Grigorie. Strada era intens locuită de români și negustori macedoromâni care, la acea dată, erau complet absorbiți de populația românească băștinașă²⁴.

Din strada Primăriei pornind spre nord, se deschidea, în stînga, strada Teatrului (Theater gasse), azi Anatole France²⁵. Tăblița se afla pe casa familiei nobiliare Bohuș. După cîțiva pași, clădirea hanului „Crucea Albă” marca începutul străzii Domnești (Herren gasse), Eminescu de azi. Era strada în care locuia protipendada germană (funcționarii marcanți și patriciatul orășenesc)²⁶. Strada se termina în pragul cimitirului românesc. Din Herren gasse se desprindea în dreapta, strada Toamnei (Herbst gasse), actuala 6 Martie, care atingea celălalt capăt al cimitirului românesc. Ambele străzi făcuseră parte din așezarea veche românească. La data conscripției ele erau locuite de germani²⁷.

Din strada Toamnei se intra în strada Gimnaziului (Sebeșului de azi) care conducea în strada Bisericii (Miron Constantinescu). O seamă de străzi din partea de nord a orașului nu le mai putem identifica în conscripție. Numele lor nu ne mai spun nimic azi.

*
*
*

În partea de sud a orașului, spațiul clădit a sporit, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în urma demolării vechii cetăți a Aradului. Demolarea nu s-a făcut la o dată fixă.

Problema a fost pusă, desigur, odată cu începerea lucrărilor de edificare a noii cetăți de dincolo de Mureș, în anul 1763. Primele demolări au avut loc în anul 1766, dată la care s-a întocmit de către comitat un plan estimativ pe baza căruia s-au acordat despăgubiri persoanelor civile din cetate²⁸. În anul 1773 au fost demolate patru case din cetate și 11 case din retradă²⁹. În anul următor ultimele obiective cădeau sub loviturile tirnăcoapelor. Situația este oglindită într-o hartă executată în 31 iulie 1774 de locotenentul major, inginer

²⁰ Gh. Lițiu, *Începuturile catedralei din Arad*, în „Mitropolia Banatului”, 1968, nr. 1—3, p. 84.

²¹ Ibidem. Localizarea precisă, pe baza măsurătorilor efectuate după harta lui Suly.

²² Primul înmormîntat este „Pavel, fratele domnului episcop”, în 27 iulie 1734. Mai menționăm pe Anastasie „Grecul”, 6 sept. 1737, căpitanul Dimitrie (fratele mitropolitului Isaia Antonovici), Mihail Cernoevici, senator, Maria, fiica protopopului Hristofor și Gheorghe, fiul lui Nicolae, negustorul „grec” etc. (vezi registrul 25 de la nota 14).

²³ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 185 și 186. În protocolul epitropesc al bisericii „Sf. Ioan Botezătorul” din Arad, acest negustor macedonean apare cînd sub forma Ioan Manuel, cînd sub forma românească Manoila. (Protocolul se află în arhiva parohiei ort. rom. Arad — Centru).

²⁴ O dovadă de asimilare este însăși românizarea numelui lui Ioan Manuel devenit „Manoila”. Alți români macedoneni din această stradă erau pictorul Ștefan Tenețchi, negustorul Vretas Frussa și fiul său Nicolae Frussa. (Un urmaș al acestuia este implicat în luptele naționale românești de la Arad din secolul al XIX-lea). În secolul al XX-lea acest nume a devenit Fruja. Un alt român macedonean din acea vreme era Georgie Atanatzko (de fapt, Athanasi), fratele bogatului posesor de vie de la Miniș, Trandafir Tanaczko (Athanasi).

²⁵ În secolul al XIX-lea strada Teatrului a fost denumită actuala Gh. Lazăr, din pricina teatrului ridicat aici.

²⁶ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 221, nota 2.

²⁷ Dovadă și numele responsabililor acestor străzi.

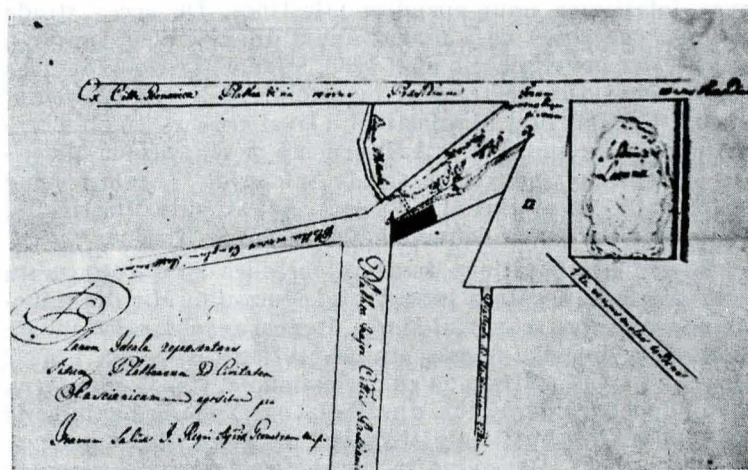
²⁸ Acte privind despăgubirea demolațiilor, Arhivele statului Arad, fond Prefectura județului Arad, Acta Congregationum 1766, fasc. 2, nr. 70 și fasc. 5, nr. 163.

²⁹ Arhivele statului Arad, fond Primăria municipiului Arad, seria Acte administrative, dosar 4/1773.

Au fost demolați, în cetate: Pesch Johann, Mathias Schlehuber, Mathias Schwartz, Joseph Fing. În retradă: Johann Barthl, Mathias Nestl, Johann Barthl, Mathias Nestl, Johann Kelner, Martin Saly, Johann Ludwig, Ignatz Feyer, Iacob Reingruber, Iohan Schreiber, Michael Stutthminster, Paul Frendher, Joseph Ungradt.

8. Piața Veche nr. 5 („Casa ciumei”).

9. Schița lui Ioan Salix (centrul vechi).

Ludwig Hübner³⁰. Obiectivele vizate erau cazarmile infanteriei, artileriei și cele ale trupelor de geniu, împreună cu cele câteva case care mai rămăseseră.

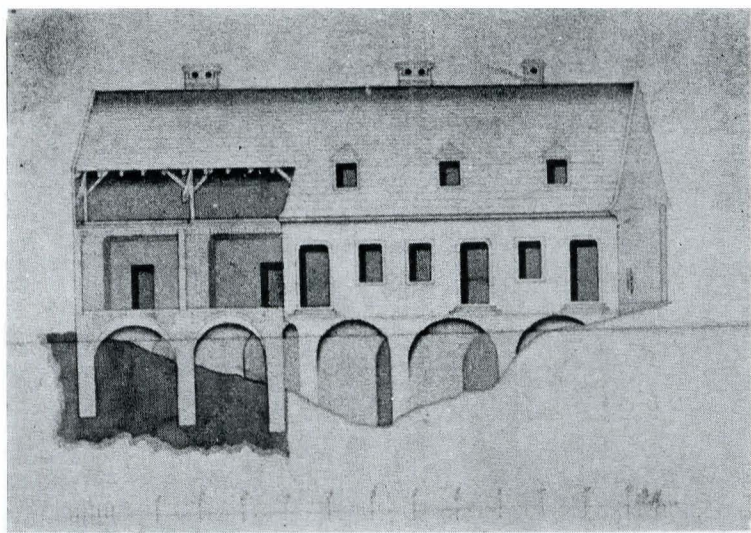
Proprietarii imobilelor civile erau în exclusivitate germani³¹. Este clar că vechea cetate constituise punctul de rezim al stăpînirii austriece. Cetatea era ocupată și apărată de o garnizoană puternică austriacă³². În interiorul cetății se stabilise de la început o populație germană. Grănicerii sirbi, alături de care luptau și români, apărau șanțul care transformase spațiul din jurul cetății într-o adevărată insulă. Din această pricină, șanțurile și cetatea sînt denumite, pe harta cartografului anonim din anul 1752, *Kleine Fortifications Insul*. În partea de est, acest sistem de apărare era închis de două ori de riul Mureș, prin bucla cu brațe aproape paralele care cuprind azi strandul și cartierul „Sub cetate”.

În partea de nord, *Kleine Fortifications Insul* se sprijinea pe un braț al Mureșului („Mureșul Mic”) care parcurgea aproximativ strada Gheorghe Lazăr, trecea în spatele frontului de case din Piața Avram Iancu, urmîrea linia sinuoasă a străzii Barițiu, ocolea Piața Filimon Sirbu, pătrundea în strada Ceaikovski și cobora spre sud, pentru ca undeva, în jos de strada Kogălniceanu, la începutul străzii Emil Gîrleanu (strada Șanțului turcesc !), să se îndrepte brusc spre est, desfășcîndu-se după oarecare distanță în două brațe leneșe, reunificîndu-se apoi în dreptul Pieței Sirbești și infundîndu-se în cele din urmă în zona Liceului de muzică și arte plastice din strada Paroșeni de azi. Această porțiune a Mureșului Mic

³⁰ Harta se află la Muzeul militar central București, Colecția de hărți, nr. inv. 594.

³¹ Demolați în 1774: Bartolomeu Brust, Margareta Pallesch, Georg Hagen, văduva Francisc Isengart, Mathias Prenzing, Ioseph Lueger, Michael Schwartz.

³² Harta lui Hübner marchează cazarmile infanteriei, artileriei (în retradă) și trupele de geniu (în cetate).

10. Casa lui Mihail Iovăț, 1798, desen contemporan (Arhivele Statului Arad).

avea înfățișarea unui apendice mlăștinos. De aceea strada care s-a constituit de-a lungul unuia din cele două brațe s-a numit, în conscripția din anul 1783, strada Mlaștinei (Sunften gasse), denumire păstrată și în secolul al XIX-lea (Mocsar utca). Celălalt braț al mlaștinei a fixat traseul străzii Trandafirilor și începutul străzii Hunedoara de azi. Strada Mlaștinei se continua spre est cu strada Salcîmilor. (Același nume l-a purtat și în secolul al XIX-lea). Azi străzile Mlaștinei și Salcîmilor constituie împreună strada Iacob Kardoș.

Kleine Fortifications Insul se încheie spre vest cu un șanț care făcea legătura între brațul Mureșului Mic din punctul de cotire spre est și riul Mureș. Denumirea de „șanț” indică intervenția umană. Acesta era „șanțul turcesc” de-a lungul căruia s-a constituit strada cu același nume, stradă care făcea parte, după cum am văzut, din Wallachaei, semn că grănicerii sîrbi, la venirea lor, i-au găsit aici pe români. Este limpede că populația sîrbă s-a așezat în apropiere datorită sarcinilor militare pe care le avea în acest sistem de apărare. Un indiciu că ea asigură paza șanțului, nu a cetății, îl descoperim în însăși orientarea străzilor din această zonă. Străzile Trandafirilor (cu porțiunea din Hunedoara), Iacob Kardoș, Badea Cîrșan și Bîrsei converg într-o piațetă de forma unui triunghi³³ al cărui vîrf pătrunde în strada Gîrleanu, adică în strada Șanțului turcesc din secolul al XVIII-lea.

Pe harta cartografului anonim din anul 1752, acest mănunchi de străzi (la care se adaugă actuala stradă a Dornei care pornește din Piața Sîrbească) era rețezat brusc, spre est, de strada Ciocîrlei de azi. După dispariția cetății, aceste străzi s-au extins ocupînd cîmpul liber, folosit în trecut ca spațiu de siguranță.

Pe altă hartă din anul 1752, executată de locotenent-colonelul Suly³⁴ (probabil francez aflat în serviciul armatei austriece), observăm o altă notă comună a străzilor amintite. Ele se aseamănă prin modul de amplasare a caselor în interiorul unor grădini mari, avînd spații libere în stînga și în dreapta, uneori și în față, către stradă. Este un mod de așezare tipic rural. În fond grănicerii sîrbi care au venit aici la sfîrșitul secolului al XVII-lea constituiau o populație țărănească, cu deprinderi și cu un mod de viață rural. Biserica și-au ridicat-o însă nu în mijlocul comunității, ci la marginea de nord, acolo unde își întemeiasă gospodăria comandantul lor, Iovan Tekelija cunoscut mai ales cu numele maghiarizat de Tököly. Pe harta din 1752 a lui Suly gospodăria lui Tekelija apare singură în actuala stradă a Agrișelor. Gospodăria era compusă dintr-o casă la stradă, cu o curte dreptunghiulară, închisă în părțile laterale de două clădiri anexe, și dintr-o grădină mare, în spate. Se pare că tot singură a rămas și în anul 1783, cînd conscripția o înregistrează în strada Sfredelului (Borren gasse).

³³ Numită în secolul al XIX-lea „Süveg ter” (Piața Coifului), poate tocmai datorită formei sale. (Nu am putut deduce cum s-a numit în secolul al XVIII-lea).

³⁴ Fotocopiile acestei hărți se află la Muzeul județean Arad, colecția M.F., nr. inv. 4512.

11. Primăria din „orașul german” cu turnul din 1769—1770.

Cum era firesc strada nu avea responsabil, iar tăblița indicatoare se afla pe singura casă existentă, cea a familiei Tököly. Situarea bisericii în imediata apropiere a proprietăților lui Tököly sugerează rolul pe care l-a avut acesta în organizarea nu numai a vieții militare a sîrbilor. Contribuția lui la edificarea bisericii a fost desigur considerabilă încît stabilirea locului ei a putut să constituie un act de voință a comandantului. S-ar putea ca însuși locul cimitirului sîrbesc să fie datorat generozității acestui om bogat și de mare autoritate. Pe harta lui Ruttkay, cimitirul sîrbesc este plasat între capătul străzii Roza Luxemburg și Piața Filimon Sîrbu de azi. Aci se întindea însă proprietatea lui Tököly, o grădină care îi va purta numele multă vreme. Locul cimitirului constituia un singur trup cu grădina. Desigur ordinul imperial din 1781 a curmat și existența acestui cimitir. Deasupra lui s-a ridicat cvartalul cuprins între Piața Filimon Sîrbu, strada Emanuel Gojdu și strada Roza Luxemburg. Aceasta din urmă este figurată pe toate hărțile Aradului din secolul al XVIII-lea.

La celălalt capăt ea dădea (ca și azi) într-o scurtă străduță care conducea la un pod peste brațul Mureșului Mic. Dincolo era Wallachaei. Luînd în considerare aceste elemente este posibil ca strada Grădinii (Gaerten gasse) din conscripția din 1783 să fie actuala Roza Luxemburg, iar strada Brodului Mic (Kiss Brod), în mod firesc, scurta continuare spre strada Ceaikovski de azi. (Din conscripție reiese limpede că strada Brodului Mic nu avea case și deci nici responsabil). În secolul al XIX-lea, strada Roza Luxemburg a purtat numele Luiza.

Să continuăm însă analiza dincolo de actuala stradă a Ciocîrlei³⁵, unde se detașează net un ansamblu de patru străzi: Tribunalul Xente, Grigore Alexandrescu, Narciselor și Cozia. Pe harta lui Suly din anul 1752, aceste străzi apar cu case aliniate, așezate umăr la umăr, constituind un front compact. Casele se află la capătul unor parcele lungi și înguste, fără grădini. Acest sistem parcellar este specific orașelor medievale. El a avut o lungă durată și stabilitate³⁶. Avînd în vedere această împrejurare, putem afirma că aglomerarea de tip urban din cele patru străzi a apărut cu mult înainte de secolul al XVIII-lea. Făcînd o comparație cu restul teritoriului locuit, reprezentat pe hartă, se desprinde concluzia că Aradul a însemnat o vastă așezare rurală, în interiorul căreia, și sub scutul vechii cetăți, s-a ivit acest nucleu orașenesc.

³⁵ Al cărei nume în secolul al XVIII-lea nu-l putem deduce din conscripția din 1783.

³⁶ În legătură cu sistemul parcellar orașenesc medieval din Transilvania sugestii utile am obținut de la Paul Niedermaier, *Siebenbürgische städte*, Ed. Kriterion, București, 1979, partea de metodologie.

12. Aradul în secolul al XVIII-lea (stampă). Cetatea nouă (sus, mijloc); catedrala românească (mijloc); primăria din „orașul german” (stînga).

Așezarea meșteșugarilor germani la începutul secolului al XVIII-lea de-a lungul actualului bulevard a dus la constituirea celui de-al doilea centru orășenesc. Centrul mai vechi a continuat să existe și să se dezvolte prin truda comună a unor meșteșugari și comercianți români și sirbi, printre care s-au stabilit germani și maghiari. Conscripția ne oferă, în această zonă, nume care grăiesc de la sine: Pavel Vidul, Leucean (Mihail)³⁷, negustor, Vasile frînghierul, Filip Lipovan, Petru Pecioan, Mihai Radu, Iova Klaity, Iosa Ivanov, Stefka Szambatty, Iacob Arsici, Iova Vasily, Toșa Kerbaltin, Mia Manici, Luiger, Bischoff, Racz Marton etc.

Dintre cele patru străzi ale vechiului nucleu orășenesc doar una știm cu siguranță cum s-a numit în conscripția din anul 1783, deoarece ea a purtat același nume și în secolul al XIX-

³⁷ Mihail Leucean este menționat negustor în *Consignatio Quaestorum, et Mercatorum*, Arhivele Statului Arad, fond Primăria municipiului Arad seria Acte juridice, dosar 265/1796.

lea: strada Morarilor (Mühlen gasse), Grigore Alexandrescu de azi.

Într-un plan al străzilor din „Civitas rascianica”, întocmit de inginerul hotarnic Ioan Salix³⁸ în anul 1797 (plan care reprezintă de fapt doar acest nucleu urban la care ne referim), strada Cozia de azi apare cu denumirea latină „Plathea versus Templum Rascianicum”, ceea ce ar putea să însemne strada Bisericii lui Tököly din conscripția din 1783.

Nu putem ști ce nume a purtat în conscripția din anul 1783 cea mai importantă stradă din acest ansamblu, Tribunalul Axente de azi. Ioan Salix o denumește „Plathea Major Civitatis Rascianicae” (Strada mare a orașului rascian). Această denumire nu există însă în conscripție. Strada care poartă numele viteazului tribun a putut să aibă, în secolul al XVIII-lea, unul din numele irelevante: „a lui Vidul”, „a lui Leucean” etc.

În conscripție nu găsim menționată Piața de pește, actuala Piața Veche, situată în imediata apropiere a vechiului centru urban. În schimb, Ioan Salix o indică folosind termenii latini „Forum venalium piscium” (Piața de vânzare a peștelui), ceea ce ne îndreptățește să afirmăm că ea s-a constituit în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea. Destinația acestei piețe n-a putut fi alta decât cea arătată de numele pe care îl poartă. Inima vieții comerciale din această zonă a orașului, în acea vreme, a pulsant în Plathea Major, adică Tribunalul Axente de azi. Aspectul de prăvălie al caselor din această stradă constituie un argument convingător.

Din Piața de pește cobora la Mureș strada Pescarilor (Fischer gasse), Cuza Vodă de azi. Era o stradă nouă care a apărut după dispariția cetății. Ioan Salix o denumește „via versus molae tendens”, adică „drumul care duce la mori”. Ajunși la Mureș, să aruncăm o privire dincolo, folosindu-ne încă o dată de harta cartografului anonim din anul 1752. Rîul Jianca³⁹ („Zsianka Flus”), de fapt un alt braț al Mureșului, închidea sistemul de apărare Kleine Fortifications Insul spre sud. Tirul artileriei din cetate trecea dincolo de acest rîu, după cum indică cercul trasat pe hartă, depășind așezarea cea nouă, din stînga, cu străzi regulate, care poartă și azi denumirea „Aradul Nou”, iar în dreapta, vechiul sat românesc, cu case în mijlocul unor grădini, actualul cartier Mureșel.

În anul întocmirii conscripției analizate în paginile de față, Kleine Fortifications Insul nu mai exista. Funcțiile ei fuseseră preluate de noua cetate a Aradului.

³⁸ Arhivele Statului Arad, fond Primăria municipiului Arad, seria Acte administrative, act 66/1797.

³⁹ Nu știm cum s-a schimbat denumirea Jianca din secolul al XVIII-lea în cea de Țiganca din zilele noastre.

DOUĂ REȘEDINȚE RURALE DIN DOLJ— CONTRIBUȚIE LA STUDIUL EVOLUȚIEI ARHITECTURII ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

MARCEL BERENDEI, SORIN SEBASTIAN DUICU

Evoluția arhitecturii laice în Țara Românească a cunoscut în cursul secolului al XVII-lea cîteva perioade rodnice. Referindu-ne la ultimele decenii ale acestui secol și la zorii secolului al XVIII-lea, remarcăm înmulțirea curțiilor și palatelor domnești: Potlogi — 1698¹, Mogoșoaia — 1702², Doicești — 1706³ și a curților marilor dregători: palatul postelnicului Constantin Cantacuzino la Filipeștii de

Tîrg⁴, casa lui Matei Cantacuzino la Filipeștii de Pădure⁵, casa spătarului Drăghici Cantacuzino la Măgureni⁶, casa familiei Cantacuzino de la Mărginenii de Sus⁷ și altele.

Reședințele prezintă calități remarcabile de compoziție a planului, organizare a spațiului, de decor, confort interior, de expresie plastică, cu accent pe caracterul de reprezentare.

¹ Șt. Baș, *Curtea Brîncovenască din Potlogi*, București, 1968.

² Radu Popa, *Mogoșoaia, Palatul și Muzeul de Artă Brîncovenască*, București, 1962.

³ V. Drăghiceanu, *Curțile Domnești Brîncovenesti — I Doicești*, „B.C.M.I.”, 1909, p. 101—111.

⁴ N. Iorga, *Palatul de la Filipeștii de Tîrg*, „B.C.M.I.”, 1915, p. 1—5.

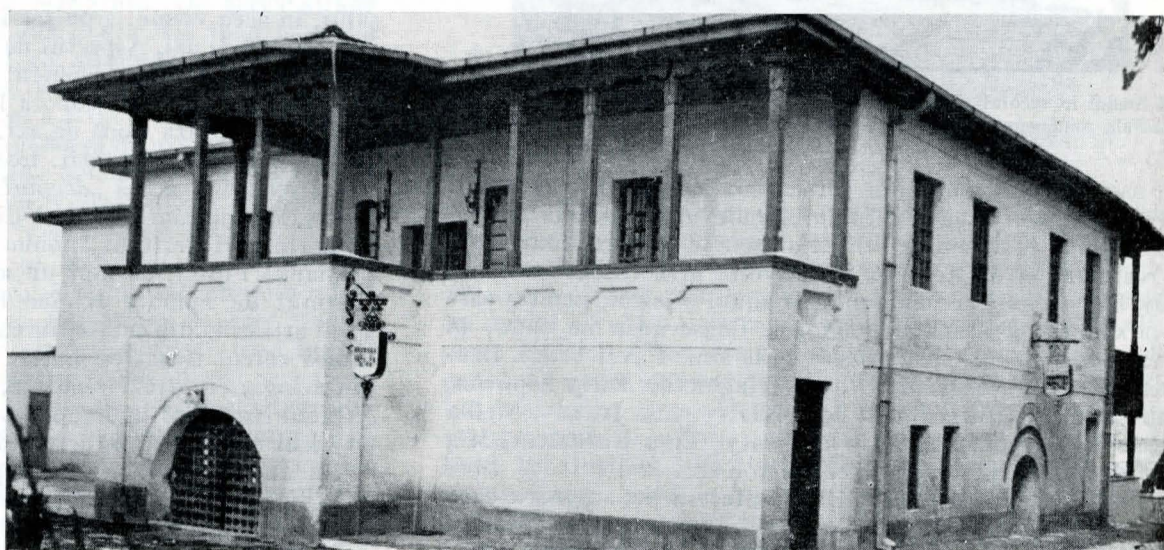
⁵ Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, București, 1965, p. 109—110.

⁶ V. Drăghiceanu, *Casa Cantacuzinilor din Măgureni*, „B.C.M.I.”, 1924, p. 12—45.

⁷ Al. Zagoritz, *Biserica și casa din Mărgineni*, „B.C.M.I.”, 1926, p. 108—119.

Conacul Brăiloilor din satul Negoiești, com. Melinești, jud. Dolj.
Vedere nord-est

Preajba, Com. Malu Mare, jud. Dolj, Conacul Stan Jianu. Vedere sud-est

În centrul politico-economic al Olteniei, Craiova, s-au păstrat doar două edificii laice, însă de mare semnificație pentru evoluția arhitecturii: Casa Băniei — 1699⁸ și Hanul Hurezi — terminat în 1706⁹, ridicate de Constantin Brîncoveanu Voievod.

Modificările intervenite în viața economică și socială a Țării Românești, datorate sporirii rolului păturii boierești, al marilor dregători ai domniei și al instituției Băniei de Craiova, care adaugă la puterea economică, la poziția socială și politică dobândită și rolul de protector al vieții culturale, artistice și spirituale din epoca respectivă¹⁰, sînt premisele care ne permit să alăturăm la cele două monumente deja cunoscute și menționate mai sus, unul recent identificat, necuprins încă în lista monumentelor istorice.

În satul Negoiești din comuna Melinești, pe valea Amara-diei, la circa 35 km nord de municipiul Craiova, se află **conacul Brăiloilor**. Pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, familia boierilor Brăiloiu a ocupat slujbe sau dregătorii modeste, fără ca nici unul din reprezentanții ei să se afirme în mod deosebit. Numai după această perioadă boierii Brăiloiu încep să fie mai des întîlniți în viața socială și politică a țării. Constantin Brîncoveanu este cel care remarcă agerimea, ascuțimea minții lui Cornea Brăiloiu și-i acordă progresiv ranguri boierești din ce în ce mai înalte: agă, apoi mare agă, iar din 1695 pînă în 1705 cea mai înaltă dregătorie boierească: mare ban al Olteniei¹¹.

Avînd în vedere că momentul etitoriei unui lăcaș de cult sau ridicarea unui palat, a unui conac, corespunde de obicei cu cel de maximă ascensiune în societatea epocii, credem că edificiul a fost construit în perioada 1695—1705 de Cornea Brăiloiu. Odată cu anul 1774 se realizează aici un ansamblu, o curte boierească, prin adăugarea unei biserici de către un descendent, „*pan Cornea Brăiloiu, biv vel logofăt de Țara de Sus*”¹².

Edifiul¹³ are în plan formă dreptunghiulară (21,40 m lungime, 15,85 m lățime) cu un corp de clădire adosat spre sud-est (lungime 5,50 m, 3,80 m lățime). Are trei niveluri: subsol parțial pe latura de sud, parter pe latura de nord și etaj. Clădirea păstrează integral în forma originală pivnița și parterul, iar la etaj s-au operat cîteva modificări de mică amploare.

Primului nivel (6 m înălțime maximă), semiîngropat și adăpostind pivnița, îi este caracteristică prezența unui spațiu de formă pătrată de dimensiuni relativ mari boltit cu patru calote sferice pe pandantivi care se sprijină pe patru arce în plin cîntu dispuse în cruce cu un pilon central, masiv, la intersecția brațelor crucii. Subsolul se amplifică pe latura de est cu o încăpere de formă dreptunghiulară acoperită cu o boltă semicilindrică. Cele două spații ale acestui nivel comunică direct între ele și prezintă fiecare cîte un acces propriu: primul dinspre vest iar al doilea dinspre sud printr-un girliciu adosat.

¹¹ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, secolul XIV—XVII*, București, 1971, p. 121.

¹² V. Drăghiceanu, *Biserica din Negoiești — Dolj*, „B.C.M.I.”, 1915, București, 1916, p. 77—85.

¹³ Propus pentru a fi înscris în lista monumentelor istorice, dar, sînt necesare operarea de consolidări la parter și etaj, reconstituirea paramentului original și efectuarea de refaceri la girliciu și scara de acces ca și găsirea unei funcționalități adecvate importanței monumentului.

⁸ Al. Vasilescu, *Casele Bănești din Craiova în secolul XVIII*, „Arhivele Olteniei”, 1927, p. 9—19.

⁹ Sorin Sebastian Duicu, Marcel Berendei, *Hanul Hurezi, ansamblul arhitectonic reprezentativ al Craiovei medievale*, ms.

¹⁰ O valoroasă analiză a perioadei la Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965.

Parterul (2,60 m înălțime) este alcătuit din patru încăperi de formă dreptunghiulară, de mărimi diferite, din care una situată central, ușor decroșată, adăpostește scara de acces la etaj, la care se alătură a cincea încăpere dispusă în partea de sud-vest a clădirii, acoperită cu o boltă semicilindrică, cu un acces propriu direct din exterior.

Etajul (4,00 m înălțime) este ordonat de un ax de simetrie, pe traseul căruia se află o sală dreptunghiulară în care debutează scara de acces și care comunică direct cu celelalte șase încăperi de locuit ale acestui nivel, toate tăvănite.

Edificiul prezintă un acoperiș în patru ape pe o șarpantă nouă din lemn ecarisat, în sistem pe scaune, cu câpriori fixați pe pane și rigidizați cu contravântuiri, cu streșina infundată.

Plastica exterioară a edificiului este rezultatul unor modificări de inspirație neoclasică de la începutul secolului al XX-lea: în partea decroșată a laturii de nord ferestrele sînt arcuite în semicerc, iar la etaj cei patru pilaștri sînt tratați cu caneluri și încununați cu un fronton triunghiular. Pe fiecare fațadă sînt prezente profile excizate care delimitează ferestrele, marchează cota pardoselii și plafonului etajului. Cornișa e realizată în retrageri succesive într-o evazare puternic reliefată. Învelitoarea este nouă, din tablă galvanizată, punctată de lucarne.

Sistemul constructiv, în care un rol important îl are preluarea sarcinilor din construcție de anumite tipuri de bolti: semicilindrice și calote sferice pe pandantivi, tehnologia de construcție după care arcele și boltile sînt construite din cărămizi așezate radial, iar calotele din cărămizi așezate radial sferic, denotă însușirea deplină a tehnicii de construcție, trăsătură meritorie pentru un edificiu ridicat în mediul rural la epoca respectivă.

Analiza organizării funcționale pune în evidență relația nemijlocită a acestora cu realizarea spațială înțeleasă ca dozare optimă a dimensiunilor din plan și pe verticală ceea ce înseamnă că meșterii constructori posedau cunoștințele necesare prin utilizarea cărora se puteau obține efecte spațiale deosebite. Lipsa unor elemente care să anime fronturile edificiului: foișoare, loggii, balcoane, canalizează atenția către sobrietatea volumetrică a edificiului.

*
* *

În satul Preajba, din comuna Malu Mare, aflat între drumurile spre Amărăști și Sadova, la 8 km sud de municipiul Craiova, se află **conacul Jienilor**, construit de Stan Jianu, probabil înainte de a fi trimis de boierii munteni în solie la Constantinopol, pentru a cere domnie pămînteană pentru Țara Românească¹⁴.

În 1778—1779 conacul se completează prin ridicarea în imediata apropiere, la circa 50 m distanță, a unei biserici, ctitorie a aceluiași Stan Jianu, biv vel postelnic, creîndu-se astfel un complex feudal¹⁵, o curte boierească, soluție preferată de boierii olteni. În curtea bisericii, ctitorul ridică chilii pentru întreținerea călugărilor și oamenilor nevoiași cu locuință și hrană precum și o „școală rumânească” [pentru] a învăța copiii de pomană, atestată, prin înlesnirile făcute de diverși domni, pînă la începutul secolului al XIX-lea¹⁶.

Edificiul, monument istoric de arhitectură¹⁷, de formă dreptunghiulară (15,50 m lungime și 13,65 m lățime), cu două corpuri de clădire adosate: un foișor pe latura de sud și un corp dreptunghiular pe latura de vest, se ridică pe trei niveluri: un subsol semiîngropat la nord, parter parțial pe laturile de sud și est și etaj.

¹⁴ N. Iorga, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către Casa de negoț sibiiană Hagi Pop*, publicate cu note genealogice asupra mai multor familii, București, 1906, p. 53.

¹⁵ V. Drăghiceanu, *Monumentele istorice din Oltenia*, „B.C.M.I.”, 1931, p. 112—115.

¹⁶ I. Donat, *Cîteva școli de stat în Oltenia înainte de 1800*, „Arhivele Olteniei”, 1931, p. 320—322.

¹⁷ Poziția 1084 din lista anexă la H.C.M. nr. 1160/1955. Destinația actuală: han turistic O.J.T.

Primul nivel, pivnița (4,00 m înălțime maximă), este caracterizat prin prezența unui spațiu amplu de formă dreptunghiulară acoperit cu o boltă semicilindrică din cărămidă pe trei arce-dublouri. Accesul se face direct din exterior pe latura de est, printr-o scară a cărei încăpere este înglobată în volumul edificiului.

Parterul (2,50 m înălțime maximă) este alcătuit din patru încăperi de formă dreptunghiulară, acoperite fiecare cu bolti semicilindrice cu muchii întrînde iar, două dintre acestea, încăperile dispuse spre sud și sud-vest, cu lunete. La parter se accede printr-un portic situat pe partea de sud a edificiului, de formă pătrată, deschis pe trei laturi cu cite o arcadă.

Etajul (3,15 m înălțime) este conceput simetric față de un ax de simetrie nord-sud pe traseul căruia se află foișorul pe stîlpi de lemn și două săli spațioase în prelungire; acestea se intersectează cu un coridor formînd astfel o cruce între brațele căreia se află cele patru încăperi de locuit. La etaj se accede printr-o scară exterioară, deschisă, delimitată numai la parter cu un perete din zid.

Acoperișul în patru ape se sprijină pe o șarpantă din lemn cu câpriori prelunși în consolă peste streșina desfundată.

Plastica exterioară este animată de prezența scării de acces la etaj, care deusează într-un foișor delimitat de stîlpi din lemn, și de existența unei galerii din lemn, adosată recent pe întreaga lungime a fațadei de nord, în locul unui balcon din lemn orientat spre salba de lacuri din apropiere. Cornișa este realizată printr-o retragere puternic reliefată. Învelitoarea este nouă, din țiglă în solzi.

Edificiul este construit din zidărie masivă de cărămidă (circa 0,80 m grosime) cu arcele și boltile semicilindrice realizate din cărămizi așezate radial vertical.

Organizarea funcțională este corelată cu realizarea spațială obținută printr-o dozare ponderată a dimensiunilor încăperilor în plan și pe verticală, fapt ce demonstrează o logică flexibilă în dispunerea și modelarea spațiului interior. Marcarea delimitării nivelului inferior de cel superior printr-un profil decroșat, raportul dintre dimensiunile celor două niveluri: parterul în raport cu etajul, cel superior fiind mai înalt, ferestrele dreptunghiulare și prezența foișorului sînt elemente care subliniază etajul, punîndu-l în valoare.

Analiza planurilor celor două edificii prezentate care, deși pornesc de la aceeași temă și rezolvă același program, sau adăpostesc aceleași funcții, au primit, cu toate acestea, rezolvări diferite dovedind originalitatea soluțiilor și evidențînd faptul că organizarea funcțională se află într-un raport direct cu realizarea spațială a interioarelor, la care, în cazul subsolurilor semiîngropate, un aport deosebit îl au sistemele de boltire, contribuind la obținerea unor efecte spațiale deosebite ale spațiului interior.

Plastica exterioară a acestor edificii este realizată printr-o asamblare și modelare proprie, caracterizată prin unitate, a unor restrînse elemente decorative, fără forme spectaculoase, ceea ce ar fi putut conduce la uniformitate; printr-un plus de efort în conceperea detaliilor, prin rezolvări orientate spre satisfacerea cu prioritate a necesităților practice s-a reușit să se ajungă la o anumită originalitate.

Mecanica structurilor utilizate, în care anumite tipuri de bolti: semicilindrice pe dublouri, calote pe pandantivi au un rol important în preluarea și transmiterea sarcinilor din construcție, tehnica și tehnologia de construcție, materialele utilizate, toate dovedesc preluarea unor elemente proprii arhitecturii de cult. Se remarcă totuși prezența unor elemente inspirate de arhitectura Renașterii transilvănene: boltile semicilindrice intersectate, cu muchii întrînde și lunete.

Prezentarea acestor două edificii pune în lumină particularități și note proprii cu care acestea reușesc să completeze, chiar să îmbogățească cunoștințele despre starea arhitecturii în secolul al XVIII-lea în sudul Olteniei. Prin aceste particularități cit și prin ceea ce au comun cu celelalte edificii ridicate în aceeași perioadă în Țara Românească, cele două monumente se constituie ca obiective demne de interesul cercetătorilor evoluției arhitecturii.

In this study, two village residences in the county of Dolj are shown, being included within a number of architectural piles, particularly remarkable by the composition of their planes, by the organization of their rooms as a whole, their ornamentation, their comfort inside and by their plastic appearance whose stress is put on its character as a representation.

The first residence, called the Brăiloiu Inn, is to be found in the village of Negoiești, some 35 km north of the city of Craiova, in the valley of Amaradia. The edifice was probably built between 1695 and 1705 by Cornea Brăiloiu, who was „Great Ban of Craiova” at the time.

In 1774, a pile of houses were built on the above-mentioned place, comprising a seniorial residence which was given this title due to the adjunction of a church; it was one of Cornea Brăiloiu's descendants, called „Pan Cornea Brăiloiu biv vel logofăt de Țara de Sus”, who adjoined the church. That edifice has got in its plane a rectangular shape with a number of dwellings that were adjoined to the south-eastern side. The Inn has got three levels: a basement — partially — in the southern area, a ground floor in the northern one and a storey. This building comprised the cellar

and the ground floor entirely, in their original form, but the storey was somewhat changed, however only to a certain extent.

The second edifice being analyzed is to be found in the village of Preajba, which makes part of the commune Malu Mare, 8 km south of the municipality of Craiova; the inn of the Jianu, which was erected at Stan Jianu's disposal. Between 1778 and 1779, the pile was completed by the construction of a church, quite near by; it is another foundation Stan Jianu „biv-vel postelnic” asked to be erected, in this way creating a big feudal centre.

Inside, the founder had several cubicles built for built the monks and for paupers, thus ensuring them a shelter and also food, and a school as well, — for the children of poor people —, where one spoke Romanian.

The edifice has also in its plane a rectangular shape with two blocks of dwellings adjoining it, namely: a belvedere towards south and a rectangular block of dwellings, north of the edifice.

This article on the two edifices, which come thus out in bold relief, also turn into account their particular features and all their peculiarities; it is thanks to them that the architecture of 18 century Oltenia has become still better known and more famous.

DIN OPERA DE SISTEMATIZARE RURALĂ ȘI DE ORGANIZARE A TERITORIULUI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

ANDREI PĂNOIU

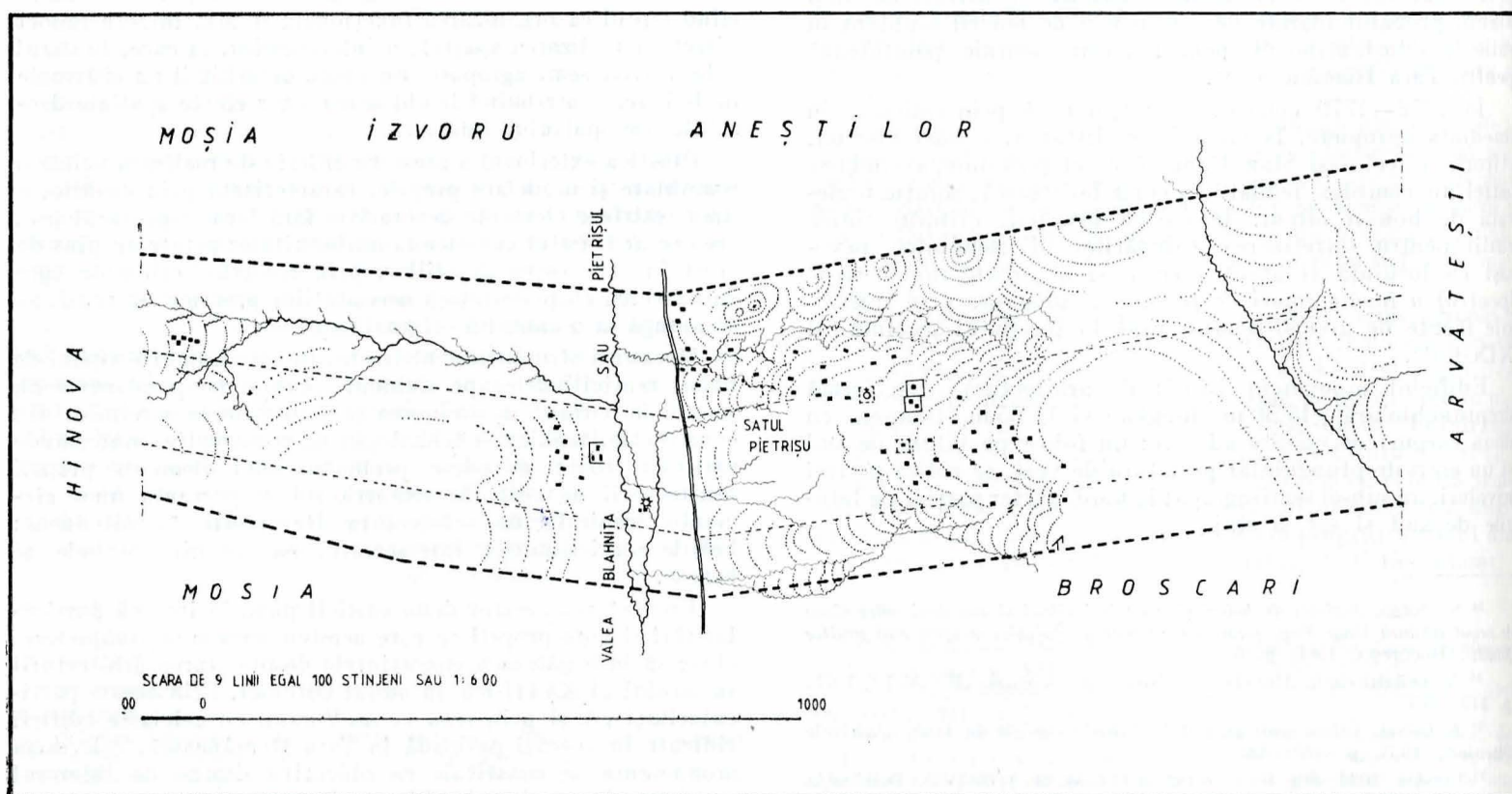
Studiul materialelor cartografice corelat cu mențiunile din documentele de arhivă, și confruntat cu datele rezultate din cercetările de teren, ne îngăduie unele concluzii cu privire la formarea fizionomiei multora dintre așezările sătești actuale. Atât pentru satele de moșneni cât și pentru cele de clăcași, unele aspecte rămân aproape aceleași atunci când este vorba de așezări cu același regim de administrare, așezări de clăcași pe moșii boierești sau pe cele ale mănăstirilor.

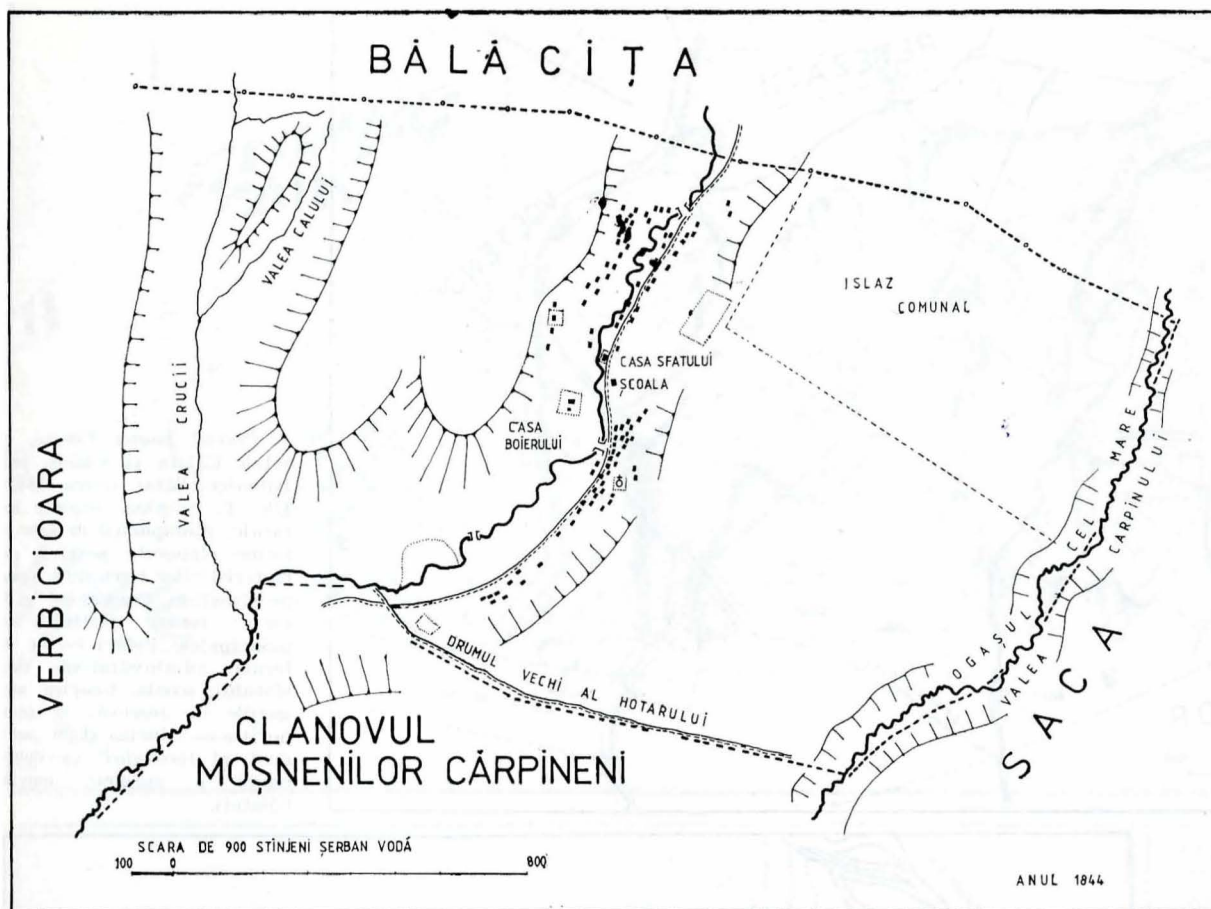
S-ar părea, totuși, că situația satelor de clăcași de pe moșiile mănăstirilor să fie, adesea, alta decât cea a celor de pe moșiile boierești, primele tinzând, de obicei, să-și conserve neschim-

bată vatra; satele de pe pământurile boierești sînt, în schimb, mereu silite să se împartă și să se regroupeze cu prilejul partajelor dintre succesori.

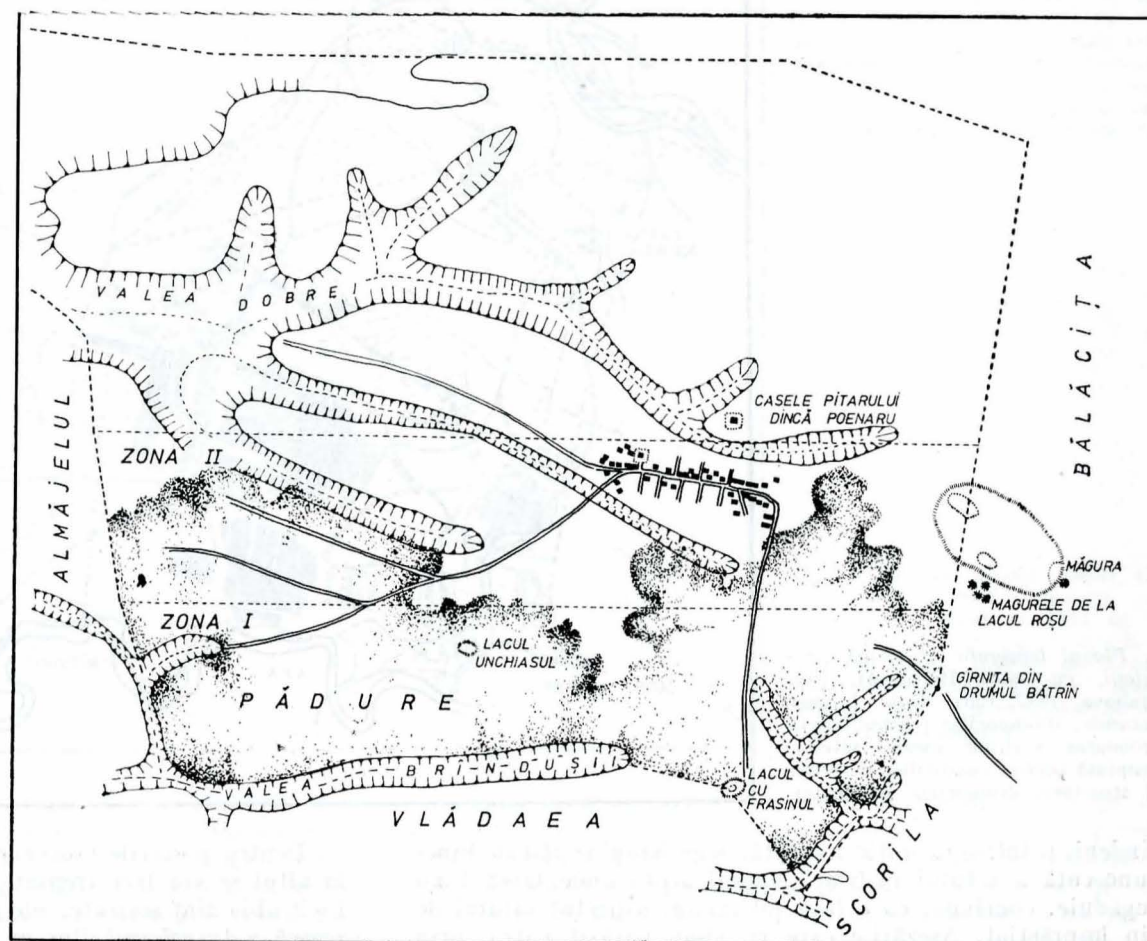
Elementul fundamental în definirea fizionomiei așezărilor sătești rămîne, deci, unitatea teritorială pe care se înscrie și se dezvoltă satul, moșia respectivă cu modul ei de administrare, pe care locuitorul poate să apară ca stăpîn în devălmășie sau ca muncitor chiriaș, dependent de înțelegerea cu stăpînul moșiei și cu interpușii acestuia. Rețeaua de așezări sătești apare, în mod firesc, ca o suprapunere peste rețeaua de moșii, rețea a cărei mare lotizare unitară, confirmată în

1. Planul moșiei Izvorul, cu satul Pietrișu, jud. Mehedinți, de Al. Popovici, inginer hotarnic. (De observat împărțirea așezărilor pe curele de succesiuni din trupul moșiei mari).

2. Planul moșiei Cleanov, vedere de detaliu cu satul Cleanov, jud. Mehedinți, anul 1844, de Iosif Carminșchi, inginer. (Centrul satului, marcat de trecerea peste riu, este alcătuit din casa sfatului, școala satească, biserica și curtea boierului).

3. Planul moșiei Dobra, jud. Mehedinți, ridicat și transpus la 1855 de C. Vilișoreanu după alte ridicări din 1847 făcute de N. Carada. (De remarcat împărțirea moșiei în trei zone, conform prevederilor regulamentare, una atribuită vetrei satului, una de pădure și alta rezervată proprietarului).

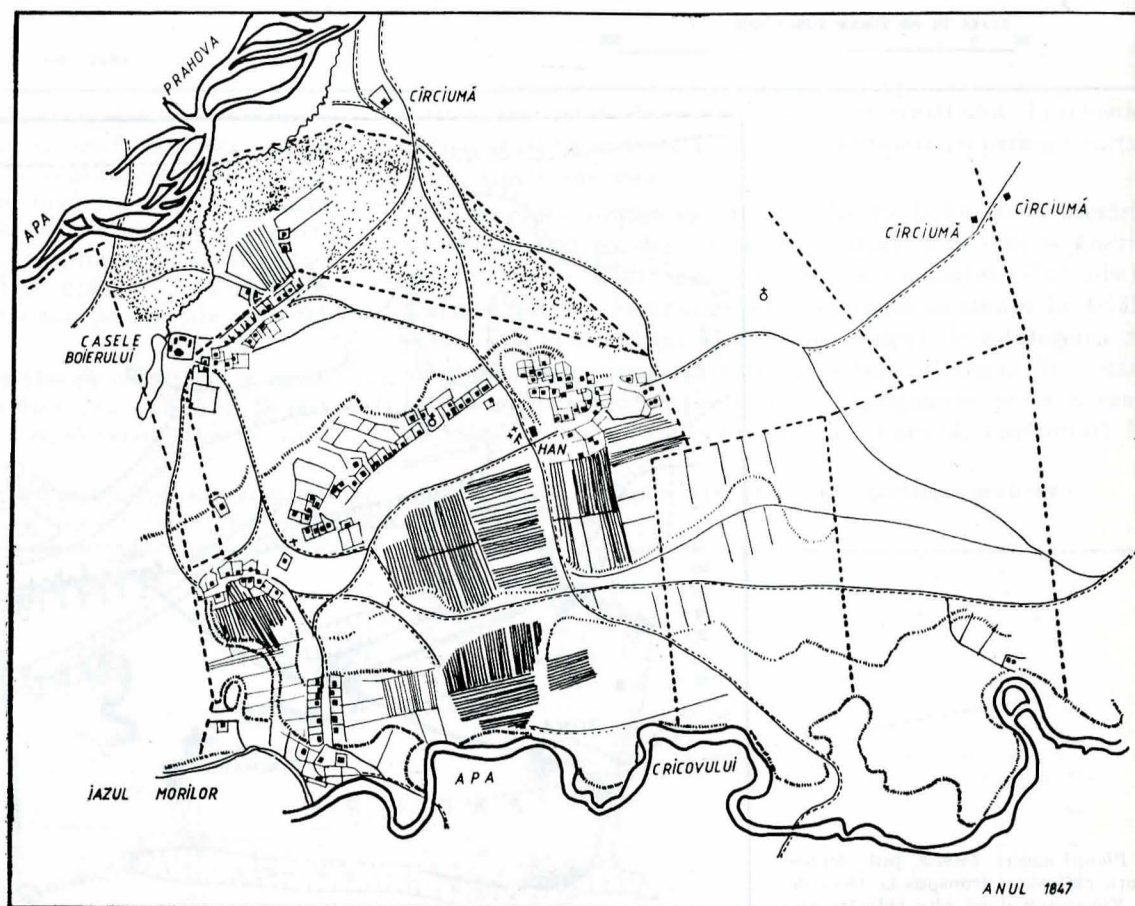
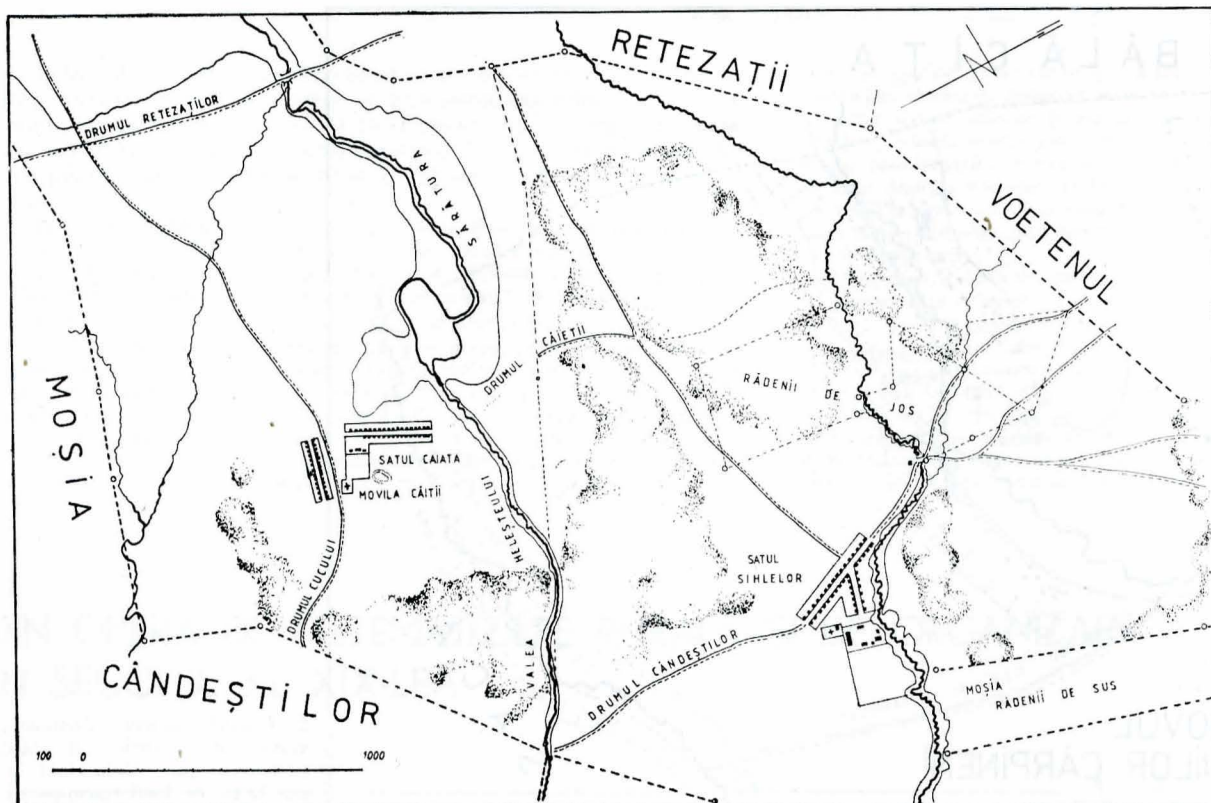
secolul al XV-lea, se suprapune și ea peste alte „moșii bătrîne”, cu „hotare bătrîne”¹.

Satul timpuriu se arată a fi alcătuit din grupuri de gospodării dispersate neordonat în zonele cele mai favorabile ale moșiei, pe terenuri sănătoase, ocrotite de bătaia vîntului, în apropierea surselor de apă, poienile de la marginea pădurii,

cornișele și terasele care domină ușor lunca fiind de fapt locurile preferate.

Multă vreme în structura acestui sat nu poate fi vorba în nici un fel de constituirea unui nucleu realizat dintr-o concentrare a locuințelor pe o vatră restrînsă; centrul său, impropriu denumit așa astăzi, îl constituia de fapt răscrucea drumurilor sau zona în care locuințele apăreau, totuși, mai adunat, grupate pe neamuri, polarizate în jurul bisericii sau al curții boierești. Pe moșiile moșnenești, din această organizare, considerată de *tip primar*, va rezulta aproape pretu-

¹ Al. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj, Tg. Jiu*, 1908, p. 68.

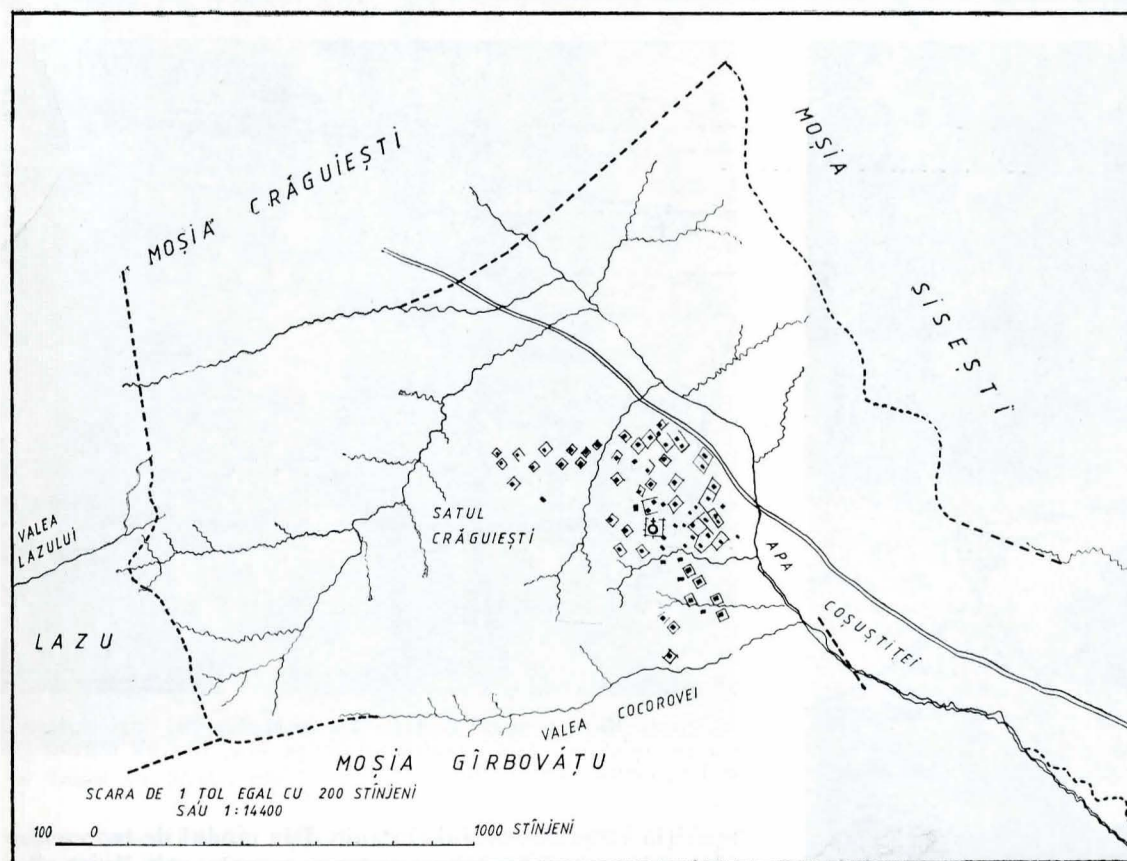
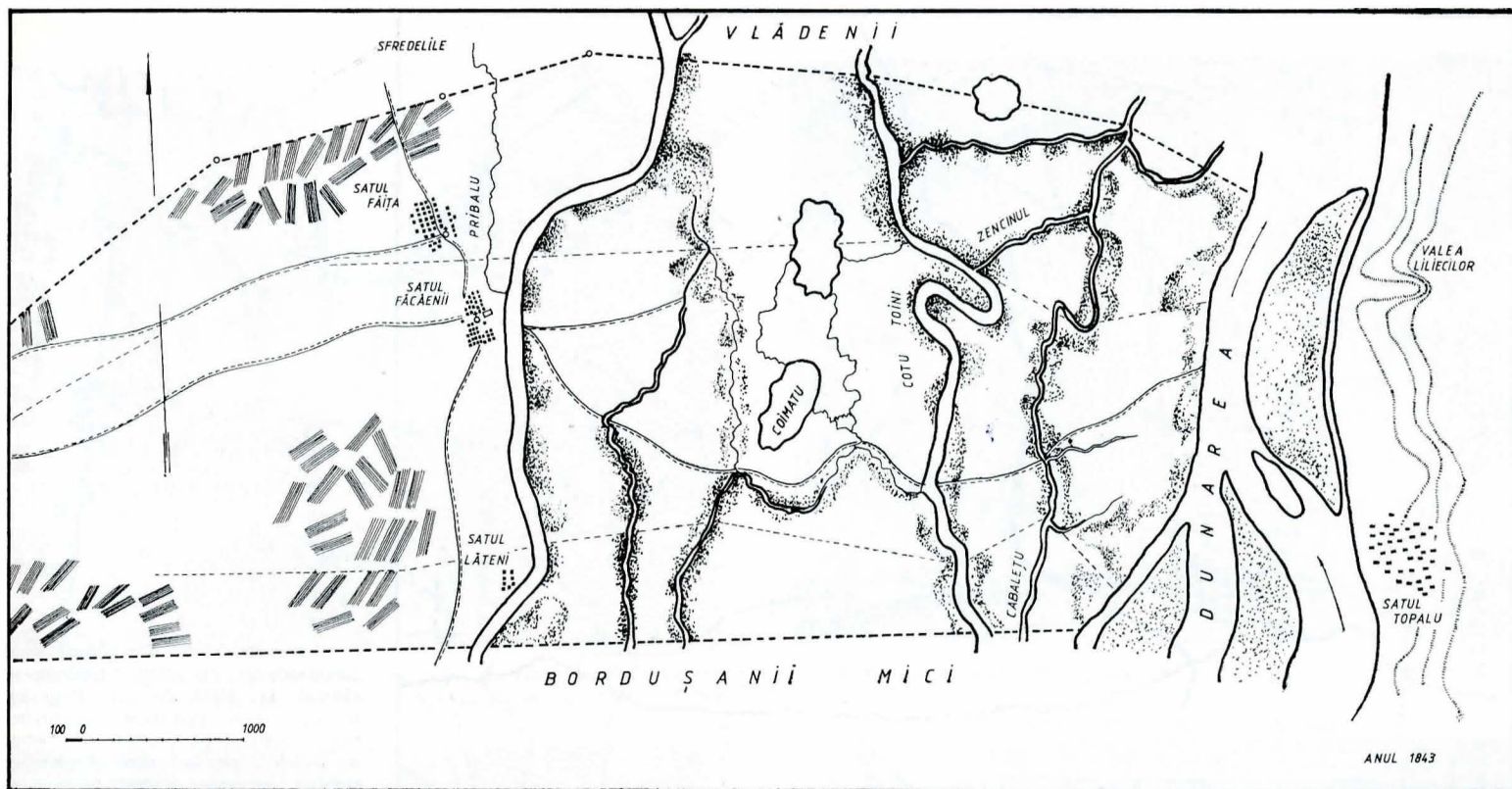

5. *Planul topografic al moșiei Brătulești, cu satul Brătulești, jud. Prahova, 1847, Carol Gold, inginer hotarnic. (Compoziție realizată prin ordonarea vechilor așezări sătești, adaptată perfect condițiilor de relief și structurii drumurilor existente).*

tîndeni, printr-o evoluție treptată, acea imagine atît de bine-cunoscută a satului răsflat. Numai acolo unde terenul nu îngăduie, continuă, ca o fază întîrziată, aspectul satului de tip împrăștiat. Așezările care nu și-au părăsit vatra, prin îndesire, evoluează într-un fel în care dezvoltarea lor se înscrie într-o structură urmîrind adaptarea la forma terenului. Numai fenomenul de îndesire și cerința de exploatare rațională a moșiei determină, ca o fază superioară de organizare, gruparea ordonată a gospodăriilor. Forma reliefului restrîns împinge, prin îndesire, la constituirea de grupări liniare, cel mai adesea înlanțuiri de grupări mărunte, sau la grupări de tip adunat. Nu este mai puțin adevărat că și necesitatea exploatarii raționale a terenului, împărțit în tarlale rectangulare, străbătute de drumuri drepte, poate conduce în final la soluții de multe ori asemănătoare.

Pentru aşezările moşneneşti, trecerile de la un tip de sat la altul se vor face treptat şi într-o manieră atât de înceată încât abia sînt sesizate, ele apărînd, în final, ca o urmare firească a transformărilor pe care le suferă în cele din urmă gospodăria însăşi. Aceste transformări le înregistrează, în paralel, şi modul de viaţă al locuitorului, cu preocupările lui multiple, cu toate cerinţele lui crescînde de ordin material şi spiritual. Intervin apoi alţi factori neprevăzuţi, sau poate istoriceşte determinaţi, care obligă adesea la o deplasare a ariei aşezărilor, la o regroupare, la contopirea sau la dispariţia lor².

² De văzut cu privire la aceste concluzii și lucrarea autorului: *Arhitectura tradițională din bazinul mijlociu al Gilortului și Amarădiei Miei*, județul Gorj, manuscris dactilo la Muzeul de istorie al R.S. România, București, 1980.

6. Planul moșiei Făcăenii, cu satele Făță, Făcăenii și Lăteni, inclusiv satul Topalu de peste Dunăre, jud. Ialomița, 1843, Ioan Predeti, inginer. (De remarcat împărțirea așezărilor în funcție de curelele desprinse din trupul moșiei mari; vetre răstrinse, ordonate pe intersecția drumurilor de moșie, biserica marcind centrul satului, amplasată cap-de-perspectivă pentru arterele importante).

7. Detaliu din planul moșiei Ciovrâșeni cu satul Crăguiești, jud. Mehedinți, ridicat la 1862 de Al. Popovici, inginer. (Satul se afla pe această poziție înainte de Regulamentul Organic; ulterior acestei ridicări, satul s-a strămutat de cealaltă parte a șoselei).

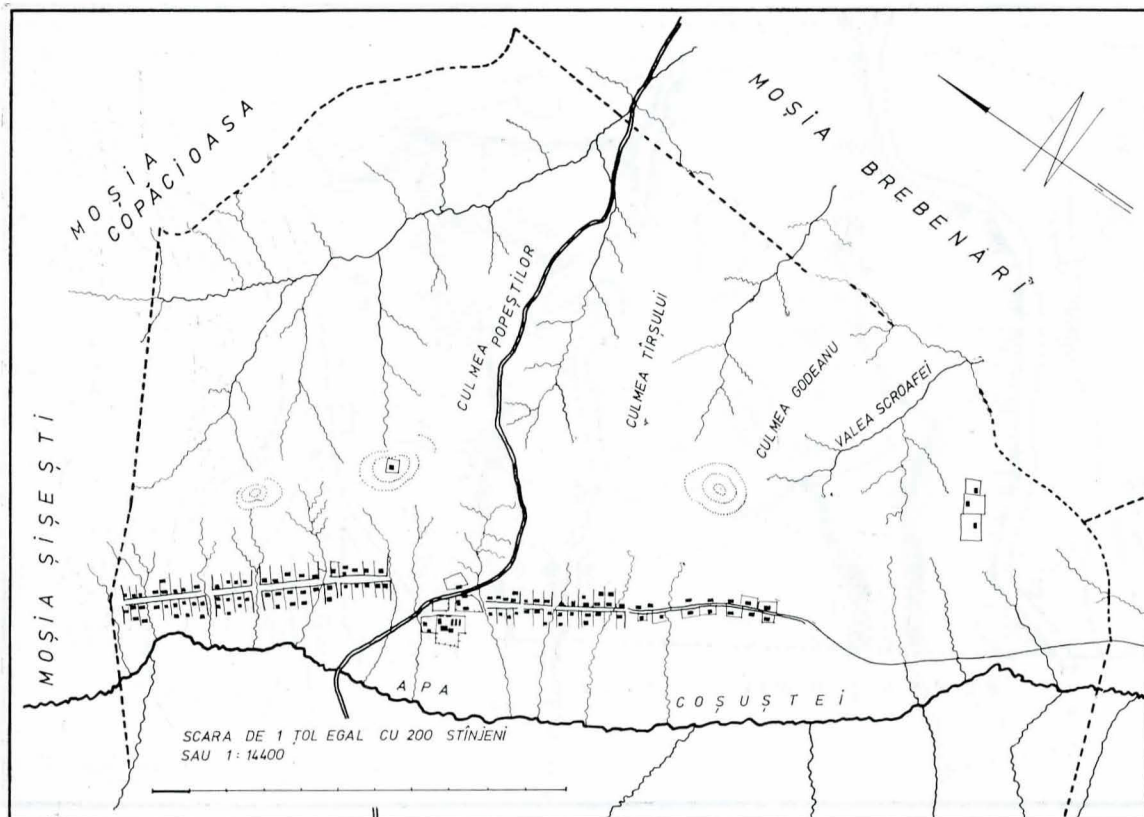
În hărțile din secolul al XVIII-lea, cu mici excepții, figurează toate localitățile atestate documentar, poziția lor fixându-se în funcție de cea a moșiei, de traseul drumurilor și firul apelor. Nicăieri nu întâlnim înșiruii de sate de-a lungul drumurilor mari, care ocolesc aproape sistematic aceste așezări. Atît din harta lui Schwantz³ cît și din harta lui Specht⁴ reiese că forma și structura acestor așezări au depins în cele din urmă de relieful terenului; acesta a îngăduit posibilitatea de grupare răsfrîntă, formă care corespundea deplin unei economii complexe, în care domina profilul agropastoral. Fac

³ Schwantz Frieder, *Tabula Valachiae Cis-Alutanae per Frieder, Schwantzius Regiminis Heisteriani Capitaneum Ao. 1723*.

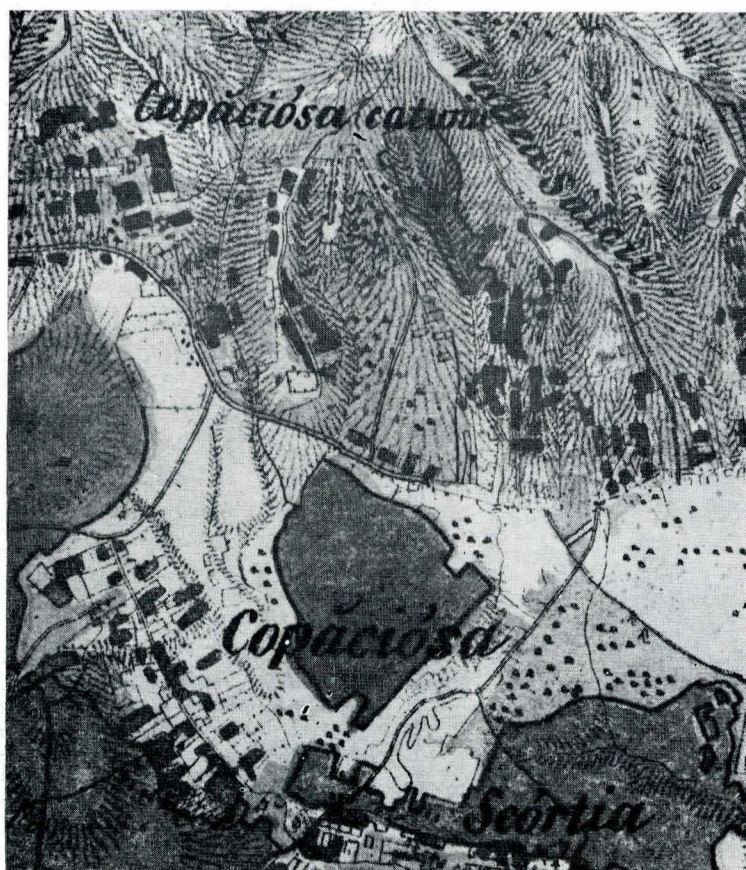
⁴ Specht, *Militairischen Carte der kleinen oder oesterreichischen und grossen Walachei ...*

excepție acele așezări cu caracter temporar din zonele de deal — mai toate pivnițe și conace, pivnițe și jîmnițe de prisăci, ca și oboarele, toate legate de locurile de muncă ale locuitorilor, întocmai ca și bordeiele de pădure — care devin, în unele împrejurări, locuibile sau ajung și ele să se înfățișeze tot ca înșiruii sau ca aglomerări neordonate.

Harta lui Specht pune bine în evidență faptul că cele mai multe dintre așezări sînt situate pe terasele care domină văile, pe terenuri defrișate sau în poiențele de la marginea drumurilor. Nu se consemnează așezările cu caracter temporar, conacele de deal și pivnițele, care sînt totuși atestate documentar în multe locuri. Sînt arătate, în schimb, foarte atent, cursurile de ape cu toate amenajările lor pentru instalațiile hidraulice, pive, mori sau joagăre, destul de numeroase la acea vreme. Tot așa sînt bine amplasate terenurile cu culturi ale viței de vie și pometurile.

8. Vedere de detaliu din planul moșiei Ciovrănășeni, cu satul Ciovrănășeni, ridicat la 1862 de Al. Popovici, inginer. (De remareat împărțirea vetrei satului pe pachete de loturi de siliști cuprinse între piraiele ce străbat așezarea căzînd normal pe linia satului și apa Coșuștei).

9. Harta România Meridională, detaliu din zona centrală a Gorjului. (Satele Copăcioasa și Scoața sînt arătate ca strămutate în perioada regulamentară pe o linie pe care se află astăzi Cerățul și Pojogenii. În realitate strămutarea acestor sate de pe locurile lor, de pe dealuri, s-a făcut mult mai tîrziu și pe o altă linie decît cea indicată mai sus, care figurează aici încă „neprecizată” pe unele porțiuni).

Harta rusă, întocmită în perioada 1829—1835⁵, prezintă o importanță de ordin deosebit, prin faptul că înfățișează rețeaua drumurilor și toată situația așezărilor înainte de

⁵ Harta teatrului de război în Europa, în anii 1828 și 1829, întocmită la scara 1:420.000 din mărimea reală (tipăritură în limba rusă); de văzut pentru analiză: C. Giurescu, *Principalele Române la începutul secolului al XIX-lea; constatări istorice, geografice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, București 1957.

10. Moșia Mierlești, jud. Olt. 1843, Teodor Marianovici, inginer. (Indicarea reliefului prin tente, poziția satului pe vale, biserica marcînd centrul așezării).

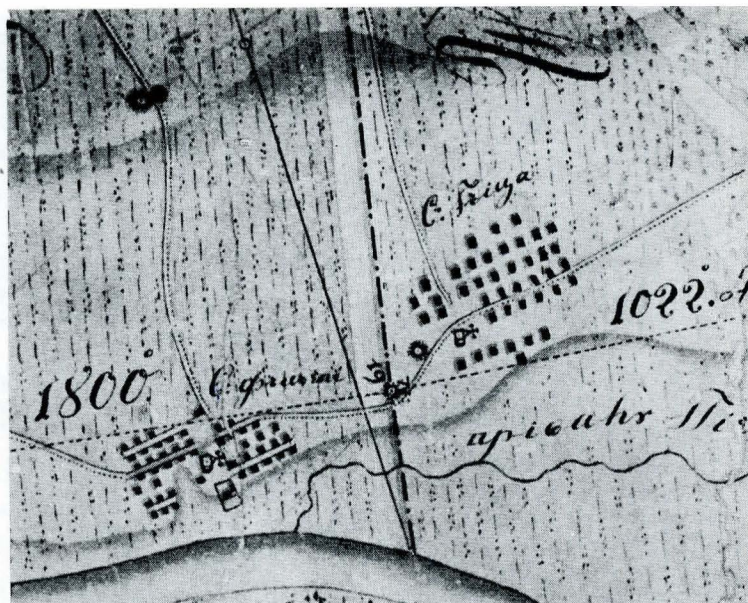
apariția Regulamentului Organic. Din modul de reprezentare al satelor rezultă că acestea erau așezate atît liniar cît și în vetre mai mult sau mai puțin adunate. În dreptul fiecărei localități este înscris și numărul locuitorilor. Față de harta lui Specht apar unele localități noi și dispar, în schimb, altele. Pentru unele zone, putem face remarcă că harta rusă se înfățișează, totodată, și ca un proiect de corectare sau de amenajare a drumurilor, consemnînd trasee care de fapt nu au existat și care s-au realizat numai ulterior, uneori nu în modul specificat.

Harta România Meridională⁶ dă datele cele mai complete asupra transformărilor intervenite în organizarea teritoriului

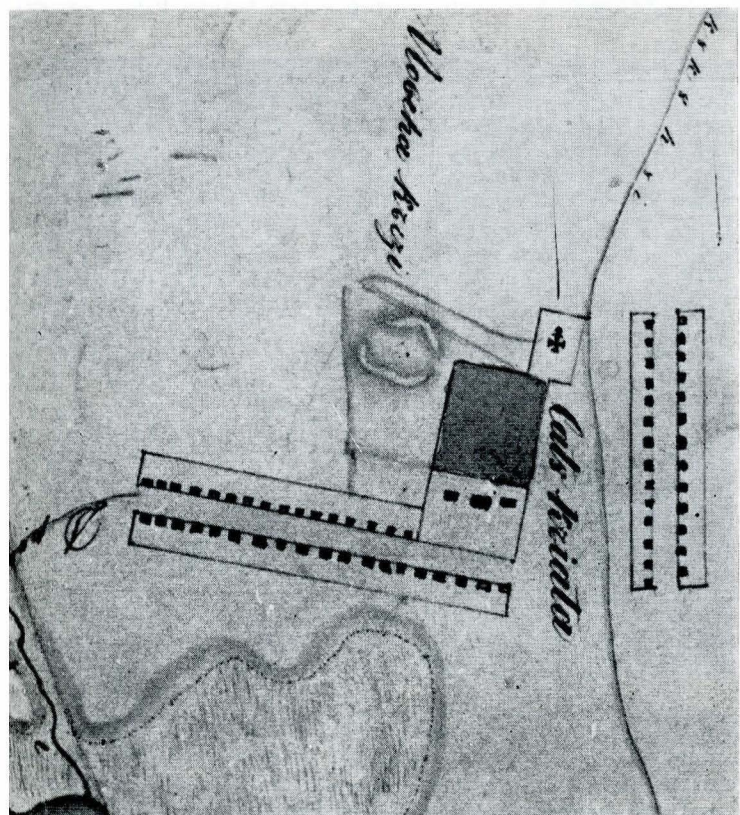
⁶ Hartă întocmită de ofițeri austrieci între 1855—1857 și tipărită în timpul lui Cuza: *Charta României Meridionale publicată din ordinea mării selle principelui domnitorului Alexandru Ioan I; După planul original ridicat prin Dispozițiunea și cu spesele guvernului României de ingineri miliaustrieci la anulul 1856 în stabilimentulu artisticu Satmari*, București, 1864.

11. Detaliu din planul moșiei Brătulești cu unul din cătunele Brătuleștilor. (Unele adnotări sînt adăugate cu prilejul aplicării Legii rurale de la 1864).

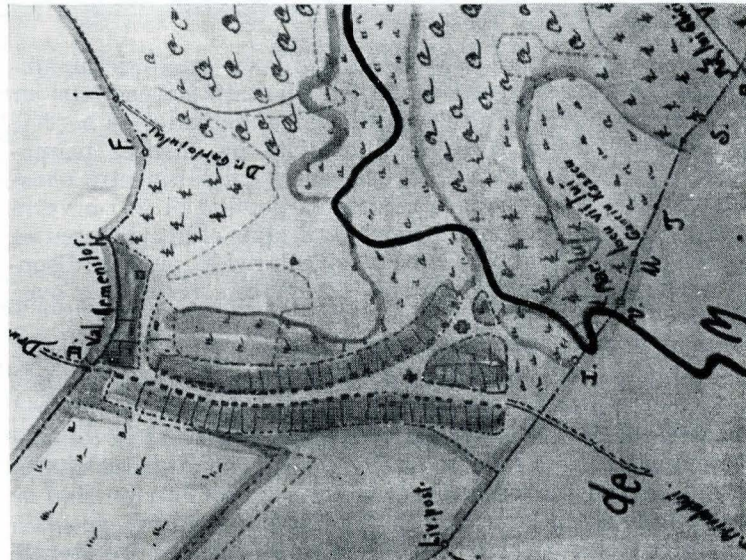
12. Detaliu din planul moșiei Făcăeni cu satele Făița și Făcăeni.

13. Detaliu din planul moșiei Caiata, cu satul Caiata.

lui, cu modificările suferite și cu cursurile de apă. Prin detaliile cu care se redau caracteristicile reliefului, ni se înfățișează o situație în care putem recunoaște toate acoperirile păduroase, ca și unele lotizări în zona de luncă și de deal, identificîndu-se, adesea, chiar ariile cultivabile sau cele de pășune, ca și locul fostelor sate, strămutate sau dispărute, știute din harta lui Specht și harta rusă. Harta aceasta este documentul care oferă fizionomia teritoriului cu situația celor petrecute în urma reformelor inițiate de Regulamentul Organic, dar înainte de apariția celor generate de Legea rurală de la 1864.

Deosebit de importante, din punct de vedere al cunoașterii modificărilor intervenite în înfățișarea reliefului și organizarea structurii teritoriului, sînt toate acele *ocolnice* și *cărți de hotărnicii*, întocmite de *clucerii de arie*. Înclinăm să credem că, pentru multe zone ale teritoriului, tocmai aceste *cărți de hotărnicie* au slujit cartografilor militari ruși și austrieci la întocmirea hărților lor. Toate hotărnicile, care ni se păstrează din perioada de început a secolului al XIX-lea, sînt, de fapt, planuri topografice corect întocmite, la scară, trase în tuș și randate în culori de apă, pe care se consemnează convențional

14. Satul Răzvad de Sus, județul Dimbovița; vedere de detaliu din planul moșiei Răzvad de Sus, copie de la 1909 după planul din 1848, alcătuit de S. Zefchide, inginer hotarnic și A. Carini, adjunct. (Așezare întemeiată pe structura unui drum local vechi care urmărește forma reliefului, marcîndu-se capetele de perspectivă pe care le deschide traiecul curbat al liniei satești).

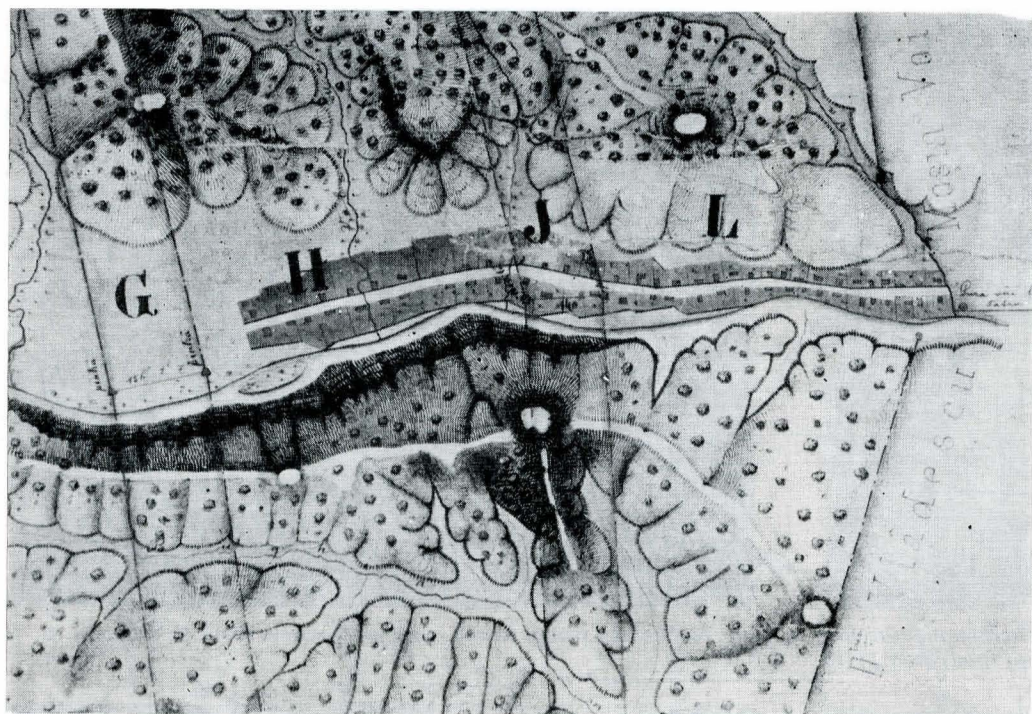
toate caracteristicile terenului, cu amenajările lui, culturi organizate, drumuri și poteci, măgurile naturale sau pietrele de hotar, fîntînile, troițele sau crucile, firele de apă cu morile lor, bălțile sau heleșteiele, locurile de poștă, numărul caselor cu poziția lor etc.

Reformele introduse prin Regulamentul Organic cu privire la amenajarea teritoriului, la proiectele de rezolvare a circulației pe căile rutiere și fluviale, organizarea așezărilor urbane și rurale pe baze moderne etc. vizează, totodată, și înființarea unor servicii cartografice speciale care să-și aducă aportul la realizarea directă a multora dintre sarcinile propuse.

Articolul nr. 140 din Regulamentul Organic impunea proprietarilor de moșii să dea clăcășilor lor pe o anumită parte a moșiei, indicată de ei, teren pentru casă, curte și împrejmuire și grădină de legume la un loc. Se adăugau apoi alte prevederi care cereau înființarea de case de sfat și de școală, înființarea de magazii de rezervă, ca și întreținerea drumurilor locale de legătură cu satele învecinate⁷.

În sensul prevederilor generale ale Regulamentului Organic s-au inițiat, treptat, o serie de măsuri care obligau la clădirea regulată a caselor țărănești *la linie*, preconizîndu-se

⁷ Regulamentul Organic, intrupat cu legiurile din anii 1831, 1832, și 1833 și adăugat la sfîrșit cu legiurile de la 1834, București, 1847.

15. *Satul Lerești*, detaliu din planul topografic al moșiei Lerești, redesenat de Iorgu Scipion la 1872, inginer hotarnic, în urma altor ridicări făcute în 1842 de Ioan Isăcescu, inginer, după arătarea semnelor din 1662.

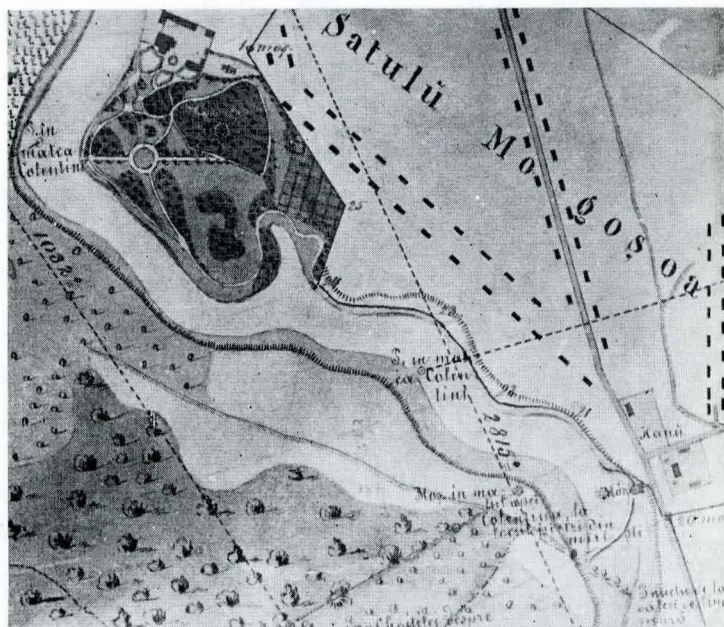
16. *Detaliu din planul moșiilor Mogoșoia — Chitila*, cu vatra Mogoșoia, 1857, C. N. Romniceanu, inginer. (Centrul satului se arată a-l constitui hanul, moara și alte clădiri importante ale așezării — probabil casa sfatului și școala — deschizându-se un acces direct al așezării către biserică, capela fostului Palat Domnesc).

chiar alcătuirea unui *plan tip de casă*, cu grajd și îngrăditură de protecție a gospodăriei, cu plantații de pomi în jur etc. Se cerea, printre altele, desființarea așezărilor de bordeie și a acelor cătune răsirate întemeiate pe locuirea permanentă a conacelor de deal, făcute pentru vii sau pentru oboarele de vite, impunându-se retragerea populației într-o vatră stabilă, bine delimitată. Proprietarii erau obligați mereu să stabilească locul satelor de pe moșiile lor și să pună la dispoziția clăcașilor lemnul necesar, dacă moșia respectivă avea pădure.

Principiul director care a stat la baza operei de remodelare a înfățișării satelor, într-o primă etapă, este bine precizat în instrucțiunile date de M. Ghica, șeful *Vorniciei din lăuntru*, la 12 februarie 1837, care arăta că așezarea caselor *la linie* nu înseamnă stricarea tuturor caselor din sat sau mutarea satului întreg, nici înșiruirea tuturor caselor unui sat într-un rând de case sau două, în lung, una lângă alta, ci o strângere generală a caselor fiecărui sat la un loc cu care ocazie să fie așezate după o oarecare regulă *la linie*. Esențialul îl constituie, deci, faptul că, dacă așezările se află la loc potrivit, satul putea rămâne pe loc; se organiza, însă, un centru al lui, cu ulițe, unde să se clădească din nou locuințele acelor locuitori care nu cădeau la linia acelor ulițe sau se aflau în locuri îndepărtate. Locuințele-bordeie — chiar dacă erau la linia acelor ulițe — trebuiau dărâmate și prefăcute în case⁸.

Principiul acesta de ordonare a vetrelor de sat îl putem recunoaște ca o măsură de necesitate imediată, care își dovedește viabilitatea pînă către mijlocul secolului, cînd apar o serie de regulamente, de legi și de reglementări noi în privința organizării localităților, a alinierii caselor, întemeiate pe alte criterii. Apăruseră deja, între timp, unele preocupări susținute ca așezările sătenești nou constituite să se alcătuiască după proiecte anume întocmite, care să precizeze traseul stradal și toate lotizările de teren, conform prevederilor regulamentare. După apariția *Legii rurale de la 1864* se introduc o serie de reglementări noi, care modifică sensibil regimul de organizare al teritoriului și modul de constituire al așezărilor sătenești, întemeiate de această dată pe o grupare a satelor *pe comune*. În această situație, unele sate (vechi, strămutate sau nou întemeiate) reușesc să-și păstreze în continuare vatra deținută la acea dată; altele, în schimb, sînt silit să se regrupeze potrivit cerințelor impuse de noua rețea a drumurilor, de modul de exploatare a teritoriului, după împroprietărirea clăcașilor.

Putem spune că toată această situație, atît de sumar expusă mai sus, își găsește o oglindire fidelă în operele cartografice și hotarniciile întocmite pentru mai toate moșiile

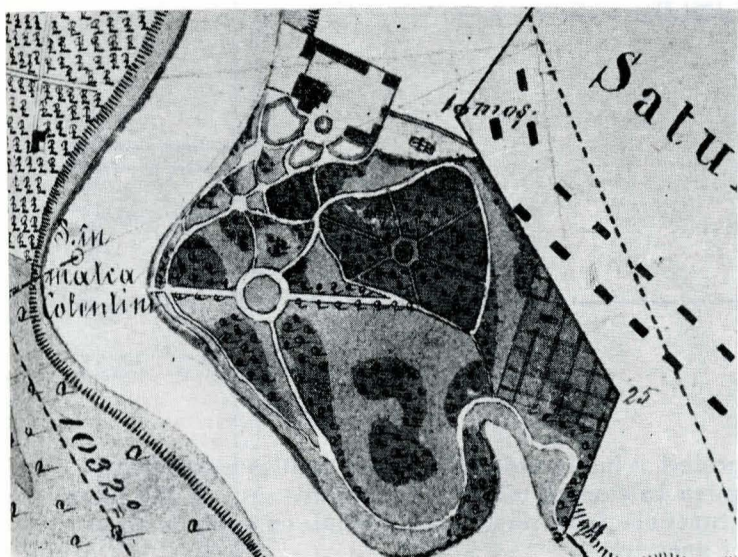
boierești sau cele ale mănăstirilor și ale statului. Unele dintre aceste lucrări ne prezintă planuri detaliate asupra delimitărilor efectuate, asupra reliefului și a caracteristicilor sale, consemnându-se și poziția locuințelor în ansamblul așezării. Altele se înfățișează ca *adevărate proiecte de sistematizare* ale așezărilor sătenești, prezentîndu-se diferite scheme sau rezolvări definitive de constituire a vetrelor de sat, cu lotizarea terenului pe culturi specializate și racordul la rețeaua drumurilor importante.

Trebuie să amintim că această operă de *sistematizare rurală și de organizare a teritoriului* a căzut în sarcina inginerilor, a inginerilor topografi și a cartografilor, a hotarnicilor, geometrilor și desenatorilor vremii⁹. Alături de *proiectele* lor, ni s-au păstrat și unele realizări, cîteva conservate așa cum au fost ele gîndite inițial, altele au suferit pe parcurs completări sau modificări firești, dictate de modul de adaptare la condițiile terenului, de noile cerințe funcționale impuse de realizarea totdeauna a unor racorduri convenabile cu zonele imediat învecinate.

În ciuda faptului că această *sistematizare a teritoriului* efectuată în țara noastră este o operă cu rezolvări deosebit de interesante, o operă iscusit dirijată și atent urmărită de către administrația de stat pe toată durata secolului trecut, în mod nedrept înfăptuirile ei rămîn încă trecute uitării.

⁸ I. Corfus, *Agricultura Țării Românești*, București, 1969, p. 280—281.

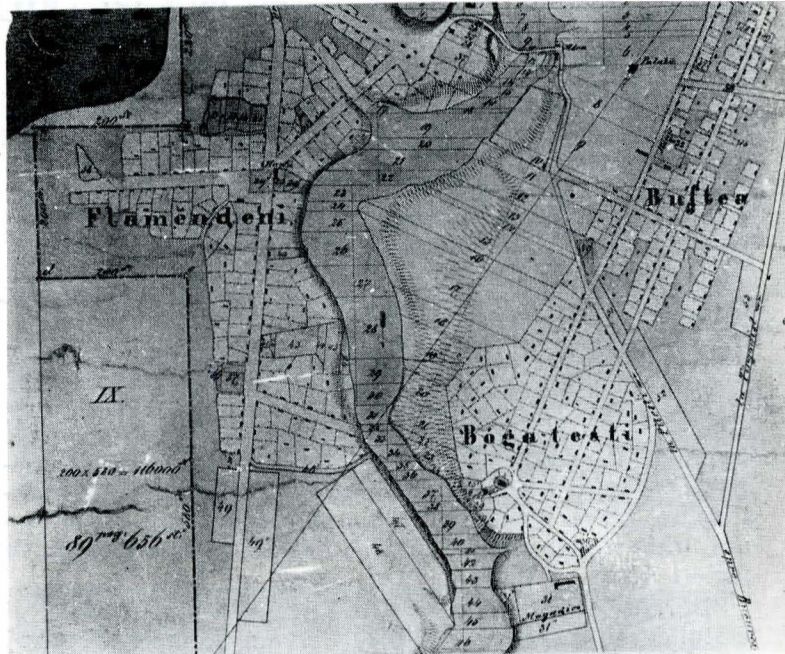
⁹ Arhivele Statului, fond Ministerul Agriculturii, inv. 493.

17. Vedere de detaliu a parcului de la Mogșoaia cu incinta palatului; pe latura de nord se remarcă că mai ființa încă la acea dată corpul de clădiri care închidea incinta, în rînd cu culnia, spre palat. Peste lac se remarcă existența unei mari plantații de vie în mijlocul căreia se precizează poziția unei construcții importante, poate o cramă.

Printre pionierii acestei acțiuni, continuatori ai științelor cluceri de arie de altădată, alături de acel Răducanu inginer sau V. Pop Paharnicul, amintim pe un Frantz Klinger, un Frantz Kühmel, pe Moritz von Ott, pe Andrei Covaci și alții alții ca ei, unii cu studii în străinătate, alții cu măiestria dobîndită la Școala lui Lazăr, la București. Dintre cei ce aplică principiile de sistematizare din epoca regulamentară să-l amintim pe serdarul Nicolae Caradzea, pe inginerii Stavri Paleologu, Ioan Predeti, Al. Flecsi, Al. Popovici, Ion Velceleanu, Al. Paladi, St Zefchidi, Ioan Isăcescu, Teodor Marianovici, Carol Gold, D. C. Rîmniceanu, Iosif Carminschi, Gh. Stravolca, Gh. T. Scipion, A. Carimi, M. Papazolu, G. Toncescu, Petrache Popescu etc.¹⁰

¹⁰ Ibid.

18. Detaliu din planul moșiei Buftea cu satele Buftea, Flămînzani și Bogătești. (Compozițiiordonate, alcătuite din trasee stradale rectangulare în care se includ și traiectele marilor drumuri ce trec de la București spre Pitești și Tirgoviste; inserierea rațională în forma terenului, cu străzi paralele articulate între ele, intersecții în unghi drept, în formă de X sau de Y, cu unele legături radial-concentrice venite să susțină funcțional ideea de centru, cu cap-de-perspectivă convergent, denotă cunoașterea și aplicarea cu ușurință a unor principii urbanistice și de organizare teritorială dintre cele mai evolute). BARS, H. inv. 7.

Planurile topografice, cele de hotărnicie sau de sistematizare a așezărilor, făcute pentru moșiile Țigănești, Buftea, Mogșoaia, Vinjulețu, Căiata, Sihlele, Făița, Cleanovu, Orevița, Coțofenii din Dos, Brătulești, Cocorești, Răzvadul de Sus, Baia de Aramă, Strehaia, Ciovrănășani, Bresnița și altele sînt exemple elocvente ale principiilor de organizare a teritoriului și de sistematizare rurală, aplicate în țara noastră în secolul trecut.

RÉSUMÉ

By studying the maps Frieder Schwantz and Specht had made up, as well as the map of the seat of war that taken place in Europe between 1828 and 1829, and the map of Meridional Romania, the latter having been carried out between 1855 and 1857, the author takes also into account some of the provisions The Constitutional Regulations was stipulating, and the Rural Law of 1864, in order to deal with the main elements making part of the organization of the Romanian Principalities' territory, in the 19th century. In the introduction of this study there are shown some of the data concerning the way a few villages had followed to organize a structure of themselves during centuries, taking into account the nature of the field and the social state of their inhabitants.

The rural systematization and organization of the territory implied, besides the structuring of some of the settlements, the moving from villages and the drawing to the line of certain constructions, then the dividing of the ground into portions, the practising of a home plane, etc. It was accomplished due to the help several experts who has studied abroad gave them, as well as due to the surveyors having studied at the School for Engineers Gheorghe Lazăr had founded. The illustrations the study comprises show a number of details comprised in the planes of some lands belonging to land-owners in the first half of the 19th century, which imply elements for re-structuring certain settlements, for creating rural centers and also in order to map out new roads, to make some constructions disappear and other ones to appear.

Trăim într-o epocă decisivă pentru soarta orașelor noastre aflate într-un continuu proces de refacere și transformare, proces în cadrul căruia monumentele și ansamblurile arhitecturale trebuie să fie integrate și transformate în factori activi ai vieții contemporane.

Dar, oricât de prețuite ar fi, numeroase ansambluri și destul de multe monumente de arhitectură n-au putut fi totuși apărute. Vremea și oamenii au subminat rezistența unor monumente grăbindu-le degradarea. Într-o astfel de situație se găsesc și câteva monumente din Arad, dintre care prezentăm două și anume: **clădirea veche a teatrului** și **o casă de pe strada Cozia nr. 5**.

Vechea clădire a teatrului din Arad, declarată monument din anul 1955, are numărul 1109 pe lista actuală a monumentelor și fișa analitică de evidență din anul 1976 (fig. 1).

Construcția lui este legată de manifestările teatrale din Arad, ale căror începuturi se plasează în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea și constau din spectacole date de trupe ambulante pe scene improvizate.

Receptivul public arădean, stimulând activitatea teatrală ale cărei spectacole se înmulțesc, era conștient de necesitatea unui sediu permanent pentru ca spectacolele să nu se mai desfășoare pe scene improvizate.

În anul 1812, comerciantul Hirschl Iacob primește aprobarea să construiască pe cheltuială proprie un teatru permanent din piatră și cărămidă¹.

Lucrările au început în anul 1816 și-n scurt timp clădirea de pe actuala str. Gheorghe Lazăr nr. 3 a adăpostit spectacole de teatru și operă, concerte.

Clădirea prezintă un plan dreptunghiular a cărei sală de spectacol era aranjată după tipul de sală de teatru italian având o capacitate de 300–350 locuri².

La exterior, fațada îngrijit lucrată este prevăzută cu trei uși mari în două canaturi intercalate de coloane ionice adosate zidăriei portante.

În anul 1873, ca urmare a inaugurării noului sediu al teatrului arădean în care instituția respectivă funcționează și astăzi, vechiul teatru a fost nevoit să-și închidă porțile, dar nu a fost părăsit, ci folosit în continuare, servind drept depozit pentru decoruri și altă recuzită teatrală.

Starea de anonimat a clădirii încetează însă în anul 1907, an în care s-a hotărât transformarea fostei săli de teatru în sală de cinematograful. O serie de lucrări în interior au înlăturat cadrul de lemn al sălii, fără a afecta însă scena, mărindu-se astfel numărul locuitorilor la 500³ (fig. 2). Inaugurarea primului lăcaș stabil din țară al celei de-a șaptea arte a avut loc într-un cadru festiv, la 30 noiembrie 1907.

Succesul repurtat, precum și creșterea de la an la an a numărului de spectatori au determinat edilii orașului să ia măsuri de mărire a sălii. Drept urmare, în anul 1917, se întreprind schimbări serioase în interiorul clădirii. Scena și foaietul sint demolate și este construit un balcon din beton, lucru

posibil având în vedere înălțimea de 10 m a sălii (fig. 3). Adăugarea balconului mărește capacitatea sălii la 800 locuri. Tot atunci clădirii i s-au adăugat holul, cu scara de acces la etaj, și anexele⁴.

Anii au trecut, clădirea și-a îndeplinit cu prisosință sarcina primită, fiind sărbătorită în anul 1957, cu ocazia împlinirii unei jumătăți de secol de când găzduiește primul cinematograful stabil din țară, ocazie cu care s-a pus la fațadă deasupra ușii centrale o placă comemorativă.

Și-au mai trecut anii, cu aceleași rezultate fructuoase pînă într-o perioadă cînd se hotărî, în interes urbanistic, închiderea cinematografului, motivîndu-se că nu prezintă siguranță. Fiind declarat monument, nu a putut fi dărîmat, dar neînălăturîndu-se „nesiguranța” constatată, dintele nemilos al vremii nu iartă (fig. 4). Paul Everac într-un articol din „România liberă” (31. III. 1970) arăta că „această sală în care a doșpit ceva din suflul nostru a ajuns la grea încercare, căci

Fig. 1. Prima clădire (1816) a teatrului din Arad.

a scos sbîrcituri și crevase, pentru care, după părerea unora, bun doctor ar fi tirnăcopolul, agiul și ieftinul tirnăcopol”.

Timpul se scurge, în continuare, adîncind sbîrciturile și crevasele, dar zidurile rezistă intemperiilor...

¹ Marki Sandor, *Arad szabad Kiraly varos es Arad varmegye monographiaja*, Arad, 1895, vol. II, p. 820.

² Iosif Sirbuț, *Cea mai veche clădire de teatru și cinematograful din țară* în „Caiet de documentare cinematografică”, București, 1967, nr. 5, p. 99.

³ *Idem*, p. 101.

⁴ *Idem*, p. 102.

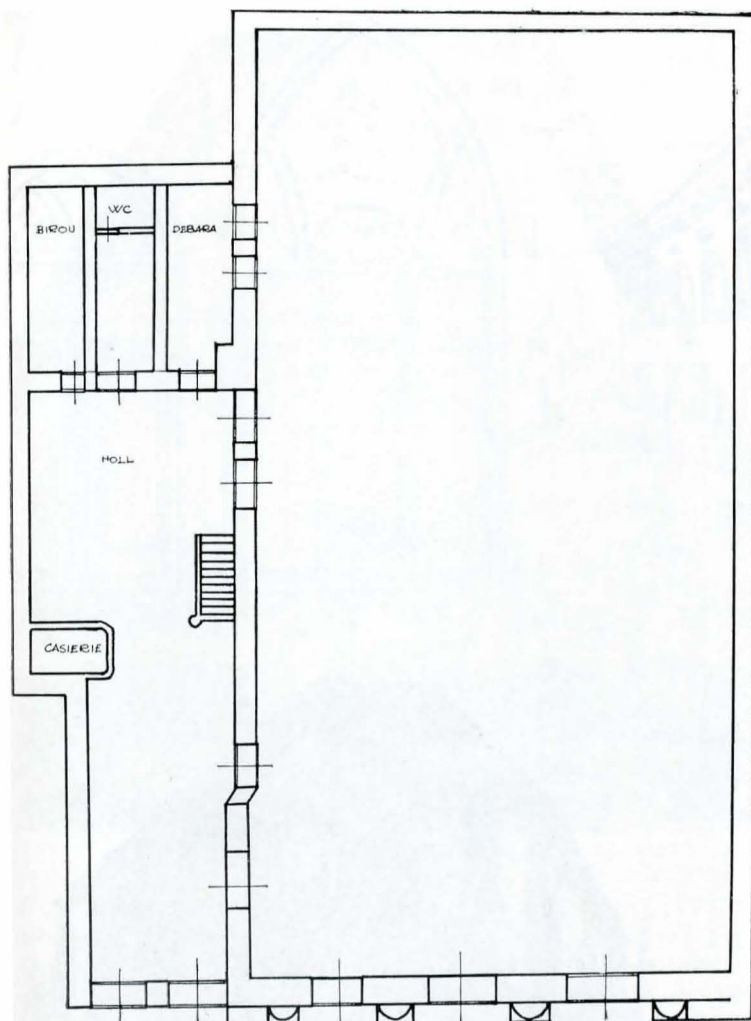

Fig. 2. Plan parter; scara 1/200.

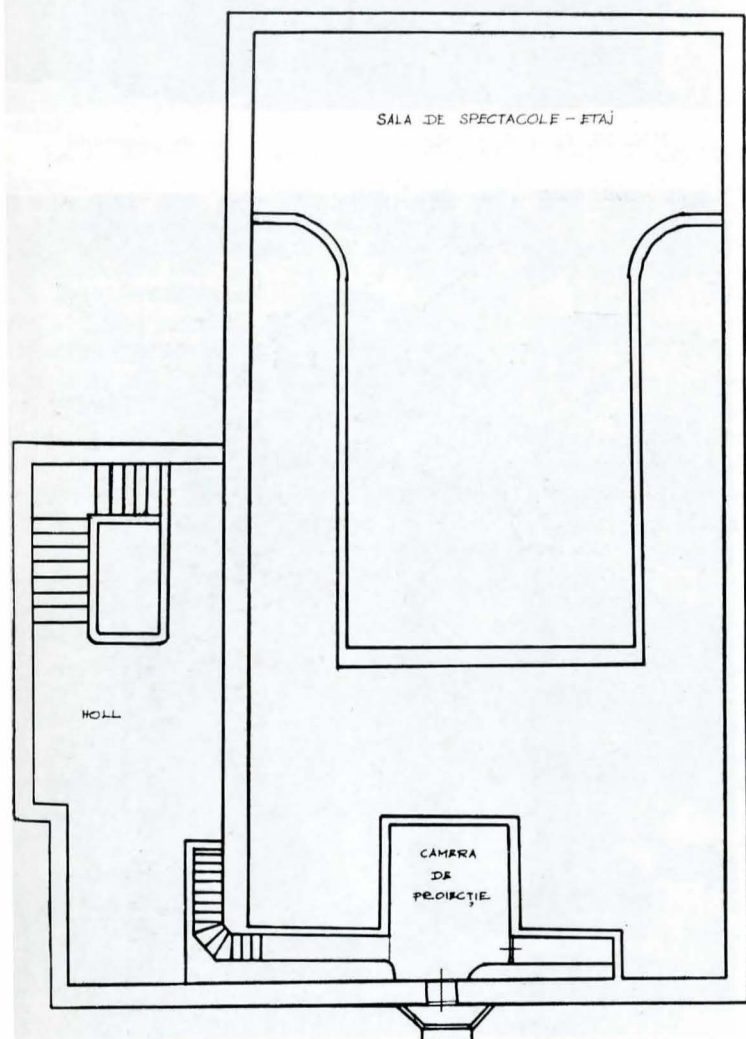

Fig. 3. Plan etaj; scara 1/200.

Fig. 4. Parter — detaliu.

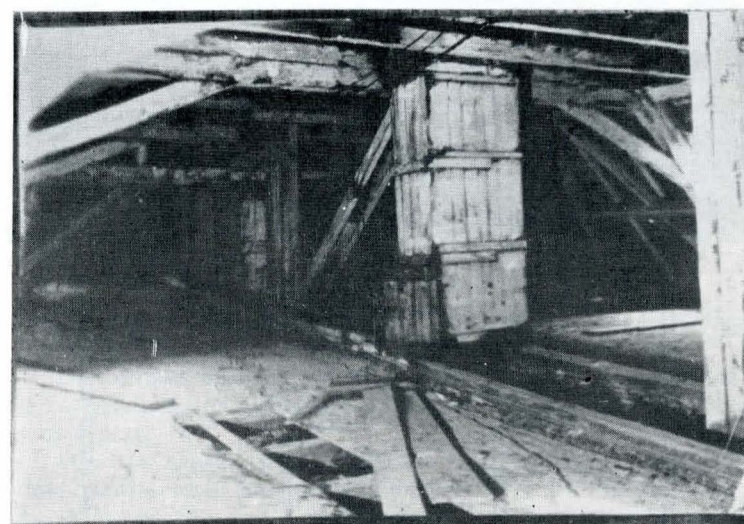

Fig. 5. Podul clădirii.

Și cum să nu reziste, ea, una dintre cele mai vechi clădiri de teatru din țară, care a auzit în anul 1870 furtuna de aplauze în stagiunea de o lună a trupei lui Matei Millo⁵, cel de numele căruia se leagă arta spectacolului în România, sau a simțit în anul 1868, de-a lungul a 30 de zile, calda suflare a celui mai mare poet al neamului nostru Mihail Eminescu, ce, în peregrinările sale, a însoțit ca sufleur trupa lui Pascaly la Arad⁶.

Dintre multe argumente este și acela al caracterului de unicat, teatrul vechi din Arad fiind singurul din țara noastră care păstrează neatins podul de frînghii (fig. 5), de aceea reintegrarea edificiului în ambianța construcțiilor contemporane ale orașului este o acțiune ce se vrea posibilă, necesară, realizabilă și în același timp lăudabilă pentru municipalitate și iubitorii creației înaintașilor.

Avînd un hol comun, fără ca etajul să comunice cu sala de la parter, prevăzut cu încălzire centrală proprie, edificiul și-ar putea afla o dublă utilizare și anume: parterul, luîndu-și vechea funcție de sală de cinematograf, ar prezenta spectacole de cinematecă, în timp ce etajul s-ar putea amenaja pentru un muzeu al cinematografului în vederea păstrării documentației legate de prima sală de cinematograf din țară.

O soartă nu mai puțin ingrată are și **edificiul de pe strada Cozia nr. 5**, aflat pe lista monumentelor la nr. 1102 (fig. 6).

Degradîndu-se de-a lungul celor aproape 20 de ani de la încetarea funcționării cinematografului, clădirea a rezistat intemperiilor, însă se află într-un proces continuu de degradare, în prag de dezafectare.

Frumosul edificiu, durat pe o pivniță boltită, se ridică pe zidurile groase din cărămidă, prezentînd parter și etaj

⁵ Afîșele originale aflate la Muzeul teatrului din Arad.

⁶ *Idem*.

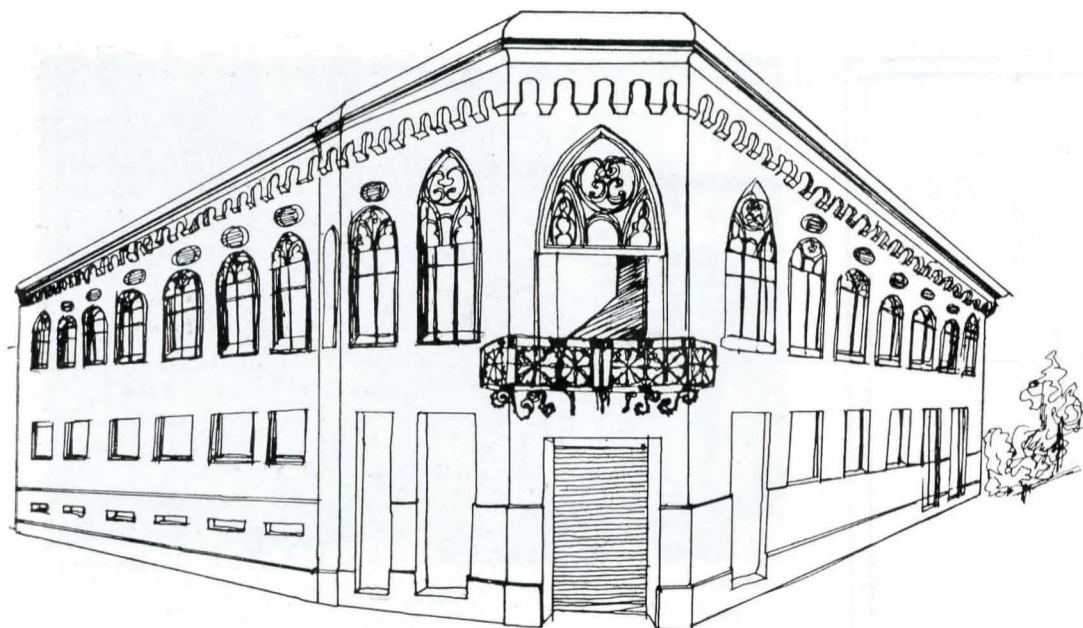

Fig. 6. Fațada imobilului de pe str. Cozia nr. 5, colț cu Gr. Alexandrescu

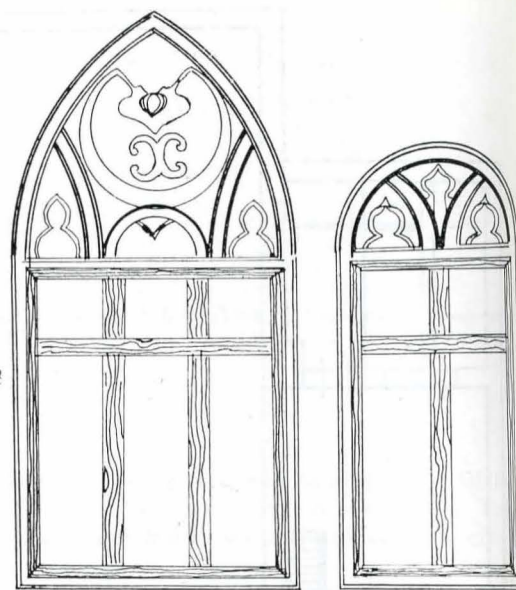

Fig. 7. Detalii de ferestre ale imobilului.

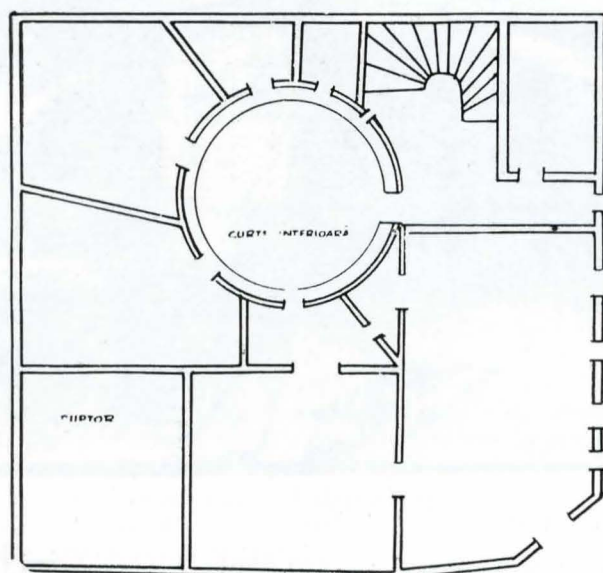

Fig. 8. Monumentul din str. Cozia nr. 5 — Plan orientativ — parter.

de mari proporții, comparativ cu construcțiile din zonă, ocupînd o suprafață de 66 stînjeni pătrați, are începuturile învăluite într-un mister de legendă. Tradiția orală o atribuie

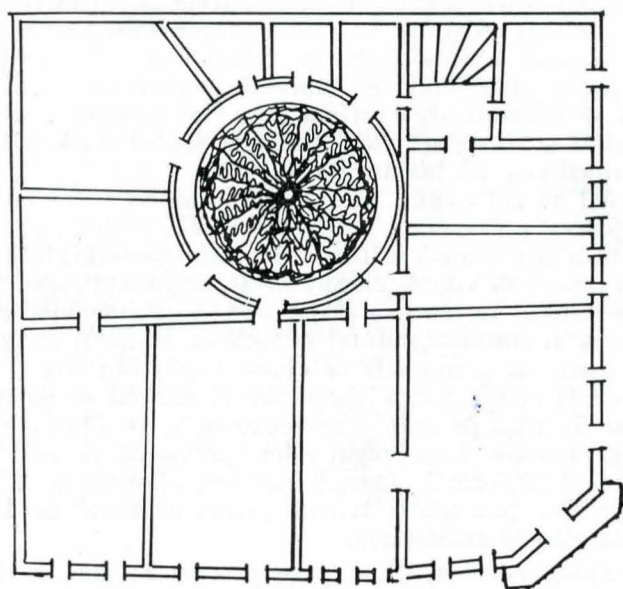

Fig. 9. Plan orientativ — etaj.

turcilor, ceea ce nu este posibil avînd în vedere stilul neogotic, stil utilizat în Arad în construcțiile din prima jumătate

Fig. 10. Casa de pe str. Cozia nr. 5. Privire de ansamblu.

Fig. 11. Detalii de ferestre.

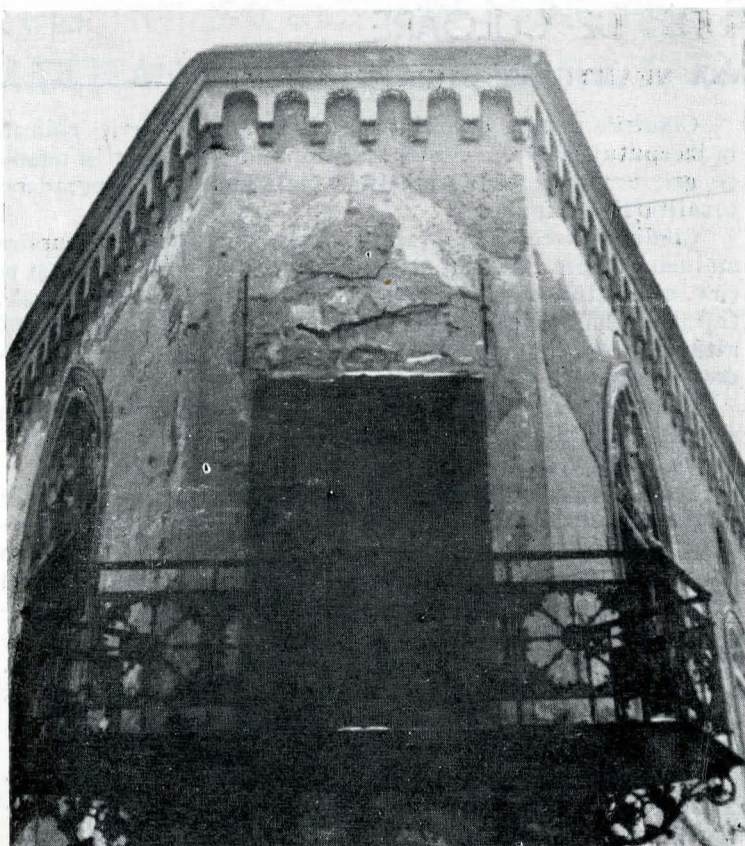

Fig. 12—13. Detaliu de feronerie la același imobil.

a secolului al XIX-lea. Acest fapt îi conferă o vechime mai mare decât anul 1853 când apare înregistrată în cartea fundală, ca aparținând lui Redl Johan și soției acestuia⁷.

Plasind-o în prima jumătate a secolului al XIX-lea, nu excludem posibilitatea ca ea să fie construită pe fundament de secol XVIII, al unei mai vechi construcții, eventual din perioada stăpînirii otomane, cum o amintește tradiția orală. Presupunem că tradiția este legată și de comunicarea subso-lului acestei clădiri cu un tunel, astăzi blocat — tunel care se pare că se îndrepta spre vechea cetate a Aradului —, cît și de existența unei interesante curți interioare de formă circulară.

La o analiză a aspectului exterior al clădirii, constatăm inegală tratare a registrelor fațadelor. Astfel, registrul parterului este simplu tratat, prezentînd deschideri dreptunghiulare de diverse mărimi la ferestre și uși. Ușile, plasate mai ales la fațada din str. Cozia, sînt în două canaturi avînd partea interioară din lemn lucrat gen jaluzele, în timp ce la exterior au placă metalică în șir continuu. Spre deosebire de parter, registrul etajului este îngrijit lucrat. Deschiderile ferestrelor și ușii, ce dă spre un balcon în întregime din fier forjat, au ancadrament de gresie, puternic profilat și în retrageri. Ancadramentul acestei uși și al ferestrelor ce o încadrează se termină în partea superioară în ogivă în timp ce la celelalte ferestre, în semicerc avînd spațiul, inclus între partea terminală a deschiderilor și ancadrament, cu motive traforate (fig. 7).

Lucrătura îngrijită a fațadei se continuă și la registrul podului, prevăzut cu deschideri circulare ale căror ancadrame sînt ușor profilate.

Intrarea în edificiu, pentru pietoni, aflată în str. Cozia, este astăzi blocată, iar galeria porții ce conducea spre casa scărilor și curtea interioară circulară, distrusă.

Pe lîngă aceste părți componente, parterul mai cuprinde o serie de anexe cu deschideri spre curte și două încăperi mari ce se intersectează (fig. 8). Una dintre ele, cu ferestre ce se deschid spre str. Grigore Alexandrescu, adăpostea un cuptor, în timp ce încăperea cu ferestre spre str. Cozia adăpostea prăvălia.

La etaj, o scară în spirală, ale cărei trepte sînt placate cu marmură roz, conduce la un balcon, înconjurînd curtea inte-

rioară, balcon spre care se deschid încăperile și anexele etajului (fig. 9).

Balustrada scării, a balconului, precum și pedimentul și consolele balconului erau în întregime din fier forjat, frumos lucrat.

Din tot acest complex artistic din fier se mai păstrează doar pedimentul balconului, consolele și un fel de tavan. Acest tavan din fier forjat izolează etajul curții de parter, oferind totodată lumină naturală parterului.

Pentru a avea lumină naturală, dar în același timp pentru a împiedica intemperii să deterioreze frumoasa decorare la ambele nivele ale pereților curții circulare, aceasta este prevăzută la nivelul învelitorii cu o cupolă de sticlă pe nervuri metalice. La rîndul ei cupola este prevăzută în mijloc cu o deschidere manevrabilă de la etaj, deschidere ce servea la aerisirea curții.

În concluzie, planul acestui edificiu se desfășoară în jurul unei curți circulare, tip unic în cadrul arhitecturii arădene. Totodată elementele neogotice de la fațade se întîlnesc doar la încă o clădire din Arad (str. Bălcescu nr. 6), declarată monument, dar aflată și ea într-un stadiu avansat de degradare.

Avînd caracter de unicat, propunem pentru acest tip rar de construcție și de decor din str. Cozia nr. 5, lucrări de consolidare grabnică.

Aceste lucrări sînt cu atît mai necesare, cu cît edificiul se găsește într-o zonă unde în viitorul apropiat va trece o importantă arteră de circulație, în scurt timp deci, ca urmare a trepidățiilor și stadiului avansat de degradare, edificiul nu va fi cruțat (fig. 10, 11, 12, 13, 14).

După efectuarea lucrărilor de consolidare urmate de restaurarea și repunerea monumentului în circuitul contemporan de valori i se va da, credem, și o funcționalitate pe măsura importanței arhitectonice ce o prezintă, în vederea revigorării, a asigurării unei trăinicii în ambianța construcțiilor de azi. Avînd în vedere locul unde se află și forma ce o prezintă, sugerăm transformarea fostei case în hotel-pensiune. La parter, brutăria să reintre în funcțiune, produsele putînd fi desfăcute într-un magazin amenajat în cealaltă aripă a edificiului.

Prin investițiile ce le-am face, realizînd propunerile făcute, adoptînd orice alte soluții utile, s-ar reintroduce aceste două monumente în circuitul cultural-educativ și turistic, contribuind la menținerea unei diversități arhitectonice ce dă farmec și personalitate orașului Arad.

⁷ Cartea fundală a orașului Arad nr. 1029, nr. topografic 1315, aflată la notariatul de stat Arad.

Piața Libertății din Cluj-Napoca, zonă de interes major, aduce o contribuție prețioasă la definirea caracterului și personalității orașului. Închegată în jurul bisericii Sf. Mihail care o domină, piața a evoluat de-a lungul mai multor secole, păstrându-și configurația planimetrică pînă azi, dar modificându-și elementele. Fondul construit existent păstrează martori din diferite epoci stilistice din secolele XIII—XIV și pînă în secolul nostru. Dacă epocile mai îndepărtate le regăsim în majoritatea subsolurilor cu modificări minime, în schimb, de la nivelul parterului transformările au survenit succesiv, culminînd cu intervențiile masive ale secolului al XIX-lea. Fie că este vorba de înlocuirea unor construcții medievale, cum sînt cele de pe frontul estic al pieței, fie modificarea integrală a unor fațade, sau supraetajări, toate aceste intervenții denotă preocuparea de subordonare a clădirilor la compoziția pieței, de păstrare și accentuare a caracterului ei reprezentativ.

Acest important ansamblu urban, asupra căruia s-au operat, în decursul ultimilor 20 de ani, mici și nesemnificative lucrări de întreținere, a fost subiectul unei acțiuni inițiate în 1980 de primăria orașului. S-a hotărît executarea unor lucrări de întreținere la fațade care vizau reparații la acoperișuri, înlocuiri de jgheaburi și burlane, reparații de tencuieli, curățirea placajelor și elementelor din piatră, reparații la tîmplăria porților, ferestrelor și vitrinelor, zugrăveli și vopsitorii. Lucrările s-au atacat pe fronturile de est și de nord ale pieței.

În vederea asigurării unei reușite a acțiunii, s-a întocmit, în prealabil deschiderii șantierelor, „studiul de culoare”, pe care îl prezentăm în punctele sale importante.

În prima fază s-au executat sondaje asupra straturilor de zugrăveală și a vopsitoriilor de pe tîmplării la nivelele etajelor 1 sau 2 ale clădirilor, unde intervențiile au fost mai mici și mai rare, decît la parterele comerciale.

Ne-am oprit asupra ultimului strat, prin înlăturări succesive ale straturilor de zugrăveală spre tencuială, obținînd indicii edificatoare asupra culorilor oxizilor din zugrăveli. Întreprinderea nu a fost lipsită de surprize privind culorile folosite, furnizîndu-ne totodată informații asupra materialelor de finisaje întrebuințate.

Bazîndu-ne pe sondaje, s-au realizat desfășurările fronturilor, pe variante, avînd în vedere și numeroase alte aspecte ce intervin în concepția și elaborarea acestui studiu de culoare, cum ar fi:

- Multiplele probleme privind lectura vizuală a peisajului urban. Acesta oferă diferențe frapante cînd este privit, de exemplu, de la înălțime și distanță, în care caz este dominat de căldura și jocul acoperișurilor, sau cînd este descoperit de trecător prin perspective scurte, din diverse puncte ale pieței.

- Stabilirea unor dominante cromatice ale fondului construit, corelat cu stilul arhitecturii și desfășurarea volumetrică a unor clădiri față de altele, marcate prin alianța tonurilor schimbătoare ale zugrăvelii, variații ale luminii pe fațade și aportul brunului patinat sau al argintului acoperișurilor.

- Obținerea unui echilibru cromatic deseori prin utilizarea contrastelor din diferența de culoare, nu de tonalitate.

- Analizarea problemelor întregului ambient cromatic acționînd asupra oamenilor în acest spațiu urbanistic, foarte dinamic, cu intensă circulație auto și pietonală, cu lanțul neîntrerupt al vitrinelor colorate, cu firmele și reclamele mai mult sau mai puțin inspirate, cu șirul arborilor de aliniament și masivul verde din umbra catedralei.

Studiul nu a urmărit, în această fază, refacerea golurilor originare, la partere sau alte lucrări mai ample.

Desfășurarea frontului estic al pieței Libertății este dominată de palatul Banffy (1774—1785) care, prin valoarea sa intrinsecă, nu necesită argumente noi. S-a considerat necesar ca din punct de vedere cromatic, restul edificiilor frontului să se subordoneze palatului, contribuind astfel la punerea lui în valoare. Executate în 1978, reparațiile la fațada acestui important monument se încadrează stilistic, prin cromatica abordată, în perioada tîrzie a barocului transilvănean, în special prin accentuarea în roșu permanent a panourilor dintre pilaștri, la etaj, precum și prin evidențierea elementelor decorative din piatră de pe fațade.

Clădirile masive de la intersecția cu str. 6 Martie, ridicate la începutul secolului nostru, se propun a fi tratate în nuanțe de gri, evidențierea decorațiilor făcîndu-se prin degradarea tonalității de fond.

Clădirea de colț, cu o fațadă clasicizantă, are desfășurarea mai amplă spre str. Dr. Petru Groza. Fiind așa masivă și pe colț, s-a realizat o zugrăveală gri-sepie la primele trei nivele, tratate cu bosaje în tencuială, accentuîndu-se în galben numai ultimul nivel, puternic separat printr-un briu de restul fațadei și tratat cu tencuiala drișcuiată.

Evidențierea ancadramentelor și frontoanelor s-a făcut în nuanța fondului, deschisă cu cîteva tonuri, pentru a nu fragmenta desfășurările ample, evitînd violența.

Frontul nordic al pieței Libertății prezintă primele două clădiri, de la est spre vest, cu fațade simple, de valoare excepțională fiind portalurile gotice păstrate, pentru care se propun înlăturarea zugrăvelii și curățirea pietrei, contribuind astfel la punerea lor în valoare. La următoarea, cu o fațadă romantică, s-au evidențiat, prin sondaje, numeroase lucrări în piatră: portal, briu, ancadramente, solbancuri, vopsite în roșu. Culoarea fondului este verde închis. Mergînd mai departe, clădirea de alături a suferit o modificare radicală a fațadei la începutul secolului nostru, avînd toate datele stilului secesionist, prin proliferarea liniei curbe, a decorației din tencuială pieptănată și a elementelor din ceramică verde pe fondul ocru-auriu. Casa următoare are o fațadă simplă în compoziție și decorație. Ca atare cromatica propusă este neutră fără intensități deosebite sau accente în tonuri de ocru. Clădirea de la nr. 23 domină volumetric desfășurarea întregului front atît prin dimensiunile din plan, cît și prin regimul de înălțime.

Fațada neoclasicistă este sobră și echilibrată. Pornind de la culoarea găsită la sondaj, s-a evitat fragmentarea fațadei prin evidențierea brutală a tuturor detaliilor și decorațiilor folosind pentru ancadramente, frontoane și brii culoarea galben-cenușie a fondului, deschisă cu cîteva tonuri.

Consolele, capitelurile, panourile decorative turnate din tencuială cu praf de piatră au fost curățate și nezugrăvite, avînd culoarea și textura pietrei naturale cioplite.

La clădirea următoare, de la nr. 24, au intervenit unele aspecte interesante. Tencuiala cu praf de piatră este foarte dură și cu siguranță a fost inițial șlefuită. S-a refăcut din zugrăveală, nuanță brună, întrucît tehnica restaurării acestui amestec de tencuială nu este pusă la punct. Simpla curățire nu era viabilă, întrucît fisurile de suprafață ale tencuielii erau prea evidente. Curățirea portalului din lemn de stejar, de straturile groase de vopsea de ulei, a produs o nouă surpriză, prin descoperirea unei compoziții decorative bogate, cu o execuție rafinată a sculpturii, ascunsă privirii prin vopsirile repetate.

La următoarea clădire s-a ținut cont de faptul că placajul din piatră, aplicat pe o mare suprafață a fațadei, introduce o notă rece în continuitatea de tonuri calde ale frontului. Alături s-a insistat pentru curățirea ornamentelor florale din tencuială, încărcate de zugrăveli succesive, evidențindu-se finețea execuției lor prin jocurile de lumină și umbră.

Tratarea, în nuanțe diferite de verde, a casei Kemeny, de la nr. 27, a reușit să pună în valoare o fațadă rococo, bogat decorată cu *putti*, cavaleri și ghirlande. S-a urmărit astfel curățirea elementelor din piatră și menținerea lor aparentă.

Tîmplăria, aici ca și pe celelalte șantiere, a fost curățată și tratată în culori puțin contrastante.

Pentru ultima casă din acest front nordic, casa Hintz, cercetările au determinat o nuanță gri-top.

Trebuie să atragem atenția asupra dificultăților deosebite pe care le ridică acest ansamblu de lucrări în primul rînd din lipsa unor norme de proiectare specifice, din lipsa unor materiale de calitate corespunzătoare și a unor meșteri specializați în lucrări pe monumente.

Stricta supraveghere a șantierelor gospodăriei comunale nu poate suplini deficiențele sus-menționate.

În plus, considerăm că acțiunea de refacere a cromaticii în centrul istoric al Clujului nu se va putea încheia fără o reconsiderare a vegetației bogate de aliniament care acoperă necontrolat fronturile zonei prezentate.

Sursele documentare referitoare la Bacăul secolului al XIX-lea sînt puține și doar trei sînt mai demne de încredere: *Bacăul de la 1850—1900*, scrisă de fostul primar al Bacăului, Costache Radu, publicată în 1906; *Dicționar geografic al județului Bacău* din 1895 al Ortensiei Racoviță și lucrarea lui George Lahovari, *Marele dicționar geografic al României*, din 1898. Restul lucrărilor monografice sînt doar schițări modificate ale celor enumerate. Un tablou semnat de N. Grigorescu, „o pînză mare”, cum o numește Alexandru Vlahuță¹, „*Bîlciul de la Bacău*”, înfățișează și o parte din marginea orașului.

În anul nașterii lui Vasile Alecsandri, 1821, Bacăul număra cam 952 de suflete, neavînd nici titlul de oraș, iar *Biserica Precista* (azi în centrul municipiului) *era în cîmp, astfel că oamenii riscau a merge în ierni grele la Biserică, de teama lupilor*².

În nord, pe locul numit „Cîmpul Poștei”, se întindeau mahalalele calicimii, în sud și est existau cîteva case, iar în vest „*dela casele unde se află acum Școala de fete nr. 1 era cîmp și unde și unde cîte o locuință*”³.

După 1864, aspectul edilitar al Bacăului se schimbă. Ortensia Racoviță scria în 1895 că „*în orașul Bacău sînt 4 subîmpărțiri, secții sau culori. Casele sînt din cărămidă, dintre care unele în stil modern foarte ales. Cea mai însemnată clădire este Palatul Administrativ, situat pe Calea Națională Bacău Focșani*”⁴.

La 1900 începe să capete conturul și aspectul unui oraș, iar în actele oficiale i se spunea chiar urbe.

Cu ușoare modificări, aspectul edilitar al Bacăului va rămîne neschimbat pînă în preajma anilor 1960 cînd, sub mușcătura excavatoarelor, vechile construcții au dispărut și în locul lor s-au înălțat altele noi, moderne. Cu excepții, așa cum s-a putut constata din scurtele descrieri făcute, Bacăul nu a avut multe monumente de arhitectură, dar trebuie să constatăm că în cîteva edificii de aici s-au născut sau au creat mari personalități din cultura românească. Pentru a le păstra, pe baza documentelor și a tradiției, s-a trecut la identificarea și fișarea lor, urmate de înaintarea unor demersuri către Consiliul popular al municipiului Bacău. Pînă în prezent, în evidența Oficiului județean pentru patrimoniul cultural național au intrat 16 astfel de obiective, urmînd ca numărul lor să crească.

Dintre acestea am desprins trei case în care au văzut lumina zilei Vasile Alecsandri, George Bacovia și Lucrețiu Pătrășcanu. Pe baza documentelor existente, în Arhivele statului județului Bacău am identificat, chiar pe strada Vasile Alecsandri la nr. 31 (foto nr. 1), o clădire masivă cu ziduri groase de 50 cm din cărămidă, cu portal de intrare, ea fiind casa unde s-a născut, la 18 iunie 1821, cel ce avea să fie numit „rege al poeziei românești”.

Sub clădire, un beci, iar peste etajul casei, în spate, o scară îngustă cu cerdac. Clădirea a suferit de-a lungul timpului unele transformări și doar o parte din ea a dispărut cu ocazia construirii unei băi, și nu în întregime așa cum se bănuia pînă în prezent.

Sărim peste ani, întîlnim, pe actuala stradă N. Bălcescu nr. 118, casa (foto nr. 2) unde, la 4 septembrie 1881, s-a năs-

¹ Al. Vlahuță, *Pictorul N. I. Grigorescu, Viața și opera lui*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1939, p. 95—96.

² Costache Radu, *Bacăul de la 1850—1900*, Bacău, 1906, p. 5.

³ Ibidem, p. 6.

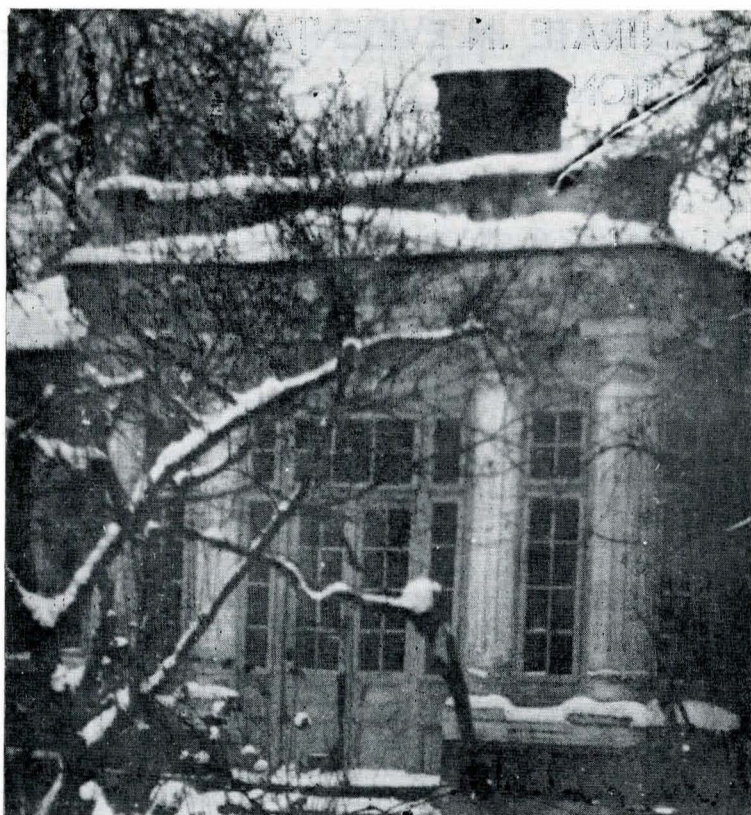
⁴ Ortensia Racoviță, *Dicționar geografic al județului Bacău*, București, 1895, p. 87.

1. Casa în care s-a născut V. Alecsandri.

2. Casa în care s-a născut George Bacovia.

3. Casa în care s-a născut Lucrețiu Pătrășcanu.

cut o altă personalitate a poeziei românești, poetul George Bacovia (1881–1957). În linii mari, locuința și-a păstrat forma și aspectul inițial, deși de-a lungul timpului a avut numeroși proprietari și diverse destinații. Interiorul clădirii era compartimentat în opt încăperi. Constructorii au respectat planul inițial și indicațiile Primăriei Bacăului, așa cum am putut constata cu ocazia descoperirii planului original la Arhivele statului din Bacău. Clădirea, cu ziduri din cărămidă, păstrează în exterior ferestre largi și înguste, situate de o parte și de alta a ușilor, o friză sub streșina alcătuită din capete ale grinzilor de lemn.

Motive simple, decupate în lemn, împodobesc ferestrele și ușile. Obloane metalice asigurau mărfurile din această casă-prăvălie.

La 6 noiembrie 1900, în casa părinților de pe strada Cuza Vodă nr. 5 (azi str. Păcii nr. 9), se naște cel ce avea să fie una dintre cele mai mari personalități ale conducerii Partidului Comunist Român — Lucrețiu Pătrășcanu (1900–1954). Casa (foto nr. 3) a fost construită pe la 1850 de un boieras de la Poduri-Moinești. Astăzi, din pridvorul cu patru coloane și închis cu sticlă se pătrunde într-un hol cu trei uși, corespunzătoare la trei încăperi. Prin ușa de stejar din față se accede într-o cameră, având fixat în tavan un luminator prin care pătrundeau razele soarelui. Aceasta, se pare, era camera destinată micului Lucrețiu, unde existau o bibliotecă și o masă de lucru.

Protejate, găsindu-li-se ulterior o funcționalitate corespunzătoare, toate aceste obiective vor întregi patrimoniul național pentru a fi studiate și vizitate de generațiile actuale și viitoare.

VALORIFICAREA MUZEALĂ A UNUI MONUMENT ISTORIC BĂIMĂREAN

VIORICA URSU

Destinația muzeală a unor monumente istorice și de arhitectură rămâne soluția științifică și practică nu numai a valorificării corespunzătoare a acestora, ci și a rezolvării unei probleme esențiale, aceea a conservării lor. Căci, cu siguranță, înaintea amenajării în interioarele sale a unei expoziții muzeale, de pildă, monumentul este restaurat, înlăturându-se denaturările de care diversele rosturi funcționale nu l-au cruțat în timp, redându-i-se forma originală, pe cât posibil. Credem că nu există monumente, în patrimoniul muzeelor, care să facă excepție de la această grijă.

În contextul preocupărilor pentru păstrarea și valorificarea monumentelor, notăm înscrierea recentă în circuitul muzeal a unui interesant monument de istorie medievală la Baia Mare: *Turnul măcelarilor* (sec. XV–XVIII).

Monumentul a fost restaurat în anii 1961–1962 și ulterior degajat, prin sistematizarea zonei municipiului, de construcții puțin corespunzătoare. Turnul continua să rămână însă aproape neobservat de mulțimea ce se perinda zilnic în Piața Izvoare din Baia Mare și datorită unei ciudate erori de apartenență, „completînd”, pînă nu demult, anexe gospodărești din apropierea lui.

După trecerea obiectivului în patrimoniul Muzeului județean s-au efectuat lucrări de reparații și întreținere, căutîndu-se, în același timp, soluții optime de conservare și valorificare a acestuia. Zona de protecție de care beneficiază monumentul — spațiul ale cărui împrejurimi și amenajare s-au terminat recent — îl face remarcant din perspectiva unei importante intersecții de străzi ale municipiului și de pe artera principală ce leagă gara de centrul vechi al Băii Mari.

1. Turnul măcelarilor din Baia Mare, monument istoric, sec. XV–XVIII

Mărturie a istoriei zbuciumate a orașului Baia Mare, a eforturilor sale de apărare de-a lungul secolelor de primejdii și nesiguranță ale evului mediu, singurul turn păstrat din sistemul de fortificații al orașului. Turnul măcelarilor se aflase pentru întreținere și apărare în seama breslei măcelarilor, de unde și denumirea păstrată pînă astăzi. Situat în partea de sud, turnul, unul din cele șapte care consolidau centura de ziduri a orașului, apăra acest sector, străjuind și una din porțile de acces aflate în preajma sa — poarta de sud.

Fortificarea orașului Baia Mare, potrivit nevoilor și practicii medievale, pentru apărarea libertății acestuia, a bunurilor comunității și ale fiseului (aflate aici), a constituit obiectul preocupării atît a conducerii orașului, cît și a statului feudal. În anul 1469, la cererea judeului, regele Matei Corvin acordă dreptul orașului *Rivulus Dominarum* (Baia Mare de astăzi) să-și construiască fortificații din piatră.

Avariate sau distruse în urma numeroaselor atacuri suferite — căci bunurile aflate în acest oraș, în care se extrăgeau și se prelucrau metale prețioase, se băteau monede, au constituit o permanentă tentație și motivul nenumăratelor invazii și incursiuni — fortificațiile au necesitat repetate lucrări de refacere.

Construcție masivă din piatră (înălțime: 20 m) cu planul aproape circular (diametrul: 9,50 m), turnul are două încăperi suprapuse, cu acces de pe latura de nord — odinioară din interiorul cetății. Încăperea de la parter, boltită, servea depozitării muniției, iar cea de la etaj, prevăzută cu ferestre de tragere, era destinată supravegherii și tragerii. Acoperișul clădirii, în formă de con, avînd o ingenioasă structură din lemn, se sprijină pe grinzi masive, vizibile din încăperea de sus, lipsită de tavan.

Inserierea în circuitul de vizitare a acestui monument — construcție medievală cu caracter defensiv¹ —, ne-a condus la ideea expunerii, în interior (în încăperea de la etaj), a unor piese contemporane turnului și care au completat rosturile sale de apărare. Aceste obiecte: puști grele, tunuri mici de mină, ghiulele de diferite calibre, dar și lănci, ghioage, halebarde — piese din colecția secției de istorie a muzeului, a căror datare se încadrează în secolele XV—XVII — au fost expuse împreună cu documente medievale, în facsimile, privind obligații ale baimărenilor la lucrări de întreținere a fortificațiilor orașului. Este expusă, de asemenea, amprenta sigiliului din secolul al XIV-lea al orașului Baia Mare, purtînd în legendă un minunat mesaj de încredere în oameni, un apel la înțrăjutorarea cetățenilor, ca o cheazășie a tăriei orașului medieval, a puterii sale de apărare: „*Mutuu amor civium optimum est civitatis firmamentum*”².

Întreaga concepție de expunere a avut în vedere păstrarea ambianței de epocă a monumentului. Astfel, iluminatul mascat este adecvat, iar mobilierul alcătuit din cîteva piese: o vitrină centrală, trei suporturi de arme, două panouri confecționate din lemn natur, patinat și dispuse lîngă perete. De asemenea, cele cîteva texte explicative și etichetele sînt scrise

2. Aspect de la deschiderea oficială pentru public a monumentului.

3. Imagine printr-o fereastră vestică a turnului.

de mină cu caractere inspirate din scrierea medievală. Toată această grijă, spre a evita aglomerarea interiorului și orice distonanță a expoziției, respectiv a modului de expunere, cu ambianța de epocă a acestuia, în ultimă instanță spre a nu diminua valoarea monumentului.

Desigur, modalitatea amintită aici, de valorificare a unui monument istoric, este în general obișnuită și în cazul altor obiective similare. Totuși, realizarea expoziției în interiorul unei încăperi lipsite de tavan cu pereți de zid netencuit, cu goluri (ferestrele de tragere), a creat numeroase probleme. Soluțiile găsite — rod al colaborării între muzeografi, arhitecți, plasticieni — credem că răspund atît cerințelor de conservare, cît și de valorificare a monumentului medieval și a unor piese muzeale contemporane acestuia.

În legătură cu expoziția amintită este necesar de menționat faptul că monumentul neputînd asigura microclimatul constant, favorabil păstrării pieselor de metal, expoziția organizată în interiorul acestuia are un caracter temporar, fiind prevăzută numai pentru sezonul de vară. Piese de muzeu sînt readuse în depozite pentru perioada cu exces de precipitații și temperaturi scăzute (toamnă-primăvară).

În perspectivă, avem în vedere organizarea și a altor expoziții temporare, pe teme de istorie medievală, în interiorul aceluiași monument, adecvate ambianței și caracterului acestuia.

Pentru municipiul Baia Mare, vechiul turn din Piața Izvoare, pe lîngă valoarea sa documentar-istorică deosebită, constituie un obiectiv muzeal de mare interes cultural și turistic.

¹ În această incintă, a cărei suprafață este de 300 mp, împrejmuită cu gard de zid, înalt de 1,50 m, s-a amenajat o originală expoziție de articole de artă populară și artizanat cu vinzare, cunoscută deja sub numele de „Tîrgul artizanilor maramureșeni”. Articolele prezentate sînt realizate de creatori populari din zonele județului Maramureș.

² Originalul tiparului sigiliului, din secolul al XIV-lea, al orașului Baia Mare se află în colecțiile de istorie ale Muzeului județean Maramureș.

CASA LATEȘ EUGENIA, UN MONUMENT DE ARHITECTURĂ POPULARĂ CÎMPULUNGEAN. PROPUNERI PENTRU O CONSERVARE ȘI VALORIFICARE IN SITU

Arh. GHEORGHE BRATILOVEANU

Cîmpulung Moldovenesc, veche așezare din Țara de Sus, este situat la poalele Rarăului, într-o depresiune ce-i poartă numele. Prima mențiune a localității o întâlnim în documentul din 14 aprilie 1411, din vremea lui Alexandru cel Bun; acesta dăruiește mănăstirii Moldovița satul Vama Moldoviței, căruia i se arată hotarele¹.

Dimitrie Cantemir amintește de Ocolul Cîmpulungului ce constituia „un fel de republică”²: „... cel dintîi este Cîmpulung, în ținutul Sucevei, împresurat de piscurile unor munți foarte înalți. Acest ținut are cam 15 sate, toate cu obiceiurile și judecățile lor deosebite [...] toată munca lor este păstoritul oilor”.

Așezarea se întinde de o parte și de alta a riului Moldova și pe văile citorva afluenți, formînd grupuri de case, construite pînă spre pantele abrupte ale muntelui. Datorită configurației reliefului și climei neprielnice, ocupația de bază a locuitorilor a fost păstoritul — creșterea oilor, practică, în paralel cu creșterea cornutelor mari. Ea constituia, totodată

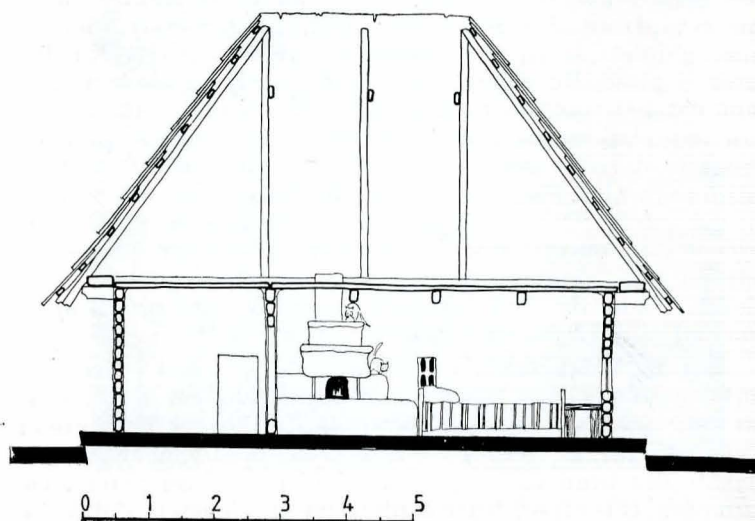
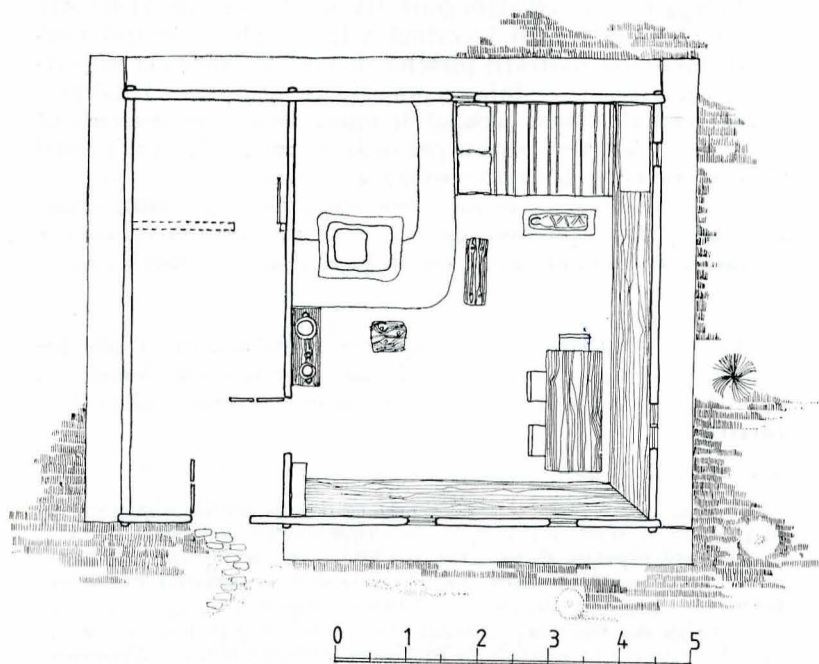
și principala sursă de existență. Agricultură se întâlnește în mică măsură: cultura cartofului, grădinăritul, pomicultura.

Cercetările întreprinse în această localitate ne-au atestat existența, la sfîrșitul secolului trecut, a mai multor tipuri de gospodării, continuarea unor tipologii mai vechi. Înregistrăm prezența caselor cu tindă și cameră, precum și a celor mai tirzii cu două camere și tindă; aceasta din urmă suferă compartimentări destinate depozitării alimentelor (cămară), spațiu ce se prezintă, în zonă, și sub forma unei construcții independente. Caracteristic este și foișorul, pe stilpi de lemn, menit să adăpostească intrarea în casă și, deci, amplasat întotdeauna la intrarea în tindă. Ocupația de bază fiind creșterea oilor, gospodăria este reflectarea firească a acestei îndeletniciri. Animalele se pășunau la munte, în stîni mixte de oi și vaci, iar pentru iernat puteau fi adăpostite pe moșii, ceea ce explică absența acareturilor, cu această destinație, pe lângă casă³. Așa se face că vom întîlni anexe numai în cazul gospodăriilor cu proprietari de cornute mari, care își iernau vitele acasă. Astfel, în testamentul lui Miron Ciupîrcă din Cîmpulung, se

¹ „Iar hotarul acestui sat să fie, începînd din vadul Moldovii, ce este mai jos de satul Cîmpulung”... Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești*, vol. I, Iași, 1931, p. 80.

² Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. de Petre Pandrea, București, 1956, p. 237.

³ Teodor Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului*, Ed. științifică, București, 1960, p. 14: „... Și pentru grajdul de făcut pentru fătutul oilor să se tocească cu stăpînii moșiei după obicei, și vor ridica grajdul după toceala ce vor face cu stăpînii moșiei” (document din 22 ianuarie 1762).

identifică gospodăria ca fiind alcătuită din: o casă cu pivniță, hambar, grajd, șuri și alte acareturi⁴ (fig. 1, 2).

Monumentul de care ne vom ocupa, casa Lateș Eugenia, este o construcție fără anexe, care a aparținut, inițial, unor proprietari mai puțin înstăriți. Locuința este de plan dreptunghiular (6,00×7,50 m), mărginită pe cele patru laturi de o prispă joasă, executată din piatră de râu, consolidată cu mortar de lut cu paie; marginal, birne de lemn încheiate în tehnica „coadă de rândunică” sprijină umplutura prispei. Împărțirea interioară este de tip tradițional, cu o tindă îngustă, la vest (ulterior compartimentată) și care se continuă la est cu o încăpere dreptunghiulară (5,00×5,90 m): casa cea mare, camera de locuit, bucătăria.

Casa este construită din birne de brad cioplite într-o singură muchie la interior și încheiate în cheatori rotunde. Construcția se sprijină pe un soclu, jos, de piatră; acoperișul, în patru ape, are pante rezezi și streășina largă (1,00 m), depășind linia prispei. Pereții casei au fost lipiți cu un strat subțire de lut amestecat cu paie care, urmărind conturul birnelor, face să apară într-un profil vălurit.

Birnele depășeau încheietura pereților cu aproape 40 cm; capetele prelungite se desfășurau pe toată înălțimea casei și au fost tăiate, la începutul secolului, odată cu luitura și spoirea exteriorului. Monumentul are puține elemente decorative; consolele, marcând încheietura pereților, la cosorobă, sînt simple, cu capătul prelucrat printr-o cioprire concavă la jumătatea inferioară, tehnică în care sînt tratați și căpriorii.

Ferestrele sînt mici (0,30×0,50 m), probabil cele originale, împărțite în patru ochiuri de o cruce de fereastră, din lemn, cu extremitățile încastrate în birnă. Luitura și vărurile succesive i-au rotunjit unghiurile, conferindu-i o notă unitară de asamblare cu întregul edificiu. Fumărița (cahla), situată pe panta din față a acoperișului, evacuează fumul din pod printr-un trafor cu mai multe laturi, rotunjite. Monumentul păstrează, încă, unul din balustrii foisorului, alipit de peretele fațadei, un stilp cu partea superioară cioplită într-o sferă aplătizată, amintind de o reprezentare antropomorfă, volumetrică (fig. 3).

Avînd în vedere toate aceste elemente precum și mărturiile aflate în circulație, sărace de altfel, considerăm că locuința a fost ridicată în prima jumătate a secolului al XIX-lea, reprezentînd, din punct de vedere arhitectonic, tipul clasic al locuinței cîmpulungene. Foisorul poate fi reconstituit pe baza urmelor de temelie, a stilpului de porțiță, a întreruperii prispei cît și a tradiției arhitecturii locale. Coroborînd toate aceste elemente cu starea generală bună a materialului din construcție propunem conservarea și valorificarea *in situ* a acestui obiectiv prin organizarea unei case-muzeu, de profil etnografic și de arhitectură. Acest lucru presupune în primul rînd, restaurarea construcției, cu o refacere a pridvorului, precum și amenajările interioare, care să creeze, în spațiul și structura tradițională, ambianța unei locuințe cîmpulungene. Compartimentarea tindei se va face lăsînd spațiul necesar expunerii uneltelor specifice ocupației de bază, precum și pieselor aparent dispărate, din activitatea cotidiană. Se va evita prezentarea muzeografică cu etalare pe panouri, prin dispunerea cît mai apropiată

de realitatea etnografică a pieselor în topografia acestui spațiu.

Camera de locuit va fi mobilată cu următoarele volume: cuptorul se va dispune la locul său tradițional, în colțul format de peretele dinspre tindă și cel dinspre „dosar” și va fi cu vatră, cuptor propriu-zis și spațiu pentru dormit, ocupînd aproape o pătrime din suprafața camerei. Este construit din cărămidă legată și finisată cu pămînt galben. Hornul, sprijinit posterior pe bolta cuptorului și anterior pe două picioare din lemn, se prezintă sub forma unor paralelipiede suprapuse, în retragere, alcătuiind perimetral, marginal prichiciuri late. Jumătatea liberă a peretelui dinspre „dosar” va fi ocupată de un pat simplu cu picioare robuste și scînduri de legătură masive, încastrate în stilpi. Lavița lată, continuă, încheiată în pene și sprijinită pe picioare din lemn, ocolește pereții laterali.

Nu vor lipsi din piesele ce mobilează interiorul, masa și scaunele cu spătarul traforat, banca joasă și scaunul cu trei picioare, blidarul, lada de zestre.

Pereții spoii cu var alb pun în valoare țesăturile din lînă care acoperă parțial pereții și grinda cu haine de sărbătoare, atîrnate deasupra patului.

Întreg spațiu va fi agrementat cu țesături policrome, piese tipice și de valoare din zona etnografică a Cîmpulungului, piese ce dovedesc și susțin bunul gust, imaginația și rafinamentul artei creatorului popular.

Pe lîngă menirea sa expozițional-muzeografică, casa valorificată *in situ* poate patrona și alte activități din sfera creației populare. Ne gîndim la ateliere improvizate de creație și desfășurare a meșterilor populari locali, sărbători folclorice, tîrguri populare de meșteșugari.

Spațiul generos din preajma construcției și accesul imediat la artera de circulație națională, pitorescul cadrului general, ar fi tot atîtea argumente pentru doza de interes ce ar suscita-o amenajarea acestui obiectiv.

⁴ *Idem*, document din 12 oct. 1824, p. 102.

REZERVAȚII ORĂȘENEȘTI, MUZEE ALE CONSTRUCȚIEI URBANE*

Arh. PETER DERER

Un studiu relativ recent¹ aprecia că la nivelul anului 1990 vârsta medie a fondului locativ orășenesc va fi de aproape 20 ani, ceea ce înseamnă o „întinerire” sensibilă în raport cu anul 1966. Reducerea vârstei medii este rezultatul unui proces care se desfășoară pe două planuri: pe de o parte crește ponderea locuințelor noi, pe de altă parte scade numărul celor vechi. Traducând procente în valori absolute se constată că în 1990 orașele din România vor păstra 17,6 mii locuințe realizate înainte de 1900 și 47,0 mii din cele construite între 1900–2000. Ritmul rapid de scădere a numărului locuințelor vechi se datorește mai puțin uzurii fizice și cataclismelor naturale, cât mai ales operațiilor de sistematizare desfășurate după 1975 în cadrul perimetrelor impuse de Legea sistematizării. Demolă-

rile de locuințe considerate pentru perioada 1966–1990 se cifrează la cca. 93% din cele construite înainte de 1900 și 82% din cele realizate în primele 2 decenii (existente în 1966), ceea ce înseamnă un procent anual de demolare pentru aceste clase de vechime de cca. 5%.

Cercetînd localizarea construcțiilor vechi păstrate în localitățile urbane cu peste 50,0 mii locuitori, rezultă în medie următoarea zestre istorică la nivelul anului 1990: cca. 325 locuințe cu peste 90 ani și cca. 870 locuințe avînd între 70–90 ani vechime. Fără îndoială că în localitățile mari, cu mai lungi și complexe tradiții de viață urbană, există posibilitatea menținerii mai multor locuințe vechi, deși se citează destule orașe mici unde fondul locativ tradițional s-a păstrat intact pentru că nu a fost supus operațiilor de reactualizare. Pe de altă parte, în diverse provincii (Banat, Crișana, Transilvania) care au beneficiat de condiții istorice mai prielnice, cadrul construit înainte de 1920 este de mai bună calitate și amplasat compact, ceea ce justifică păstrarea unui număr crescut de locuințe și după anul 1990.

În acest context, hotărîtor pentru biografia și imaginea orașelor românești (îndeosebi a celor din Moldova și Muntenia),

* Lucrare prezentată la Sesiunea de comunicări din mai 1980 a Muzeului de istorie a Transilvaniei.

¹ „Programul privind dezvoltarea construcției de locuințe pînă în anul 1990”, CPCP, București 1977. Studiul privește cu precădere construcția de locuințe noi, dar cuprinde pentru prima oară referiri la modernizarea clădirilor vechi propuse spre păstrare.

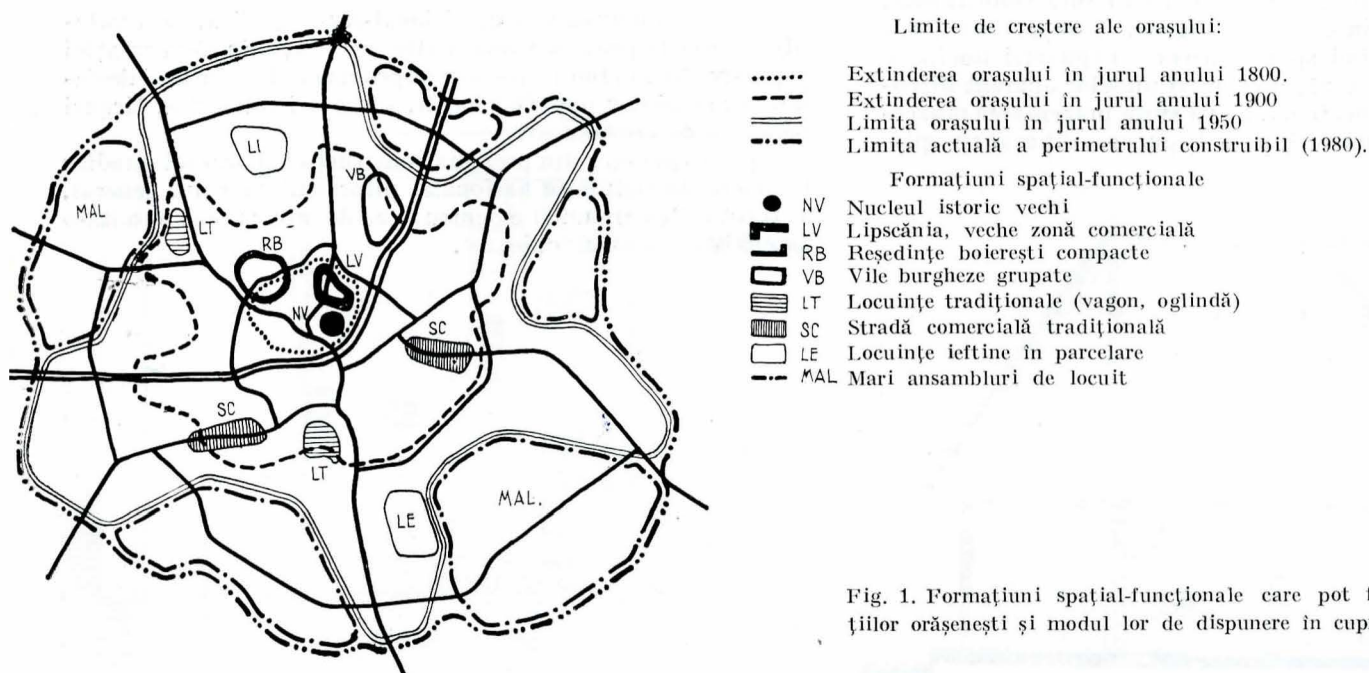

Fig. 1. Formațiuni spațial-funcționale care pot face obiectul rezervațiilor orășenești și modul lor de dispunere în cuprinsul localității.

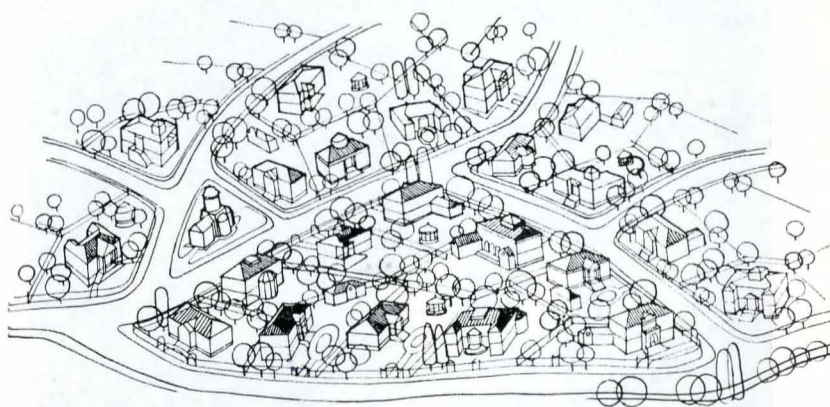
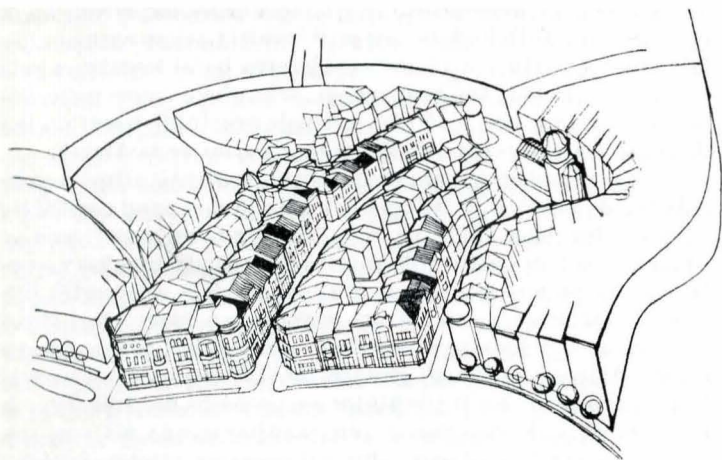

Fig. 2—3. Vederi imaginare ale unor rezervații orașenești cuprinzând zona vechii lipscăanii și delimitând un teritoriu cu vechi case boierești.

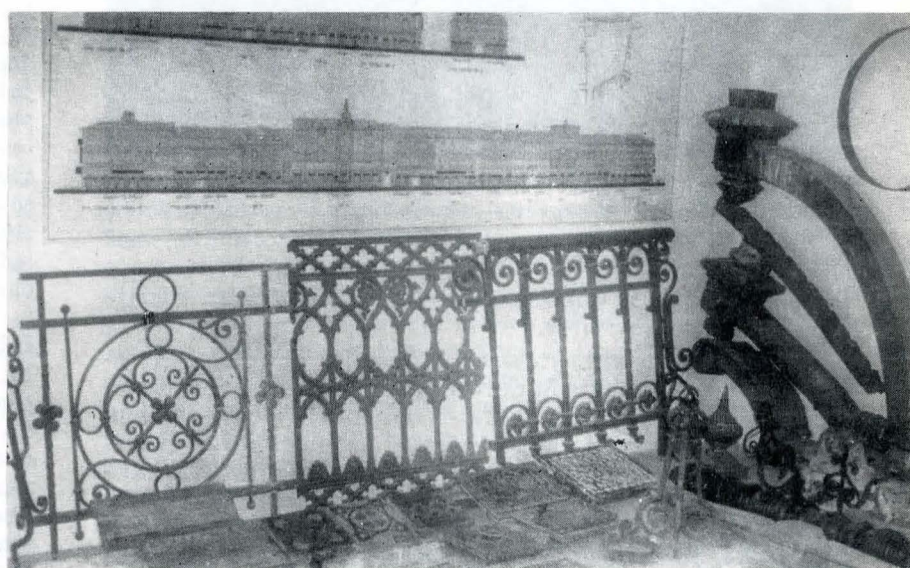

Fig. 4—5. Sectoare din colecția de piese și ansambluri de construcție tradițională, realizată la Institutul de arhitectură „Ion Mincu”, cuprinzând elemente de ceramică, ghips, ciment și elemente din lemn, metal etc.

problemele fondului locativ vechi trebuie disociate. Pe de o parte se cere verificată cu toată răspunderea *valoarea fondului existent moștenit*, pe de altă parte prezintă un deosebit interes *modul în care se menține fondul vechi preluat*. Drept care, plecând de la experiența practică și anticipațiile teoretice specifice domeniului, se cere analizat întregul sistem de valori cuprins de o clădire, grup de construcții sau ansamblu orașenesc destinat cu precădere locuirii.

Locuința a jucat și continuă să joace unul dintre cele mai relevante roluri în evoluția orașelor². Toate formele de locuire urbană (străzile medievale cu locuințele breslașilor, mahalalele calicilor, cartierul boierimii, parcelările cu vile burgheze,

slumurile muncitorești, suburbanele de tip oraș-grădină, ansamblurile rezidențiale raționaliste) au marcat alcătuirea orașului nu numai sub aspect cantitativ, dar și din punct de vedere calitativ. Totuși în aprecierea valorică a produsului de serie (care este locuința), criteriile indirecte, mijloce, premerg pe cele directe, nemijlocit legate de clădirea însăși. Așa se explică de ce criteriile cele mai difuzate privind valoarea unei clădiri, grup de construcții sau ansamblu urban afectat locuirii, sînt legate de importanța evenimentelor ori acțiunilor consumate în cadrul lor, fiindcă acestea sînt depozitele unor valori deosebite. Ierarhizarea acestor criterii poate fi făcută în raport de aria de influență (continentală, națională, regională, locală) sau de domeniul afectat (politic, militar, economic, științific, cultural, artistic).

Între criteriile de apreciere se detașează cele care privesc aspectele tehnico-economice ale clădirilor și ansamblurilor, precum și cele legate de calitățile constructive, de confort și gospodărire a solului. De regulă, inovațiile constructive au fost reținute în asociere cu ciștigurile compoziționale, în schimb soluțiile privind creșterea confortului sau îmbunătățirea coeficientului de exploatare a terenului au fost frecvent date uitării. „Premierele” sau „ultimele supraviețuitoare” din fiecare categorie merită tratate ca obiecte de valoare, cu atît mai mult cu cît ele întrunesc o parte din condițiile definind „valoarea morală” (raportată la „îmbătrînirea morală”) a clădirilor și ansamblurilor³. Criteriul unanim acceptat este „starea prezentă”,

² În afara caracterului generator, trebuie amintită ponderea majoră în teritoriul urban (Colectiv coordonat de Cezar Lăzărescu: *Valorificarea teritoriului urban* „Arhitectura” 3/1874) și contribuția calitativă la definirea cadrului fizic orașenesc (Carlo Aymonino: *Per una ricerca di progettazione*, Venezia, 1971).

³ Unele aspecte ale valorii morale și utilitare, ale eficienței sociale și economice ale clădirilor și ansamblurilor de locuit sînt abordate de Gheorghe Sebestyen: *Eficiența economică și socială a ansamblurilor de locuit*, Editura tehnică, București 1975.

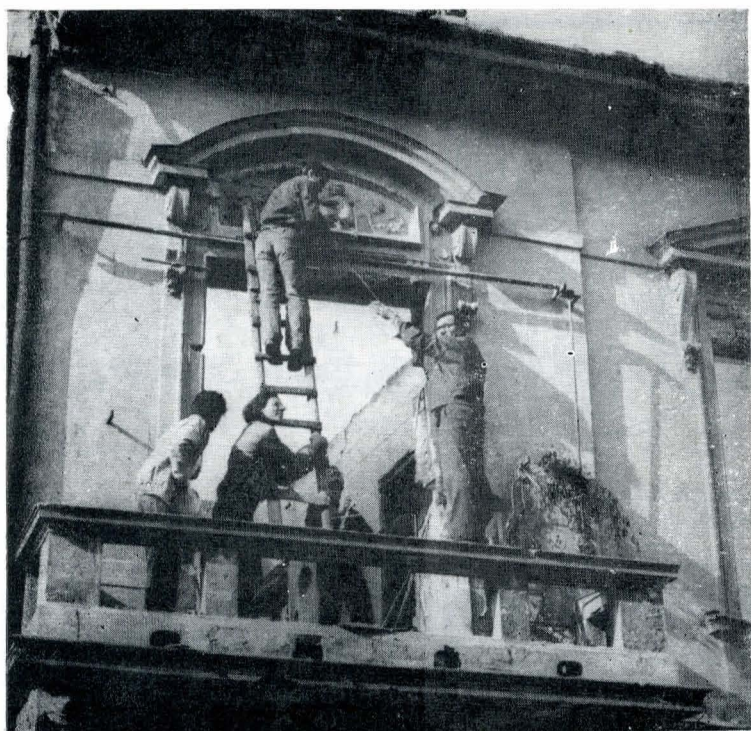

Fig. 6. Grup de studenți de la Institutul de arhitectură în timpul operațiilor de colectare a unor piese și subansambluri în zone demolate din București.

neraportată nici la calitatea întreținerii din trecut, nici la rolul păstrării în viitor.

Alte criterii nemijlocite se referă la rolul obiectelor și ansamblurilor considerate în dezvoltarea arhitecturii și urbanismului: valoarea estetică, calitatea stilistică, valența ambientală etc. Considerarea valorii estetice a ansamblurilor și clădirilor are oarecare vechime în comparație cu aprecierea calității ambientale⁴ care este de dată relativ recentă. Evaluarea ambientală se explică prin tendința de lărgire a modului de cuprindere și înțelegere a procesului de construcție urbană.

În fine, o altă categorie de criterii direct legate de clădiri și ansambluri, o formează cele vizând evoluția funcțiilor orașenești adăpostite de acestea. Respectiva categorie de criterii valorice se bazează pe „abordarea colectivă” a istoriei așezărilor urbane, istorie ce rezultă nu numai din intervenția personalităților, dar mai ales din contribuția maselor, orașele fiind compuse nu atât din unicate, ci cu precădere din obiecte de serie. Aici pot fi enumerate criteriile care se referă la trecerea locuințelor din faza economiei autosuficiente (prin cea a economiei de schimb) la faza economiei de consum. De asemenea, merită amintite criteriile privind evoluția modului de locuire a diverselor clase ori straturi sociale. Evident, nu poate fi vorba de un obiect sau grup de obiecte, ci de teritorii orașenești omogene din punct de vedere al folosinței și modului de construcție. Aceste teritorii, evidențiate cu ajutorul unor „cartări sociale” ale orașului⁵ au și o anume valoare documentară pe plan socio-economic.

În mod frecvent sînt protejate obiectele (deosebit de rar ansamblurile) care satisfac mai multe criterii, a căror valoare rezultă din însumarea mai multor valori. Trebuie precizat însă că *sistemul de apreciere a valorii clădirilor, grupurilor de construcții sau ansamblurilor urbane are caracter istoric*. Dovada o constituie, de pildă, categoria monumentelor memoriale unde, în cadrul descifrării evoluției istorice, al obiectivizării căilor de apreciere, intervin modificări în judecarea valorică a unor evenimente și personalități, a unor bunuri materiale și spirituale. Dar și în categoria criteriile legate de dezvoltarea

arhitecturii și urbanismului își fac uneori loc modificări de optică. Sînt suficient de amintit poziția renaștenștilor italieni față de arta gotică, reconsiderarea bazei teoretice a școlii lui Viollet le Duc sau mai recent, schimbarea aprecierilor față de arhitectura „revival” de la finele secolului trecut ori față de realizările generate de spiritul „Chartei de la Atena”.

În acest cadru, se cere considerată cu atenție situația civilizațiilor de graniță. Limitînd discuția la domeniul construcției urbane din România, pe al cărei teritoriu s-au încreștat diverși „vectori culturali”, merită reevaluată problema acceptării unui singur sau a mai multor „modele orașenești”. Este știut că numeroși cercetători români sau observatori străini au remarcat în forma și funcțiile orașelor din România prezențe occidentale și orientale grefate pe statornice structuri autohtone. De aceea, nu întîmplător se vorbește de „trei tipuri de orașe medievale românești: cele mediteraneene din zona pontică, cele arhaice născute din aglomerarea satelor, în sfîrșit, un tip mai recent, constituit după modelul burgurilor occidentale”⁶.

Cuprinderea României în spațiul geografic european și ralierea treptat mai consecventă la sistemul de valori al vechiului continent, au facilitat difuzarea și acceptarea teoretică a acestui din urmă „model de construcție urbană” în detrimentul celorlalte variante. În felul acesta s-ar putea explica numărul clădirilor și ansamblurilor tradiționale dispărute din orașele din Dobrogea, Moldova, Muntenia, Oltenia. Între valorile pierdute în cursul acțiunilor de reactualizare urbană se numără, în afara unor unicate, ansambluri urbane, precum strada coloanelor (bazarul) din Tulcea, lipscăniile din Suceava și Craiova, o parte din zona veche a Căii Moșilor din București, cartierul central din Tîrgoviște ș.a.

În fața acestei situații, forurile și specialiștii interesați au inițiat o serie de demersuri de reconsiderare a vechilor ansambluri realizate din obiecte de serie. Vechea zonă a Lipscanilor din București a făcut în acest sens obiectul a numeroase studii, s-au conturat unele propuneri pentru porțiunea încă existentă din nucleul vechilor Botoșani, s-a solicitat includerea pe lista monumentelor istorice a unor zone protejate etc. Unele municipalități au trecut chiar la fapte, renovînd un număr de străzi comerciale și cartiere rezidențiale la Oradea, Brașov, București. Totuși baza legală urmează încă a fi definită (lista monumentelor istorice și a zonelor protejate nu este încă aprobată), se fac eforturi pentru clarificarea problemelor financiare și metodologice, de proiectare și intervenție la fața locului, eforturi care uneori au un ritm inferior celui al operațiilor de restructurare.

Trebuie avut în vedere că procesul de reactualizare urbană este rezultatul nu numai al necesității de a construi, dar și a voinței de a menține elementele valoroase din cadrul moștenit. Totuși ultima alternativă *nu se sprijină încă pe un sistem axiologic clar, care să se impună prin obiectivitate tuturor factorilor decizionali sau coparticipanți la construcția și godpădărirea orașelor*. În ceea ce privește orașele din Dobrogea, Moldova Muntenia și Oltenia un argument suplimentar în favoarea considerării atente a fondului locativ tradițional îl constituie calitatea cadrului construit de „martor” al biografiei urbane, de „unitate de măsură” a civilizației orașenești, căci în acest sens un ansamblu este mult mai convingător decît oricîte unicate risipite în teritoriu. Drept care, în completarea demersurilor metodologice puse în discuție în cercurile profesionale cu intenția de a contura conținutul-cadru al „unui regulament pentru intervențiile constructive și de sistematizare în zonele istorice” se propune reconsiderarea a două modalități de menținere a valorilor urbane tradiționale: „rezervația orașenească” și „muzeul civilizației urbane”.

REZERVAȚIA ORĂȘENEASCĂ este înțeleasă ca o componentă a organismului urban care încearcă să păstreze într-o formă viabilă elemente caracteristice ale principalelor faze de dezvoltare a acestuia. Astfel rezultă o „dioramă urbană” la scară naturală care reflectă pe viu filogenia localității. Fundamentul teoretic al programului îl formează constatarea că *menținerea plenară a valorilor clădirilor se realizează prin existența lor colectivă „în situ”* (originar sau reconstituit).

⁴ Colectiv coordonat de Gh. Curinschi-Vorona: *Studiu de delimitare a zonei istorice a orașului București*, „Arhitectura”, 6/1977.

⁵ Tip de cartare frecvent utilizat în practica urbanistică a țărilor anglo-saxone unde au apărut și primele studii semnate de E. M. Burgess: *The determination of gradients in the Growth of the City*, Chicago, 1927, și Homer Hoyt: *The structure of the residential neighborhoods in american cities*, Washington, 1939 (republicate în: *Urban Housing*, The Free Press, New York, 1966).

⁶ Corina Nicolescu: *Case, conace și palate vechi românești*, Editura Meridiane, București 1979.

Rezervația orășenească nu se suprapune decât parțial peste problematica ansamblurilor urbane înscrise pe lista (încă nereactualizată) a monumentelor istorice. Ea conține acele formațiuni tipice pentru o anumită perioadă și pentru o anumită categorie de beneficiari. În contextul specific al orașelor și tirgurilor românești, rezervația cuprinde mostre omogene din zonele comerciale și meșteșugărești, din cartierele cu case boierești sau vile burgheze, din lotizările suburbane etc. Totodată pot fi incluse case-vagon sau case gemene, curți și grădini caracteristice, ultimele locuințe de țigoveți, premierele etajate sau realizate cu materiale și tehnici inedite la vremea respectivă etc. Rezervația orășenească va fi delimitată printr-un studiu de cartare, trebuind să se supună unui regulament special de construcție și întreținere, legat de un cadru financiar adecvat, pentru a permite gospodărirea eficientă a fondului construit și amenajat. Familiile doritoare să locuiască în casele din rezervație vor trebui să respecte un „mod de întrebuințare” iar proprietarii ar putea să primească credite publice și asistență de specialitate pentru a menține gospodăria în starea inițială. În cazul în care delimitarea nu se referă la un teritoriu construit în mod omogen, casele „intruse”, nevaloroase, se vor înlocui, iar parcelele se vor completa în timp prin aducerea unor clădiri și gospodării din alte părți ale orașului sau reconstituite după documente⁷. Teritoriile decretate rezervații orășenești vor fi incluse ca atare în cadrul unor perimetre construibile reactualizate.

Considerarea acestor formațiuni spațial-funcționale se cere realizată diacronic (în spiritul Decretului nr. 120/1981), deoarece este posibil ca unele exemple ne semnificative astăzi să capete noi valențe în viitor (este relevantă în context recenta schimbare de optică față de arhitectura „revival” și „1900”). În consecință devine mai importantă aprecierea „speranței de viață” (devenită prin intervenție conștientă „durată obligatorie de existență”) în perspectivă, decât supralicitarea vechimii, a perioadei de timp consumate. În fața pericolului dispariției însemnelor tradiționale ale civilizației orășenești se impun luate grabnic măsuri severe de protecție. Există în prezent numeroase „muzee ale satului”: de ce nu s-ar difuza și formula „rezervației orășenești”? Tradițiile urbane din România nu sînt cu nimic mai prejos decât cele ale vieții rurale autohtone (pe care de altfel le și continuă), drept care merită în egală măsură să fie transmise generațiilor viitoare⁸.

Muzeul Civilizației Urbane se dorește mai puțin un substitut al „rezervației orășenești” cît un complement al ei. În ipoteza dispariției pînă în anul 1990 a aproape

226 000 case executate înainte de 1900 și a altor 217 000 realizate între 1900—1920, trebuie pusă sub orice formă problema valorificării lor morale. Muzeele civilizației și construcției urbane extind funcțiunile tradiționalului „lapidarium”, fiind depozitarele acelor piese și subansambluri ale construcțiilor valoroase care nu s-au putut păstra în nici un fel (ca monument sau în rezervație). Totodată aici vor fi păstrate sau recondiționate obiecte provenind din rezervația orășenească unde sînt expuse uzurii factorilor climatici ori poluanți. Astfel, pot fi colectate elemente tipice de construcție (segmente de cornișă sau ancadramente, capitele și baze de coloane, ornamentație, parapeți și balustrade, copertine) unele piese de mobilier și instalații (sobe, jardiniere, lampadare), diverse materiale de finisaj (stucatură, ceramică decorativă, faianță sau mozaic) obiecte de arhitectură minoră sau componente ale amenajărilor exterioare (banchete, parapeți, sculptură de grădină, lampadare). Acest bogat inventar, reflectînd dezvoltarea civilizației orășenești, a confortului de locuire poate fi expus în cadrul unor unități muzeale adecvate (eventual clădiri declarate monumente fără utilizare momentană). În raport de dimensiuni, formă și materiale, piesele și subansamblurile se vor expune în încăperi închise sau în aer liber, fiecare dispunînd de o fișă documentară cu referiri la proveniență, utilizare, vechime etc. Tot în cadrul muzeului pot fi organizate „diorame urbane” miniaturizate, cu caracter analitic, oglindind condițiile de existență ale unor categorii sociale de-a lungul diverselor etape de dezvoltare urbană. Trebuie precizat totuși că amenajarea unui muzeu al civilizației urbane nu poate justifica demolarea globală a cadrului construit și amenajat vechi în urma constituirii de rezervații orășenești. *Nici un argument nu poate fi mai convingător decît contactul direct, pe viu și „in situ” cu martorii adevărați și la scară naturală ai tradițiilor de viață urbană.*

În cazul în care, din considerente conjuncturale, ipotezele avansate de studiul amintit inițial vor fi revizuite, se pune problema unei mai elastice etichetări valorice a componentelor cadrului fizic al orașelor (în baza sistemului axiologic propus sau urmînd alte reguli obiective de apreciere). Dacă se pune în discuție oportunitatea reținerii unui număr sporit de clădiri, se sugerează luarea în discuție și a „coeficientului de concentrare” pentru a depăși treapta considerării numai a obiectelor izolate și de a accepta menținerea unor zone omogene, cărora să li se poată aplica statutul de „rezervație orășenească”. Respectînd anumite norme de construcție și întreținere (aliniamente, înălțime la cornișă, dispersie, parcelare, tratare și amenajare exterioară etc.) ele vor putea adăposti și o parte din inventarul destinat firească „muzeelor de civilizație urbană” (îndeosebi piese de arhitectură minoră). Este evident că în toate situațiile enumerate se are în vedere o protecție activă a valorilor, utilizarea (chiar parțială) a lor în continuare și nu transformarea în „spații sterilizate”.

Este de așteptat ca prin aplicarea acestor propuneri să se asigure orașelor din România un coeficient crescut de continuitate.

⁷ Inițial discutată, reconstrucția Varșoviei vechi (Stare Miasto) este azi nu numai apreciată ca o operație oportună dar a găsit și urmași în Europa (stradă medievală în Frankfurt a.M.), și Orientul Apropiat (centrul vechiului Babilon).

⁸ Concluzie evidențiată de contribuțiile semnate de Grigore Ionescu, Adrian Gheorghiu, Gheorghe Sebestyen, Eugenia Greceanu, Alexandru Sandu etc. din numerele revistei „Arhitectura” dedicate reactualizării fondului construit tradițional (4/1973, 4/1975, 4/1976, 6/1977 etc.).

SUMMARY

The towns in Romania are undergoing — within the context of the accelerated rhythm of the economy development — a radical process of augmentation and renewal, which have become a real drama during the last years, because of the location crisis. In terms of the Law on Systematization, a number of studies were carried out, stipulating a considerable limitation of the housing stock having been achieved before 1920, as a result of the building boom which had defined the modern look of towns, especially the ones in Moldavia and Wallachia. The excessive renewal the municipal administration is performing takes place by dint of objective data depending on the state of funds, but it is also supported by a subjective system of appraisals; the latter is the result of the exhaustive acceptance of one type of town, that is of the Central and West-European one. Owing to the proliferation (which goes without saying) of the new piles of buildings, which are more resistant and more salubrious, being also characterized by a superior technical comfort, there are also a few imperfections concerning their aesthetics, cultural side and personalization, and, therefore, various kinds of towns' people, who welcomed them, at the beginning, are now experiencing an ever stronger feeling of frustration. Relying on the intuition of public opinion and pleading for a reappraisal in the ear-marking of an im-

portant part of the fund that have been constructed and sentenced, the author suggests that the valuation system of the traditional residential production should be widened. The conclusion of that interference materialized into two architectural town-planning programmes: *the museum of urban civilization* and *the urban reservationers*. Within the framework of the closed rooms of the museum and in the open ones as well, there are exhibited a number of pieces and sub-piles of plants, of installations, furniture and wood-works, ornaments, etc., all of them coming from buildings that were demolished. The reservation, which is a kind of „urban-like diorama”, marks the limits of the homogeneous areas in the old towns, such as the so-called „lipscănie” — a sort of petty insignificant trade —, as well as the districts of boyard's houses and bourgeois villas and the lots which cheap small houses were built on, all of them having to observe specific rules with regard to constructions and installations without being taken out of their functional traffic. Owing to the town reservations having been declared, and to the inauguration of museums of urban civilization, the translating, later on, of several material proofs, particularly significant, as they show the past of some of Romania's towns.

Orice perioadă, cât de scurtă ar fi, din istoria unui popor poate oferi imaginea unei esențiale unități realizate prin corelare, sub aceleași determinări cauzale, a celor mai variate domenii ale activității umane: aspecte ale vieții politice, economice, cultural-artistice care apar cu atât mai strâns înlănțuite cu cât sînt mai complete și mai corect interpretate informațiile despre epoca studiată. Apar astfel ca necesare descoperirea, valorificarea și conservarea elementelor purtătoare de mesaj istoric, indiferent de forma sub care ele ni se prezintă astăzi. Studiul nostru își propune să readucă în atenție problematica referitoare la cadrul construit al orașelor, mai ales sub aspectul valorificării mesajului cultural-istoric conținut în el.

În condițiile create de accelerarea dezvoltării lor economice, orașele își transformă rapid înfățișarea, își înlocuiesc treptat vechiul fond de construcții cu unul conceput pe măsura imperativelor social-economice și a posibilităților tehnologice și de creație ale epocii actuale. Sînt însă amenințate să dispară — prin demolări, prin desființarea unor trasee stradale, chiar prin pierderea anumitor denumiri de străzi și cartiere — documente însemnate de istorie a civilizației românești care, nefiind pînă de curînd în atenție, nu au intrat încă în conștiința publică cu statutul de care beneficiază monumentele istorice consacrate. Însăși recuperarea mesajului originar al marilor monumente de arhitectură este condiționată și de posibilitatea de a reconstitui cadrul material al epocii în care ele au fost ridicate.

Cu prilejul unor dezbateri sau al unor reuniuni de amploare la care au fost abordate asemenea probleme, li s-a reproșat arhitecților, aparent pe bună dreptate, inițierea unor demolări incriminabile. Răul pornește însă și din alte surse importante precum: modul cum sînt formați studenții arhitecți ca viitori urbanisti sau faptul că un patrimoniu valoros de arhitectură urbană a fost practic abandonat autodegradării pînă la faza în care pare neeconomică orice încercare de consolidare a construcțiilor. Nu avem în intenție să propunem soluții ce ar putea fi adoptate pentru îndreptarea lui. Unele dintre ele sînt în directă dependență de posibilitățile specialiștilor din învățămîntul superior de arhitectură de a prelua critic acele concepții și teorii ale urbanismului modern care recomandă o cît mai largă libertate de creație în activitatea de sistematizare¹. Alte soluții sînt însă condiționate de înțelegerea și aprecierea valorii reale a anumitor construcții sau ansambluri urbane pe care — muzeografi, istorici, istorici de artă, cercetători, oameni de cultură — trebuie să o facem cunoscută prin cele mai variate mijloace și mai ales adresîndu-ne tuturor categoriilor de orașeni. Ca locuitori ai centrelor istorice și ca proprietari ai unor monumente de arhitectură vernaculară, ei ar putea sprijini acțiunile de protecție și conservare, ar putea semna noi obiective sau ar contribui la alegerea unei funcții adecvate pentru construcțiile restaurate, revitalizîndu-le. Pentru aceasta ar trebui, în primul rînd, să fie trezită încrederea orașenilor în posibilitățile de a li se asigura confortul în vechea lor locuință, să fie stimulați în a-și întreține și repara corespunzător casele fără teama că, vechi fiind, ele vor fi demolate, iar ei se vor muta în blocuri din cartierele noi.

Aplicarea în practică a unei concepții greșite asupra felului cum poate fi modernizat aspectul unui oraș poate duce la depersonalizarea orașelor și artificializarea tot mai accentuată a cadrului urban de viață, la pierderea scării umane și a unui anumit confort ambiental al orașului tradițional, la reducerea posibilităților de a atesta — și prin intermediul cadrului construit — continuitatea unei civilizații urbane ș.a. Obligația urbanistilor, înainte de a propune o nouă imagine pentru

un cartier sau un întreg oraș, trebuie să fie aceea de a cunoaște și respecta, sub toate aspectele, teritoriul asupra căruia ei urmează să intervină — pentru că acolo se află exemplul unic al modului cum nenumărate generații de orașeni și-au dorit organizată existența².

* * *

Studiul de față își propune să sugereze o tehnică unitară de înregistrare a informațiilor referitoare la orașele noastre. În acest scop, noi am încercat să elaborăm un „model de cercetare” prezentat în extenso în partea a doua a lucrării. Din momentul în care s-ar ajunge la un consens în privința cuprinsului său, el ar putea fi completat la fiecare secție de istorie a muzeelor orașenești în colaborare cu secțiile de arhitectură ale consiliilor populare.

Ar rezulta fișe științifice de oraș care pot constitui instrumente de lucru deosebit de valoroase nu numai pentru fazele preliminare elaborării proiectelor de restructurare a unor zone orașenești sau pentru acele lucrări de popularizare a căror necesitate o remarcăm mai sus, ci și pentru cercetări din domeniul istoriei, istoriei arhitecturii și urbanismului. Pe teme ca: Geneza orașului medieval românesc³, Specificul arhitecturii urbane românești⁴, Tipologia orașelor românești⁵ ș.a., s-au elaborat (și uneori au fost nejustificat generalizate) anumite ipoteze de lucru, deși prea puține din orașele noastre fuseseră sistematic cercetate. Calea sigură de verificare a valabilității acestor teorii și eventual de îmbogățire sau revizuire a lor, credem că ar putea fi confruntarea ipotezelor cu rezultate obținute studiind comparativ fișele complete a cît mai multe orașe — din toate provinciile istorice. Doar așa s-ar putea stabili dacă există caracteristici generale sau zonale precum orașele românești (fie că este vorba de geneza lor, de arhitectură sau organizarea lor), caracteristici ce ar putea fi ulterior comentate, precizîndu-se atunci care dintre ele și în ce măsură le sînt specifice.

A cunoaște orașul sub cele mai diverse aspecte înseamnă a ști cînd, în ce măsură și cum se poate interveni asupra acestui organism în continuă devenire, fără a-i micșora valoarea de document de cultură și civilizație — de martor nu numai pentru această epocă relativ „modernă”, nu numai pentru modul cum omul își poate rezolva în prezent necesitățile de confort ambiental⁶.

Dar în afară de o imagine clară asupra istoriei orașelor este nevoie și de o limpezire a metodologiei de urmat în activitatea urbanistilor. Ar fi foarte utilă acestui scop o cercetare critică⁷ întreprinsă asupra activității de restaurare urba-

² Kevin Lynch, *The image of the City*, The M.I.T.—Press, Cambridge and London, 1966. Lucrarea oferă un model exemplar de prelucrare și utilizare a informațiilor culese de pe teren în activitatea de proiectare urbanistică.

³ Eugenia Greceanu, *Un problème actuel: l'urbanisme médiéval en Roumanie*, în „Revue Romaine d'Histoire”, XVIII, nr. 1, 1979, p. 133.

⁴ Vezi articolele semnate de Constantin Joja în „SCIA”, numerele: 2/1967, 1/1970, 1/1972 și colecția revistei „Arhitectura R.S.R.”; vezi și Paul Petrescu, *Considerații asupra raporturilor dintre arhitectura rurală și cea urbană în sud-estul Europei în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea* în „SCIA” nr. 2, 1970, p. 219 și următoarele.

⁵ Vezi Gustav Gusti, *Contribuție la studiul tipologiei orașelor noastre*, referat, Biblioteca Institutului de arhitectură „Ion Mincu”, București; Adrian Gheorghiu, *Pentru o tipologie a orașelor din România*, în „SCIA” nr. 1, 1971.

⁶ Nu putem fi de acord cu o recomandare ca: „Orașele pe care le neîncă crea ... vor trebui să conserve nu forma tradițională creată de diferite epoci, ci forma care să stea mărturie pentru timpul nostru”. André Gutton, *Conversations sur l'architecture*, vol. VI: *L'urbanisme au service de l'homme*, Paris, 1962, p. 579—581 (sublinierile din citat ne aparțin).

⁷ În unul dintre cele mai recente articole pe această temă (*Arhitectura contemporană în contextul istoric urban* în „R. M. M. — M.I.A.”, nr. 2, 1979, p. 37—49), prof. dr. arh. Gheorghe Curinschi remarcă: „Desigur, în ceea ce privește abordarea problematicii raporturilor între vechi și nou, a evidențierii personalității vechilor orașe, ... urbanismul românesc contemporan nu și-a spus încă ultimul cuvînt”. Și, totuși, în articol se citează numai aspecte pozitive din activitatea de modelare a unor centre istorice — unele din ele nejustificat puse în discuție sub aspectul restaurării urbane.

¹ Trebuie să ne obișnuim să primim critic la tot ce vedem în jur pentru că nu trebuie să considerăm nici o parte (subl. n.) din habitatul uman ca fiind sacru”. Constantinos Doxiadis — Ekistics, *An introduction to the science of human settlements*, London, 1969, p. 505.

istică, desfășurată pînă în prezent la noi. Concluziile ei, corecte cu rezultate ale schimburilor de păreri⁸ (și de experiență) la nivel internațional, ar contribui la desfășurarea unei activități judicioase în folosul specificității orașelor și crearea unui cadru de viață care să ofere cu adevărat omului „bucuri esențiale”⁹.

⁸ Pentru colocviile ICOMOS (1971—1975), cu bibliografie, vezi „Monumentum”, vol. XV—XVI, 1977; v. și Colloque sur la Conservation des Petites Villes Historiques, Rothenburg ob der Tauber, Allemagne, 1975.

⁹ Expresia aparține arhitectului Le Corbusier și se referă la condițiile de confort urban pe care trebuie să le satisfacă noile ansambluri orașenești; vezi Le Corbusier, *Bucuriile esențiale* (texte alese de M. Melieson), București, 1971.

MODEL DE CERCETARE URBANISTICĂ

— propunere —

1. CARACTERIZARE GEOCLIMATICĂ

1. LOCALIZARE GEOGRAFICĂ

a. NUMELE ORAȘULUI

Dacă orașul a avut mai multe denumiri care apar în documentele istorice sau cartografice, se vor consemna toate variantele cu precizarea categoriei de documente în care apar fiecare.

b. COORDONATE GEOGRAFICE, ALTITUDINE, ELEMENTE CLIMATICE

Se vor face referiri la acele elemente care influențează peisajul urban și profilul așezării: stațiune balneo-climaterică, turistică ș.a.m.d.

2. POZIȚIA ORAȘULUI ÎN REȚEAUA NAȚIONALĂ A CĂILOR DE COMUNICAȚIE

Se vor înregistra informațiile privitoare la:

- accesul în oraș de pe drumurile naționale;
- poziția orașului pe traseele turistice;
- poziția orașului pe căile de comunicație tradiționale.

Ele vor fi însoțite de o hartă a României la scara 1 : 3.000.000 pe care se vor ilustra aceste informații.

3. POZIȚIA ORAȘULUI ÎN ZONA ETNOGRAFICĂ — GEOGRAFICĂ

Se vor fixa, pe o hartă la scara 1 : 220.000, așezările cu care orașul află în relații economice și administrative pe o rază de circa 40 km, și va caracteriza această zonă din punct de vedere geo-economic, avînd în atenție condițiile naturale de viață, corelate cu caracteristicile etnografice ale zonei.

3. CARACTERIZARE ISTORICO-SOCIALĂ

4. VECINĂȚĂȚI DE SITURI ARHEOLOGICE PREISTORICE ȘI ANTICE

Se vor urmări vechimea și continuitatea locuirii în cuprinsul zonei caracterizate la § 3.

5. GENEZA ORAȘULUI

CERCETĂRI ARHEOLOGICE PE TERITORIUL ORAȘULUI

Se vor menționa acele rezultate ale cercetărilor arheologice care sînt disponibile la începuturile istoriei așezării.

b. SURSE DOCUMENTARE

Se vor înregistra cele mai vechi mențiuni din cronică, documente.

c. FACTORUL SOCIAL-ECONOMIC

Pe o hartă a zonei caracterizate la § 3, vor fi reprezentate doar așezările în scris pînă la 1600 precum și descoperirile arheologice consemnate la § 4. Se vor înregistra toate informațiile privitoare la relațiile dintre oraș și aceste așezări precum și:

- documente istorice privitoare la activități comerciale și meșteugărești din secolele X—XIV desfășurate în zonă;
- informații privitoare la evoluția demografică a orașului pînă la 1600;

d. FACTORUL POLITIC, STRATEGIC

Vor fi înregistrate informațiile referitoare la existența în secolele X—XIV, pe suprafața orașului sau în imediata vecinătate, a unor reședințe nobiliare, domnești, mănăstirești precum și a unor elemente de fortificație.

e. FACTORUL ETNIC

Se vor reproduce informațiile cunoscute privitoare la o eventuală colonizare a orașului în secolele X—XIV.

f. ALȚI FACTORI

Ținînd seamă de faptul că § 5 (ca, dealtfel, toată fișa propusă) trebuie să înregistreze niște probe istorice și nu să le interpreteze, atragem totuși atenția asupra însemnătății informațiilor. Primele atestări scrise referitoare la orașul studiat pot avea unul din două vicii fundamentale:

- să fie, nu se știe cu cit, posterioare apariției în fapt a orașului;
- să nu precizeze dacă este vorba de o așezare rurală sau una cu caracter orășenesc. În asemenea cazuri, devine important fiecare dintre factorii enumerați la punctele c — f, mai ales că interpretarea lor a fost deseori forțată prin accente nejustificate atribuite informațiilor din unele documente.

§ 6. EVOLUȚIA ISTORICĂ A ORAȘULUI

a. IZVOARE SCRISE

b. DESCOPERIRI ARHEOLOGICE

Se vor reproduce rezultatele cercetărilor arheologice de pe teritoriul orașului care nu au fost consemnate la § 5 a. Însemnătate deosebită pot avea în acest context probele arheologice atestînd existența unor micro-zone cu specific de ocupație a locuitorilor, diferențieri sociale, activități comerciale, culturale ș.a.m.d.

c. INFORMAȚII OFERITE DE PISANILE MONUMENTELOR DE CULT

d. ALTE INFORMAȚII EPIGRAFICE

§ 7. DATE SOCIAL-ECONOMICE ȘI CULTURALE

a. REGIMUL POLITIC ȘI ADMINISTRATIV AL ORAȘULUI

Se vor prezenta: modul de organizare administrativă a orașului, raporturile acestuia cu domnia, locul său în diverse sisteme de organizare administrativ-teritorială a țării.

b. STRUCTURA SOCIALĂ, OCUPAȚIILE LOCUITORILOR, POLIETNIE

c. REGIMUL CONSTRUCȚIILOR

Se vor înregistra toate informațiile scrise despre distrugerea construcțiilor prin inundații, cutremure, incendii, lupte etc.; despre reconstrucții, extinderi, restructurări sau alte intervenții asupra peisajului urban.

d. VIAȚA CULTURALĂ

Se vor consemna: influențe artistice, relații culturale, tipărituri și manuscrise, dezvoltarea învățămîntului și alte activități culturale.

§ 8. EVOLUȚIA CONTEMPORANĂ

a. POPULAȚIE, STRUCTURI DEMOGRAFICE

b. VIAȚA ECONOMICĂ

c. VIAȚA CULTURALĂ

d. OBIECTIVE TURISTICE ÎN ORAȘ

Muzee, case memoriale, servicii turistice vor fi prezentate pe scurt, informațiile înregistrîndu-se și pe un plan al orașului.

C. CARACTERISTICILE TERITORIULUI ORĂȘENESC

§ 9. CONSEMĂRI CARTOGRAFICE

§ 10. DESCRIERI ALE ORAȘULUI

Fără a se repeta informațiile de la § 6, se vor reproduce fragmente cu descrieri ale orașului din: cronici, note de călătorie, presă etc. De asemenea, se vor face trimiteri la rubricile din bibliografie sau din fișa de fototecă referitoare la documente iconografice cu imagini din oraș: stampe, picturi, desene etc.

§ 11. SCHEMA ACTUALĂ DE CIRCULAȚIE

- a. IERARHIA ARTERELOR INTERNE DE CIRCULAȚIE
- b. PUNCTE NODALE ALE REȚELEI STRADALE
- c. REPERE URBANISTICE

Se vor avea în vedere punctele de referință ale peisajelor urbane: monumente de arhitectură vizibile de la mari distanțe, turnuri, obiecte de artă monumentală (statui, monumente publice, calcane pictate etc.) sau repere exterioare orașului: deal, munte, monumente din vecinătate vizibile și din oraș ș.a. Va fi justificată consemnarea lor fie prin faptul că indică o direcție constantă în orientarea circulației, fie pentru perspective deosebite pe care le oferă compozițiilor urbanistice. Uneori astfel de repere au devenit imagini simbolice ale orașului însuși, precum: Timpa pentru Brașov, Turnul Chindiei pentru Tirgoviste, Bărăția pentru Cimpulung. Toate rubricile acestui paragraf își vor afla reprezentare grafică pe un plan al orașului la scara 1 : 5000.

§ 12. COMPONENTE ALE TERITORIULUI URBAN

a. TRASEE STRADALE

Se vor urmări caracteristicile spațiale, plastice care definesc anumite străzi sau porțiuni de stradă, alese spre analiză fie pentru personalitatea lor aparte, fie pentru direcția importantă spre care conduc, fie pentru amplasarea pe parcursul lor a diferite puncte de interes istoric, social-cultural, turistic ș.a.m.d.

Se va analiza fiecare stradă, având în atenție:
— caracteristicile arhitecturale și funcționale (străzi comerciale, străzi de locuințe având detalii arhitectural-decorative asemănătoare ș.a.m.d.);

- prospecte stradale;
- modul de rezolvare plastică a decorului străzii: paviment, planșii, mobilier urban (bănci, corpuri de iluminat, sisteme de afișaj publicitar, chioșcuri etc.);
- perspectivele oferite privirii pietonului: dominante pe laturile străzii, capete de perspectivă, deschideri spre cadrul natural;
- modul de utilizare (prelucrare) a terenului;
- orientarea, poziția și relațiile dintre construcții.

b. SPAȚII URBANE

Se vor urma aproximativ aceleași indicații metodologice ca la punctul a., pentru a analiza anumite focare ale rețelei stradale (juncțiuni, intersecții, piețe și scuaruri, alte tipuri de spații publice) alese fie pentru personalitatea lor fie pentru funcțiunile lor în viața orașului.

c. CARTIERE DEOSEBITE ALE ORAȘULUI

Se vor descrie acele cartiere care prezintă caracteristici arhitectural-urbanistice omogene (străzi cu orientare specifică, construcții cu detalii arhitecturale similare).

d. ZONE DE AGREMENT

Se vor descrie caracteristicile plastice și spațiale ale zonelor publice (parcuri, grădini etc.) de pe teritoriul orașului sau din vecinătatea lui care au fost folosite de locuitori ca zone de agrement. Se vor menționa toate informațiile cunoscute despre ele: căror inițiative li se datorează (publice sau particulare), au fost sau nu proiectate sau reamenajate de specialiști, au existat sau nu măsuri administrative pentru îngrijirea, protecția, reamenajarea lor. De asemenea, se vor menționa toate intervențiile cunoscute la care ele au fost supuse în timp: amplasarea de obiecte de artă monumentală de mobilier urban, amenajări diverse (puncte zoologice sau botanice, orașele ale copiilor, expoziții de flori) ca și obiceiuri locale legate de aceste zone (serbări periodice, concursuri, spectacole etc.).

e. ALTE ELEMENTE ALE COMPOZIȚIILOR URBANISTICE

Pot fi luate în discuție (în funcție de ceea ce există în oraș) cimitire și monumente funerare, cruci sculptate și troițe, fântini, diverse instalații de tehnică populară, amenajări de ape, poduri etc.

§ 13. CENTRUL ISTORIC AL ORAȘULUI

Acest paragraf se va formula ca o concluzie parțială a cercetărilor de teren efectuate pentru completarea § 12.

Numai acolo unde este cazul se va proceda la o delimitare a centrului istoric, însă cu multă prudență, dat fiind că de cele mai multe ori străzi sau zone de interes istoric din cuprinsul unui oraș pot să fie în afara perimetrului unui eventual nucleu istoric al orașului respectiv. Din acest motiv, propunem să se semnaleze aici *arii* din cuprinsul orașului în care se păstrează, sub variate forme, mărturii din anumite epoci ale istoriei lui: un presupus nucleu inițial, incinte fortificate, centrul administrativ sau cultural — religios dintr-o anumită perioadă, ansambluri caracteristice pentru diferite etape ale dezvoltării orașului până în contemporaneitate — arii care să fie notate și pe un plan al orașului.

§ 14. ÎNSCRIEREA ORAȘULUI ÎN CADRUL NATURAL

a. OCUPAREA TERENULUI

Se va analiza forma orașului în plan corelată cu relieful pe care este

construit orașul, modul de ocupare a cornișelor, densitatea construcțiilor și amplasarea spațiilor neconstruite.

b. SILUETA ORAȘULUI

Se vor semnala pozițiile din care se poate percepe silueta caracteristică a orașului. Astfel de poziții pot fi în afara lui, pe un platou, sau în oraș fie într-un anumit loc fie în lungul unei artere care străbate principalele ansambluri istorice.

§ 15. OMUL ȘI ORAȘUL. ZONIFICARE FUNCȚIONALĂ. MIȘCARE UMANĂ

Orașul nu poate fi analizat doar ca summum de spații delimitate de construcții. Orașul s-ar putea defini ca un organism complex a cărui rațiune de existență este, omniprezent, omul. Se va urmări în acest paragraf modul cum activitatea umană se corelează cu organizarea orașului.

Ar fi de preferat ca, prin studii de teren, să se poată opera o cartare a planului orașului prin care să se consemneze funcțiunile dominante din fiecare zonă (producție, comerț, servicii publice, locuințe, zone afectate activităților social-culturale, sportive și de agrement) valorificându-se aici datele istorice privitoare la aceste zone. În comentarea lor, se va ține seamă de relația fiecăreia cu mișcarea umană, importantă nu numai la proporționarea spațiilor și dimensionarea fronturilor construite ci și prin modul cum aceste zone sunt animate: de pildă: cărucioarele vinzătorilor ambulanți, chioșcurile, turnurile de afișe își aveau rolul lor în spectacolul străzii, iar un monument istoric având în jur spații ample „eliberate” de curind de diversele mici construcții care îl animau cindva poate să apară acum părăsit, sărăcit, inexpressiv. Comentariile critice în astfel de cazuri nu pot fi decât binevenite.

§ 16. PROGRAMELE DE ARHITECTURĂ REPREZENTATE ÎN ORAȘ

Se vor prezenta principalele categorii de construcții (după destinația lor) existente în oraș. Se vor analiza aspectele lor plastice, funcționale, constructive.

a. LOCUINȚE

- de tradiție populară;
- boierești, mănăstirești;
- de tirgovești;
- case de raport;
- vile;
- locuințe contemporane.

b. CONSTRUCȚII DE CULT

c. CLĂDIRI PUBLICE

- administrative;
- hoteliere;
- comerciale;
- culturale.

§ 17. ANSAMBLURI ȘI MONUMENTE DE ARHITECTURĂ

Se vor semnala fișele analitice de evidență ale monumentelor din oraș precum și monumentele sau ansamblurile pentru care urmează să se mai întocmească asemenea fișe.

Se vor prezenta și alte monumente cu caracteristici plastice, funcționale sau constructive deosebite care se propun a fi protejate, restaurate, valorificate.

EVOCĂRI

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE ȘI OCROTIREA PATRIMONIULUI CULTURAL ÎN JUDEȚUL MUREȘ

IOAN OPRÎȘ

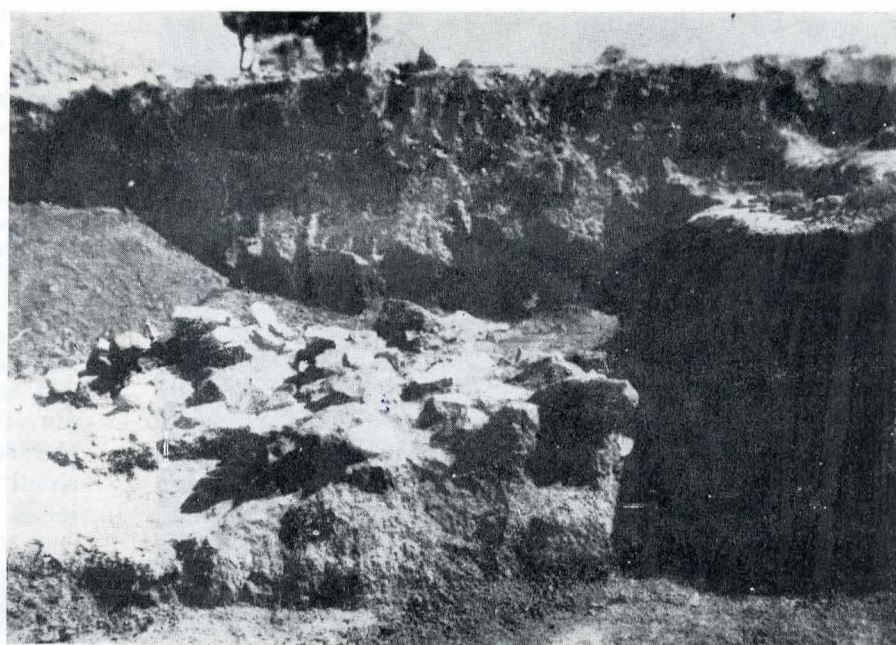
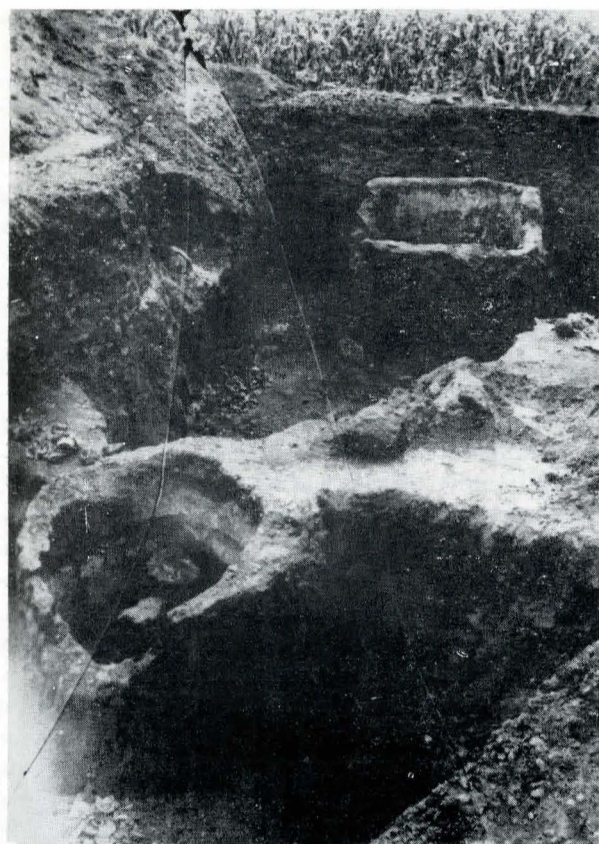
Avea dreptate Nicolae Iorga să exprime cu mîhnire îngrijorarea față de soarta avuției culturale românești, prea des uitată, neglijată sau afectată în focul bătăliilor politice, a luptelor de grup sau a grijilor zilei. Cuprins de grijă, savantul afirma că „*înaintașii noștri, „barbarii”, muncind sute de ani pe acest teren, ne-au lăsat aceste comori. Noi, cari, nu mai putem urma o tradiție de artă proprie, trebuie să ni păstrăm*

Denumirile localităților, incluse în perioada interbelică în limitele fostului județ Mureș, și menționate în prezentul articol, au fost transcrise așa cum apar ele în diversele materiale precum și în corespondența din arhiva Comisiunii.

*măcar moștenirea. Cine ar putea zice că ni facem datoria? Uneori lăsam să cadă, alteori reparăm — de cele mai multe ori însă așa, încît ruinăm și frumusețea clădirii și visteria țării*¹.

Între factorii esențiali care au contribuit la ridicarea României în rîndul țărilor înaintate, sub raportul grijii față de patrimoniul cultural, se numără acțiunile întreprinse de Comisiunea Monumentelor Istорice. Organism dinamic, central, cooptînd prestigioși oameni de cultură, știință și artă, C.M.I. își leagă activitatea, desfășurată timp de peste cinci

¹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, București, 1909, vol. II, p. 45.

1. Două tipuri de cuploare pentru ars vase, descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice de la Cristești, în campania din 1928 condusă de către Aurel Filimon (după o fotografie originală, aparținând Verei Filimon).

2—3. Platforma și urmele unei locuințe romane dezvelite în aceeași campanie.

decenii și continuată într-un fel pînă în zilele noastre, de opera păstrării, ocrotirii, cercetării și valorificării zestrei culturale. Activitatea ei într-unul din județele Transilvaniei, Mureșul, după unirea din 1918, o vom exemplifica succint în cele de mai jos.

Se mai cuvine doar să adăugăm că, în urma legii conservării și restaurării monumentelor istorice din anul 1919, în provincii vor activa secții ale Comisiei centrale, în cazul nostru cea de la Cluj condusă activ de Alexandru Lepădatu și avîndu-l ca „spiritus rector” pe Constantin Daicoviciu.

În fața acestei secții se impunea cu prioritate, lucru specific în cazul Transilvaniei, activitatea de cercetare orientată spre problematica daco-romană, a continuității și dovedirii prezenței românești în Transilvania, dezvoltarea evidenței bunurilor culturale în sensul cuprinderii monumentelor românești, stăvilirea demolărilor monumentelor de lemn, crearea de instrumente specifice pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice și, nu în ultimul rînd, dezvoltarea muzeelor. Aceste obiective pot fi urmărite și în cazul Mureșului, unde colaborarea Societății de arheologie și etnografie cu muzeul județean și cu cîțiva inimoși oameni de cultură a deschis drum liber unor acțiuni cu frumoase rezultate.

Încă la 31 august 1923 Aurel Filimon, personalitate centrală a activităților culturale din acest județ, fost secretar al Muzeului de Artă Națională, membru al Societății de geografie, specialist cu o bună experiență de muzeolog și cercetător, este numit, la propunerea lui Elie Dăianu, ca membru corespondent al Secției de la Cluj pentru Mureș, respectiv județul Turda-Arieș². Alături de el vor mai fi investiți cu această calitate profesorii Nicolae Sulică, Traian Popa și Grigore Ciortea³, apoi Carol Haldenwang, „procurist” la Sighișoara, și C. Seraphim, profesor și inițiator al muzeului din aceeași localitate.

Ce reprezintă acești cîțiva oameni pentru protecția monumentelor ne-o demonstrează rezultatele muncii lor, despre ideile lor vorbindu-ne scrisoarea lui A. Filimon adresată C.M.I., la 14 august 1923: „*Aș fi de părere să se facă înainte de toate conscrierea tuturor bisericilor și monumentelor cu o fotografie despre ele, făcînd astfel un tablou detaliat care ar conține pe scurt toate datele necesare unei monografii și anume: anul clădirii, materialul din care s-a construit, de cine s-a con-*

struit, inscripțiunile aflătoare, exterior și interior, cimitirul cu crucile vechi și inscripțiuni, odoarele bisericești, cărțile vechi și inscripțiunile lor, icoanele vechi și inscripțiunile vechi”, în aceeași scrisoare autorul cerînd cercetarea prioritară a monumentelor din Valea Nirajului⁴.

Era mare nevoie de grabnice măsuri pentru salvarea monumentelor istorice datorită pericolului de dispariție prin degradare. Iată cîteva date despre „dinamismul” dispariției arhitecturii de lemn: în 1924 cade biserica de lemn din Budiul de Cîmpie, înregistrată sub raport arhitectonic de sculptorul N. Keresztes din Luduș⁵, apoi, în același an, sint demolate cele din Hundorf⁶, Chimitelnic (1670), unde referentul Marton Roșka cere aducerea în muzeu a ușilor altarului și a încă patru icoane⁷. În anii următori acestora li se adaugă: biserica din Șinca în 1925⁸, Oarba de Mureș în 1926⁹, Chețani, Bogatul Român și Lechința de Mureș în 1928¹⁰, Iernut în 1931¹¹, Pogăceaua de Cîmpie în 1932¹², Luduș și Ațintîș în 1933¹³, Biia (1862) în 1936¹⁴. Biserica de lemn din Socolul de Cîmpie este acum cedată celor din Silvaș¹⁵, la fel cea din Ciunga (Ocna Mureș, 1700)¹⁶, iar cele din Iernei și Sălcud în 1938 sint printre victimele modei renovatoare¹⁷.

Deseori eforturile pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice s-au constituit în adevărate lupte cu autoritățile pentru stabilirea unei bune folosințe.

În anul 1921, primăria din Saschiz era rugată să ia măsuri pentru a urmări cum se cheltuiește suma de 1 000 lei acordată de comisiunea de la Cluj pentru întreținerea cetății¹⁸ din localitate.

⁴ Idem, Scrisoare citită în ședința din 31 august 1923, nr. 320, 30 VIII.

⁵ Idem, Adresa cu nr. 414, 28.X.1924

⁶ Idem, nr. 333, 7.IV.1924.

⁷ Idem, nr. 318, 3.III.1924. Roșka o încadrează în tipul „gotic”, din lemn de molid, cu dimensiunile: L=13,2 m; l=6 m; lățime coridor = 1,6 m; Clopotnița = 3/61; l pereti = 2 m; grosime = 15 cm; cf. Raport Roșka din 5.III.1924, cu nr. 370.

⁸ Idem, 1925, nr. 566, 20.X.

⁹ Idem, 1926, nr. 713, 27.IX.

¹⁰ Vezi Proces Verbal nr. 4 din 13.VII. 1928, în dosar 1928.

¹¹ Arh. C.M.I.T., 1931, nr. 298, 13.III. Referat Atanasie Popa.

¹² Monument din secolul al XVIII-lea, din stejar, cu pictură în interior, vezi adresa nr. 453, VIII, 1932.

¹³ Ultima menționată încă în 1733, vezi și rapoarte At. Popa, ulterior publicate în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istoric”, secția pentru Transilvania.

¹⁴ Arch. C.M.I.T., 1936, nr. 613, I.

¹⁵ Idem, 1938, nr. 780, 26.III.

¹⁶ Idem, 1938, nr. 763, III și 804, IX.

¹⁷ Idem, 1940, nr. 861, III.

¹⁸ Idem, 1923, 26.IX, f.n.

² Arhiva Comisiunii Monumentelor Istoric, Secția pentru Transilvania (Arch. C.M.I.T.), Proces Verbal nr. 10, 1923, Dosar 1923.

³ Idem, Proces Verbal nr. 9, 1925, Dosar 1925.

În 1925, între acțiunile de restaurare le amintim pe cele întreprinse la Basna¹⁹, apoi, la intervenția directă a lui Nicolae Iorga, la Ghertani (Biertan) și Sighișoara, unde s-au acordat cite 50 000 lei de obiectiv pentru curățirea și conservarea frescelor²⁰. Mihail Csaki, director al Muzeului Brukenthal și activ membru al Secției de la Cluj, în controalele pe care le face în anul 1926 cere măsuri de ocrotire a monumentelor de la Tătirlău, Boian, Sighișoara²¹, în același an numărul monumentelor istorice sporind cu biserica de lemn adusă la Tg. Mureș (1793)²² și cu cea de la Luieriu, pentru care Secția clujeană suportă restaurarea acoperișului²³, ceva mai târziu pe listă fiind inclusă și Casa parohială din Reghin (1785) care l-a găzduit pe Petru Maior²⁴.

O mare grijă s-a purtat orașului Sighișoara, unde, de pildă, în toamna anului 1936, profesorul Virgil Vătășianu, delegat de Secție, analizează picturile de la biserica evanghelică indicând mijloacele de conservare²⁵; în 1939, Comisiunea cerea primarului de aici „să se mențină partea de jos a zidului cu contrafortul actual și să se protejeze restul de zid dintre internat și Liceul evanghelic, cu mai multe bastioane, pentru că această parte a zidului cetății e un monument istoric atât de important și de o altă de rară frumusețe pentru podoaba orașului Sighișoara încât primăria orașului va trebui să ia din vreme măsuri pentru consolidarea și protejarea acestui vestigiu prețios al trecutului”. Sînt de remarcă, în corespondența Comisiunii cu acest prilej, recomandările făcute pentru a se pune de acord cerințele restaurării cu regulile urbanismului fără a se afecta monumentele²⁶.

Sub raportul cercetării și ocrotirii patrimoniului arheologic, problemele județului sînt cele ale țării: insuficiența fondurilor, imposibilitatea controlului riguros și a protecției siturilor, numărul foarte redus de specialiști. Pe cît i-a stat în putință, Secția de la Cluj a sprijinit acțiunile din județul Mureș; încă în 1922, Muzeul din Sighișoara cerea fonduri pentru săpături pe platoul Burgstadel-ului, cerere avizată de ministrul V. Cioflec și recomandată pentru execuție și sprijin la secție²⁷. În același an, Dăianu semnaleză nevoia sprijinirii cercetărilor la stațiunea preistorică de la Lechința de Mureș²⁸, unde în 1924 începuseră săpături²⁹. Comisia intervine, de asemenea, atunci cînd se constată încălcări ale legii —

așa sistează săpăturile neautorizate de la stațiunea paleolitică din Singherița³⁰.

La 17 decembrie 1924, Al. Filimon scria la Cluj că la Cristești se află urmele „unei localități mai mari din timpul românilor”³¹, ca doi ani mai târziu să intervină pentru crearea, aici, a unei rezervații arheologice de 10 iugăre³².

În 1927, muzeul cere aprobare pentru a efectua săpături în grădina Prefecturii din Tg. Mureș, unde se indica un cimitir din epoca migrațiilor, săpături mai vechi fiind făcute de Ștefan Kovacs³³, un alt șantier — la Gălățeni, unde ar fi trebuit să sape Marton Roșca, și altul la Sighișoara, sub conducerea lui Seraphim; în 1933 se cere efectuarea de săpături la castelul de aici, fiind realizate în campania 1936, cînd avizul îl dă chiar secretarul Comisiei de la Cluj — C. Daicoviciu³⁴, din 1937 ele fiind conduse direct de către profesorul Kurt Horedt³⁵. În 1938, acesta din urmă solicită autoritație Comisiunii pentru a stabili „stratificația” de la Wietenberg³⁶, iar în 1940, sub coordonarea lui Constantin Daicoviciu, Marius Moga, Eugen Dobroiu și Al. Filimon, se întreprinde o amplă periegheză de teren în județul Mureș, adăugînd noi informații cunoașterii istorice a acestuia.

De o mare importanță în toată această operă de conservare a vestigiilor trecutului este activitatea Muzeului județean, creat din inițiativa lui Filimon³⁷ care a colindat județul și a salvat numeroase bunuri culturale, punînd bazele unor colecții științifice. Iată ce afirma acesta în 1934: „Avînd în vedere că Muzeul din Tg. Mureș este exclusiv munca persoanei mele, obiectele de la primul pînă la ultimul sînt adunate de mine așa că drepturile cîștigate nu pot fi contestate. Organizarea și înființarea muzeului este încă exclusiv opera mea, încă din anul 1919 cînd am vorbit la adunarea generală a Astei pentru înființarea acestui muzeu. Că în colecțiile adunate de mine sînt multe piese cu un deosebit interes nu poate fi contestat. Că a trebuit în decurs de 14 ani să sufăr multe neajunsuri este știut. Chiar dacă ar exista unele momente datorită lipsurilor, rezultatele sînt cu mult mai mari.”³⁸

Acest an 1934, an de referință în viața orașului Tg. Mureș, prilejuiește deschiderea Pinacotecii; conservatorul acesteia, pictorul Aurel Ciupe, o organizează cronologic, bucurîndu-se de donațiile lui O. Han, C. Medrea, M. Bunesco și îmbogățind-o cu peste 120 de lucrări. Astfel aceasta putea fi considerată „alături de galeriile din Sibiu, Timișoara, Arad și Cluj printre cele mai frumoase și mai de valoare din cîte avem în Ardeal”³⁹. Tot acum, în iarnă, venise la Sighișoara, pentru avizarea bustului lui Axente Sever (autor Radu Pușcaru), Constantin Daicoviciu.

Interesul pentru muzeografie se remarcă și în iunie 1939 cînd, la conferința directorilor de muzee din Transilvania, ținută la Cluj, obiective din județul Mureș se înscriu ca necesare pentru a lămuri importante probleme ale istoriei.

Cele cîteva date selecționate de noi nu pot cuprinde, evident, toată truda celor ce au promovat în aceste locuri grija față de patrimoniu, sau au militat cu prețul multor sacrificii pentru a adăuga noi și noi monumente (amintim doar că în 1921, pe teritoriul acestui județ, erau în lista monumentelor istorice doar patru obiective: castelele de la Iernut, Jeciu, Răcașiu de Jos și Tg. Mureș)⁴⁰, astfel ca cei de azi și de mîine să se bucure de aceste valori de o semnificație cu totul deosebită.

¹⁹ Idem, 1925, nr. 461, 30 I, Raport Csaki Mihail.

²⁰ Adresa C.M.I.T., 1925, nr. 652, 24.VI, în Arh. C.M.I.T., 1925, nr. 535, 15.VII.

²¹ Idem, 1926, nr. 629, 8.II, Coraport I. Marțian.

²² Adresa C.M.I.T., nr. 648 din 24.VI.1925, în Arh. C.M.I.T., 1925, nr. 331, 30 VI.

²³ Idem, 1926, nr. 714, 18.VIII și Proces verbal nr. 5, 22.VI.1926.

²⁴ Idem, 1935, f.n., adresa Mitropoliei române unite din Blaj.

²⁵ Raport V. Vătășianu, în Arh. C.M.I.T., 1936, nr. 671, 24.IX.

²⁶ Arch. C.M.I.T., 1939, nr. 671, 4.III.

²⁷ Adresa Ministerului Cultelor și Artelor, nr. 62121, 1921, în Arh. C.M.I.T., nr. 61, 121.

²⁸ Proces verbal nr. 1, 11.X.1922.

²⁹ Idem, nr. 3, 24.IV.1924.

³⁰ Adresa Secției către prefectul județului Turda—Arieș, Arh. C.M.I.T., 1924, nr. 429, 13.XI.

³¹ Scrisoare în arhivă, nr. 450, 20.XII.

³² Adresa nr. 13, 1926, a Muzeului de arheologie și etnografie Tg. Mureș, în Arh. C.M.I.T., 1926, nr. 734, 5.XI.

³³ Arh. C.M.I.T., 1927, nr. 18, 18.III.

³⁴ Idem, 1933, nr. 435, 25.X.

³⁵ Idem, 1936, nr. 630, V și nr. 715, IV, 1937.

³⁶ Idem, 1938, nr. 764, III.

³⁷ O mărturie este într-o scrisoare din 20 dec. 1924.

³⁸ Arh. C.M.I.T., 1934, nr. 531, III, scrisoare din 30.I.1934.

³⁹ Aurel Ciupe, Catalogul Pinacotecii, 1934, p. 3—5.

⁴⁰ Proiect pentru conscrierea monumentelor istorice din Ardeal, Năsăud, 20.IX.1921, autor Iuliu Marțian, în Arh. C.M.I.T., f.d., f.n.

Pentru un arhitect forma înseamnă organizarea spațiului, limitarea și deci precizarea lui, pentru înfăptuirea unei lumi ale cărei armonii să ne fie utile în viața noastră materială și spirituală. (G. M. Cantacuzino, Despre o Estetică a Reconstrucției, p. 113)

George Matei Cantacuzino s-a născut pe 11/23 mai 1899 la Viena unde tatăl său Nicolae B. Cantacuzino a reprezentat România vreo 15 ani. Descinde dintr-o veche familie moldovenească — printre care și domnitorii Bibești — cu reședința la Iași. Mai este înrudit și cu personaje deosebite ca pictorii Théodore Chassériau, Puvis de Chavannes sau scriitoarele franceze de obârșie română Anne de Noailles și Martha

ambii renumiți pentru studii privind vechea arhitectură românească.

Descriind Viena, remarcă: „... Mă întreb citeodată dacă nu am devenit arhitect fiindcă am trăit acolo primii ani ai vieții mele...”¹ Înaintea studiilor sale la Beaux-Arts (1920—1929), de timpuriu el s-a distins ca un autodidact: își scria meditațiile, contempla și desena vechi monumente, organiza colin-

1

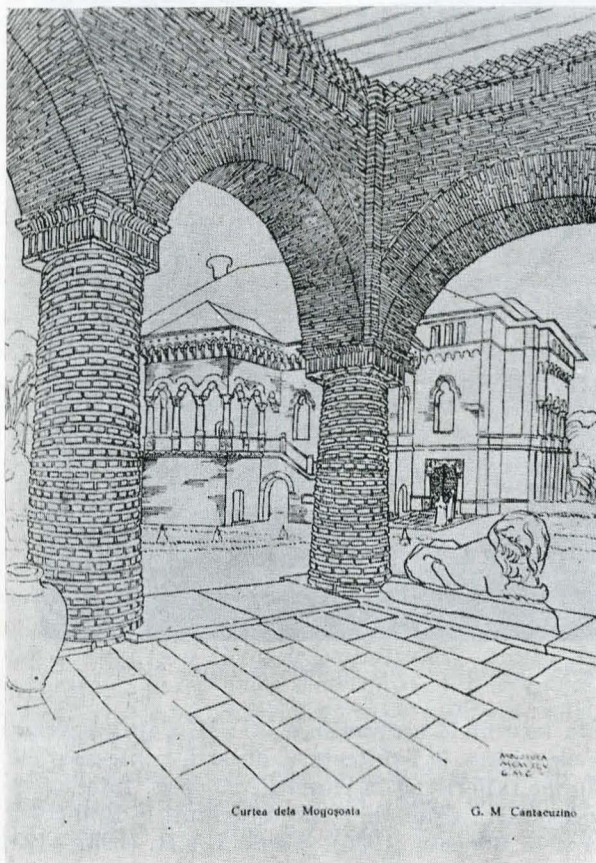
3

1. G. M. Cantacuzino, arhitect, pictor, scriitor și profesor.

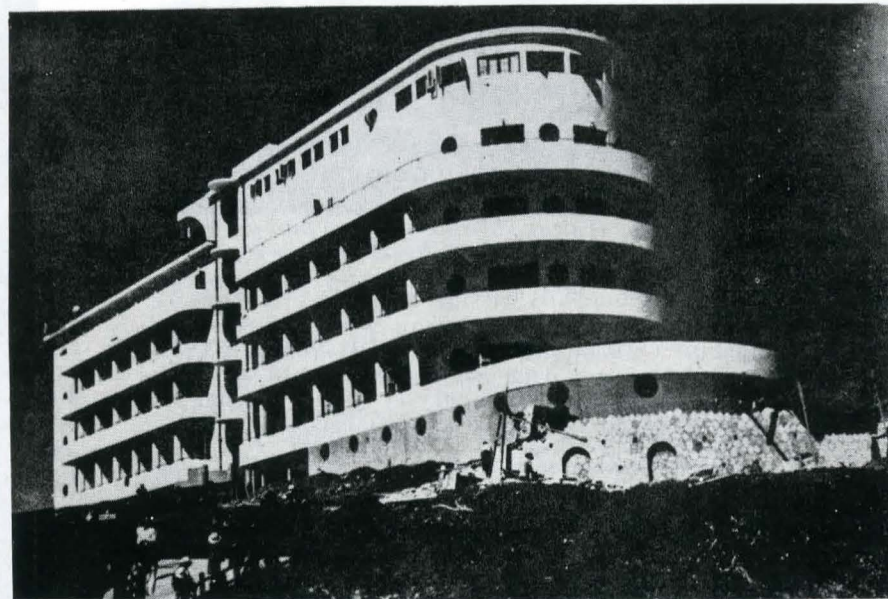
2. Desen de G. M. Cantacuzino din spre dependențele ansamblului spre castelul Mogoșoaia.

3. Actuala «Casă de creație» la Mogoșoaia, o sinteză de Renaștere și românesc.

4. Hotelul Bellona la Eforie Sud.

2

4

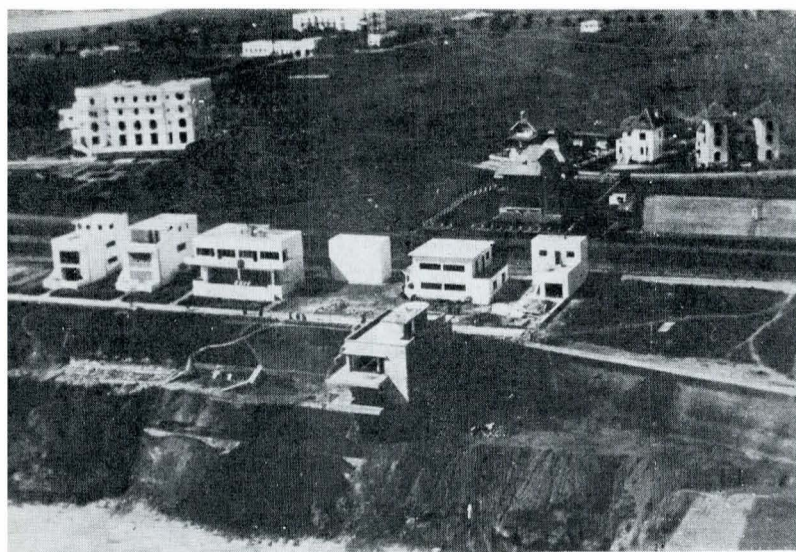
dări prin țară ca să schițeze anumite teme, citea cu pasiune, fie istoria noastră, fie cea clasică. Știa cât de dificilă era admiterea în școala înființată la 1671, fiind necesară și o ucenicie la un arhitect de vază. Cumva a fost în construcții un cirac din adolescență: în vacanțele estivale 1912—1914 asistase la primele restaurări executate de arhitectul venețian Domenico Rupolo la reședința lui George Valentin Bibescu, lucrări ce vor fi încredințate de Martha Bibescu — pe planurile elaborate anterior — chiar proaspătului student în vara anului 1920. Aici asista la investigații ale istoricului Vasile Pârvan și la consultări îndelungate cu membrii Comisiunii Monumentelor Istorice.

Se cere precizarea că l'École des Beaux-Arts era scindată

¹ În notele sale din 1955 (în arhiva familiei).

Bibescu. Dintre rudele sale l-au influențat spiritual cunoscutul jurist ieșean Matei B. Cantacuzino, remarcabilul pictor Theodor Pallady și Martha Bibescu care a evocat cu finețe peisajul românesc în „Izvor țara sălcilor”.

Alte rubedenii cu înrîuriri sînt arhitectul Nicolae Ghika — Budești (1869—1943) și inginerul Gheorghe Balș (1868—1934),

5. Vedere de ansamblu a încheșării arhitecturii moderne în România pe faleză Eforiei Nord.

în două etape, «seconde» și «première» care trebuiau absolvite succesiv prin valori de arhitectură și examene. La terminarea primei etape obțineai titlul de «constructor», recunoscut la noi, ceea ce a permis lui G. M. Cantacuzino să deschidă la București încă din 1923 o agenție de proiectare, deci să i se încredințeze lucrări, semnând uneori alături de arhitecții asociați.

În perioada studenției la Beaux Arts a avut ca profesori pe G. Gromort și pe G. Umbdenstock — nume consacrate — dar adevăratul său mentor rămâne genialul Andrea Palladio, căruia George Matei Cantacuzino îi admira lucrările la Vicenza sau în cele „Patru cărți de Arhitectură”².

Viitorul arhitect „diplômé par le gouvernement” se ocupa de remodelările fostului Jockey Club, inaugurat la 26 octombrie 1929 (lângă Ateneul Român), și de palatul principesei Elisabeta (lângă piața Victoriei).

I se încredințează și proiectul fostei bănci Chrissoveloni cu impozantele ei fațade pe străzile Lipscani și Stavropoleos. Palatul băncar se inaugurează în 1928 când G. M. Cantacuzino ține o cuvântare publicată și în presă³ din care merită a fi citat: „.... Clădirea Băncii Chrissoveloni nu este o copie arheologică. Ea se compune dintr-o sumă de reminiscențe liber interpretate. Fațada intrării aduce aminte poate de severele arhitecturi din era bizantină a Italiei. Hallul ghișeurilor e compus pe ritmul unei logii din Verona, de la începutul Renașterii, pe când fațadele sînt desenate după unele principii ale lui Palladio care încheie Renașterea...”.

Această lucrare a stîrnit invidii și discuții. Să ne întrebăm deci cu toată obiectivitatea dacă estetica promovată de G. M. Cantacuzino la jumătatea anilor '20 nu este conformă cu ambianța acestui loc cu vocația de «city» bucureștean.

Dar de ce înclinarea sa spre trecutul renașcentist? G. M. Cantacuzino socotea că această etapă fundamentală a artei europene a fost prea limitată la noi, excepția confirmînd generalizarea. Dealtfel, prezentînd arhitectura românească⁴, el afirma: „.... În concluzie, arhitecții români au lucrat în trei direcții bine definite: tradițională, clasică și modernă. Adesea unul și același arhitect a lucrat succesiv sau paralel în cele trei direcții...”. Nimeni nu și-ar fi sintetizat mai precis opera așa cum a decurs timp de aproape patru decenii.

Eliberat în 1929 de toate serviciile studenției „en première” mai ales că nu suporta spiritul boem sau duelul între cultură și talent, el va concepe o serie de vile în București, și în provincie. Cu toate că efectele crizei economice din anii 1929—1933 reduceau toate investițiile și în pofida amarei sale constatări: „.... nici probleme interesante de rezolvat, nici materiale cu

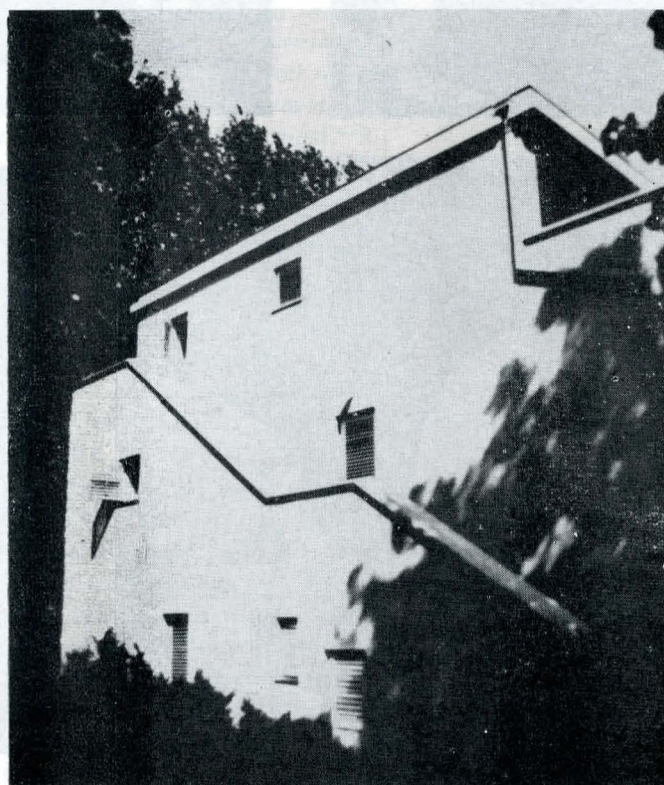
care să construiești, nici clientelă înțelegătoare”⁵..., G. M. Cantacuzino debutează și în arhitectura domestică cu reușite certe.

De la începutul anilor '30 apare vila Guranda (azi în circuit turistic) lângă schitul Durău (1830—1833), la poalele Ceahlăului. Intuind că *a dură* este verb moldovenesc la origine, care în vechime se referea și la casele din birne lungi, arhitectul respectă situl și tradiția. Însă fațadele nu sînt numai di-buire de „romănesc”, evidențiază și o linie modernă.

Într-adevăr, G. M. Cantacuzino este unul din pionierii arhitecturii moderne în România: chiar din 1931 el realizează pe faleză Eforie Nord, începînd cu vila „Aviana” pe ideogramă de plan curb, și cîteva vile cu două etajuri, amuzîndu-se a le boteza „.... case persane”⁶...

În arhitectura vilelor, concomitent cu cele moderne, G. M. Cantacuzino a fost asaltat și de unii cunoscuți cu pretenții eclectice. Se înscrie și el în dictonul „clientul are întotdeauna dreptate”. Numai că bunul său gust nu se preta la orice licențe. Dovadă sînt casele: pe strada Pietății pentru N. Mavrocordat, în fostul parc Filipescu pentru Alice Sturdza, pe strada Silvestru pentru Mihai Andricu, casa pe calea Floreasca (lângă o intrare secundară a stadionului Dinamo), casa din Orbeasca de Jos—Teleorman pentru Radu și Sarmiza Crețeanu, remodelarea conacului Drugănești⁷ din Stoenesti-Ilfov pentru familia Constantin Bibescu Basarab Brîncoveanu (după 1940).

La urmă, și nu mai puțin importantă, se desprinde vila din 1937 (azi în parcul Institutului pentru mecanizarea agriculturii), o năzuință clară spre o arhitectură neo-românească. Fiind în acei ani o reședință importantă, însăși Veturia Goga a ales veche mobilă italienească în interioare. Pentru celebrul poet, G. M. Cantacuzino, autocratic tutelat, a ridicat în 1938 un monument funerar la Ciucea („.... am fost foarte bine secundată de arhitectul meu...”).

6. Vilă modernă realizată în jur de 1935 la Eforie Nord.

Numai prin locuințele unifamiliale, G. M. Cantacuzino ar ocupa un loc de cînst în arhitectura noastră contemporană. Însenată rămîne ralierea sa la curentul modern. Între aceste reușite se mai enumără clădirile Radiodifuziunii la Bod (1935, lângă Brașov) și la Băneasa (1936), o hală I.A.R. (1933—1934

⁵ Citat dintr-un articol în „Revista Fundațiilor regale”, 1 nov. 1936.

⁶ Fiindcă aveau pe fațade laterale o scară exterioară neprotejată care urca la etaj și, în continuare, la terasă, ca în reconstituirea lui Viollet-Le-Duc în „Histoire de l'habitation humaine”. Scelitoarea tencuială albă apare ca o obsesie exprimată în notele sale... „ma maison blanche de Téhéran”... (13 august 1931).

⁷ Acest conac în drumul spre Potlogi este prezentat de Radu Crețeanu în „Buletinul monumentelor istorice”, 4/1973.

² G. M. Cantacuzino va publica după obținerea titlului „d.p.l.g.”, cartea „Palladio, essai critique avec douze dessins de l'auteur”, vezi și revista „Arhitectură”, nr. 6/1980, p. 51.

³ Vezi revista „Arhitectură” nr. 6/1980, p. 54.

⁴ În revista „L'Architecture d'aujourd'hui” iunie 1934, al cărei corespondent pentru România era G. M. Cantacuzino.

7. Imobil modern în piața Cosmonauților din București.

la Brașov), precum și imobilele de apartamente din 1935—1936 în actuala piață a Cosmonauților, colț cu strada Dionisie Lupu și cel de la intrarea din est în piața Amzei. În toate aceste lucrări se regăsesc căutările sale în cuprinsul creației funcționale⁸.

Arhitectura modernă la noi în anii '30 a reprezentat o replică lucidă dată răuvoitorilor care considerau arhitectura occidentală „de împrumut”, deci ignoranței pescuitorilor de bonjurisme. G. M. Cantacuzino, un autentic patriot, a înțeles deopotrivă arhitectura tradiției, dar nu a negat aderarea noastră la arta apuseană, integrarea noastră spirituală în universalitatea unor perioade artistice majore.

Nu toate lucrările lui G. M. Cantacuzino, începând din a doua jumătate a deceniului IV, sînt de factură modernă, unele din cauza unor amplasamente cu servituți de nediscutat: imobilul semicircular din piața Universității, imobilul cu arcade lângă biserica Crețulescu, după 1945 un sediu de birouri pe bulevardul Dimitrov și, în final (1958—1960) extensiunea palatului mitropolitan din Iași, ultimul său exercițiu neopalladian.

La „Rex” (Mamaia 1936) — primul hotel mare, luxos pe litoralul nostru — fațadele sînt îmbogățite în ținuta unor exemple de pe alte plaje cosmopolite. Cu excepția unei pensiuni de cură balneară la Olănești, a bisericilor din Băilești-Dolj, Flămînda-Cîmpulung, sau Seini (distrusă în război) în afara lucrărilor sale moderne, în general opera lui G. M. Cantacuzino poate fi rînduită în maniera unui neo-clasicism foarte personal. Este de amintit justificarea sa teoretică: „... *Clasicismul pentru mine nu-i altceva decît imaginea continuității unui efort de perfecționare sau, cel puțin, de menținerea artei într-un echilibru dictat de posibilitățile umane. A fi clasic, cum cred mulți, nu înseamnă a stăruî în aplicarea unui stil, ci într-o metodă de a gândi. Clasicismul este o stare de spirit care se regăsește în orice epocă*”⁹.

Din jocul determinantelor arhitecturii se deslușește, în preajma izbucnirii celui de-al doilea conflict mondial, argumentul de a fi cît mai noi înșine. Este un moment de „româ-

⁸ În articolul *Considerațiuni asupra arhitecturii funcționale*, publicat în „Revista Fundațiilor regale” (1 ian. 1935), el exprimă propria sa atitudine, ajungînd la concluzia paradoxală că ne aflăm în fața unei „*metode de construcție*”.

⁹ Citat din scrisoarea către M. Iancu, „Contemporanul”, ianuarie 1931. (G. M. Cantacuzino desprindea din „semnele” unui stil, esențialitatea metodei de a gândi sau a construi, ambianțe prevalente în diferite epoci, fiindcă de totdeauna concepția și execuția ne apar inseparabile).

nism” așa cum l-a denumit recent eruditul istoric de artă Răzvan Teodorescu. Năzuința spre *specific* bazată pe bizantin sau vernacular, fie pe ambele, depășește catehismul sever al lui Petre Antonescu¹⁰.

Cu prilejul expoziției internaționale din New York 1939, Cantacuzino și Doicescu — cam de la acea dată reușiți într-o fecundă prietenie — edifică Pavilionul României și Casa Română¹¹. Aici, în mod deliberat, rezolvarea nu este pur funcțională. Se reprezintă națiunea și o societate la două decenii după întregirea țării. Simbioza construcțiilor cu lucrări de artă semnate de Olga Greceanu sau Mac Constantinescu¹² accentuează nota patriotică. Se mai dorise să intervină și Brâncuși într-o sală.

G. M. Cantacuzino gîndește „... *Pentru generația postbelică care a ajuns azi la maturitate, cuvîntul „românesc” nu mai are același sens. El a luat un înțeles mai adînc și mai autentic. În ultimii douăzeci de ani s-a făcut o mai amănunțită cercetare a artelor populare și totodată s-au inventariat bogățiile artei trecutului*”¹³.

La G. M. Cantacuzino românesc nu a constituit niciodată în viața și opera sa un moment de oportunitate. În acel previzibil ciclon al războiului, pentru grupul „Simetria”, românesc nu a fost simpla pastişare paseistă, ci voința de concentrare a unui simțămînt istoric. Dealtfel, G. M. Cantacuzino a intuit de timpuriu că evoluția culturală a unei țări trebuie susținută și prin ce este un bun dobîndit al tradiției naționale.

Pe acest fundament ajungem la activitatea sa exemplară privind „... *Mogoșoaia, un palat, o grădină, un peisaj*”¹⁴.

8. Casa familiei Radu Greceanu. Orbeasca de Jos — Teleorman 13 39

În scrisoarea adresată Marthei Bibescu¹⁵ el se descrie „... *într-o stare morală foarte apropiată celei din vara anului 1921 cînd reclădeam bolțile prăbușite din Mogoșoaia*...” pe care el o simțea „... *fragilă și singulară în mijlocul vieții moderne*”¹⁶.

Pe la sfîrșitul secolului trecut, cînd palatul aparținea lui Nicolae C. Bibescu (1834—1902), acesta l-a angajat — se pare după 1880 — chiar și pe André Lecomte du Noüy¹⁷ pentru restaurări. Francezul a înălțat etajul, a creat ferestrele trilobate, a terminat clădirea cu o cornișă cu ocnite purtate de console, a modificat fațadele spre vest și nord, a lăsat o parte din zidării aparente, a reconstruit acoperișul dar nu și unele bolți. A refăcut și clădirea dependințelor cu un acoperiș mansardat.

¹⁰ Este anunțat în „Gazeta Municipală”, din 8 ianuarie 1939.

¹¹ Lucrările cunosc un succes fără precedent și li se consacră două timbre cu desene revăzute de arhitectul Dan Iovănescu. Împreună cu Nicolae Nedelcescu, G. M. Cantacuzino a realizat, în primăvara și vara anului 1939, o expoziție a Ceferiadei la Giulești.

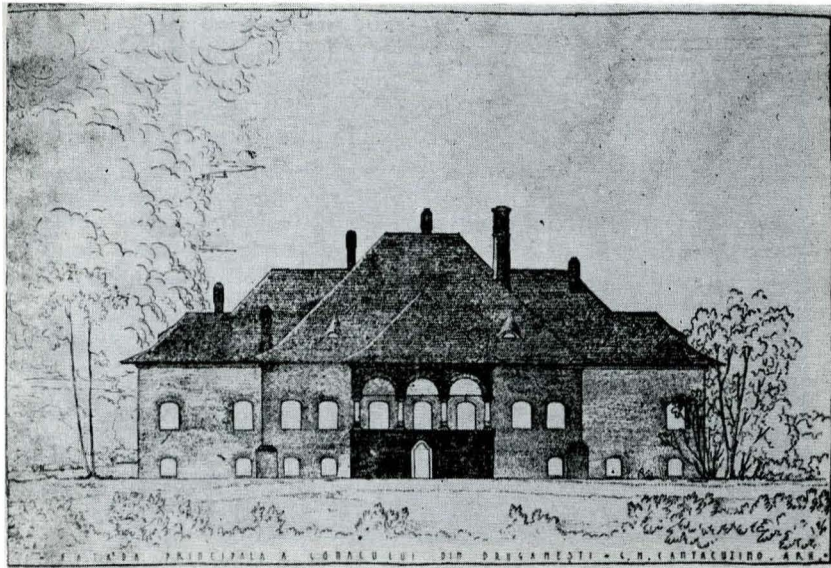
¹² Contribuția sa — o friză de bronz — se găsește azi la Cleveland—Ohio.

¹³ Note în „Simetria”, 1/1939, Revista „de bibliotecă” a apărut în opt caiete (1939—1947), lipsind numai agitatul an 1944.

¹⁴ Titlul conferinței sale ținute în 1960 la Iași.

¹⁵—¹⁶ În cartea *Pătrar de veghe*. Ed. Cartea Românească, București, 1938 (p. 176—177).

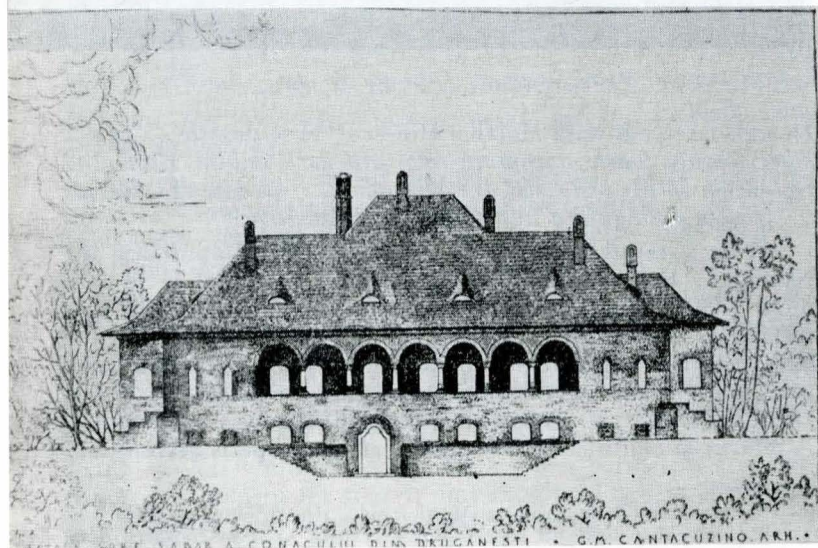
¹⁷ Emile André Lecomte du Noüy (1844—1914) a sosit în România în 1875. În pofida restaurărilor arbitrare la bisericile episcopale — Curtea de Argeș și Trei Ierarhi — Iași precum și în alte cazuri, el a devenit în timp un fin cunoscător al arhitecturii specifice românești. A se consulta „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art”, tome XVIII 1980, studiul profesorului arhitect dr. doc. Grigore Ionescu.

9. Conacul Drugănești, fațada principală.

Cînd studentul beaux-artist G. M. Cantacuzino a reluat lucrările, peste cele de la sfîrșitul secolului al XIX-lea se suprapuseseră și cele ale arhitectului venețian. Cît s-a ocupat în vacanțe, G. M. Cantacuzino a purces la refacerea bolților înălțîndu-le cu peste un metru, a planșelor din beton armat la etajul întîi și la curățirea resturilor de tencuială de mult străine de cele inițiale¹⁸. Scara interioară gîndită de Rupolo a fost realizată de G. M. Cantacuzino din marmură de Cîmpulung. Tot conform indicațiilor venețianului, G. M. Cantacuzino a realizat scara exterioară la cerdacul est din două rînduri de trepte și două paliere purtate de arcade. Pe fațada vest, după ce se achiziționează și terenuri riverane expropriate în trecut, s-au construit, în 1921—1922, terasele spre lac cu două grupe de scări centrale. Pe terase s-au plantat grădini de inspirație spaniolă și italienească. Concomitent cu lucrările în palat se rezidea luminatorul vechii bucătărie după modelul celei de la biserica Antim și se refăcea pridvorul înconjurător cu coloane.

Lucrări substanțiale s-au executat între anii 1925 și 1931: restaurarea bisericii, cele două grădini înaintea intrării concepute ca un portal avînd deasupra un foișor de zidărie cu coloane din piatră. Foarte important este aportul lui G. M. Cantacu-

10. Conacul Drugănești, fațada spre lac.

zino la reconsiderarea corpului dependințelor. Din modelul francez de casă de țară apare suprapunerea de arcade susținute pe coloane — modelul de la mănăstirea Comana — ce îl obseda cu vreo șapte ani înainte de publicarea cărții sale *Arcade, Firide și Lespezi* (1932). În 1931, G. M. Cantacuzino ia iniția-

tiva aducerii și montării portalului cu figuri alegorice prin care se accede în grădina livezilor și realizează poarta-grilaj la intrarea în parc.

Arhitectul s-a pasionat în castel de amenajările interioare, desenul pardoselilor, copii de chenare de la alte construcții brîncovenesti, import de șemineuri italiene din piatră. Astfel, decorația, mobilierul, tapițeriile, sculpurile, picturile, reunita atîtor obiecte de epocă conferă palatului o vocație muzeistică, ce a devenit realitate directă din 1957.

Descriindu-și activitatea¹⁹, G. M. Cantacuzino conchide „... Precum se vede palatul de azi nu este numai palatul Brîncovenesc de altă dată... Acest edificiu e rezultatul timpului cu veleitățile umane, rezultatul succesiunilor distrugerii și reclădiri, adaptări și remanieri, avataruri și izbînzi care s-au încheiat la sfîrșit printr-o fericită armonie...”

G. M. Cantacuzino iubea natura de la grandiosul peisaj la umilul răzor cu flori, amintindu-și cu note personale²⁰ cum îl plimba maică-sa în grădina botanică din Viena. A meditat profund și asupra unei estetici românești a grădinăriei²¹.

De aceea mai mult ca oriunde, la Mogoșoaia, îndrăgostit de sit și peisaj, foarte erudit în arta spațiilor verzi, el s-a ocupat imens de grădini și parc pentru care fusese chemat spre finele veacului trecut și horticultorul francez Rothan.

Sugestii prețioase de la detaliu la ansamblu se datorează și Marthei Bibescu a cărei cultură estetică este citată în studiile urbanistice ale profesorului inginer Cincinat Sfințescu.

Succinta prezentare a operei arhitectului, motivarea pozițiilor sale în coexistența curentelor clasic-modern-tradițional definesc activitatea sa eterogenă. Însă personalitatea sa este și mai complexă.

Este și un pictor nediletant stimulîndu-se din adolescență atît prin desen cît și prin parcurgerea organizată a muzeelor. A debutat cu o expoziție publică personală la 15 ianuarie 1931, iar șirul vernisajelor a culminat cu cea inaugurată la 3 octombrie 1956 onorată atunci de cuvîntul introductiv al lui Tudor Arghezi.

Ca unul admis lîngă șevaletul său, din goana amintirilor țin a arăta că l-a preocupat și tema măreției trecutului națiunii. Aș cita: Cerdacul și curtea de la Mogoșoaia, biserici la Hîrlău, Dorohoi, Cotnari, Botoșani, episcopia din Huși, Galata, sau vederi panoramice. Ele sînt precedate de sute de schițe de studiu din îndepărtatele vacanțe ale adolescenței, încheindu-se cu o expoziție, alături de Horia Teodoru — viitorul său coleg la Beaux Arts.

G. M. Cantacuzino, fără prezumțiozitatea de a-și fundamenta teoretic realizările, a scris pînă în prezent mai mult ca oricare din arhitecții noștri. Începînd cu o foarte succintă *Introducere la studiul arhitecturii* (1926), i se mai publică „*Arcade, Firide și Lespezi*” (1932), *Izvoare și popasuri* (1934), *Pătrar de veghe* (1938), *Despre o estetică a Reconstrucției* (1947) și postum (prin grija prof. dr. doc. Grigore Ionescu în 1964), traducerea tratatului vitruvian *Despre Arhitectură*. A exersat arta scrișului în pagini de jurnal nepublicate, începînd din 4 august 1921 cu deloc întîmplătoare temă: *Mogoșoaia*. Scrierile publicate — reamintite²² sau recent reeditate²³ — îl așază pe arhitect între scriitorii de consemnat, chiar dacă unii critici de breaslă nu au făcut-o pînă în prezent. Pe lîngă neobosita activitate de publicist (cărți, eseuri, articole), el este și un cunoscut conferențiar la radio și în săli publice. Dealtfel, *Arcade, Firide și Lespezi* reiau ciclul de conferințe la radiodifuziune (1930—1931). Dacă este ingrată — indiferent de minulele acordate — expunerea unei teme de arhitectură, pentru vorbitor, rămîne tot atît de anevoioasă în urmărirea ei pentru ascultătorul neșcolit. G. M. Cantacuzino le alcătuiuse sub imperativul: *Arhitectura mai bine ca oricare artă ne dă măsura unei epoci istorice*²⁴.

Astfel, după o introducere în care ele sintetizează, pe întinsul teritoriu al țării, monumentele de-a lungul a șase secole, va portretiza arta țărănească, Iașii, cîteva mănăstiri și biserici

¹⁹ Vezi pct. 14.

²⁰ „Jurnal”, 21 martie 1931.

²¹ Vezi *Arcade, Firide și Lespezi*.

²² Vezi revista „Arhitectura”, 4 și 5/1975.

²³ *Izvoare și Popasuri*. Ed. Eminescu, București, 1977 și *Pătrar de veghe*, în colecția „Restituirii”, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

²⁴ Din *Arhitectura Românească* (volumul *Arcade, Firide și Lespezi*).

¹⁸ Mai ales lăsarea zidăriei exterioare aparente a suscitat discuții după 1920, pînă cînd membrii Comisiunii Monumentelor Istorice au fost cu toții de acord că nu mai existau dovezi ale tencuielii cu ornamentația în frescă, tipic brîncovenească.

celebre, Mogoșoaia, estetica drumurilor, a pietelor, a grădinilor, terminându-și periplul național „în casa veche” zugrăvită cu o pasiune de scenograf.

Cu mai antrenantă rivă adună, în volumul *Izvoare și popasuri*, 22 de teme între care fie o vale, o epocă, un monument, măestrii artizanale, case, hanuri, morminte, curente de idei etc., ajutînd pe cititor să înțeleagă determinantele arhitecturii vechi românești. Asupra unor subiecte revine cu predilecție. Cunoaștem titlurile conferințelor din anii 1933—1941 încă netipărite, însă din 1934 pînă la 1947 predomină sirguința publicitară.

După 1951 reinnoiește înclinarea sa pentru valori permanente și erudiția sa tot mai bogată în redactarea unui material: *Monumente de cultură ale Bucureștilor*²⁵. Parte din această muncă se desfășoară pentru Direcția monumentelor istorice. Sînt fișate orice realizări majore de la palate la opere plastice (ca mobilier urban). Fișele sînt completate cu ilustrații și observații, inclusiv autori, date și importante descrieri. Din materialul ce l-am cercetat, recenzase 174 de obiective, îndosariate separat: monumente, biserici vechi, fîntîni, reședințe, grădini, parcuri, busturi, morminte și monumente funerare. În notele sale sînt foarte importante contribuții personale privitoare la „descriere” și „istoric”, la nivelul specialistului: arheolog sau istoriograf, critic de arhitectură sau de artă. Chiar acesta este avantajul unor fișe care permit o privire amănunțită, depășind nivelul unor utile ghiduri ca răsfrîngere la o țară, o provincie, un oraș, cartier sau o stradă, completînd explicațiile ce se dau în muzee, pînă și spațiul rezervat în cărți de istoria artei.

De pildă, *Grădina Cișmigiului și biserica Stavropoleos* sînt definite respectiv pe trei și patru pagini, în care se cuprind un număr mare de informații redactate succint. De asemenea, contextul, în care este situată „așezarea” lor, are o ținută cu mult peste ipoteza de arhivar al Bucureștilor.

Un accident grav, la finele anului 1954, l-a influențat să se stabilească la Iași. Și acolo se ocupase în decursul anilor de arhitectura trecutului. Ne-au rămas o serie de fișe precum și planul unei cărți *Orașe și Monumente din Moldova de nord*²⁶ cu următorul cuprins: Cuvînt înainte — istoric — Valea Moldovei — Valea Sucevei — Valea Siretului — Încheiere. G. M. Cantacuzino apreciază că volumul s-ar rezuma la un text de 185 de pagini, plus spațiul grafic necesar pentru vreo 105 ilustrații, unele fiind desenele sale.

Relevant pentru această activitate rămîne și contribuția sa, în cadrul Comitetului de Stat pentru Arhitectură și Construcții — Direcția generală a monumentelor istorice, la primul „Normativ provizoriu pentru executarea lucrărilor speciale de protejare și restaurare a monumentelor istorice de arhitectură” (publicat în 1954 și 1955). În acest scop el a redactat un material: „Directive pentru întreținerea și restaurarea monumentelor istorice”²⁷ din care, ca un leitmotiv fundamental al eticii sale, extragem încheierea: „*Monumentele de*

arhitectură cu spațiile lor reprezintă elemente de cultură și de artă, ridicîndu-se ca pietre de hotar ale timpurilor și ca trofee ale luptelor și izbînzilor unei colectivități. Restaurarea unui monument istoric este un act de cultură, păstrarea lui un act de civilizație”.

Ar fi de reamintit și pledoaria sa sobră pentru refacerea Teatrului Național din București și cutezanța sa de a aborda probleme dificile: muzeele, reconstrucția postbelică a orașelor noastre cu „metodă și autoritate”, despre reclădirea Iașului etc.²⁸

Dealtfel revista condusă de el „Simetria”²⁹ însumează atît elanul unui „românism” epurat de bravade cît și deschiderile noastre spre consacratele valori universale, fără substrat propagandistic. În „Simetria” s-a căutat a se semnifica ceea ce este bine venit, perfecționabil prin influențe nedirijate și reciproce din respect față de „valoare”.

În primul rînd — între cei ce îl cunosc direct sau indirect — nimeni nu-i poate contesta iubirea de țară, el fiind și un valoros cunoscător al istoriei națiunii românești³⁰. Era consecvent unui punct de vedere: studiul trecutului explică prezentul. Grație unei puteri de memorizare excepționale — putea să rețină tot ce citea, chiar și pe parcursul unei călătorii — prin înclinație filozofică, educație impecabilă, discernămint selectiv și înnăscutele reverențe spre „frumos”, el este recunoscut ca un deosebit *om de cultură*.

De aceea în afara unor nume mai sus citate (inclusiv în note) sînt cunoscute conexiunile sale spirituale cu personalități din domenii sau de vîrste diferite: Sandu și Maria Rosetti, Camil Petrescu, Mihail Sebastian, Em. Bucuța, Paul Morand, Lucian Fabre, George Călinescu, Ștefan Constantinescu, Henri Catargi, A. I. Brătescu-Voinești, Petre Grant, Oscar Han, Ion Jalea, Gheorghe Balș, Lucian Blaga, Tudor Vianu, Mihai Ralea, Al. Paleologu, Henri Focillon, George Oprescu, Petre Comarnescu, Michel Dard, Jean Mouton, Alphonse Dupront, C. Brăiloiu, Gheorghe Brătianu, Radu Vulpe, Dem. I. Dobrescu, Matila Ghyka, N. G. Caranfil, Grigore Ionescu, Ion Ghișka-Budești, Horia Teodoru, și alții, o pleiadă de scriitori, poeți, pictori, sculptori, critici, medici, istorici, ingineri și arhitecți, profund angajați în viața culturală a țării.

La urmă, dar nu mai puțin însemnat pentru foștii săi studenți (1942—1948), el rămîne și PROFESORUL, dascălul de neuitat rugat deseori să nu-și întrerupă lecția în pauza celor două ore de curs, dăruindu-și căldura unui *suris latin*³¹.

Dealtfel, chiar din anii îndepărtați de studiu, toți își amintesc de George Matei Cantacuzino „...cald, sociabil, atașat de colegi, de o mare umanitate”³².

La 1 noiembrie 1960 întocmai așa îl găsi prea grăbita invitație în aeropagul eternității, izolat în muncă, meditații sau lectură, dar înconjurat de permanența prieteniei și prețuirii.

²⁵ Sînt cuprinse în volumul „*Despre o Estetică a Reconstrucției*”.

²⁶ Vezi revista citată la pct. 13.

³⁰ Este membru al comitetului ce a condus „Revista istorică română” (1931—1947). Un critic parizian îl numește „*cronicar al spiritualității românești*” ... „un cronicar al nației lui”.

³¹ Termenul aparține lui G. M. Cantacuzino (vezi *Umbre de Aurel Leon*, Ed. Junimea, Iași, 1979).

³² Citat din convorbirea cu arhitectul Nicolae Popescu (diplomat în anii 1920 la l'École Spéciale d'Architecture — Paris), în primăvara anului 1974.

SUMMARY

The author of this paper deals with the work of George Matei Cantacuzino, — an architect having lived between 1899 and 1960, — studying him both from the point of view of his own genetic gifts and of the avatars of the Romanian contemporary architecture in the period of time 1920—1960.

George Matei Cantacuzino is a pre-eminently neo-palladian architect, confessing, due to his particular modesty, he was playing but the role of some chain loop in the permanent conceiving of classicism. But although he said that “it is not in a museum that people must look for their real wea-

pons...”, he is considered to be indeed one of the most significant pioneers of the modern architecture in Romania.

In 1940 or so, he passionately devoted himself also to the achievement of an actual national architecture.

G. M. Cantacuzino is still being the author of a big number of writings on architecture, both on the whole and — mostl — on ancient and present-day Romanian architecture.

He is also well known by his proficiency, his genuine talent and patriotism, as well as due to the continuity of his ideas, which are particularly valuable for Romania.

CU PRIVIRE LA COLOCVIUL CONSACRAT MONUMENTELOR DE ARHITECTURĂ

A privi orașul în complexa și îndelungată-i istorie, a-i cunoaște originile și a-i înțelege ritmurile, arhitectura originară, surprinsă în etape constructive și ritmată de frumuseți plastice, a desluși destinul unor clădiri și mai ales al celor ce le-au durat peste vreme, iată o activitate cu totul și cu totul nobilă. Căci ce poate fi mai pasionant decât să poți descoperi că — aici sau acolo, într-o așezare sau alta — timpul a stat parcă pe loc și majoritatea martorilor trecutului sint și vor fi prezenți mereu prin opera de înțelegere și creație perpetuă a omului.

De aceea a discerne ceea ce trebuie realmente conservat, în acțiunea de înnoire și modernizare a orașelor și a satelor, a trezi și a justifica interesul general pentru activitatea de ocrotire a patrimoniului nostru cultural și științific și a contribui efectiv și eficient la păstrarea, evaluarea și reevaluarea măturilor trecutului reprezintă obiective deosebit de importante care sint în atenția Direcției economice și a patrimoniului cultural național din Consiliul Culturii și Educației Socialiste și a oficiilor județene ale patrimoniului.

În cele ce urmează încerc să evidențiez ceea ce a fost nou la ultima sesiune științifică de arhitectură veche* (organizată de amintita direcție de specialitate), să subliniez succint valoarea, semnificația și frumusețea unora dintre comunicări, să sesizez unele minusuri și neajunsuri referitoare la: tematica sesiunii, nivelul comunicărilor și arbitrariul programării unor comunicări considerate poate laudabile, dar nu și convingătoare din punctul de vedere al noutății și argumentării.

Structurată, de această dată, pe trei secții: I. Cercetarea monumentelor de arhitectură — premisă în acțiunea de ocrotire; II. Conservarea, restaurarea și punerea în valoare a monumentelor de arhitectură și a componentelor lor artistice; III. Relevarea valorii de specific local a rezervațiilor de arhitectură și integrarea lor în viața social-economică a localităților, sesiunea a prilejuit evidențierea unui dialog și fructuos schimb de idei, desigur în special la raportorii noii secții (a II-a) care este absolut necesară gîndindu-ne la măsurile urgente ce trebuie luate, la principiile și multitudinea de procedee necesare să fie aplicate diversificat în protecția monumentelor.

Trebuie să subliniez că numeroase comunicări reprezintă o certă valoare științifică, iar semnatarii lor se impun prin reflecții judicioase și prin observații pertinente referitoare la unele aspecte inedite sau la elemente majore ale artei vechi, ale artei și tehnicii construcțiilor, dar mai ales prin sesizarea la monumente și ansambluri de monumente a părților și frumusețelor mai discrete, greu vizibile pentru toată lumea, dar originare și definitorii pentru noi și cultura noastră.

* Colocviul de comunicări științifice cu tema: „Monumente de arhitectură în contextul activității de ocrotire și valorificare cultural-educativă a patrimoniului cultural național”. (11—14 decembrie 1981, Cîmpulung Muscel și Curtea de Argeș).

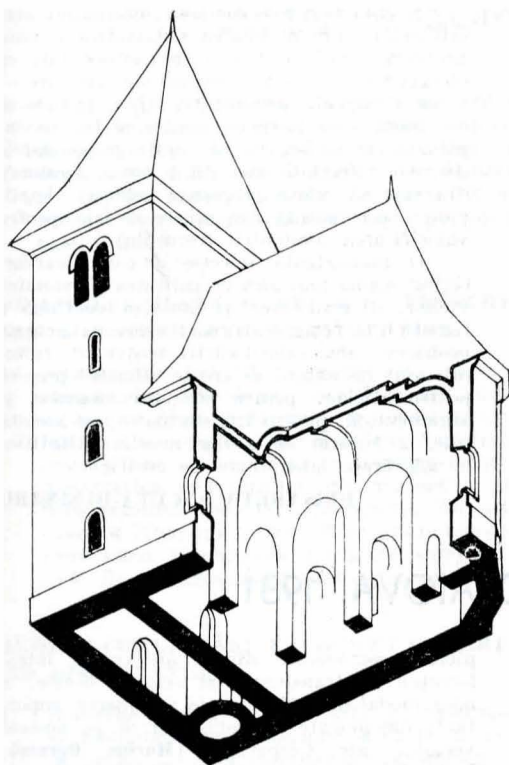
1. Detaliu de antablament și vazon decorativ de la portalul palatului Bruckenthal. Restaurare în 1774 (foto Hermann Fabini).

Arhitectura cîmpulungeană, marcată de cea a centrului vechi și de străzi ale orașului Cîmpulung Muscel, respirînd specificul local românesc, este bine păstrată. Atmosfera trecutului străvechii capitale care a fost Cîmpulungul se regăsește din plin în ambianța medievală a ansamblului de arhitectură al Curții Domnești (sec. XIV) a cărui cercetare amplă din ultimii ani a dus la urmărirea unei evoluții în toate componentele sale (dr. Gheorghe Cantacuzino). Biserica Domnească din același oraș, monument din secolul al XIV-lea, dispărut și atît de controversat în anii din urmă, prezintă o structură arhitecturală, care, după noile cercetări ale arh. Cristian Moiseșcu, reclamă, pe baza unei reconstituiri axonometrice, un monument în cruce greacă, realizare a meșterilor locali.

Investigațiile asupra monumentului Sf. Nicolae Domnesc — Curtea de Argeș, ale cărui picturi „au folosit de model peste veacuri”,

constituind pe drept cuvînt o sinteză a evoluției picturilor medievale românești (Dan Mohanu), privesc refacerea picturii inițiale (sec. XIV) și în special a ansamblului frescelor din turla naosului.

Sesiunea ne-a prilejuit audierea unor studii de sinteză, din păcate puține, dar deosebit de valoroase prin ideile și concluziile lor referitoare la: structura constructivă a portalurilor gotice din România (prof. dr. Gh. Sebestyen) cu reliefarea, în cazul portalului catedralei romano-catolice din Alba Iulia, a unei rezolvări specifice și anume aceea a arcului peste boiandrug și deci eliminarea stilului median (aflat în structura specifică gotică a altor exemplare) printr-o stereotomie abilă (realizarea grinzii respective dintr-o succesiune de lespezi de piatră de formă triunghiulară, care transformă efortul de încoviere în cel de compresiune și forfecare, suportate bine de piatră); arhitectura românească

3. Biserică de lemn (sec. XVIII) din Starchiojd, județul Prahova.

2. Ipoteză de reconstituire a Bisericii Domnești (în faza inițială — sec. XIV) din Cîmpulung Muscel, (desen de Cristian Moisesen)

4. Casă veche din Starchiojd.

5. Ancadramentul intrării din partea de vest a bisericii lui Horia din Alba (strămutată în Olănești) — detaliu.

6. Biserica Mănăstirii Strimba din județul Sălaj.

de zid din regiunea intracarpatică, marcată de realizări reprezentative în secolul al XVIII-lea: bisericile din Beiuș, Oradea, Orșova, Tigvanul Mare, biserica Mănăstirii Partoș ș.a., expresie pe de o parte a adaptării arhitecturii baroce la un program spațial tradițional românesc și pe de altă a transferului de elemente decorative românești în edificiile baroce, cu concluzia potrivit căreia respectiva perioadă ar fi făcut loc unei arhitecturi baroce originale, și nu de împrumut, reieșită din capacitatea de absorbție și reformulare (prof. dr. Vasile Drăguț). Privirea de ansamblu asupra tradiției bizantine în arhitectura medievală a Țării Românești îi prilejuiește autoarei **Corina Popa**, de la Institutul de istoria artei, unele aprecieri, prin comparare cu arhitectura Moldovei, aceasta din urmă diferită în ceea ce privește expresia specific bizantină de cea din Țara Românească: arhitectura Olteniei, Moldovei și Dobrogei s-a concretizat în capodopere ale artei bizantine încă din fazele timpurii ale feudalismului, dar tipul de biserică triconc cu pronaos supralărgit a fost preferat

de constructorii din Țara Românească, diferența față de arhitectura moldovenească ținând de tipul de spațiu creat pentru monumente.

Metodele de conservare a pietrei propuse de **Hermann Fabini** la monumentele istorice cuprind soluții de impregnare și reintregire a pieselor originare de piatră cu materiale care să-i dea acesteia duritate mai mare, ca și metode noi (hidrofobizarea suprafețelor de piatră) pentru păstrarea optimă a valorilor cultural-artistice. Un alt studiu la care ne-am oprit este cel despre evoluția conceptelor de conservare-restaurare în România, urmărită de **Ioan Oprea**, despre învățămintele ce se desprind din activitatea înaintașilor în acest domeniu, sau preocupările acestora închinată spre respectarea tuturor elementelor aparținând epocilor pe care le reprezintă monumentele.

Alături de comunicarea ce sublinia necesitatea luării de măsuri grabnice de restaurare și valorificare muzeistică a monumentului funerar pictat (sec. II e.n.) din Ostrov, județul Constanța (conducător arh. **Cosmin Boghiță**), ce a stîrnit interes în lumea științi-

fică, numeroase alte comunicări din secția a II-a s-au constituit în propuneri și contribuții reale la elucidarea unor probleme ca: restaurarea zonei de acces (a podului) cetății Suceava pe baza unei exhaustive cercetări arhivistice și a similitudinilor cu cetăți și castele prevăzute cu poduri de acces; (arh. **Gh. Sion**) restaurarea celor trei tronșoane ale Casei Domnești de la Putna (cu păstrarea beciurilor în starea de conservare actuală) pentru a întregi, și a pune în lumină nouă, imaginea de ansamblu a complexului Putnei (arh. **Ștefan Balș**, arh. **Virgil Antonescu**).

Evidențiem, de asemenea, valoarea unor comunicări (ținute în secția I) consemnând semnificația de document istoric și arhitectural a bisericilor de lemn.

Chiar dacă spațiul nu ne permite să enumerăm și alte idei valoroase cuprinse și în alte materiale ale sesiunii, țin totuși să arătăm și un alt aspect: se simt pronunțat dorința și grija pentru păstrarea mărturiilor trecutului; trebuie să fim însă atenți la ceea ce reprezintă cu adevărat valoare și să o păstrăm

pe măsura imperativelor istorice, artistice, științifice pe care le exprimă.

Consultând programul, vom observa că multe comunicări (ținute la secția a III-a) puteau fi la secția a II-a: cele despre valorificarea și integrarea centrului istoric și a unor străzi vechi în structura urbană actuală a Botoșanilor, cele trei comunicări având obiect conservarea Pieței Unirii și restaurarea Prefecturii Vechi din Timișoara, și, înedesebi, cea cu privire la restaurarea ansamblului arhitectural din cadrul Complexului muzeistic de la Mogoșoaia. În legătură cu această din urmă comunicare se pune întrebarea de ce a fost ea inserată la subcapitolul „Centrul istoric al municipiului București”, cum de altfel este cazul și cu alte monumente bucureștene, nelegate de centrul istoric al Capitalei. Apoi, cred că nu toate comunicările, grupate la secția a III-a, se constituie realmente în materiale sau propuneri referitoare la *posibile* rezervații de arhitectură. Să dăm doar cîteva

exemple așa cum ne apar ele din titlurile de comunicări ce ne stau ~~mai la îndemînă~~: *Considerații asupra evoluției de la han la hotel în Cluj-Napoca*; *Valoarea peisajului urban al Gherlei* sau cea privind aspectele istorico-artistice ale dezvoltării aceluiași oraș. Desigur, Gherla este orașul nostru cu care ne mîndrim în ceea ce privește numărul mare al edificiilor barocului ca să nu mai vorbim de expresivitatea lor. Expresie a unei arhitecturi baroce originare, interpretată în forme și formule adaptate programului constructiv românesc, unele din monumentele sau chiar ansambluri de clădiri în stil baroc din acest oraș nu ne îndoiim că ar constitui, cert și nu posibil, veritabile rezervații de arhitectură. Și, cred, de asemenea, că așa s-ar pune problema cînd solicităm cercetătorilor teme în care să-și prezinte noutăți din rezultatele investigațiilor lor, teme care să se încadreze problematicii actuale din domeniul conservării patrimoniului arhitectural național.

Se impune direcționarea interesului cercetătorilor spre abordarea sistematică a unor probleme fundamentale — în conformitate cu obiectivele din planul general de cercetare — și de stringență actualitate. Apoi, trebuie să ne străduim ca lucrările noastre să fie convingătoare, la obiect, și să incite la veritabile discuții (afectînd mai mult timp acestora), din care să reiasă propuneri valoroase implicînd o permanentă răspundere socială pentru valorificarea moștenirii trecutului.

O mai atentă selecție a comunicărilor, ținînd seama mai ales de calitatea și noutatea ideilor, diversificarea și înnoirea conținutului tematicii în vederea abordării celor mai actuale probleme ale valorificării moștenirii culturale sînt de natură să creeze climatul propice pentru dialog, pentru discuția deschisă și argumentată, pentru transformarea, pe această cale, a tuturor sesiunilor noastre științifice în adevărate laboratoare de creație.

ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU

„VALORI ALE PATRIMONIULUI CULTURAL-NAȚIONAL”, CRAIOVA, 1981

Sesiunea de comunicări „Valori ale patrimoniului cultural național”, organizată în decembrie anul trecut de către Muzeul Olteniei (și respectiv Oficiul județean Dolj al patrimoniului cultural național) și Universitatea cultural-științifică din Craiova, s-a înscris în contextul activităților specifice muzeale, muzeele fiind cele angajate în primul rînd în acțiunea nobilă de valorificare și ocrotire a zestrei noastre artistice și culturale. Această activitate, de mare amploare numai în condiții de pace, „sporește răspunderea tuturor acelor aflați în cadrul subansamblurilor culturale și implicați nu numai în opera de salvare dar și de dezvoltare a patrimoniului cultural național (prof. univ. dr. Nicolae Novac), înseamnă, totodată, a dobîndi conștiința a ceea ce este de apărut și salvat, înseamnă apărarea cuceririlor revoluționare ale poporului nostru, tradițiile lui culturale” (Andrei Paleolog, C.C.E.S.).

Vorbînd despre rostul muzeului care „trebuie să-l cîștige pe vizitator, să-l facă permeabil, deschis fenomenului artistic”, criticul de artă Radu Ionescu propune o nouă lectură a artei și includerea artei moderne românești în perspectiva universală, prin interpretări care să nu denatureze imaginea ce-o avem despre un artist și printr-o structurare reală a muzeului de artă (spre exemplu, nu o galerie de artă românească și o altă de artă universală, cum figurează în organizarea actuală a Muzeului de artă al R.S. România, ci de picturi străine, alături de sala picturilor românești).

Despre înfățișarea centrului Craiovei, cu dinamica dezvoltării urbei atestate documentar în secolul al XV-lea, devenită oraș în cel de-al XVI-lea, despre începuturile moderne ale Craiovei la sfîrșitul lui XIX a comunicat, pertinent arh. Theodor Coechei, președintele Filialei Dolj a Uniunii Arhitecților din R.S. România, care a făcut totodată remarcă critică

în ceea ce privește dărîmarea, după cutremurul din 1977, a unor clădiri caracteristice Craiovei, precum și recomandări pentru comisia ce trebuie să ia în studiu întreaga zonă a centrului acestui oraș „pentru a valorifica, în urma demolării, ceea ce reprezintă istorie, cultură, valoare”.

Ținute apoi în trei secții: Artă veche, Artă modernă și contemporană, Monumente istorice, comunicările au surprins dimensiunile majore ale spiritului creator românesc, manifestat în arta construcțiilor, în arta veche (ornamentica ceramicii, a cărții și manuscriselor vechi, pictura pe lemn), arta populară, arta plastică.

Putem considera lăudabilă inițiativa Muzeului Olteniei de a organiza și sesiuni tematice cum este cea de care vorbim pentru a surprinde, în același cadru științific, un întreg evantai de modalități de exprimare artistică, de redare a spiritului epocilor în care au fost create valorile patrimoniului cultural național și de a desluși sensurile moștenirii noastre culturale-științifice. În acest sens, menționăm contribuțiile aduse de unii expozanți la aprofundarea cunoașterii ornamenticii ceramicii neolitice, prin explorarea inventarului artistic descoperit la Circea și Grădinile din Oltenia a cărui motivistică (triunghi, spirală, semicerc alb pictat pe roșu) este văzută de Marin Nica (Muzeul Olteniei), în legătură cu obiectele ceramice de la Tesalia; la interpretarea artistică a unui ansamblu necunoscut de pictură brîncovenească la biserica Sf. Paraschiva Brabeți (Sebastian Duicu, Muzeul Olteniei); a unui ansamblu de pictură pe lemn din secolul al XIX-lea, realizat de Nicolae Polcovnicul Zugravu la biserica Sf. Treime din Turburea, județul Gorj (Victor Marinoin, Muzeul județean Gorj); la relevarea unor evidente și strînse legături ale centrelor artistice din sudul Carpaților în secolul al XVIII-lea, cu

pictura românească din Transilvania, interfețele și transferul, cu această ocazie, a unor modalități stilistice ce vor marca importante monumente ale românilor de pe ambele versante ale Carpaților (Marius Porumb, Institutul de istoria artei Cluj-Napoca); la cunoașterea strădanilor unui neobosit animator cultural și deschizător de drumuri în cercetarea monumentelor (în special a celor medievale din Oltenia) care a fost I.B. Georgescu, talentat condeier din perioada interbelică (Andrei Paleolog).

O serie de alte comunicări au evidențiat rezultatele obținute în activitatea de cercetare a monumentelor de arhitectură din județul Dolj și concretizate în: relevarea, pe baza documentelor și a unor clădiri încă existente, a unor locuințe de piatră și străzi dispărute, în Craiova secolului al XVIII-lea, cu lansarea propunerii de rezervații arhitecturale în zona pieței vechi și a centrului istoric al aceluiași oraș (Șerban Berendei, O.P.C.N. Dolj); propuneri ce vizează rezolvarea — pe baza proiectelor corespunzătoare exigențelor actuale — a amplasării și în spațiul urbanistic nou construit a lucrărilor de artă monumentală (arh. Dan Budică, Institutul de proiectări Dolj); inventarierea monumentelor din raza județului Dolj, prilejuind, pe baza studierii unor prețioase surse, cunoașterea arhitecturii din secolul al XVII-lea (Tereza Sinișgalia, Institutul de istoria artei, București); analiza tipurilor de locuință tradițională, a nivelului social-economic și tehnicilor de construcție din nordul Mehedinților (Marcela Popilian, Academia de științe sociale și politice, Centrul Craiova); aprecierea persistenței sistemului constructiv arhaic în arhitectura noastră populară, venind din neolitic pînă în secolul al XIX-lea (Ștefan Enache, Muzeul Olteniei), ș.a.

E.R.

PE MARGINEA ACȚIUNII DE REPERTORIERE A PICTURILOR MURALE MEDIEVALE DIN ROMÂNIA

Institutul de istoria artei a găzduit, în ianuarie anul acesta, ședința sa de comunicări științifice, evidențiind rezultatele primei etape a repertoriului picturilor murale din România. Este vorba de fapt despre înregistrarea după un anumit criteriu a picturilor monumentelor medievale românești pînă la anul 1450, de către cercetători din unități ale Consiliului Culturii și Educației Socialiste și din Institutul de istoria artei.

Au participat reprezentanți și specialiști din C.C.E.S., istorici și critici de artă, muzeografi.

Opiniile exprimate cu privire la această acțiune s-au referit la importanța, conținutul științific al repertoriului, la metodologia și

organizarea unei astfel de lucrări de amploare. De asemenea, la aspecte ale desfășurării activității de cercetare din ultimii ani în vederea ocrotirii monumentelor, la criteriile alcătuirii și extinderii repertoriului în general, ca formă superioară de evidență.

Sesiunea de lucru a prilejuit un schimb prețios de vederi și „un contact colocal, de gest”, un cadru în care au fost prezentate opt comunicări privind: tehnicile picturilor murale de la noi, implicînd cunoașterea materialelor de epocă și a caracteristicilor procedurilor de lucru (pe baza analizei de probe arheologice de la monumente); corespondența dintre reprezentările unor picturi și legende aflate în manuscrise vechi sau raportarea la epigrafie care, prin lecturarea unor inscripții, slavone,

vine în sprijinul unor datări mai sigure și chiar al stabilirii originii unor semnificative monumente ca Leșnic, Crișcior, Rîmeți ș.a.; folosirea posibilităților oferite de tehnicile criminalistice în descifrarea inscripțiilor, și informarea falsurilor; datarea mai precisă a picturilor murale a unor monumente ca Leșnic, Peșteana ș.a.

Cercetare laborioasă, prin redarea multiplă și bogată în date asupra unui domeniu sau altul, repertorierea este pe cît de complexă, pe atît de utilă. Acțiune pe care o considerăm și noi lăudabilă, referindu-ne la cea sus-amintită, și care o dorim să fie un îndemn pentru îmbogățirea unor asemenea repertorii sau cataloage și pentru alte domenii.

3 — E. ANCUȚA-RUȘINARU: Situația prezentă și de perspectivă privind conservarea și restaurarea monumentelor • L'état actuel et en perspective concernant la préservation et la restauration des monuments • The actual and possible situation in the future concerning the preservation and restoration of monuments • Настоящее и будущее перспектив консервирования и реставрации памятников

CONSERVARE-RESTAURARE • PRESERVATION-RESTAURATION • PRESERVATION-RESTORATION

13 — Cristian CĂLINESCU: Consolidarea, conservarea și valorificarea complexului arheologic Sarmizegetusa-Grădiștea Muncelului. O acțiune în plină desfășurare • Consolidation, préservation et évaluation du complexe archéologique Sarmizegetusa-Grădiștea Muncelului. Une action en plein développement • The consolidation, preservation and turning into account of the archaeological pile Sarmizegetusa-Grădiștea Muncelului. An action in full development • Консолидация, консервирование и оценка археологического комплекса Сармиздгета-Грăдиштя Мунчелулуй. Деятельность в полном развертывании.

STUDII ȘI COMUNICĂRI. ÉTUDES ET DISSERTATIONS • STUDIES AND DISSERTATIONS

- 31 — Gheorghe LAZAROVICI: Parța, un monument preistoric • Parța un monument pré-historique • Parța, a pre-historical monument • Парца — доисторический памятник
- 40 — Cristian MOISESCU: A avut pronaosul Coziei un nivel superior? • Est-ce que le pronaos de Cozia a-t-il eu un niveau haut? • Did the pronaos of Cozia have any upper level? • Имел ли пронаос монастыря Козия верхний этаж?
- 44 — Adrian CORVĂTESCU: Casa Brăiloiu din Vădeni. Cercetări de arhitectură • La Maison Brăiloiu de Vădeni. Recherches d'architecture • The Brăiloiu House of Vădeni. Architecture research works • Дом Брэилоу в Вăдени. Исследования по архитектуре.
- 49 — Andrei KERTESZ-BADRUS: Pictura murală a unor monumente din Sibiu • La Peinture murale de quelques monuments de Sibiu • The mural painting of some monuments in Sibiu • Стенная живопись некоторых памятников в Сибии.
- 51 — Petre OPREA: Grupurile statuare de la casele banului Dimitrie Ghica • Les groupes statuaire des maisons du Ban (dignitaire) Dimitrie Ghica • The statuary groups in the houses of Ban Dimitrie Ghica • Группы статуи в домах бана Димитрия Гика.
- 53 — Horia MEDELEANU: Aradul în secolul al XVIII-lea, pe baza descripției străzilor din anul 1783 • La ville d'Arad pendant le XVIIIe siècle, conformément aux conscriptions des rues en 1783 • The town of Arad during the 18th century, according to the street conscription of 1783 • Арăд в XVIII-ом веке на основе конскрипции улиц в 1783 г.
- 59 — Marcel BERENDEI, Sorin Sebastian DUCU: Două reședințe rurale din Dolj — contribuție la studiul evoluției arhitecturii în secolul al XVIII-lea • Deux résidences rurales de Dolj — contribution à l'étude de l'évolution de l'architecture au XVIIIe siècle • Two rural residences in the county of Dolj — a contribution to the study of the development of the 18th century architecture • Две сельских резиденции в Долже — вклад в познание и изучение развития архитектуры в XVIII в.
- 62 — Andrei PĂNOIU: Din opera de organizare rurală și de sistematizare a teritoriului în secolul al XIX-lea • Quelques passages de l'organisation villageoise et de systématisation du territoire pendant le XIXe siècle • Some aspects of the rural organization and systematization of the territory in the 19th century • Из деятельности по сельскохозяйственной организации и систематизации территории в XIX-ом в.
- 70 — Gheorghe LANEVSCHI: Propunere de integrare în circuitul public a două monumente din Arad • Une proposition pour l'intégration de deux monuments d'Arad dans le circuit public • On the integration two monuments in Arad into the public circuit • Предложение интегрирования в публичном обиходе двух памятников из Арăда.

- 74 — Undina NEAMȚU, Mihaela STRÎMBU: Piața Libertății din Cluj-Napoca — studiu de culoare • La Place de la Liberté de Cluj-Napoca — une étude de couleur • The Liberty Square in Cluj-Napoca — a colour study • Площадь Свободы в Клуже-Напока — исследование красок.
- 75 — Eugen ȘENDREA: Obiective istorice din municipiul Bacău înregistrate în evidența Oficiului județean pentru patrimoniul cultural național • Objectifs historiques du municipe de Bacău, enregistrés dans l'évidence de l'Office pour le patrimoine culturel national • Historical objectives in the municipality of Bacău which have been registered in the county office for the national cultural patrimony • Исторические места города Бăкăу, взятые на учет Национальным Офисом культурно-национального патримония.
- 76 — Viorica URȘU: Valorificarea muzeală a unui monument istoric băimărean • La mise en valeur d'un monument historique de Baia Mare, par l'organisation d'un musée • The turning into account of a historical monument in the town of Baia Mare through the setting up of a museum • Музейная валорификация исторического баймарьанского памятника.
- 78 — Gheorghe BRĂTILOVEANU: Casa Lateș Eugenia, un monument de arhitectură populară cimpulungeană. Propuneri pentru o conservare și valorificare *in situ* • La Maison Lateș Eugenia, monument d'architecture rurale de Cimpulung. Propositions pour une conservation et valorisation *in situ* • The House Lateș Eugenia, a monument of folk architecture in Cimpulung. A few proposals for its preservation and turning into account *in situ* • Дом Лăтеша Евгения — памятник народного кымпулунгского архитектур тектурного творчества. Предложения по консервации и валорификации

OPINII • OPINIONS • OPINIONS • МНЕНИЯ

- 80 — Peter DERER: Rezervațiile orășenești, muzee ale construcției urbane • Les réservations urbaines, musées de la construction citadine • The town reservations as museums of the urban constructions • Городские резервации как музеи городскихстроек.
- 84 — Carmen JINGA: Propuneri pentru realizarea unui model de cercetare urbanistică • Propositions pour la création d'un modèle de recherche urbaine • Some proposals for the achievement of a model of urbanistic research • Предложения по реализации образцов исследования урбанистики

EVOCĂRI • EVOCATIONS • EVOCATIONS • ВОСПОМИНАНИЯ

- 86 — Ioan ORPIȘ: Comisiunea monumentelor istorice și ocrotirea patrimoniului cultural în județul Mureș • La Commission des monuments historiques et la préservation du patrimoine culturel dans le département de Mureș • The Commission for Historical Monuments and the preservation of the cultural patrimony in the Mureș county • Комиссия по историческим памятникам и охрана культурного патримония в уезде Муреш.
- 89 — Radu PATRULIUS: George Matei Cantacuzino • Джордже Мăтеи Кăнтакузино.

CRONICI • CHRONIQUES • CHRONICLES • ХРОНИКИ

- 94 — E. ANCUȚA-RUȘINARU: Cu privire la colocviul consacrat monumentelor de arhitectură • Sur le colloquium dédié aux monuments d'architecture • On the colloquy devoted to the architecture monuments • По поводу колокви на теме архитектурных памятников.
- 96 — E. R.: „Valori ale patrimoniului cultural național” • „Valeurs du patrimoine culturel national” • „Assets of the national cultural patrimony” • Оценки культурного национального патримония.
- 96 — * * * Pe marginea acțiunii de repertoriere a picturilor murale medievale din România • Sur l'action d'enregistrement des peintures murales médiévales de Roumanie • The registering of medieval mural paintings in Romania • По поводу репертуализации средневековых стенных живописей в Румынии

1 – 1982

MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ

